TRIANON, TRIANON!

COLECȚIA
ISTORIE CONTEMPORANĂ

Colecția
ISTORIE CONTEMPORANĂ
coordonată de
Prof. univ. dr. VASILE PUȘCAȘ

© Editura Școala Ardeleană
Cluj-Napoca, str. Mecanicilor nr. 48

Redacția: tel 0364 117.252; 0728.084.801
e-mail: office@scoalaardeleanacluj.ro,
redactie@scoalaardeleanacluj.ro

Difuzare: tel/fax 0364 117.246; 0728.084.803
e-mail: difuzare@scoalaardeleanacluj.ro,
esadifuzare@gmail.com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Trianon, Trianon!: un secol de mitologie politică revizionistă /
Vasile Pușcaș, Ionel N. Sava (coord.) ; pref. și postf. de Vasile Pușcaș
Cluj-Napoca: Editura Școala Ardeleană, 2020
Conține bibliografie. - Index

ISBN 978-606-797-521-5

I. Pușcaș, Vasile (coord.) (pref.) (postf.)
II. Sava, Ionel Nicu (coord.)

94

Editor: Vasile George Dâncu
Corectură și tehnoredactare: Andrei Doboș
Concept grafic: Ciprian Butnaru

Surse foto: wikipedia.org / public domain

VASILE PUȘCAȘ
IONEL N. SAVA
(COORDONATORI)

TRIANON, TRIANON!

UN SECOL DE MITOLOGIE POLITICĂ REVIZIONISTĂ

Prefață și postfață de
VASILE PUȘCAȘ

ACADEMIA ROMÂNĂ
FILIALA CLUJ-NAPOCA
INSTITUTUL DE ISTORIE
„GEORGE BARIȚIU”

EDITURA ȘCOALA ARDELEANĂ

FUNDAȚIA
TRANSILVANIA
LEADERS

Cluj-Napoca
2020

CUPRINS

Prefață
de *Vasile Pușcaș* / **7**

De la ideea de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial)
de *Gabriel-Virgil Rusu* / **11**

Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor
de *Dumitru Preda* / **27**

Impactul evenimentelor sistemice asupra sistemului de pace de la Versailles
de *Tudor Salanțiu* / **69**

Opinia românească față de tratatele de pace de la Paris (primul deceniu interbelic)
de *Vasile Pușcaș, Vasile Vesa* / **151**

Principiul naționalităților și Tratatul de la Trianon
de *Mariana-Narcisa Radu, Codruța-Ștefania Jucan-Popovici* / **177**

Avatarurile recuperării patrimoniului arhivistic din teritoriile unite cu România, după Tratatul de la Trianon
de *Veronica Turcuș* / **219**

Sfântul Scaun și dezavuarea doctrinei Coroanei maghiare în contextul Tratatului de la Trianon (documente din anii 1919-1921)
de *Șerban Turcuș* / **241**

Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente
de *Florin Abraham* / **265**

De la nostalgie politică la traumă culturală? Dilema europeană a Ungariei la 100 de ani după Trianon
de *Ionel N. Sava* / **309**

Iliberalism și sindromul Trianon. Regimul Orbán și susținerea paralelismului etnic în Transilvania
de *Vasile Sebastian Dâncu* / **347**

Trianon, Trianon!
de *Vasile Pușcaș* / **375**

Index / 395

Prefață

Ultimele decenii au arătat omenirii că trăiește nu doar într-o lume foarte complexă, dar și că evenimentele vieții sociale se derulează cu o viteză deosebită. Motiv pentru care fiecare cetățean simte nevoia de a descifra cât mai repede și extins căile de evoluție. Crizele internaționale care se succed la intervale de timp tot mai scurte au relativizat la maxim modelele matematice de previzionare. De aceea, acum se face apel și mai frecvent la fenomene și procese istorice contemporane pentru a găsi explicații la fapte prezente și eventuale reconstituiri seriale care să indice măcar viitorul imediat.

Inițiativa editării acestui volum a venit dinspre interesul manifestat de studenți, dar și de opinia publică generală care a receptat din mass-media lansarea subiectului Tratatului de la Trianon (1920). După ce, în anii anteriori, s-a scris despre Centenarul declanșării Primului Război Mondial (1914), al terminării conflictului (1918) și s-a celebrat un secol de la desăvârșirea Marii Uniri (1918), aducerea agresivă a subiectului Trianonului cu ton contestatar la momentele istorice menționate a stârnit nedumerire printre consumatorii știrilor lansate de media și îndeosebi media socială. Iar mediul de receptare a unor astfel de opinii a fost mult viciat de intensificarea discursului politic populist, naționalist, xenofob care a proliferat în spațiul public european și cu deosebire în cel central-sud-est european. Pe când istoricii de profesie au abordat aceste teme în conferințe restrânse ori publicații de specialitate, așa-numita „istorie jurnalistică" a accentuat doar aspecte pe care redacțiile ori cercurile emitente le considerau a corespunde „cererii pieței". De unde a apărut nevoia de a veni spre publicul larg și cu opinii istoriografice ori ale științelor sociale care să ofere cititorilor puncte de sprijin pentru gândirea rațională.

În volumul de față propunem opinii ale câtorva experți din domeniile istoriografiei, sociologiei, dreptului, științelor politice și relațiilor internaționale etc., deoarece am dorit să facilităm realizarea unei analize interdisciplinare care să asocieze demersului istoric și elemente de cunoaștere și înțelegere ale fenomenelor contemporane care au fost intenționat sensibilizate de politizarea nedisimulată pe care au propus-o unele partide, grupări culturale, personaje publice în căutare de glorie electorală și de putere clădită pe schelete ale trecutului. În altă ordine de idei, am dorit să atragem atenția asupra faptului că și popoarele din această parte a Europei ar trebui să se raporteze constructiv la contextul zonal, continental și global. Doar liderii politici și statali slabi văd mereu o primejdie în tot ceea ce se întâmplă în jur și caută să se salveze doar pe ei, atașându-se la structuri conjuncturale unidirecționale de putere, sacrificând șanse de parteneriate de durată lungă pe care le-ar putea obține printr-o cooperare sinceră și sistematică.

În urmă cu mai bine de două decenii am publicat un volum (*Pulsul istoriei în Europa Centrală*, 1998) în care am încercat să explic de ce istoria este atât de importantă pentru definirea identității națiunilor din Europa Centrală. Mesajul principal al acelui volum a fost inspirat de celebra carte a lui Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts* (1993). În primul deceniu post-1989, Europa și întreaga lume au fost oripilate de violențele etno-religioase din Balcani, iar Kaplan avertiza liderii regionali și pe cei ai Europei să nu se lase pradă fantasmelor istorico-politice de tipul celor care tulburau sud-estul continentului. Atunci am atenționat liderii României, ca și pe cei din Europa Centrală, să ia aminte la spusele lui Robert D. Kaplan, să aibă grijă să nu dea și ei drumul „strigoilor" central-europeni, deoarece și în această zonă unii politicieni erau tentați a aduce în prim-planul vieții sociale fantasmele conflictualităților trecute. Odată potolit avântul liderilor post-comuniști din statele Europei Centrale pentru aderarea la NATO și UE, recursul la „strigoii" istoriei a revenit, iar ceea ce se spera că va deveni calea de viață europeană, în sens occidental, ni se înfățișează astăzi tot mai clar ca o îndreptare spre calea inspirată de

vechile obiceiuri estice. Prilej în care unii lideri central-europeni dovedesc o orientare politică asemănătoare celor care au dat drumul „strigoilor" din Balcani, la sfârșitul secolului al XX-lea, dovedind lipsa voinței de a învăța din lecțiile celor două conflagrații mondiale care au însângerat veacul trecut și din suferințele națiunilor din această regiune datorate fascismului și bolșevismului.

Pentru România, semnarea Tratatului de la Trianon (1920) a însemnat recunoașterea internațională a fruntariilor postbelice, în cea mai mare parte o consecință a aplicării principiului autodeterminării naționale, cel care a fost considerat principalul pilon al Doctrinei Păcii, la sfârșitul Primului Război Mondial. Dar un Tratat de pace conținea și alte aranjamente între părțile semnatare, care intenționau să așeze evoluțiile viitoare pe o cale juridico-politică, economică, financiară, socială, culturală etc. Starea de pace era doar deschisă de momentul semnării Tratatului de pace, „dinamica păcii" – cum o numea Nicolae Titulescu – depinzând de modul în care părțile adoptau o atitudine constructivă sau distructivă. Aceasta este o concluzie evidentă a raportării părților la sistemul Tratatelor de la Versailles (1919-1920), inclusiv Tratatul de la Trianon.

Volumul de față include câteva studii care prezintă istoria ideii și construcției statului național modern în Europa Centrală, ca și a contextualității europene și central-sud-est europene de la sfârșitul Primului Război Mondial. Întrucât această contextualitate a fost dominată de evenimente sistemice, am propus o analiză bazată și pe metode analitice formale pentru a circumscrie cât mai logic deciziile Conferinței de pace de la Paris (1919-1920). O lectură juridică a Tratatului de la Trianon și a principiului naționalităților, așa cum opera imediat după terminarea conflagrației, este urmată de câteva studii care prezintă unele consecințe culturale, politice și instituțional-statale ale elaborării și aplicării aceluiași tratat. Un capitol consistent este dedicat analizei istorico-istoriografice a miturilor politice construite în Ungaria pe seama Tratatului de la Trianon, cu scopul susținerii unei politici revizioniste și revanșarde care și-a prelungit manifestările până în zilele noastre. Două analize aparțin unor sociologi

care evaluează discursul politic și atitudinea unor curente, grupări, personaje politice contemporane care și-au făcut din Tratatul de la Trianon nu doar o țintă critică, ci mai ales un suport pentru lansarea unor politici radicale destinate consumului electoral intern, dar și cu certe tendințe de destabilizare a regiunii central-europene. Motiv să reamintim de posibilitatea conflictualizării zonei, cu efecte continentale și internaționale încă nebănuite, dar mai ales pentru a relansa cooperarea și conlucrarea între statele și națiunile Europei Centrale care, astăzi, au și un obiectiv comun de mare însemnătate – integrarea europeană.

Toți autorii înscriși în cuprinsul acestei cărți apreciază deosebit munca redactorilor Editurii Școala Ardeleană (Cluj-Napoca) care au contribuit profesionist și cu dedicație la apariția acestui produs editorial. Mulțumim îndeosebi domnilor Vasile George Dâncu, directorul Editurii, și Andrei Doboș, destoinicul cititor și redactor de carte, deoarece ne-au fost alături de la lansarea proiectului editorial și până la finalizarea lui, cu destinație spre cititorii dornici de cunoaștere istoriei contemporane.

Vasile Pușcaș
Cluj-Napoca, 10 martie 2020

De la ideea de națiune la formarea statelor naționale (până la Primul Război Mondial)

Gabriel-Virgil Rusu

Problema genezei națiunii și evoluția naționalităților a preocupat mereu mințile luminate ale Europei, o Europă cu evoluții dramatice, mai ales pe parcursul veacurilor al XVII-lea și al XIX-lea. În lucrarea sa intitulată *Histoire de la Révolution française*, publicată în șapte volume, la Paris, între anii 1847-1853, Jules Michelet afirma: „Originalitatea lumii moderne stă în aceea că, deși păstrează și mărește solidaritatea între popoare, întărește în același timp specificul fiecărui popor, precizându-i naționalitatea. Până într-acolo, încât, fiecare dintre ele să ajungă o unitate desăvârșită, să apară drept o persoană, un suflet aparte [...] Persoana e un lucru sfânt. Pe măsură ce o națiune capătă caracteristicile unei persoane și devine un suflet, inviolabilitatea sa crește în aceeași proporție. Crima de a viola personalitatea națională devine cea mai mare dintre crime".[1] Se face astfel trecerea de la „națiunea" de tip medieval la cea de națiune modernă, ca premisă a formării statelor naționale, suverane, un proces complex și plin de obstacole. Europa era încă rigidă, iar capetele încoronate care stăpâneau imperii și regate nu acceptau nicidecum schimbarea. Dar nici nu puteau împiedica circulația ideilor.

Ideile ce vor schimba Europa

Naționalismul de tip etnic din spațiul german a fost promovat de Johann Gottfried von Herder, pentru care națiunea este o moștenire istorică având la bază limba, cultura și tradițiile populare ale unei

[1] Jules Michelet, *Istoria Revoluției*, vol. II, Editura Minerva, București, 1973, p. 33.

comunități, într-un singur cuvânt, *Volksgeist,* spiritul acesteia.[2] Ea depindea de voința indivizilor și trebuia respectată de toți. Concepția lui Herder, „verticală", vorbește despre un naționalism dirijat, pe bază de sânge și de liantul matern. *Kulturnation* are legăturile în etnie și cultură, hotărând cu anticipație apartenența individului la o comunitate națională precisă. Johann Gottlieb Fichte credea, la fel ca și Hegel, că unitatea națiunii nu putea fi realizată decât de un stat puternic, aceasta deoarece ea nu era rezultatul acțiunii voluntare a comunității cetățenilor.

Concepției teutonice etnoculturale despre națiune îi este opusă gândirea francezului Ernest Renan, „orizontală", în care afirmă legitimitatea unei națiuni elective create prin adeziunea conștientă și voluntară a membrilor ei. El delimitează spațiul unui stat creat prin libera alegere a individului.[3] În Anglia se vorbește tot mai mult despre *statul-națiune*, identificat cu *un teritoriu istoric, mituri, amintiri istorice comune, o cultură de masă, o economie comună, drepturi și îndatoriri comune pentru toți membrii săi*[4]*,* caracterizat prin prioritatea jurământului de credință al tuturor celor guvernați față de o guvernare centralizată a cărei suveranitate se aplică în mod exclusiv asupra unui teritoriu stabil și considerat natural atât din punct de vedere exterior, cât și interior.[5] Însă când se construiește ecuația *națiune – stat – teritoriu*, intră în scenă concepții precum: „drept istoric", „drept juridic", „dreptul primului venit" etc., interesele unor popoare se intersectează, iar lucrurile se complică.

Astfel de idei filosofice, considerate periculoase și apărute în perioada Revoluției Franceze, dar mai ales în timpul Imperiului Napoleonian și după aceea, au configurat viitoarea arhitectură a continentului, bazată pe state naționale. Ele se vor manifesta și cristaliza pe parcursul următoarelor două veacuri. Încercarea lui Napoleon de a unifica Europa tocmai când asemenea teorii se zămisleau, tocmai

---

[2] Serge Berstein, Pierre Milza, *Istoria Europei*, Institutul European, vol. III, Iași, 1998, p. 30.
[3] Guy Hermet, *Istoria națiunilor și a naționalismului în Europa*, Institutul European, Iași, 2005, p. 143.
[4] A.D. Smith, *National identity*, Penguin Books, London, 1991, p. 10.
[5] Guy Hermet, *op. cit.,* p. 107.

când asemenea deziderate erau incluse în proiecte naţionale, era sortită eşecului. Nici resursele Franţei, nici ambiţiile şi calităţile liderului ei nu au fost în măsură a duce la bun sfârşit un astfel de gând. Napoleon a cucerit jumătate din Europa în numele Naţiunii, dar fără să vrea el a sădit un principiu al naţionalităţilor care se va întoarce curând împotriva sa, dând naştere doctrinelor naţionale, un sens mişcărilor de eliberare a popoarelor asuprite, influenţând viitorul politic al continentului şi al întregii lumi. Dacă la debutul înfăptuirii sale politice împăratul francezilor era asemuit de neamurile Europei cu un eliberator – Hegel vedea în el „sufletul lumii", Beethoven compunea în onoarea sa, iar tot mai mulţi intelectuali prusaci au devenit peste noapte francofili – ulterior politica „Micului caporal" a fost de natură a „trezi naţionalităţile" şi de a crea premisele ridicării continentului împotriva sa.[6] Aşa a fost posibilă o „Bătălie a Naţiunilor", în anul 1813, la Leipzig, pierdută de împăratul Napoleon, care a determinat replierea francezilor în propria lor ţară. Acea tentativă hegemonică a Franţei s-a încheiat prin eliminarea conducătorului ei şi prin revenirea meteorică la monarhie.

Începutul secolului al XIX-lea a oscilat între dorinţa de unificare continentală şi promovarea particularismelor naţionale, într-o Europă unificată, care trăia cu amintirea romanităţii occidentale. O romanitate drept model cultural[7], dar nu şi naţional. Desigur, pe continent existau multe popoare cu identitate de limbă, obiceiuri şi tradiţii aparte, însă treptat ideile filosofice s-au transformat în proiecte politice. Cu toate acestea, Congresul de pace de la Viena (1815) a statuat structura unei Europe încă închistată în imperii, care ţineau cont în primul rând de voinţa suveranilor invocându-se adesea drepturi de factură divină.

Era Europa sistemului Metternich, un inamic al naţiunilor în redeşteptare. Acesta a încercat din răsputeri să menţină un echilibru european conform dorinţei Marilor Puteri reunite într-o Sfântă Alianţă. Angajându-se să ofere asistenţă militară reciprocă în cazul

---

[6] *Ibidem*, p. 144.
[7] Rémi Brague, *Europa, calea romană*, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2002, p. 29.

unor pericole interne sau externe, ce ar fi putut afecta statu-quoul stabilit la Viena, monarhiile europene au reușit să-și conserve frontierele timp câteva decenii. Învingătorii lui Napoleon și-au reîmpărțit teritoriile și popoarele Europei între ei, fără să țină cont de aspirații sau proiecte de uniune națională. Astfel, unele popoare au fost înglobate *in corpore* în construcții politice de tip imperial – de pildă cel austriac: maghiarii, slovacii, croații –, altele au fost partajate între diferite mari puteri: polonezii, românii, italienii, sârbii sau germanii.

Principiul naționalităților propunea ca statul să coincidă cu națiunea, iar granițele politice cu cele etnice, dar cine mai ținea cont de principii pe un continent ca un puzzle în care trona dreptul spadei pentru menținerea conceptului licențiat de Congresul de la Viena? Ceea ce nu a însemnat abandonarea proiectelor naționale, iar întreg secolul al XIX a fost un câmp de manifestare a naționalităților și naționalismelor. Mișcările revoluționare au fost cele care au lovit sistemul lui Metternich: Burbonii din Franța au fost alungați, iar noul suveran, Ludovic-Filip, a format, în tandem cu Anglia, un pol al liberalismului european, la care s-au alăturat ulterior Belgia și Spania.

Liberalismul a mers mână-n mână cu naționalismul, cu promovarea în mod liber și neîngrădit a ideilor și năzuințelor naționale, fiind un pericol real la adresa marilor conglomerate de popoare: Imperiul Habsburgic, Țarist și Otoman. Este ceea ce a înțeles suveranul celui de al doilea Imperiu francez, Ludovic-Napoleon, numit împărat, sub titulatura de Napoleon al III-lea, în anul 1852. Pentru că a crezut în afirmarea principiului naționalității, el și-a îndreptat politica externă spre acest obiectiv, sprijinind moral și material națiunile central-europene dominate. Astfel, cu ocazia Războiului Crimeii (1853-1856) el s-a alăturat Angliei în efortul de a bloca intruziunea Rusiei țariste în Balcani. S-a revenit astfel la ceea ce istoria modernă a reținut drept „Chestiunea orientală", adică moștenirea părții europene a Imperiului Otoman aflat în agonie, la care concurau Marile Puteri. Franța a sprijinit unirea Principatelor române Moldova și Muntenia și a contribuit substanțial la refacerea unității italiene. Nu în ultimul rând, Napoleon al III-lea a fost alături de Prusia în opera de realizare a statului german modern,

stat care nu va pregeta mai târziu să-l înfrângă și să-l umilească la Sedan, în anul 1870, determinând o nouă criză în Franța, echivalentă cu abolirea regimului imperial.

Desigur, secolul al XIX-lea a fost marcat de pașii importanți pe care popoarele Europei i-au făcut spre atingerea deziderateloor naționale. Însă va fi nevoie de un război dus la scară mondială pentru ca imperiile să se năruiască pe rând, iar din cenușa lor să se nască o nouă Europă. Cea a națiunilor suverane.

Marele război mondial și noua ordine europeană

La granița dintre secolele al XIX-lea și al XX-lea, Europa era un continent agitat, clocotind de ambiții politice, de naționalism, șovinism și revizionism. Germania a profitat de pe urma proiectului de unificare și extindere a țării care, atunci semăna tot mai mult cu un imperiu, consolidându-și poziția pe continent, devenind nu numai un stat cu o situație demografică de invidiat, ci și centrul de gravitație a întregii politici europene, mai cu seamă în epoca prosperă a lui Bismarck. Având o industrie grea performantă, practicând un comerț modern, ducând un mod de viață în care cuvântul de ordine era disciplina, prusacii s-au impus și ca forță militară a continentului. Anglia și Franța păreau a fi mai mult preocupate de politicile coloniale, însă cea din urmă nu putea să uite că avea o revanșă de luat în fața Germaniei naționaliste care o umilise la Sedan și care îi răpise importante teritorii.

Centrul continentului dădea semnele unei instabilități din în ce în ce mai vizibile în condițiile în care popoarele supuse Coroanei de Habsburg își reclamau tot mai mult dreptul la autodeterminare. Balcanii, confruntați cu refluxul Imperiului Otoman, erau într-o continuă agitație, însă marele pericol pentru tinerele state sud-est-europene îl reprezintă Rusia, care în numele miticului testament al lui Petru cel Mare și a unui panslavism declarat, s-a apropiat amenințătoare de Strâmtori. Iminența unui conflict major european a determinat Marile Puteri să construiască alianțe politico-militare.

În anul 1882, s-a constituit așa-numita Tripla Alianță, formată din Germania, Austro-Ungaria și Italia, puteri central-europene cu interese comune. Aflate la polii opuși ai continentului, Anglia și Franța, pe de o parte, și Rusia, pe de alta, și-au dat mâinile peste întreaga Europă spre a forma, e adevărat, progresiv, o a doua alianță numită Tripla Înțelegere sau Antanta. Din momentul în care cele două blocuri de state antagoniste au fost create, războiul a devenit previzibil. Asasinarea principelui moștenitor al Austro-Ungariei, Franz Ferdinand, la Sarajevo, de către un student sârb, Gavrilo Princip, în 28 iunie 1914, a consemnat semnalul debutului primului conflict mondial. Europa s-a mobilizat, alianțele s-au întărit prin aderarea statelor europene care nu optaseră pentru neutralitate, guvernele făceau declarații de război, au fost alarmate garnizoanele din colonii, întreaga viață economică era pusă în slujba susținerii efortului militar, mase întregi de populații au fost înrolate în armate, în timp ce civilizația umană se afla, pentru prima dată în istorie, față în față cu spectrul dezastrului ei.

„Războiul cel Mare" trebuia să fie, în viziunea politicienilor, unul scurt, de câteva săptămâni. Însă, după un început entuziasmant, în care au fost angrenate imense resurse materiale și umane, acesta s-a extins, fronturile s-au stabilizat, semn că cele două tabere începuseră o confruntare de durată. Îngropați în tranșee, soldații au cunoscut infernul unui război de uzură, numit și „război de poziții", care părea că nu se mai termină.[8] La capătul a trei ani de confruntări sângeroase, beligeranții au resimțit din plin oboseala; pe frontul de Vest câteva contingente franceze au refuzat să mai intre în luptă, reclamând autoritatea excesivă și incompetența unor comandanți militari. Două regimente din regiunea Soissons se pregăteau chiar să ocupe Parisul. Pe front dezertările se înmulțeau, mai ales în armata austro-ungară. În Germania, Italia și Franța grupările de stânga militau pentru pace, manifestând în principalele centre urbane. La Răsărit, au izbucnit tulburări și revolte și în tabăra țaristă.

[8] Serge Berstein, Pierre Milza, *op. cit.,* p. 328.

Acuzat de liberali de gestionarea ineficientă a problemelor sociale generate de război şi de marea foamete din iarna anilor 1916-1917, dar şi reticent la orice tentativă de reformă, suveranul Nicolae al II-lea Romanov a fost silit să abdice în favoarea fratelui său, Mihail. Acesta a refuzat coroana provocând un *interregnum* pe fondul căruia revoluţionarii ruşi au dovedit că erau incapabili să guverneze un imperiu aflat în război. A fost momentul intrării în scenă a bolşevicilor lui Vladimir Ilici Lenin, au preluat puterea, la 7 noiembrie 1917. Însă Lenin nu a mai putut controla tendinţele centrifuge ale naţiunilor subjugate de veacuri în Imperiul Ţarist – finlandezii, estonii, letonii, lituanienii, polonezii, românii şi ucrainenii –, iar *Decretul asupra păcii* emis de liderul bolşevicilor, a creat o altă bază politico-juridică, pe lângă punctele wilsoniene, pentru constituirea statelor naţionale în partea de răsărit a Europei.

Cea dintâi măsură luată de comunişti a fost aceea de a scoate Rusia din război. Armistiţiul şi, apoi, pacea semnată de ruşi la Brest-Litovsk a creat premisele favorabile înclinării balanţei în favoarea Germaniei şi a aliaţilor săi, care se puteau concentra mai mult pe frontul occidental. În 1917, Statele Unite ale Americii au intrat în scenă alături de forţele Antantei, anulând practic dezechilibrul provocat de retragerea rușilor de pe teatrul de operaţiuni. Sângeroasa ofensivă a generalului Ludendorff, din primăvara anului 1918 a fost doar „cântecul de lebădă" al puternicei armate germane care, aruncată dincolo de Marna, s-a retras cu pierderi mari spre zona renană.

În 1918 Puterile Centrale au dat tot mai multe semne de slăbiciune, prefigurând sfârşitul conflagraţiei. Popoarele Austro-Ungariei s-au ridicat şi ele aspirând la făurirea propriilor state naţionale. De aceea, promisiunile de pace formulate de preşedintele american W. Wilson în „cele 14 puncte" şi ecourile Revoluţiei Bolşevice au creat haos în toate imperiile de pe continentul european, beligeranţii îndreptându-se spre armistiţiu. Şi la Berlin s-a proclamat republica, iar împăratul Wilhelm al II-lea a părăsit tronul. În data de 11 noiembrie 1918, reprezentanţii noului guvern provizoriu al Germaniei, condus de social-democratul Ebert, au semnat, la Compiègne, armistiţiul.

Europa ieșea profund schimbată din experiența nefastă a celui mai sângeros conflict din istoria omenirii. Marile imperii continentale, Austro-Ungar, Otoman, Țarist și cel German au căzut, și-au schimbat forma de guvernământ, structura social-politică sau au fost anulate ca statalitate. Din ruinele lor s-au născut noile state fondate pe principiul de esență liberală al naționalităților: Cehoslovacia, Ungaria, Austria, Finlanda, Estonia, Letonia sau Lituania. Polonia a „reînviat" din părți disparate, România și-a desăvârșit statul național, iar popoarele sud-slave eliberate de închistările otomane și habsburgice au format Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor. Europa devenea, astfel, dintr-un continent al imperiilor unul al națiunilor suverane. Noile state-națiune ale Europei au fost recunoscute de tratatele de la Paris (1919-1920).[9]

Europa Centrală a națiunilor suverane

Parte a marii familii germanice stabilită în vestul, nordul și centrul Europei încă din Antichitate, austriecii au căpătat în timp individualitate în cadrul Sfântului Imperiu Romano-German. Vorbitori de limbă germană din așa-numitele „teritorii ereditare" ale Casei de Habsburg, ei au jucat un rol politic, militar și cultural important în Evul Mediu și în vremurile moderne, reușind să conducă un imperiu legitimat în principal prin lupta împotriva fluxurilor otomane. De-a lungul veacurilor, austriecii nu au fost niciodată supuși vreunei puteri străine astfel încât nu s-a pus vreodată problema vreunei mișcări de „renaștere identitară", ori de creare a unui stat național, așa cum a fost cazul altor popoare. Ei au fost preocupați să-și păstreze, pe lângă „teritoriile ereditare", și țările supuse de habsburgi de-a lungul veacurilor, ceea ce au reușit până la Primul Război Mondial.

Momentul primei separări a austriecilor de statele germane și primul pas spre realizarea unei identități de tip național a fost înfrângerea de la Austerlitz, din anul 1806, însă Congresul de la Viena (1815) a res-

[9] *Ibidem*, p. 336.

tabilit rapid vechea legătură, dar într-o formulă mai evazivă decât înainte. „Ruptura" decisivă s-a produs abia în anul 1866, când Prusia a înfrânt Austria și i-a confiscat teritorii, eliminând-o din Confederația Germană. Pentru a-și conserva propriul Imperiu, alcătuit dintr-o mulțime de popoare subjugate – care se ridicaseră cu arma în mână la 1848 –, austriecii au acceptat compromisul cu maghiarii din 1867, rămânând astfel, până la finele Primului Război Mondial, o minoritate dominantă într-un imperiu multinațional. Imperiul Austro-Ungar, promotor al declanșării războiului din 1914 a ieșit învins din conflagrație, în timp ce blocuri teritorial-etnice s-au desprins din el, formând state naționale, în ciuda ofertelor generoase ale ultimului suveran, Carol I de Habsburg de a păstra unitatea imperiului bicefal într-o formulă confederată. După anul 1918, Austria a fost redusă ca întindere la teritoriul locuit de poporul austriac, devenind un stat-națiune în sensul adevărat al cuvântului, un stat modern al Europei Centrale.

Până în anul 1526, când a intrat sub controlul Habsburgilor, regatul medieval al Boemiei a înregistrat perioade de înflorire combinate cu epoci de decădere, în vreme ce spațiul slovac nu mai cunoscuse statalitatea de peste un mileniu, din vremea regilor Svatopluk și Mojmir al II-ea. Cehii și slovacii reprezentau alte două națiuni înglobate în Imperiul habsburgic, care au cunoscut fenomenul „redeșteptării naționale" pe parcursul secolului al XIX-lea. Să spunem că încă din vremurile medievale cele două popoare s-au considerat entități distincte, chiar dacă ambele proveneau din blocul slav, având asemănătoare în primul rând limba, cultura, obiceiurile și chiar istoria. Slovacii, a fost încorporați de Ungaria medievală, încă din secolul X, iar după integrarea lor în Imperiul habsburgic, începând cu anul 1541, au continuat să fie considerați ca aparținători ai teritoriilor Coroanei Sfântului Ștefan. Naționalismul ceh, în schimb, a fost mult mai evident, având o bază „iacobină" (husitismul), una „tradiționalist-conservatoare", de factură nobiliară și o a treia „liberal-reformistă" de tip burghez.[10]

[10] Camil Mureșanu, *Națiune, naționalism. Evoluția naționalităților*, Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996, p. 51.

Cehii și slovacii au fost două națiuni cu evoluții paralele, cu un plus de vigoare pentru cehi, mult mai dinamici și mai pricepuți la politică, însă regimul de asuprire promovat de Austro-Ungari, precum și evenimentele din preajma Primului Război Mondial au făcut ca ele să converge spre proiectul unui stat comun: Cehoslovacia. Adică, o singură țară cu două națiuni și o organizare statală de tip confederativ[11], indicată în primul rând de interese de securitate în raport cu tendințele revizioniste ce se vor contura tot mai clar după Conferința de pace de la Paris (1919-1920). Desigur, au existat și exponenți ai tezei „cehoslovacismului extrem" care susțineau contopirea celor două popoare într-unul singur, pe baza primatului limbii, culturii și capacității politice cehe. Însă asemenea teorii nu au făcut decât să creeze tensiuni inutile. Statul cehoslovac, recunoscut de tratatele de pace postbelice, a însemnat unirea celor trei provincii ale defunctului Imperiu Austro-Ungar, Boemia, Moravia și Slovacia, incluzând și o minoritate germană însemnată.

Tot parte a marii familii slave, dar așezați din vechime în sudul continentului european, ca vasali ori cotropitori, slavii de sud sau „iugoslavii" au avut evoluții paralele, constituindu-și state medievale proprii. Vorbim în primul rând de sârbii ortodocși, ce poartă evident pecetea culturală bizantină. Ei și-au făurit un stat ridicat la rangul de regat in vremea lui Nemania și Ștefan Dușan, decăzut la cel de despotat, și care, aflat în avangarda luptei contra Porții otomane a dispărut pentru câteva veacuri, începând cu anul 1459. Croații catolici, descălecători în fosta provincie romană Dalmația, undeva prin secolul al VII-lea și întemeietori de țară, au luptat timp de aproape patru secole pentru supraviețuire până când, odată cu stingerea glorioasei dinastii Trpimirović, au acceptat uniunea personală cu Ungaria apostolică (1102), în vremea lui Coloman Cărturarul.[12] În cadrul re-

[11] Cehii și slovacii însumau, în anul 1931, 72,5%. Cea mai importantă minoritate era cea germană din regiunea sudetă, 24,2% (Constantin Botoran, Valeriu Florin Dobrinescu, „Confirmarea internațională a actelor de Unire din 1918", în Ioan Scurtu (coordonator), *Istoria Românilor*, vol. VIII, Editura Enciclopedică, București, 2003, pp. 32-33, *în continuare:* Botoran, „Confirmarea internațională").

[12] Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei* medievale*, 895-1526*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2006, p. 63.

gatului medieval maghiar croații și-a păstrat autonomia și instituțiile interne, ca țară încadrată Coroanei Sfântului Ștefan, iar nobilimea lor a fost foarte activă în politica regatului ungar, fapt ce i-a conservat identitatea etnică, în ciuda tendințelor de asimilare. În fine, slovenii, așezați în zonă după plecarea longobarzilor, au înființat, în secolul al VII-lea, ducatele Carintia și Carniola, cu existențe efemere, acestea intrând sub autoritatea francilor, apoi a germanilor. În veacul al XIV-lea, cea mai mare parte a teritoriului Sloveniei de astăzi a fost preluat de Habsburgi și-l vor stăpâni până în 1918.

Practic, pe teritoriul viitoarei Iugoslavii s-au format trei națiuni principale: sârbii, croații și slovenii, diferențiindu-se prin tradiția culturală (bizantino-otomană și central-apuseană), prin religie (ortodoxă, catolică și mai târziu musulmană), prin structura socială moștenită din Evul Mediu (patriarhal-feudală în Serbia și Bosnia, agrar-țărănească în Muntenegru, nobiliar-feudală în Croația și cvasiindustrială în Slovenia).[13] Curentul numit „iugoslavism" s-a zămislit în perioada modernă prin conștientizarea identității culturale comune a slavilor de sud aflați sub suzeranități diferite, curent care a motivat un proiect comun de eliberare națională. Așadar, „iugoslavismul", la fel ca „cehoslovacismul", nu a vizat formarea unei națiuni unitare, și nici nu avea cum având în vedere particularismele, însă a fost o ideologie de tip rațional, pragmatic. În geo-politica vremii, un stat comun al slavilor de sud asigura practic supraviețuirea acestora. Înființat la 1 decembrie 1918, prin unirea statelor independente Serbia și Muntenegru cu fostele provincii ale Austro-Ungariei: Croația, Bosnia, Dalmația, Voievodina, Kunstenland, Carniola și o parte din Banat, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor, numit din anul 1929 Iugoslavia, însuma 14 milioane de locuitori, în majoritate „slavi", fiind condus de întâiul său rege – Alexandru.

Dar soluția statelor multinaționale, apoi confederate, nu a mai fost în această parte a Europei de actualitate după căderea Cortinei de Fier și în condițiile în care, pe plan internațional, altele erau garanțiile în privința securității. În anul 1993, între Cehia și Slovacia s-a produs „divorțul de catifea", când fiecare din cele două națiuni a decis să-și ia soarta în propriile mâini. După o conviețuire complicată,

[13] Camil Mureșanu, *op. cit.,* p. 55.

pe parcursul mai multor decenii de democrație și comunism, tendințele centrifuge ale croaților și slovenilor față de Belgradul sârbesc au devenit tot mai evidente, mai ales după prăbușirea Uniunii Sovietice. S-a produs chiar și un război civil sângeros (1991-1995), cu crime incredibile comise în Bosnia-Herțegovina[14], pentru ca Iugoslavia să dispară, în locul ei apărând state naționale, unele dintre ele incluse azi în Uniunea Europeană.

Doctrina Coroanei Sfântului Ștefan și iluzia pierdută a „Ungariei Mari"

Istoriografia maghiară este foarte sensibilă atunci când este vorba despre devenirea națională ungară. Subliniind de rolul politic și militar jucat în Bazinul Carpatic, poporul maghiar trăiește și azi cu nostalgia Regatului medieval al Sfântului Ștefan. Un regat construit de cei aproximativ 80.000 de unguri cuceritori descinși în Panonia pe la anul 900 și de urmașii lor[15], un stat care, potrivit obiceiului vremii, a inclus prin cuceriri teritorii locuite de slavi – croați, sârbi, slovaci –, români, germanici, numite „Țări ale Sfintei Coroane" (*Szent István Koronájának Országai*): Transilvania, Croația, Banat, Slavonia și Voievodina.[16] „Națiunea maghiară", în sens medieval, a fost o *natio* a grofilor, privilegiată juridic prin „Unio Trium Nationum" (*Fraterna Unio*), alături de neamul turcic al secuilor, până la un moment dat cu o conștiință etnică aparte[17], însă azi integrat cultural și național în

[14] Nu mai puțin de 200.000 de victime s-au înregistrat în acest conflict sângeros, iar jumătate din populația bosniacă a fost transformată în refugiați (Elizabeth Pond, *Renașterea Europei*, Editura Pandora-M, Târgoviște, 2003, p. 81).
[15] Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Centrul de Studii Transilvane. Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1996, p. 69.
[16] Werbőczi István le enumeră la 1517: *Dalmația, Croația, Slavonia și Transilvania, țări prietene și supuse Coroanei Regale Maghiare* (*Tripartitum Opus Iuris Consuetudinarii Incliti Regni Hungariae per magistrum Stephanum de Werbewcz, personalis presentle regle majestatis locum tenentem, Accuratissime editum*, Partea a III-a, Titlul 1, la Moldovan I. Florin, *Originea și evoluția instituției jurătorilor la români*, Editura Texte, Dej, 2007, p. 237).
[17] Camil Mureșanu, *op. cit.*, p. 143.

poporul maghiar, și de sașii colonizați în Transilvania de regii Géza al II-lea și Andrei al II-lea.

Dar, după câteva secole de ascensiune, a venit și refluxul. Regatul maghiar a fost învins la Mohács în anul 1526, și desființat *de facto* și *de jure*, în 1541, prin ocuparea capitalei Buda și transformarea unei mari părți a țării în „Casă a Islamului", de către Suleyman I. Practic, Ungaria a dispărut de pe harta Europei. O parte a nobilimii maghiare s-a refugiat în Transilvania autonomă – care în niciun caz nu era Ungaria de Est, ci o „țară a Coroanei" – și în alte teritorii din vechiul stat medieval neocupate de otomani, unde și-au conservat privilegiile de *natio*.

În secolele XVIII-XIX, maghiarii, alături de polonezi, aveau cea mai densă populație nobiliară din Europa Centrală și de Est. În schimb, burghezia a fost destul de modestă, astfel încât, spre deosebire de alte popoare europene, aristocrația a preluat rolul de lider al mișcării de renaștere națională. Așa s-a întâmplat și la Revoluția de la 1848. Ideile maghiarilor revoluționari, preluate din mișcările revoluționare europene, proclamau pentru toate popoarele de pe cuprinsul Ungariei istorice eliberarea de sub tirania social-politică feudală și absolutistă. Pe de altă parte, visând la refacerea Regatului medieval și invocând trecutul istoric comun, ungurii le ofereau acestora perspectiva punerii temeliei unei națiuni politice maghiare unice și puternice, în interiorul căreia deosebirile de neam și de limbă nu mai aveau să prezinte decât o valoare secundară. Ceea ce însemna ca popoarele din „Țările Coroanei" să renunțe la propria lor personalitate națională, la propriile proiecte de desăvârșire statală, lucru pe care românii, sârbii, croații și celelalte neamuri le-au respins cu arma în mână. Tot această aristocrație dorea să rupă în două și obositul Imperiu habsburgic, în numele aceluiași proiect de *restauratio*, reușind acel bicefalism realizat prin compromisul de la 1867: Imperiului Austro-Ungar. Jumătatea controlată de maghiari se dorea foarte mult să semene cu Regatul medieval al Sfântului Ștefan, un teritoriu în care, după toate politicile de deznaționalizare, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul veacului al XX-lea, au ajuns să reprezinte abia 54,6% conform recensământului din 1910.

Declanşarea Primul Război Mondial a readus în discuţie chestiunea naţionalităţilor din Transleithania ungară, iar Conferinţa de pace de la Paris (1919-1920) a tranşat subiectul, pe baza dreptului la autodeterminare al naţiunilor din Monarhia austro-ungară defunctă. Regula legitimităţii teritoriale a posesorului nu a mai rezistat în faţa principiului naţionalităţilor[18], iar popoarele au respins orice proiecte *ad hoc* de „Confederare Dunăreană" ori de „State Unite". Şi Ungaria a înregistrat în 1918 o transformare naturală şi legală din statul medieval multietnic la statul modern, unitar şi naţional, în care frontierele naturale coincideau, în linii mari, cu cele etnice, un stat omogen, cu o populaţie vorbitoare de limbă maghiară de circa 90%, principalele minorităţi fiind germanii – 552.000 (6,9%) şi slovacii – 142.000 (1,8%).[19] Au mai rămas comunităţi de vorbitori ai limbii lui Árpád în România, Slovacia, Serbia, Ucraina şi chiar în Austria. Dar oare care stat central-sud-est european nu are conaţionali dincolo de fruntarii? Şi România Mare de la 1918 era o ţară înconjurată de circa 600.000 români. Cei mai mulţi erau în Uniunea Sovietică (250.000), în jur de 230.000 de români erau risipiţi în Banatul iugoslav, 60.000 erau în Bulgaria, iar 24.000 în Ungaria.[20]

Într-adevăr, la Trianon s-a semnat sfârşitul Ungariei medievale, a doctrinei Coroanei Sfântului Ştefan, fapt care pentru naţiunea nobiliară maghiară a reprezentat un adevărat şoc din care nu şi-a revenit nici în ziua de azi.[21] „Ţările Coroanei" s-au despărţit de Budapesta, iar maghiarii au acuzat Marile Puteri de „diktat", de „crucificare", de „nedreptate", pendulând între extrema stângă şi extrema dreaptă pentru a obţine retrasarea frontierelor medievale. Însă, cu sau fără Tratatul de la Trianon (1920), Ungaria, în forma statală multietnică de model medieval, nu avea cum să funcţioneze într-o epocă în care ideea statului-naţiune a triumfat peste tot în Europa.

---

[18] Vasile Puşcaş, *Relaţii internaţionale/transnaţionale*, Editura Eikon, Cluj-Napoca, 2007, p. 39.
[19] Paul Lendvái, *Ungurii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999, p. 386.
[20] Botoran, „Confirmarea internaţională", p. 34.
[21] *Ibidem*, p. 384

Cazul românilor a fost unul asemănător italienilor care s-au unit cu fraţii lor din Monarhia habsburgică (Tirolul de sud şi Peninsula Istria). Majoritari de veacuri în Transilvania, Banat, Maramureş şi pe Crişuri, românii au decis, prin Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918), unirea cu România de dincolo de Carpaţi, după ce anterior Basarabia şi Bucovina procedaseră în acelaşi mod. Recunoaşterea actelor Unirii de la 1918 s-a realizat în cadrul Conferinţei de pace de la Paris (1919-1920). La temelia realizării României Mari a stat acel impuls umanist pe baza căruia s-a creat, în secolele XVII-XVIII, o ideologie a romanităţii, care avea să facă o lungă şi semnificativă carieră.[22]

Este, într-adevăr curios, cum unii istorici pun azi la îndoială caracterul plebiscitar al Marii Adunări de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918. Aceştia „uită" să analizeze evenimentele în spiritul vremii, ori pur şi simplu susţin direcţii politice. În anul 1918, a consulta mai bine de jumătate din populaţie printr-o asemenea adunare (românii reprezentau 53,8% din populaţia Transilvaniei) şi a decide soarta unei regiuni cu exprimarea majorităţii, în condiţiile în care minoritatea maghiară refuza orice dialog pe această temă, era ceva firesc. Să nu uităm că la scurt timp, în 8 ianuarie 1919, reprezentanţii comunităţii germanilor, adunaţi la Mediaş, au recunoscut unirea Transilvaniei cu România, deşi nu fuseseră prezenţi la Alba Iulia. La fel au procedat şi şvabii bănăţeni, în luna august a aceluiaşi an, într-un congres ţinut la Timişoara.[23] Statul român post-Versailles a fost cel mai omogen din punct de vedere etnic dintre statele succesoare ale Austro-Ungariei, chiar dacă a inclus şi „minorităţi imperial[24]: 1.425.507 maghiari, 745.421 germani sau 409.150 ruşi. Potrivit recensământului din anul 1930, românii au reprezentat 71,9% din întreaga populaţie a tării.[25]

---

[22] Alexandru Zub, „Naţiune culturală şi naţiune politică la români în epoca modernă", *Contemporanul*, nr. 04 (135), aprilie 2016, p. 6.
[23] C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisiuc, *România şi Conferinţa de pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naţionalităţilor*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 176.
[24] Alain Dieckhoff, *Naţiune şi raţiune de stat. Identităţile naţionale în mişcare*, Curtea Veche Publishing, Bucureşti, 2003, p. 153.
[25] Botoran, „Confirmarea internaţională", p. 33.

Analizând viitorul prin experiența trecutului suntem de părere că Europa nu se va îndrepta spre o epocă postnațională îndelung clamată de filosofi precum Jean-Marc Ferry, iar popoarele continentului nostru nu vor accepta contopirea într-o singură națiune europeană, cu origini diferite, dar cu o singură limbă oficială, engleza. Noi credem că statele-națiune, create în secole de evoluție și frământări politice, legitimate istoric și consfințite în baza dreptului internațional își vor dovedi și în continuare viabilitatea.

Factor diplomatic și factor militar în înfăptuirea și recunoașterea internațională a Unirii românilor

De la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, la Trianon, 4 iunie 1920

Dumitru Preda

La 4 iunie 1920, în eleganta galerie „Cotelle" care leagă palatul Marele Trianon de Trianon-sous-Bois (aripa dreaptă) de la Versailles, într-o atmosferă solemnă, dar sobră, începând cu ora 16.30, s-a desfășurat ceremonia semnării celui de-al patrulea Tratat de pace de către Puterile Aliate și Asociate, de data aceasta cu Ungaria, unul din statele succesorale ale fostului Imperiu Habsburgic[1]. Completând Tratatul de la Saint-Germain-en-Laye cu Austria, noul document a sancționat definitiv procesul de dezagregare a monarhiei bicefale. Aplicându-se principiul autodeterminării naționale – „una din cele mai mari forțe spirituale ale istoriei moderne", cum îl definea distinsul jurist român George Sofronie[2] –, la Trianon s-a autentificat acest înalt concept de conștiință a omenirii, fiind înscris ca o normă de bază în dreptul ginților și morala internațională.

Tratatul, fructul unor eforturi considerabile de aproape un an și jumătate, s-a conformat riguros datelor național-demografice, istorice,

---

[1] „Le Petit Journal", 58e année, no 20 069, 5 iunie 1920, p. 1; „L'action française", 13e année, 5 iunie 1920, p. 1-2 (*La Paix avec la Hongrie. Le Traité de Trianon a été signé hier*); „Excelsior", 11e année, no 3, 462, 4 iunie 1920, p. 2; *Ibidem*, no 3, 463, 5 iunie 1920, p. 1.

[2] George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920. Frontierele României sunt intangibile pe baza principiului naționalităților; netemeinicia acțiunii revizioniste maghiare*, Editura ziarului „Universul", București, 1936; Idem, *Fenomenul „Unirii" în lumina desvoltării principiului național, la români*, București, 1937 (ed. a II-a, Editura Tipo Moldova, Iași, 2018). Cf. Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților. Originile, evoluția și elementele constitutive ale naționalității. Tratatele de pace de la Versailles, Saint-Germain, Trianon, Neuillly-sur-Seine, Sèvres, Lausanne* (ed. Constantin Schifirneț), Editura Albatros, București, 1996, passim.

culturale și social-economice, ca și criteriilor de securitate colectivă. Din partea română și-au înscris numele pe textul său Dr. Ioan C. Cantacuzino (ministru de stat) și Nicolae Titulescu (fost ministru de Finanțe, de la 20 aprilie 1920, Prim-delegat la Conferința de pace), iar din partea ungară de Ágost (Gaston) de Benárd (ministrul Muncii și Sănătății Publice) și Alfréd Drasche-Lázár de Thorda (ministru plenipotențiar); alături de ei, reprezentanții Statelor Unite ale Americii, Marii Britanii[3], Franței, Italiei, Japoniei (desemnate drept **Principalele Puteri Aliate și Asociate**), precum și celelalte **Puteri Aliate și Asociate**: Belgia, Ceho-Slovacia, China, Cuba, Grecia, Nicaragua, Panama, Polonia, Portugalia, Regatul Sârbo-Croato-Sloven, Cehoslovaciei (în total, 22 state)[4]. Tratatul a fost ratificat de Corpurile Legiuitoare ale României la 17 august (Senatul) și respectiv 20 august 1920 (Camera Deputaților), fiind sancționat la 30 august 1920 de către Regele Ferdinand I[5]. La 14 noiembrie el a fost acceptat și de Adunarea Națională a Ungariei și a intrat în vigoare la 26 iulie 1921, după ce, în prealabil, fusese consacrat și de celelalte Puteri semnatare.

Referindu-se la semnificația acestui major document internațional, în ședința Adunării Deputaților din 4 aprilie 1934, Nicolae Titulescu avea să sublinieze: „*Tratatul de la Trianon apare tuturor românilor, și îndeosebi celor din Ardeal, ca o consfințire a unei ordini de drept cu mult mai redusă decât aceea pe care veacuri de conviețuire și de suferințe comune au săpat-o în conștiința istorică a neamului*

[3] Contele Derby (Edward George Villliers), ambasadorul extraordinar și plenipotențiar la Paris al Imperiului Britanic, a semnat, de asemenea, pentru Canada, Australia, Noua Zeelandă, Africa de Sud și India.

[4] *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, vol. VI, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, doc. 890; Ion Calafeteanu, Gheorghe Sbârnă, *Tratatele de pace ale României 1919-1920*, Editura Muzeului Literaturii Române, București, 2017, p. 407-584; vezi și la Constantin Botoran, Ion Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc (coord.), *România și Conferința de pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților*, Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p.; V. Fl. Dobrinescu, *România și sistemul tratatelor de pace de la Paris (1919-1923)*, Iași, 1993, passim; asupra contextului extern și a ansamblului negocierilor, vezi în *Istoria Românilor*, vol. VIII, *România întregită (1918-1940)*, ed. Ioan Scurtu (coord.), Petre Otu (secretar), Editura Enciclopedică, București, 2003, p. 16-26.

[5] I. Bitoleanu, *Actul ratificării tratatelor de pace în Corpurile Legiuitoare ale României în 1920*, în „Revista de Istorie", nr. 1/1986, p. 44-62.

nostru. De aceea, în chip firesc, în opinia noastră publică, Tratatul de la Trianon evocă mai curând ideea unei completări decât ideea unei amputări"[6].

Drumul parcurs de neamul românesc de la 1 Decembrie 1918 la 4 iunie 1920 – interval istoric decisiv în devenirea modernă a Statului său independent, unitar și suveran – se constituie într-un exemplar parcurs în care voința politică, depășind numeroase egoisme și scăderi morale, a reușit să îmbine cu succes acțiuni diplomatice consecvente și perseverente cu efortul disciplinat și curajos al armatei sale, caracterizat de contemporani drept o contribuție valoroasă la stabilitatea și pacea pe continentul european, care a împiedicat hotărâtor propagarea bolșevismului în Europa centrală[7].

Studiul de față are ca obiectiv evidențierea condițiilor, a modalităților de concretizare a acțiunilor specifice celor doi factori, diplomatic și militar, în circumstanțele complexe în care Conferința de pace de la Paris a fost menită să dea o nouă configurație a hărții geo-politice și o nouă așezare a relațiilor internaționale.

La 28 octombrie/10 noiembrie 1918, atunci când România își anunța solemn reintrarea în Marele Război alături de vechii ei aliați, ea relua, totodată, efortul menit a desăvârși procesul istoric al întregirii Țării și Neamului românesc. Un comentariu al cunoscutei „Gazette de Lausanne" ținea să remarce: „Viteazul popor român nu a voit să lipsească de la ultimul act al tragediei. El a reintrat victorios în scenă [...] Tratatul de la București va fi deci revizuit și națiunea

[6] Nicolae Titulescu, *Discursuri* (ed. Robert Deutsch), Editura Științifică, București, 1967, p. 407.
[7] Dumitru Preda (coord.), Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, Editura Enciclopedică, București, 1994, passim. Încă de la sfârșitul anului 1919, importantul cotidian „The New York Times" (7 decembrie) ținea să sublinieze că România, prin poziția sa geografică și resursele naturale, „a devenit factorul cel mai decisiv" în afacerile din sud-estul Europei. Apud Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, *Documente străine despre lupta poporului român pentru făurirea statului național unitar*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1980, doc. 146 (p. 289). La 21 sept. 1919, același influent jurnal apreciase: „*Prin atitudinea sa, România a salvat civilizația europeană și odată i se va mulțumi pentru aceasta*". *Ibidem*, doc. 142 (p. 283).

română va obține integritatea sa teritorială. *Drepturile sale asupra Transilvaniei sunt in mod particular indiscutabile*"[8] (subl. noastră).

Duminică 18 noiembrie/1 Decembrie 1918, în fruntea trupelor române și aliate, Regele Ferdinand I și Regina Maria, împreună cu guvernul și celelalte autorități centrale și-au făcut reintrarea, după doi ani de pribegie, în București. În aceeași zi, dincolo de Carpați, în cetatea Primei Uniri, la Alba Iulia, prin voința liber exprimată a reprezentanților națiunii române, era săvârșită unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmarului și Maramureșului cu România, care se adăuga Unirii Basarabiei (27 martie/9 aprilie 1918) și a Bucovinei (15-28 noiembrie 1918).

Aflat într-o conjunctură internă critică, urmare a crizei de produse de primă necesitate pentru populație, criză ce putea da naștere într-o țară epuizată de război unor puternice frământări sociale și politice, înconjurat în imediata vecinătate de forțe adverse gata să profite de dificultățile pe care le întâmpina în interior, guvernul Ion I.C. Brătianu, instalat la 12 decembrie 1918 (stil nou), a fost nevoit să facă față acestor sfidări numeroase, ca și unor neașteptate reconsiderări de atitudine și tendințe de șantaj politic din partea Aliaților care vor depăși și cele mai sumbre previziuni inițiale[9]. Trebuie să subliniem faptul că la încheierea conflagrației, dintre toți partenerii Antantei, României avea să-i fie aplicat tratamentul cel mai sever, cel puțin în formă, deși unirea politică a teritoriilor revendicate în 1916, ca și a Moldovei dintre Prut și Nistru (Basarabia) erau un fapt împlinit și în fond recunoscut de Aliați[10].

Modul în care au acționat Marile Puteri aliate în acordarea statutului României la masa păcii a fost o confirmare a intențiilor lor de

[8] Apud Constantin Botoran, Olimpiu Matichescu, *op. cit.*, doc. 104.

[9] Asupra circumstanțelor interne și externe, vezi și în recenta monografie a lui Ioan Scurtu, Ionuț Cojocaru, *Ion I. C. Brătianu*, Editura Enciclopedică, București 2017, passim.

[10] André Tardieu, cel care a prezidat Comisia privind afacerile române la Conferința de pace, mărturisea lui Charles Beaupoil de Saint-Aulaire, ministrul francez la București, că în timpul lucrărilor pregătitoare ale reuniunii dăduse „lupte dure pentru ca să i se recunoască lui Brătianu și României calitatea de aliați" (Comte de Saint-Aulaire, *Confession d'un vieux diplomate*, Paris [1954), 484.

a-şi impune interesele şi a-şi afirma autoritatea în toate problemele, inclusiv cele teritoriale, în faţa statelor mici „cu interese limitate", aşa cum era calificată şi România[11]. Cu toate acestea, obţinerea calităţii de aliat în urma unor stăruitoare demersuri şi participarea la marea conferinţă au însemnat pentru România nu numai o recunoaştere a contribuţiei sale la victoria împotriva Cvadruplei Alianţe, ci şi posibilitatea de a-şi putea susţine poziţia şi a-şi apăra interesele în condiţii dacă nu egale, cel puţin onorabile[12]. Jocului de culise practicat de Marile Puteri, în care decizia urma să fie luată de un număr tot mai restrâns de reprezentanţi ai acestora, ce se va perfecţiona pe timpul reuniunii din capitala Franţei, guvernul român îi va opune în lunile următoare o acţiune perseverentă de apărare şi consolidare a edificiului României Mari, chiar cu riscul de a „supăra" pe cei „4 Mari" (SUA, Franţa, Marea Britanie şi Italia). „*Domnul Brătianu* – arăta Iuliu Maniu, preşedintele Consiliului Dirigent – *a susţinut integralitatea drepturilor noastre cu o rară energie şi a făcut-o bine*"[13]. Susţinerea intransigentă a punctului de vedere exprimat de Ion I.C. Brătianu, care a insistat pentru aplicarea prevederilor Tratatului din 1916, a atras însă serioase obstacole, unele dintre acestea ca rezultat al slabei cunoaşteri şi deci a neînţelegerii problemelor româneşti de către factorii de conducere şi decizie ai Conferinţei.

Premierul Brătianu a hotărât să se prezinte el însuşi la Paris pentru a apăra cauza României Mari, care, în orice caz, nu era un cadou din partea Aliaţilor; în acest răstimp complex, aplicarea Hotărârii de

---

[11] Clive Day, *L'atmosphère et l'organisation de la Conférence de la Paix*, în *Ce qui se passa réellement à Paris en 1918-1919. Histoire de la Conférence de la Paix par les délégués américains*, publiée par le Colonel House, commissaire plénipotentiaire des États-Unis, et Charles Seymour, professeur d'histoire à l'Université de Yale, Payot, Paris, 1923, p. 25.

[12] Ion Calafeteanu, *Recunoaşterea statutului de aliat al României de către Marile Puteri în ajunul Conferinţei de pace de la Paris*, în „Revista arhivelor", nr. 3/1978, p. 284-287; I. Ciupercă, *Dincolo de „faţada impunătoare" a Conferinţei de pace de la Paris*, în *Românii în istoria universală*, vol. II1, coord. I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian, Iaşi, 1987, pp. 607-620.

[13] Apud V.V. Tilea, *Acţiunea diplomatică a României, noiembrie 1919-mart. 1920*, Sibiu, 1925, p. 14. Autorul, deşi afirmă că încercarea lui Brătianu „de a salva tratatul [din 1916] era îndreptăţită", avea să considere că, în condiţiile în care Marile Puteri au impus o conduită de nerecunoaştere a valabilităţii tratatelor secrete, prelungirea „rezistenţei" româneşti putea să devină o tactică „chiar periculoasă intereselor ţării". *Ibidem*, p. 16.

unire și consolidarea acesteia aveau să se realizeze pas cu pas și prin acțiunea eliberatoare a armatei române[14].

Într-adevăr, neavând frontierele recunoscute, frontiere care să-i garanteze securitatea națională, agresată în nord-vest, nord și nord-est de forțele ostile – ungare, ruse și ucrainene (bolșevice) –, având relații tensionate în sud cu sârbii și bulgarii, România continua să se afle într-o stare nedeclarată de război, în timp ce, în cea mai mare parte a Europei, ostilitățile militare încetaseră de câteva luni. Războiul național de întregire nu se încheiase, adversarii unității românești impunând continuarea lui.

I.a. Acțiunile armatei române după 1 Decembrie 1918, până în aprilie 1919

Hotărârea Marii Adunări a românilor din Transilvania, din 1 Decembrie 1918, a fost imediat adusă oficial și la cunoștința guvernului ungar. La 9 decembrie acesta răspundea negativ, motivând gestul său prin faptul că deciziile luate la Alba Iulia veneau în contradicție cu prevederile așa-zisului „armistițiu" de la Belgrad[15], prin care se menținea administrația maghiară în teritoriile alipite acum României[16]; de aceea, el afirma că refuză să ia în considerație respectivele cerințe ale românilor, pe care „le condamnă cu asprime"[17]. În

[14] Dumitru Preda, *Sub semnul Marii Uniri. Campaniile armatei române pentru întregirea Țării 1916-1920*, București, 2018, pp. 161-348.

[15] Deși provizorie și având un caracter strict militar, linia demarcațională stabilită pe cursul Mureșului, prin convenția încheiată la Belgrad, în ziua de 13 noiembrie 1918, între Comandamentul Armatei aliate de Orient și delegații noului guvern ungar, a creat o situație extrem de confuză în teritoriile românești de dincolo de Carpați. Aceasta „*împarte națiunea română din Transilvania și Ungaria în două părți, ceea ce agravează dificultățile în acțiunea de renaștere națională și în organizarea ei, atât de necesară în aceste zile de prefaceri istorice*" – se arăta într-un memoriu, din 28 noiembrie 1918, al lui Iuliu Maniu, remis prin Legația română la Paris ministrului francez al Afacerilor Străine. *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, vol. III *Documente interne și externe, august 1918-iunie* 1919, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, doc. 494.

[16] *Károlyi Mihály lévélezése*, vol. I, Budapest, 1978, doc. 333 (doc. 331 adresa Consiliului Dirigent).

[17] *Ibidem*. Comentând poziția noii conduceri de la Budapesta, consulul imperial din Brașov, într-un raport adresat Cancelarului Max von Baden, apreciase cu luciditate, cu puțin timp înainte: „Cu toată atitudinea democratică a lui Károlyi și susținerea de către el a drepturilor

consecință, autoritatea Consiliului Dirigent de la Sibiu[18] nu era recunoscută, atitudine ce se va prelungi și după martie 1919, deși până atunci au continuat să existe contacte între cele două părți. Invocând primejdiile externe ce atentau la „integritatea patriei", la 4 decembrie 1918, contele Károlyi lansa un patetic apel națiunii maghiare, în care ținea să sublimeze poziția sa fermă de a nu ceda „unitatea teritorială a Ungariei"[19]. Declarația, făcută în forma tradițională a diplomației ungare, cizelată la „școala" dualismului, a evidențiat încă o dată contradicția flagrantă între poziția de ansamblu a conducerii de la Budapesta, de acceptare a principiilor wilsoniene și limitele aceleiași poziții atunci când era vorba de apărarea „statului milenar", ce includea teritorii cotropite cu forța de-a lungul secolelor, în care majoritatea absolută a populației – nemaghiari – nu mai avea nimic de sperat și de așteptat de la cei care îi asupriseră. Mai mult, din 7 decembrie 1918, la Cluj, unde se afla și o puternică garnizoană maghiară, se instituia un Comisariat guvernamental pentru așa-numita „Ungarie de Răsărit", ca un organism de putere opus conducerii românești. Păstrarea controlului instituțional de către forțele maghiare minoritare în defavoarea majorității românești, mai ales la vest de linia arbitrară de demarcație – unde funcționarii publici au fost obligați să presteze un jurământ de fidelitate, până la 13 decembrie –, în pofida voinței liber și democratic exprimate la Alba Iulia, nu numai că a îngreunat procesul de clarificare politică, dar a amplificat simțitor starea de încordare și tensiunile interetnice româno-maghiare din Transilvania, cu repercusiuni asupra stabilității zonale central și sud-est europene, și aceasta în momentul în care

---

naționalităților, el este totuși, înainte de toate, ungur și preocupat de păstrarea, cât mai nevătămată, a integrității țării sale". Referindu-se la situația prezentă și mai ales la viitorul Transilvaniei, diplomatul imperial ținea să mai atragă atenția: „*Hotărâtori în această privință vor fi in orice caz românii, care, numeric, alcătuiesc pe departe majoritatea populației*" [subl. noastră].

[18] Gheorghe Iancu, *Contribuția Consiliului Dirigent la consolidarea statului național unitar român 1918-1920*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, passim.

[19] *Károlyi Mihály lévélezése*, vol. I, doc. 327.

Conferința de pace de la Paris își deschidea lucrările de reașezare pe baze noi a arhitecturii politice europene și mondiale.

În același timp a fost declanșată o campanie de propagandă extrem de virulentă la adresa României, a poporului și armatei române[20], în care aveau să fie angrenate personalități maghiare din Transilvania, în frunte cu episcopii calvini (protestanți), alături de prelați, organizații confesionale, ziariști și oameni politici din străinătate, influențați prin diverse mijloace; acestora li s-a pus la dispoziție un arsenal informativ variat și bogat, în care prezentările „științifice", calomniile fine – precum cele legate de așa-zisa „civilizație inferioară" a românilor – și denaturările cele mai grosolane serveau mitului „națiunii politice ungare indivizibile" și tezei „unității geografice și economice" a vechii Ungarii. La acestea trebuie adăugate înmulțirea instigărilor și presiunilor de tot felul exercitate îndeosebi la sate, concomitent cu o intensificare a „agitației bolșevice" la orașe și în zonele miniere; incidentele, tot mai violente, având, de regulă, ca victime pe fruntașii comunităților românești, vor spori, fără ca autoritățile locale maghiare să ia măsurile necesare pentru a împiedica repetarea lor, mulțumindu-se să le califice ca „regretabile"; în fine, o tot mai deschisă acțiune de pregătire a unei rezistențe armate „populare" maghiare, beneficiind de armamentul și muniția abandonate de unitățile germane în retragere, întrona o atmosferă de teroare și instabilitate favorabilă acțiunii politice a forțelor conservatoare și șoviniste.

De altfel, imediat după proclamarea Republicii Populare (16 noiembrie 1918), guvernul ungar, în loc să continue demobilizarea forțelor sale armate la nivelul stabilit prin articolul 2 al Convenției din 13 noiembrie 1918, a luat măsuri de reorganizare și concentrare a

[20] Arhivele Militare Române [în continuare AMR], fond *Microfilme*, rola PII. 2. 2 192, passim.

trupelor înapoia liniei Mureşului, de chemare sub arme a noi contingente de recruţi[21]. Unităţi importante au fost masate, încă de la sfârşitul lunii noiembrie 1918, în regiunea Cluj-Dej-Oradea. Incapacitatea sau reaua-voinţă a guvernanţilor de la Budapesta de a accepta realitatea istorică, hotărârea de unire de la Alba Iulia, respingând încercarea părţii române de dialog pentru a se da o rezolvare paşnică problemelor bilaterale – în primul rând celor privind delimitarea frontierei –, în speranţa influenţării deciziei Conferinţei de pace, aveau să creeze în perioada imediat următoare o stare conflictuală tot mai deschisă între România şi Ungaria. Grevate de o moştenire istorică dificilă datorată contradicţiilor şi tensiunilor acumulate secole de-a rândul în urma dominaţiei maghiare asupra unor întinse teritorii româneşti, exacerbate în ultimele decenii prin politica de deznaţionalizare forţată a românilor din Transilvania, ca şi de poziţiile divergente din anii Primului Război Mondial, aceste relaţii[22] aveau să conducă în cele din urmă la un dureros, dar inevitabil război în 1919.

Tensiunea social-politică în Transilvania şi celelalte provincii româneşti a determinat Consiliul Dirigent şi numeroase consilii naţionale locale să solicite guvernului de la Bucureşti intervenţia grabnică a forţelor sale armate. Deşi noul context internaţional, marcat şi de o surprinzătoare şi prelungită atitudine a Puterilor Aliate şi Asociate faţă de Ungaria, împiedica aplicarea imediată şi integrală a proiectului Înaltului Comandament de eliberare a ţinuturilor româneşti, concomitent cu continuarea demersurilor de anulare a prevederilor „armistiţiului" de la Belgrad, se va înregistra o accelerare a preparativelor militare, procedându-se la o înaintare treptată şi sistematică a forţelor armate româneşti în teritoriile revendicate, mai întâi până

[21] *Ibidem*, rola PII. 5 219, c. 689-707, 729-733; Wilhelm Böhm, *Im Kreuzfeuer zweier Revolutionen*, München, 1924, p. 86-99; *Magyarország Hadtörténete*, vol. 2, Budapest, 1985, pp. 195-210.

[22] Alexandru Ghişa, *România şi Ungaria la început de secol XX*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002; Lucian Leuştean, *România, Ungaria şi Tratatul de la Trianon*, 1918-1920, Polirom, Iaşi, 2002.

la linia Mureșului, operație executată, repet, cu avizul Comandamentului Aliat.

În vederea îndeplinirii obiectivului său strategic, Înaltul Comandament român a decis, încă din 13 noiembrie 1918 (stil nou) începerea acțiunii de eliberare, pentru operațiile inițiale fiind desemnate următoarele mari unități: Divizia 7 din Corpul 4 armată, Diviziile 1 și 2 vânători, Regimentul 7 vânători, Regimentul de vânători de munte și o brigadă de cavalerie[23].

În momentul în care la Alba Iulia s-a desfășurat Marea Adunare Națională, diviziile române se aflau încă departe de acest oraș, apropiindu-se de linia de demarcație doar la extremitatea ei nord-estică, cu elemente ale Diviziei 7, ceea ce infirmă categoric acele incriminări că hotărârile adoptate la 1 Decembrie 1918 s-au datorat prezenței armatei române.

În primele zile ale lunii decembrie 1918 au pătruns în Transilvania și cele dintâi elemente din Divizia 2 vânători (general Gheorghe Dabija). Transportată pe calea ferată prin Predeal, marea unitate se va concentra până la 21 decembrie, aproape în întregime, în perimetrul Sibiu-Sebeș-Simeria-Petroșani, interzicând continuarea transportului de materiale de război spre Ungaria. În cursul aceleiași luni, sub conducerea directă a MCG român, au fost continuate operațiile de înaintare în ținuturile de la sudul Mureșului: la 4 decembrie 1918 au fost eliberate localitățile Bistrița și Năsăud, iar până la 6 decembrie Divizia 7 (general Constantin Neculcea) reușea să-și concentreze grosul forțelor în regiunea Reghin-Toplița-Ditrău-Gheorgheni-Borsec-Bistricioara; la sfârșitul primei decade a ultimei luni a anului 1918, centrele urbane și principalele comune și căi de comunicație dintre Târgu Mureș și Bistrița au putut fi astfel temeinic controlate de trupele române, sprijinite aici, ca pretutindeni, de gărzile naționale, inclusiv cele săsești. Trebuie să subli-

[23] Arhivele Militare Române [AMR], fond *Microfilme*, rola PII. 1. 2 579, c. 295-296 (Ordin de operații nr. 303 din 5/18. 11. 1918; vezi și „Instrucțiunile"-anexă, *Ibidem*, c. 301-303). Pe larg, Dumitru Preda (coord.), *În apărarea României Mari*..., pp. 126-139.

niem un detaliu important: preluarea administrației în teritoriul controlat de forțele românești s-a făcut treptat și cu multă grijă, lucru remarcat și de observatorii imparțiali.

Concomitent cu manevrele executate de Divizia 7, cealaltă mare unitate – Divizia 1 vânători (general Aristide Lecca) – a îndreptat recunoașteri pe direcția Miercurea Ciuc-Brașov. Informațiile culese indicau că în Brașov se mai afla o puternică grupare germană din Comandamentul 63 armată (circa 4.000 militari), în frunte cu generalul Robert Kosch, fostul guvernator al Bucureștilor, iar cele mai multe din gările și arterele de comunicație erau încă în mâinile gărzilor ungurești, ceea ce, firește, periclita siguranța legăturilor cu Transilvania, ca și înaintarea celorlalte forțe românești. Deplasat de urgență pe calea ferată, Regimentul 6 vânători a intrat în orașul de la poalele Tâmpei la amiaza zilei de 24 noiembrie/7 decembrie 1918, fiind întâmpinat de o mare mulțime din locuitori cu urarea „Bine ați venit!" În câteva zile, Țara Bârsei intra sub completa autoritate românească, ceea ce a influențat simțitor mișcarea strategică a armatei române, prin asigurarea unei circulații nestingherite între Vechiul Regat și sud-estul Transilvaniei.

Atmosfera tensionată creată prin menținerea stării de provizorat în teritoriile românești de dincolo de munți și marcată de incidente grave, tot mai numeroase, avea să determine o atitudine mult mai energică din partea conducerii statului român. Cu atât mai mult cu cât și la celelalte frontiere situația devenise destul de complicată, chiar periculoasă: Dobrogea, ocupată succesiv de trupe britanice și italiene, era „bombardată" de o vie propagandă și acțiune bulgară, în timp ce administrația română era împiedicată să-și reia atribuțiile suverane; la Nistru, atacurile de mici proporții venite nu numai din partea bolșevicilor, dar și a grupărilor naționaliste ucrainene, erau dublate de o rețea subversivă în interiorul Basarabiei, într-o încercare de deschidere a unui nou focar destabilizator; în fine, în Banat, pe măsură ce forțele sârbești căutau să-și consolideze ocupația la sud de linia Szeged-Lipova, raporturile româno-sârbe deveneau tot

mai încordate[24]. Ca urmare a politicii ezitante a Aliaților, România era, astfel, împiedicată să-și instituie suveranitatea în teritorii recunoscute anterior ca fiind românești, fiind obligată să asiste la reorganizarea și concentrarea forțelor inamice ungare în spatele unei linii demarcaționale ilogice, ca și la prezența altor forțe care îi amenințau integritatea și drepturile sale legitime, cucerite cu prețul celor mai mari sacrificii.

Această situație trebuia clarificată și rezolvată cât mai urgent, cu atât mai mult cu cât lucrările Conferinței de pace urmau să fie deschise curând. Asistăm, în consecință, la demersuri insistente pe diferite canale diplomatice și militare, sprijinite – trebuie să spunem – consecvent de miniștrii Antantei de la București, ca și de generalul Berthelot, cei mai în măsură să cunoască realitatea din această parte a Europei.

Puși în fața nerespectării angajamentelor asumate de Ungaria prin actul din 13 noiembrie 1918, a cererilor venite inclusiv din partea Consiliului Dirigent al Transilvaniei, dar și a necesității rezolvării situației din Rusia meridională, unde concursul armatei române era apreciat ca indispensabil, Aliații se vor arăta tot mai dispuși să admită depășirea liniei Mureșului de către forțele române din estul Transilvaniei. La 7-20 decembrie colonelul Toma Dumitrescu, ofițerul de legătură cu Comandamentul Aliat de la Salonic, comunica: „în privința ocupării Transilvaniei de trupele noastre până la linia Tratatului de Alianță [din 1916], generalul Franchet d'Espèrey nu vede niciun inconvenient și generalul șef al Statului-Major mi-a spus că aceasta poate să se execute imediat, fără motivul de a menține ordinea"[25]

[24] Vezi la Sévère Bocou, *La question du Banat. Roumains et Serbes*, Paris, 1919; AMAE, fond *71/1914. E2*, partea a II-a, vol. 58; cf. Ionela-Felicia Moscovici, *La France et le Banat entre 1916-1919, les convulsions de la guerre et de la paix, particulièrement l'évolution des rapports entre la Roumanie et l'Entente vis-à-vis la question du Banat* [Strasbourg], 2013.
[25] AMAE, fond *71/1914. E2*, partea a II-a, vol. 58, f. 22.

La 13 decembrie 1918, Marele Cartier General român transmitea următorul ordin[26] trupelor din Transilvania: „*pentru a se asigura ordinea, viața și avutul locuitorilor, trupele române vor ocupa, afară de Banat, toate ținuturile românești care au făcut până acum parte din fosta monarhie austro-ungară*". Pentru conducerea operațiilor din Transilvania, MCG hotărâse, încă din 10 decembrie, înființarea unui comandament unic la Sibiu, în frunte cu generalul Traian Moșoiu, având ca șef de stat-major pe generalul Ștefan Panaitescu[27].

Comandamentul Trupelor din Transilvania (CTT) va începe să funcționeze efectiv la 11/24 decembrie 1918, acționând ulterior într-o strânsă legătură cu Consiliul Dirigent.

Cu o săptămână înainte, la 4/17 decembrie 1918, generalul Constantin Presan transmitea ofițerului său de legătură de pe lângă Comandamentul Aliat că trupele române, conform acordului stabilit cu generalii Franchet d'Espèrey și Henri M. Berthelot, vor trece linia Mureșului evitând, însă, orice lupte cu forțele adverse, lupte ce ar putea avea – se aprecia – „urmări incalculabile"[28]. A doua zi, la Budapesta, locotenent-colonelul francez Fernand Vix înmâna Comisiei Ministeriale de Armistițiu o telegramă-citație din partea generalului Berthelot. Documentul sublinia: „*pentru a se evita orice fricțiuni între trupele ungare și trupele române, vă rog să dați ordin trupelor ungare să evacueze Clujul. Acest oraș trebuie să fie ocupat prin ordinul meu de trupele române, ca punct strategic, așteptând până când eu o să pot trimite acolo trupe franceze*"[29]. Guvernul ungar a refuzat și de această dată să se conformeze, insistând pentru respectarea preve-

[26] AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 5. 170, c. 553-554 (General Presan, *Fapte petrecute în Marele nostru Război pentru care nu existau acte*).
[27] *Ibidem*, rola PII. 2. 2 196, c. 109 și urm.; *Ibidem*, fond *Comandamentul Trupelor din Transilvania*, dosar 47 și 74; Cornel Grad, *Contribuția armatei române la preluarea puterii politico-administrative în Transilvania. Primele măsuri (noiembrie 1918-aprilie 1919)*, în „Revista de administrație publică și politici sociale", an II, nr. 4 (5)/decembrie 2010, p. 51-79.
[28] *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine en Hongrie après le 3 novembre 1918 (Guerre de 1919) et les événements qui ont été la cause*, Paris [1922], p. 8.
[29] *1918. Desăvârșirea unității național-statale …*, vol. III, doc. 473; AMR, fond *Marele Cartier General*, dosar 2 022, f. 177.

derilor de la Belgrad şi avertizând că, dacă vor avea loc ciocniri, întreaga responsabilitate a evenimentelor va reveni acelor comandanţi ai Antantei care ar permite înaintarea trupelor române[30].

Demersurile pentru a împiedica vărsarea de sânge şi respectarea deciziei Comandamentului Aliat au continuat în zilele următoare. La 23 decembrie 1918, şeful Misiunii militare aliate se va adresa din nou Comisiei Ministeriale de Armistiţiu, anunţând: „*ca o confirmare a notei verbale făcute la 20 decembrie* [...] *generalul Berthelot a autorizat Înaltul Comandament român să depăşească linia de demarcaţie...*"[31]. În faţa categoricei atitudini a Antantei, guvernul Károlyi avea să cedeze, încercând totuşi să întârzie evacuarea. Zadarnic, eliberarea teritoriilor de la vest de Mureş începuse, chiar dacă diverse obstacole vor prelungi realizarea ei mai bine de şase luni.

Cronica ultimelor două săptămâni ale anului 1918 consemnează numeroase momente memorabile pentru locuitorii Transilvaniei: rând pe rând, zi de zi, sate şi oraşe au fost eliberate, administraţia românească înstăpânindu-se odată cu înaintarea trupelor române spre aliniamentul Munţilor Apuseni. Astfel, la 11/24 decembrie 1918, ostaşii Divizei 7 şi-au făcut intrarea în Cluj, bastion până atunci al reacţiunii şi şovinismului maghiar[32]. De menţionat, masa populaţiei maghiare din oraş nu a răspuns chemărilor la ură şi rezistenţă, aşteptând în linişte şi cu speranţă noul curs al evenimentelor, dornică, aşa cum arăta ceva mai târziu gazeta „Új Világ" (Lumea Nouă): „*să ne încadrăm în noua formă de stat* [...] *cu convingerea tare că hotărârea de la Alba Iulia nu va fi numai un petec de hârtie...*"[33]. De altfel, cei 12.000 de soldaţi ai trupelor colonelului Kratochwil Károly (Divizia de secui) părăsiseră în grabă oraşul şi ţinutul. Tot în aceeaşi zi de 11/24 decembrie 1918, în Sibiu, generalul

---

[30] Răspunsul guvernului de la Budapesta, vezi la Incso Benedek, *A Román Irredentista rozgalmak Története*, Budapest, 1920, p. 475.
[31] *1918. Desăvârşirea unităţii naţional-statale ...*, vol. III, doc. 475.
[32] AMR, fond *Marele Stat Major. Serviciul istoric*, dosar 808, f. 62-79 „Clujul". Organul Consiliului Naţional Român din Cluj şi com. Cojocna, număr ocazional din 12/23 decembrie 1918, p. 1; „România Mare" (Paris), Anul II, nr. 27 din 14 ian. 1919, p. 2; cf. *Histoire de la Transylvanie* (red. Béla Kopeczi), Budapest, 1992, p. 614-615.
[33] Apud „Patria" (Cluj), Anul I, nr. 40 din 2 aprilie 1919, p. 1.

Traian Moșoiu, împreună cu statul său major, era primit la prânz ca un erou național de membrii Consiliului Dirigent, ai consiliilor și gărzilor românești și sătești, de o mare suflare de oameni veniți la „chemarea inimii desrobite”[34].

La 24 decembrie 1918, în ajun de Crăciun [stil nou – *n.n.*], cea mai mare parte a Transilvaniei propriu-zise se găsea deja în stăpânirea forțelor românești. Întreaga rețea de comunicații care lega văile Oltului și Jiului cu cele ale Târnavelor și Mureșului, precum și cea care unea valea Mureșului superior și central cu văile Crișurilor și Someșului se aflau în mâna forțelor române, siguranța fluxului transporturilor operative fiind acum asigurată.

La 19 decembrie/1 ianuarie 1919 șeful Marelui Cartier General român comunica generalului Franchet d’Espèrey, comandantul Armatei aliate de Orient: „*Este necesar să continuăm înaintarea trupelor noastre pentru a ocupa cel mai devreme posibil regiunea Arad-Oradea Mare-Careii Mari, pentru motivele următoare: a) Populația românească din regiunea neocupată de noi nu mai este sigură de viața și averea sa. Bandele ungare înarmate, sprijinite de gărzile lor naționale jefuiesc orașele și satele și omoară fără milă* [...] b) *Ungurii seamănă prin toate mijloacele și pe o scară întinsă bolșevismul*”[35], folosind nemulțumirile locuitorilor și provocând foametea prin rechiziționarea forțată și transportarea dincolo de Tisa a tuturor depozitelor și resurselor alimentare din Crișana și Maramureș.

Informațiile primite de Înaltul Comandament român evidențiau starea de tensiune existentă ca urmare a acțiunilor de represalii îndreptate împotriva românilor, ca și accentuarea concentrărilor de trupe, îndeosebi secuiești, în zonele Jibou, Zalău, Poarta Someșului, Satu Mare, pe valea Crișului Repede etc.; totodată, în zona de la nord-vest de Sighet era identificată o grupare de circa 1.500 naționaliști și bolșevici ucraineni, ce se manifesta agresiv, cu intenția de a

[34] „Telegraful român” (Sibiu), Anul XLVI, nr. 142 din 11/24 decembrie 1918, p. 525
[35] *Exposé sur les opérations de l’armée roumaine en Hongrie après le 3 novembre 1918...*, pp. 8-9.

ocupa Sighetul Maramureșului și regiunea înconjurătoare[36]. Aceste date, furnizate și comandamentelor aliate, erau întărite de constatările făcute personal de generalul Berthelot în timpul vizitei efectuate în ultima decadă a anului 1918 și la începutul anului 1919 în teritoriile revendicate de România, încă neeliberate – Banat, Crișana –, ca și în Transilvania[37]. Concluziile reieșite din acest „turneu de pacificare", cum l-a denumit însuși Berthelot, au fost împărtășite generalului Franchet d'Espèrey în două telegrame[38] expediate imediat după revenirea la București: „*armistițiul a fost violat de unguri. Nu ar fi* [deci] *vreun inconvenient de a-l denunța și a lăsa trupele române să ajungă la limita de vest a teritoriului locuit de populația română. Nu este exact, așa cum pretind ungurii, că majoritatea populației este maghiară, cu excepția câtorva orașe* [...]. *Estimez că ocuparea de către trupe franceze a punctelor Arad, Oradea Mare, Debrețin, Careii Mari, Salonta Mare este indispensabilă*".

Generalul francez hotăra, totuși, la 31 decembrie 1918, în urma întrevederii avute la Cluj cu profesorul Apáthy István, desemnat comisar general al așa-numitei „Ungarii de Răsărit", să oprească pentru moment înaintarea trupelor române pe linia Baia Mare-Jibou-Dej-Cluj-Alba Iulia-Deva, iar trupele și jandarmeria ungare să fie retrase până la 15 km de această linie, o zonă neutră despărțind cele două tabere. Este vorba de așa-numita „*linie Berthelot-Apáthy*"[39], pe care guvernații unguri aveau să o invoce cu obstinație în speranța salvării restului teritoriului pe care-l mai ocupau; de fapt, așa cum rezultă foarte clar din documentele și din memoriile lui Berthelot,

---

[36] Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *Campaniile din 1848/49 și 1919 în Transilvania și Ungaria*, București, 1930, p. 102.

[37] Colonel (r) Dr. Constantin Moșincat, *Generalul Henri Mathias Berthelot. Prima vizită în Ardeal după Marea Unire (1918-1919)*, Editura Tipo MC, Oradea, 2019, pp. 109-171; vezi recent și la Ana-Maria Stan, *Considérations sur les interlocuteurs du général Berthelot en Transylvanie (décembre 1918-janvier 1919)*, în „Transylvanian Review", vol. XXVII, Supplement, nº 2 (2018), p. 135-147.

[38] Gh. Iancu, G. Cipăianu, *La consolidation de l'Union de la Transylvanie et de la Roumanie (1918-1919). Témoignages français*, Bucarest, 1990, doc. XX.

[39] *Ibidem*.

generalul nu făcuse decât un gest de bunăvoinţă prelungind termenul pentru retragerea forţelor ungare la vest de Apuseni, având în vedere obiectivul major al preîntâmpinării unui conflict armat de proporţii între români şi unguri.

Trebuie să menţionez şi poziţia Comandamentului Aliat faţă de situaţia delicată din Banat, ce deteriorase bunele raporturi de până atunci între România şi Serbia, în încercarea de a nu se mai crea un nou focar conflictual în zonă[40]. Soluţia adoptată, la 5 ianuarie 1919, de a se constitui o regiune-tampon între armatele celor două state şi a trece provincia sub controlul său, prin retragerea unităţilor sârbeşti din cea mai mare parte a teritoriului bănăţean ocupat până atunci, rămânea în orice caz o soluţie provizorie. În expunerile pe care premierul Brătianu avea să le facă în faţa Conferinţei de pace, la 29 ianuarie şi respectiv 1 februarie 1919, în care problema Banatului a fost stăruitor înfăţişată, acesta afirma: „Guvernul român este atât de convins de importanţa Dunării ca frontieră paşnică, încât mereu şi-a interzis să-şi arunce privirea dincolo de acest fluviu şi de a gândi la posibilitatea de a reuni la România nord-dunăreană pe numeroşii români stabiliţi în Serbia, între văile Timocului şi Moravei”[41].

La 4 ianuarie 1919, sub ameninţarea forţelor străine de la flancul drept al frontului român, ce se întindea numai până la Dej, MCG ordona CTT[42] să ia în stăpânire regiunea Baia Mare-Sighetul Maramureşului-Zalău, specificând: „*pe ce dată credeţi cu putinţă şi oportun*”. Pentru îndeplinirea obiectivelor ordonate, la 6 ianuarie 1919, Comandamentul Moşoiu va adopta un dispozitiv operativ pe două eşaloane, cu trei divizii (7, 6 şi 2 vânători) în linia întâi şi cu Divizia 1

---

[40] Général Jean Bernachot, *Les armées françaises en Orient après l'armistice de 1918*, vol. 1 *L'Armée française d'Orient. L'Armée de Hongrie (11 novembre 1918-10 septembre 1919)*, Paris, 1970 (anexele 4 şi 5).

[41] AMAE, fond *71/1914. E2*, partea a II-a, vol. 57 (*La Roumanie devant le Congrès de la Paix. Ses revendications territoriales. Mémoire présenté à la Conférence dans la séance du 1er février 1919.* Résumé de l'exposé verbal fait par le Premier délégué de Roumanie), p. 4. Cf. *România la Conferinţa de pace de la Paris 1919-1920*, vol. 1, doc. 166-168.

[42] AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 2. 2 194, c. 637-640; cf. Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *Campaniile din 1848/49 şi 1919 în Transilvania şi Ungaria*, p. 102.

vânători în linia a doua; aceasta trebuia să asigure spatele, fiind dislocată în zona Miercurea Ciuc-Praid-Blaj-Braşov-Târgu Secuiesc[43]. Astfel, din 7 ianuarie, mişcările pentru ocuparea noilor zone aveau să înceapă, în următoarele zile diviziile române împingând elementele lor înaintate în vederea ocupării unor poziţii favorabile care să le permită reluarea mişcării spre vest pentru eliberarea ulterioară a întregului teritoriu naţional revendicat. La 9-22 ianuarie 1919, CTT informa MCG român că noua regrupare a forţelor sale, menită a spori „coeziunea tactică între unităţi", fusese încheiată[44]. Întreaga creastă a Munţilor Apuseni, determinată de la nord la sud de linia vest Sighetul Marmaţiei-vest Baia Mare-vest Zalău-est Ciucea-Zam, se afla acum în stăpânirea trupelor române, încheind o importantă etapă a acţiunii de eliberare a Transilvaniei. Starea combativă a trupelor române s-a menţinut la cote ridicate, lucru remarcat de observatorii străini prezenţi în ţară, precum corespondentul oficiosului „The Times", la 25 februarie 1919: „*O armată română bine disciplinată, cu mult tact şi chibzuinţă, este bine primită de români şi de celelalte naţionalităţi, care văd în ea o garanţie pentru ordine şi securitate*"[45].

Între timp, în scopul întăririi forţelor dislocate în Transilvania, în 5/18 ianuarie 1919, fusese înfiinţat *Comandamentul general teritorial Sibiu*, în frunte cu generalul Ioan Boeriu, până atunci Secretar General al Resortului Armatei şi Siguranţei Publice, şef de stat-major fiind colonelul Dănilă Papp. Au fost puse, totodată, bazele noilor Corpuri 6 şi 7 armată, incluzând Diviziile 16, 17 şi 20, respectiv 18, 19 şi 21; într-o primă etapă, ţinându-se seama de resursele existente în oameni şi materiale, aveau să fie constituite doar Diviziile 16 şi 18.,

[43] Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *op. cit*., pp. 102-103.
[44] AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 2. 2 196 (*Jurnal de operaţii al CTT*), c. 131-139; *Ibidem*, fond *Marele Stat Major. Serviciul istoric*, dosar 517, f. 14-29; *Ibidem*, dosar 808, f. 79-87. Pe larg, asupra acţiunilor armatei române, în *Jurnal de operaţiuni al Comandamentului Trupelor din Transilvania (1918-1921)*, ed. Viorel Ciubotă, Gheorghe Nicolescu şi Cornel Ţucă, vol. I-II, Satu Mare, 1998.
[45] *1918. Desăvârşirea unităţii naţional-statale …*, vol. III, doc. 534.

structura acestora fiind aproape identică celei a divizilor de infanterie existente în organica armatei române. Din februarie 1919 a fost chemat sub arme și Corpul Voluntarilor Ardeleni[46].

Dorind să pună odată capăt terorii exercitate de trupele regulate și bandele maghiare în teritoriile încă neeliberate, Consiliul de Miniștri desfășurat la București, în absența premierului Brătianu, hotăra în ședința din noaptea de 7-8 februarie 1919 ca armata „*să treacă Munții Apuseni pentru a ocupa toate ținuturile revendicate de noi*"[47]. Dar Înaltul Comandament Aliat de la Paris a apreciat ca neoportună o nouă operație, care să modifice statu-quoul din Ungaria și Transilvania, întrucât astfel s-ar fi îngreuiat desfășurarea lucrărilor Conferinței de pace[48].

Analiza situațiilor operative din ultimele săptămâni, întreprinsă la MCG, demonstra că pentru reușita obiectivului propus era necesar să se realizeze, concomitent cu o nouă grupare a forțelor de pe frontul transilvan, o întărire a acestora, ca și o îmbunătățire a organizării și înzestrării serviciilor divizionare respective. Odată cu manevrele de regrupare și întărire a dispozitivului operativ de pe frontul spre Ungaria, s-au dat ordine precise privind întocmirea planurilor de operații ofensive în scopul atingerii aliniamentului Satu Mare-Carei-Oradea-Arad. La 22 februarie 1919, CTT înainta MCG proiectul de operații ordonat. Acesta prevedea înaintarea trupelor române pe toată lungimea frontului, în aceeași zi și la aceeași oră. Atacul principal trebuia să fie dat în sectoarele Diviziilor 7 și 2 vânători, iar cel secundar în sectorul Diviziei 6. Obiectivul de bază al Diviziei 7 consta în eliberarea orașelor Satu Mare și Carei.

---

[46] AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 1. 2 591, c. 379-382. Alcătuit în 1917 din foștii prizonieri de origine română din Rusia, participanți la marile bătălii de la Mărăști, Mărășești și Oituz, la sfârșitul lui noiembrie 1918 fuseseră transferați din Moldova, după 3 decembrie fiind puși la dispoziția Consiliului Dirigent. Lor li se vor alătura, pe măsura sosirii în țară, legiunile de voluntari care luptaseră in Italia.

[47] *Ibidem*, rola PII. 5. 161, c. 229-231.

[48] *Ibidem*, rola PII. 1. 2 580, c. 476-479.

Tot în cursul lunii februarie 1919, la propunerea președintelui Comitetului pentru afacerile românești, André Tardieu, fusese trimisă spre studiu problema dispunerii trupelor aliate în Transilvania, cu o referire specială la crearea și controlul unei „zone neutre" între cele două părți, română și ungară[49]. În baza datelor strânse de experți, la 17 februarie, Comitetul ajungea la concluzia că stabilirea respectivei „zone neutre", care să fie ocupată de trupe aliate, trebuia să fie examinată și definitivată de reprezentanții militari ai Consiliului Suprem de Război de la Versailles[50]. La 21 februarie, Brătianu trimitea o nouă notă ministrului Afacerilor Străine francez, ca și lui André Tardieu și colonelului Edward M. House, consilierul președintelui SUA, în care se specifica: „*E necesar în mod urgent a lăsa ca trupele române să ocupe teritoriile revendicate de România în Ungaria, unde guvernul din Budapesta provoacă dezordini și organizează bolșevismul. Această agitație, care se produce cu toată victoria Antantei, provoacă în Transilvania și în Regatul român decepții și descurajare în momentul când mizerii de ordin material cer de la poporul român o mare energie morală*"[51]. În opinia premierului român „*constituirea unei zone neutre în aceste regiuni ar masca răul și, departe de a-l împiedica, l-ar încuraja, căci emisarii bolșevismului maghiar nu vor putea fi împiedicați prin procedee de neutralitate lipsite de interes*"[52].

La 24 februarie 1919, în ședința Consiliului Suprem de Război de la Versailles, delegatul român, ministrul de stat Alexandru Vaida-Voevod, avea să prezinte o notă în care se sublinia că „pentru a opri propaganda periculoasă executată sub auspiciile guvernului de la Budapesta în ținuturile românești neocupate de trupele Regatului,

[49] *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. III, doc. 532.
[50] *Ibidem*.
[51] Ion Rusu Abrudeanu, *România și războiul mondial: contribuțiuni la studiul istoriei războiului nostru,* Editura Librăriei SOCEC*,* București*,* 1921, pp. 373-374.
[52] *Ibidem.*

este urgent să se facă înaintarea trupelor române până la linia de demarcație a acestor teritorii"[53]. Două zile mai târziu, Biroul Conferinței de pace a discutat raportul pe care reprezentanții militari ai Consiliului Suprem Interaliat l-au prezentat, în urma deciziei adoptate cu o zi înainte, în legătură cu fixarea zonei intermediare din Transilvania între forțele române și ungare. Aceste propuneri erau aprobate în aceeași zi, extinzând teritoriul acordat Comandamentului român, noua linie de demarcație urmând ruta feroviară Satu Mare-Oradea-Arad[54].

Evenimentele care au urmat atingerii aliniamentului Apusenilor se caracterizează, în primul rând, prin intensificarea provocărilor maghiare, pe întregul teritoriu al Transilvaniei, de o parte și alta a noii linii de despărțire, atât față de trupele române, cât mai ales față de populația pașnică, nu numai cea românească. Organele de informație ale Comandamentului român înregistrau dezvoltarea unei intense propagande șovine „contra a tot ce e român", dar și revoluționar-comuniste printre locuitorii din zonele deja aflate sub controlul armatei române. Corespondentul special în zonă al oficiosului britanic „The Times" nota, în acest sens, într-un articol din 11 martie 1919: „Misiunea ungară de propagandă [...] este extrem de activă în Ungaria și Transilvania, unde ținta ei este de a produce anarhia în teritoriul ocupat de români, discreditând în felul acesta administrația românească în speranța zădărnicirii până la urmă a unirii Transilvaniei cu România"[55].

La 20 martie 1919, generalul Berthelot informa MCG român că decizia Conferinței de pace cu privire la crearea „zonei neutre" urma să fie adusă la cunoștința președintelui Ungariei, acordându-se un termen de zece zile, cu începere din 23 martie, pentru încheierea operației de retragere a trupelor ungare pe noul aliniament. „Când această evacuare va fi realizată – se arăta în nota respectivă – vă voi

---

[53] AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 5. 161, c. 119; vezi și *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. III, doc. 533.
[54] *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine en Hongrie*, p. 17.
[55] *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român*, vol. III, doc. 547.

aviza și înaintarea trupelor române va putea începe”[56]. Toate acțiunile întreprinse de armata română trebuiau să fie puse de comun acord cu comandamentele aliate.

La scurt timp de la comunicarea deciziei Conferinței de pace, după o reuniune de urgență, în cadrul căreia ministrul de război a propus rezistența armată, cooperând în acest sens cu comuniștii, guvernul ungar, a cărui situație și așa era zdruncinată, a refuzat să accepte hotărârea Puterilor Aliate, prezentându-și demisia în 21 martie 1919[57].

Preluarea puterii la Budapesta de către comuniști, în alianță cu social-democrații, în aceeași zi, ca și amenințarea cu extinderea revoluției sociale de tip bolșevic în Europa (la 5 aprilie va fi proclamată Republica Consiliilor în Bavaria) aveau să precipite luarea unor angajamente mai precise, inclusiv din partea acelor Puteri Aliate ce păstraseră destule rezerve față de România. Astfel, după ce în cursul ședinței „Consiliului celor Patru”, din 25 martie 1919, șeful cabinetului britanic se pronunța pentru o concentrare a „tuturor mijloacelor noastre de apărare în România”, stabilind aici „bariera noastră contra bolșevismului”[58], în seara aceleiași zile, după o convorbire prelungită cu Brătianu, relativă la amenințările de ordin militar și politic care planau asupra României, Lloyd George îi anunța hotărârea de a se pune la dispoziție echipament militar pentru 100.000 de oameni[59]. În același timp și Clemenceau ținea să-i comunice, în mod confidențial, șefului delegației române că Aliații se pronunțaseră, deja, în favoarea unei acțiuni militare energice împotriva puterii bolșevice de la Budapesta. Câteva zile mai târziu, Brătianu era însă informat, doar verbal, din partea Consiliului Suprem Interaliat, că dificultățile ivite în problema germană îi împiedică pe cei „4 Mari” să ia o decizie fermă în privința Ungariei, cu atât mai mult cu cât se părea,

[56] AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 1. 2 580, c. 319-320.
[57] Général Jean Bernachot, *op. cit.*, vol. 1, Anexa 11; Ormos Mária, *Még egyszer a Vixjegyzéröl*, în „Századok”, nr. 2/1979, p. 327-332. Cf. *Magyarország Története 1918-1919, 1919-1945*, vol. 1, p. 188-198; T. Hajdu, *Michael Károlyi and the Revolution of 1918-1919*, în „Acta Historica”, nr. 3-4/1964, pp. 351-371.
[58] *Les Délibérations du Conseil des Quatre*, vol. 1, doc. 111
[59] Vezi și la Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, pp. 54-55.

în opinia lor, că guvernul Garbai-Kun ar fi dispus să negocieze, dând chiar asigurări că nu va ataca România[60]. Firește, și evenimentele imediate o vor demonstra, era doar o nouă probă a ezitărilor sau a incapacității Puterilor Aliate de a reacționa în sprijinul nu numai al apărării intereselor legitime ale partenerului lor, dar și pentru rezolvarea unui focar ce periclita noul echilibru politic al Europei, prefigurat la Conferința de pace. Sau era și aceasta o manevră din cadrul disputatei chestiuni a petrolului românesc, în fața politicii de independență a guvernului Brătianu, apetitul diferitelor trusturi occidentale influențând sensibil conduita guvernelor lor. „Va veni ceasul – arăta câteva luni mai târziu Take Ionescu, la întrunirea de la Clubul conservator din București – când se va dovedi că în atmosfera grea ce domnește asupra României sunt și câteva emanațiuni de petrol”[61].

Nota de răspuns a guvernului ungar, sosită la 7 aprilie 1919, declara, de la început, ca inacceptabile condițiile avansate de Puterile Aliate, acestea „fiind de așa natură încât nu pot fi acceptate decât ca ordine pentru oricine ar fi dispus să-și asume guvernarea țării”[62]. De aceea, se spunea în continuare, apreciind bunele intenții ale Marilor Puteri, partea ungară considera ca absolut necesară ca și limita spre est a zonei neutre să fie deplasată până la Mureș, în conformitate cu prevederile Convenției de la Belgrad; de asemenea, se cerea ca în teritoriul din zona neutră ce urma să fie evacuat de trupele ungare să fie menținută în vigoare Constituția Republicii Sfaturilor, fără niciun alt amestec străin; circulația în respectivul teritoriu, ca și tranzitarea pe „teritoriile ardelene ocupate de România” trebuiau să fie lăsate libere; blocada să fie înlăturată complet și să se asigure aprovizionarea populației cu materiale de primă urgență. Guvernanții de la Budapesta mai propuneau organizarea imediată a unei conferințe, la Viena sau Praga, cu participarea statelor interesate din regiune: Ungaria, Austria, Cehoslovacia, România, Iugoslavia, conferință care să stabilească noile frontiere politice și, totodată, să reglementeze

[60] Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, p. 381.
[61] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 65.
[62] *1918. Desăvârșirea unității național-statale*..., vol. III, doc. 575

problemele economice dintre aceste state. În încheiere, ei subliniau că Republica Sfaturilor din Ungaria „nu se bazează pe principiul integrității teritoriale, dar se opune rezolvării problemelor teritoriale bazate pe cuceriri imperialiste”[63]. Era o nouă sfidare grosolană la adresa voinței de libertate a națiunilor care fuseseră subjugate de fosta Dublă Monarhie și care își proclamaseră independența sau reîntregirea statală în mod liber cu câteva luni în urmă.

La 10 aprilie 1919, în fața atitudinii tot mai agresive a forțelor ungare, în urma apelurilor disperate ale populației din regiunile neeliberate, a refuzului conducătorilor de la Budapesta de a aplica hotărârea Conferinței de pace, guvernul român, în unanimitate, sub președinția Regelui Ferdinand I, stabilea să se treacă, în cel mai scurt timp, la ofensivă pentru ocuparea liniei hotărâte de Consiliul Suprem Aliat[64]. La 14 aprilie, Regele îi va detalia premierului Brătianu, aflat în continuare în capitala Franței, asupra hotărârii luate. Apreciind că lipsa de decizie a Puterilor Aliate și Asociate a lăsat timp armatei ungare să se concentreze și să se organizeze tot mai bine, modificând raportul de forțe în defavoarea românilor, Suveranul sublinia cu fermitate că „*înaintarea noastră în Transilvania este o necesitate absolută, atât din punct de vedere al politicii noastre externe, cât și din acela al situației interne*”[65].

Dispozitivul trupelor române din Transilvania era astfel pregătit pentru declanșarea acțiunii ofensive în zorii zilei de 16 aprilie 1919[66]. Devansând, însă, momentul prevăzut în planul de operații al Comandamentului român, forțele ungare aveau să preia inițiativa și,

---

[63] *Ibidem.*

[64] Ion Stanciu, *Un nou document privitor la acțiunea politică și militară a României în aprilie 1919*, în „Revista istorică”, serie nouă, nr. 2/1990, p. 189-191; Generalul Traian Moșoiu, *Ocuparea Budapestei în legătură cu ocupațiunile militare din Ardeal 1918-19* [Șimleul Silvaniei, 1919], p. 6.

[65] *1918. Desăvârșirea unității național-statale …*, vol. III, doc. 581.

[66] Într-o telegramă de la Paris, transmisă MCG român de generalul H. Berthelot, în dimineața zilei de 16 aprilie, se specifica: „***Hotărârea Conferinței de pace din 26 februarie nefiind modificată, românii sunt în drept, în caz de atac al ungurilor și să procedeze la ocuparea zonei neutre care le-a fost fixată***…”. *Exposé sur les opérations de l’armée roumaine...*, p. 33 (Anexa 81).

în noaptea de 15 spre 16 aprilie, după o scurtă pregătire de artilerie, au trecut la atac în trei sectoare ale frontului pe valea Someşului şi în defileul Crişului Repede, înaintând pe direcţiile Cicârlău-Dej, Zalău-Cluj şi Ciucea-Cluj.

Ecoul declanşării conflictului armat deschis între forţele române şi cele ungare a fost deosebit de puternic, atât în ţară, cât la Conferinţa de pace de la Paris, unde – avea să remarce Gh. I. Brătianu – „*toată atenţia delegaţiei româneşti se concentra acum asupra acestei lupte hotărâtoare. De rezultatul ei depindeau şi viitoarele noastre graniţe*"[67].

I.b. Problema frontierei de vest a României; demersuri diplomatice

În momentul sosirii delegaţiei române în capitala Franţei, la jumătatea lunii ianuarie 1919, România s-a înfăţişat înaintea areopagului internaţional ca un stat naţional unitar de fapt şi de drept[68]. Statutul teritorial al Transilvaniei şi al regiunilor locuite de români la vest de Munţii Apuseni, care urma să fie apărat pentru a i se da o consacrare internaţională definitivă, avea la bază următoarele documente: Tratatul de Alianţă franco-anglo-ruso-italo-român din 4/17 august 1916, de la Bucureşti; Declaraţia Guvernului Statelor Unite din 5 noiembrie 1918; Hotărârea Consiliului Naţional Român Central (CNRC) din 10 noiembrie 1918, comunicată guvernelor român, ungar şi aliate; Hotărârea Adunării Naţionale de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918; Hotărârea Adunării Naţionale săseşti de la Mediaş, din 8 ianuarie 1919.

În cea de-a doua expunere pe care avea să o facă, la 1 februarie 1919, înaintea „Consiliului celor Zece", Primul delegat al ţării, precizând frontierele revendicate şi adăugând că alte sute de mii de conaţionali trăiau dincolo de acestea, avea să sublinieze: „*Aceste cereri nu ar putea fi considerate ca inovaţii* [...] *România nu reclamă intrarea în*

[67] Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.,* p. 57.
[68] *România la Conferinţa de pace de la Paris (1919-1920)*, ed. Dumitru Preda, Ioan Chiper, Alexandru Ghişa, vol. 1 (*1 Decembrie 1918-28 iunie 1919*), ed. a II-a, Editura Semne, Bucureşti, 2019, passim.

unitatea românească a tuturor acestor populații de dincolo de Dunăre, de Nistru sau de Tisa, nici chiar a acelora de care ea nu este despărțită decât prin lărgimea unui curs de apă. România cere numai tuturor statelor vecine de a arăta aceeași moderație și de a face aceleași sacrificii în interesul păcii, al liberei dezvoltări a popoarelor și al progresului economic al Europei"[69]. În concepția premierului român, Tratatul din 1916 – rod al unor lungi și aprinse negocieri cu Antanta – ținea seama nu numai de interesele legitime și de drepturile istorice ale poporului său, dar și de cele ale națiunii maghiare; astfel, în cadrul teritoriilor revendicate și recunoscute României nu fusese cuprins „teritoriul istoric și geografic român" de la est de Tisa, unde se afla, în urma dominației ungare și a măsurilor administrative ale guvernului de la Budapesta din ultimele decenii, o „masă compactă de aproximativ un milion de locuitori, având în orașul Debrețin un centru politic și cultural maghiar". Pe teritoriul ce urma să fie recunoscut României, conform aceluiași Tratat din 1916, populația românească constituia, chiar conform statisticilor oficiale ungare din 1910, o majoritate absolută de 54% din populația totală, iar dacă acele statistici ar fi fost rectificate înlăturându-se falsificările tendențioase, binecunoscute și în epocă, procentul reprezentat de națiunea română s-ar fi ridicat la circa 62, 5%, după alte surse chiar mai mult[70]. În plus, românii reprezentau în Transilvania și ținuturile limitrofe elementul autohton; invazia ungară, colonizarea germanică și cea secuiască, infiltrările artificiale de populații alogene, îndeosebi maghiari sau vorbind maghiara, nu reușiseră să modifice caracterul

[69] AMAE, fond *71/1914. E2*, partea a II-a, vol. 57 (*La Roumanie devant le Congrès de la Paix. Ses revendications territoriales. Mémoire présenté à la Conférence dans la séance du 1er février 1919.* Résumé de l'exposé verbal fait par le Premier délégué de Roumanie).

[70] Cf. *Izvoare de demografie istorică*, vol. II *Secolul al XIX-lea-1914. Transilvania*, ed. Iosif I. Adam, Ioan Pușcaș, București, 1987, passim. Vezi și la Ioan Bolovan, *Transilvania între Revoluția de la 1848 și Unirea din 1918. Contribuții demografice*, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2000, passim; Idem, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania* ..., Editura Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2015.

românesc al întregului teritoriu, ci numai să împiedice evoluția normală a populației românești și să-i răpească dreptul de exercitare a libertăților sale naționale și politice.

Hotărârea Adunării Naționale de la Alba Iulia de unire definitivă a Transilvaniei, Banatului, Crișanei, Sătmarului și Maramureșului cu România nu venea, astfel, în contradicție cu realitatea istorică și nici cu exigențele principiului autodeterminării promovate de Aliați, exigențele formulate de guvernul român și acceptate, în 1916, de Puterile Antantei, găsindu-și concretizarea într-o formă democratică, susținând caracterul plebiscitar. Unitatea națională trebuia și era de fapt realizată respectându-se principiul etnic, într-un spațiu geografic bine determinat, unde viața poporului român putea să fie asigurată prin condiții de securitate și de evoluție economico-socială necesare existenței sale.

Un *Aide-mémoire* înaintat Marilor Puteri, în martie 1919, de către o delegație a oamenilor politici români din Transilvania, remarca limpede esența acțiunii românești, pe care diverse cercuri mai mult sau mai puțin oficiale se grăbeau s-o eticheteze drept „imperialismul de la București": „*În judecățile care s-au emis în problema românească se uită, din nefericire, adesea că, independent de tratatele încheiate între România și guvernele aliate, poporul român – care formează marea majoritate a populațiilor provinciilor în chestiune – s-a alăturat în mod spontan la Regatul României prin Actul solemn de la Alba Iulia din 1 Decembrie 1918*. [...] *Este deci clar stabilit că, în afara convențiilor internaționale menționate mai sus, alipirea acestor provincii la România este perfect justificată din punct de vedere juridic, prin voința liber exprimată de marea majoritate a locuitorilor ei. Dreptul internațional clasic, ca și principiile formulate de președintele Wilson sunt pe deplin aplicabile și la cazul nostru. A vorbi, deci, de imperialismul român referitor la aceste provincii, așa cum o fac adversarii noștri, înseamnă de a da dovadă de rea-credință sau de mare ignoranță*"[71].

[71] *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român. Recunoașterea ei internațională*, vol. III, doc. 569.

„Noua diplomație" ce consacra principiul autodeterminării naționale ca ax central al viitoarei reglementări mondiale, al cărei campion se dovedeau a fi Statele Unite, interesele diferite și contradictorii, disputele, încă în surdină, pentru sfere de influență la Dunărea de Jos și Marea Neagră, ca și evoluția explozivă a situației în fostul Imperiu Rus, introduseseră și puteau aduce, în continuare, în ecuația tratativelor de pace elemente de ordin politic, economic și militar chiar necunoscute care, în orice caz, nu trebuiau să fie neglijate sau minimalizate de statele interesate, cum era și România.

În fața atâtor incertitudini, care parcă anunțau întregul „calvar al păcii" din 1919-1920, guvernul român a căutat să adopte o atitudine pragmatică, realistă și tenace în concordanță cu obiectivul recunoașterii unirii politice desăvârșite la 1 Decembrie 1918. Factorii responsabili au întreprins diverse și consecvente demersuri pentru a cunoaște exact poziția Marilor Puteri învingătoare în legătură cu angajamentele anterior luate față de România, căutând a le informa și deci a clarifica raporturile cu acestea în problemele esențiale, de interes pentru viitorul țării noastre. Totodată, ei s-au dovedit conștienți de amplitudinea evoluției politice internaționale și de faptul că obiectivul național urma să fie atins într-un moment în care și alte națiuni din aceeași regiune a continentului își refăceau sau își reîntregeau entitățile lor statale independente. Se punea însă întrebarea, în ce măsură și în special sub ce condiții unitatea național-statală românească avea să fie recunoscută și concretizată în documente cu valoare juridică internațională?

În urma expunerilor amintite ale premierului român în fața „Consiliului celor Zece" și a opoziției delegației sârbe în problema Banatului, a fost constituită o „Comisie pentru studiul chestiunilor teritoriale relative la România". Mandatul ei nu era de a decide asupra valabilității Tratatului din 1916, nici de a hotărî care vor fi viitoarele frontiere ale României, ci de a analiza și opina asupra respectivelor frontiere „pe temeiul etnic, geografic și al necesităților economice"; potrivit mărturiei expertului britanic Harold Temperley,

motivele strategice născute din exigențele politice ale momentului nu puteau influența asupra recomandărilor acestei comisii[72].

În ședința din 8 februarie 1919, experții britanici, americani, francezi și italieni au prezentat patru proiecte cu privire la frontiera de vest a României. Dintre ele cea mai avantajoasă era propunerea britanică, deoarece mergea la aproximativ jumătatea distanței dintre linia Tratatului din 1916 și cea fixată ulterior la Trianon[73]. În sectorul de nord, linia de cale ferată Carei-Nagyecsed, până în apropierea confluenței Someșului cu Tisa, aparținea teritoriului românesc. De asemenea, în sectorul sudic, orașele Gyula (Jula) și Makó erau atribuite și ele României. Linia franceză mergea ușor spre est de linia britanicilor, cu excepția că la nord linia Carei-Nagyecsed-Čop (în teritoriul cehoslovac) era acordată României, iar la sud localitatea Makó revenea Ungariei. Liniile italiană și americană erau trasate la est de Satu Mare, Tileagd și Arad; ele nu se întemeiau nici pe criteriul etnic, nici pe cel economic.

Discuțiile preliminare privind frontiera româno-ungară s-au prelungit, fără ca delegația română să aibă dreptul de a participa la ele. La 12 mai 1919, cei „4 Mari" și-au dat acordul asupra traseului acesteia[74], „uitând", însă, să-l notifice părții române. Evenimentele ulterioare, circumscrise unui climat internațional complicat, caracterizat de starea de război existentă în centrul Europei, în cadrul cărora presiuni de tot felul vor fi făcute la București pentru a ceda din poziția inițială, evenimente ce vor scoate la iveală serioase contradicții între Puterile Aliate în abordarea concretă a raporturilor cu România față de „problema Transilvaniei", aveau să conducă la amânarea nejustificată a deciziei forumului internațional al păcii până în toamna lui 1919. „Cum a fost tratată România?" – se întreba *Le Journal français*, într-un comentariu din noiembrie 1919, tot el dând răspunsul, foarte sec: „*într-un mod nedemn*", adăugând: „*Cuvântul nu*

---

[72] *A History of the Peace Conference of Paris*, ed. H. W. V. Temperley, vol. 1, London, 1920, p. 227.
[73] *Ibidem*, vol. IV, p. 228; vezi și V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 144-145 (și hărțile anexă nr. 1 și 2).
[74] Cf. Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference. A Study of the Diplomacy of Ioan I. C. Brătianu*, New York, 1962, pp. 150-151.

este prea tare [...] Aici politica s-a făcut executoarea operațiunilor josnice ale unei finanțe fără scrupule"[75].

II. Evoluția raporturilor româno-ungare de la conflictul armat din aprilie 1919 la războiul din iulie-august 1919; reacțiile Puterilor Aliate la Conferința de pace și poziția lor față de problema Unirii Românilor, de la 1 Decembrie 1918

Conflictul armat româno-ungar, declanșat la jumătatea lunii aprilie 1919, avea să înregistreze o rapidă și bine pregătită contraofensivă a forțelor românești care, străpungând bariera naturală a Apusenilor, au înaintat în Maramureș și Crișana, punând stăpânire pe centrele urbane Satu Mare-Carei-Oradea și Salonta, inclusiv pe calea ferată ce leagă aceste localități[76]. Impetuoasa acțiune și rezultatele obținute – până la 1 mai 1919 era controlat întregul curs al râului Tisa – au impresionat pe comandanții militari ai Antantei, în frunte cu mareșalul Foch, precum și cercurile politico-diplomatice de la Conferința de pace[77].

După ce într-o notă din 30 aprilie, transmisă președintelui Wilson și guvernelor cehoslovac, iugoslav și român, Béla Kun, în numele guvernului ungar, recunoștea „fără rezerve toate pretențiile teritoriale naționale" ale celor trei state, cerând „imediata încetare a ostilităților"[78], la 2 mai Comandamentul Suprem ungar a trimis parlamentari pentru încheierea armistițiului[79]. În următoarea zi, răspunzând favorabil, Comandamentul Trupelor din Transilvania a înaintat proiectul

[75] Apud Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.,* p. 431.
[76] Dumitru Preda (coord.), Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari*, pp. 207-258.
[77] AMAE, fond *Paris*, vol. 44, partea I, passim; AN-B, fond *Microfilme RDG*, rola 87, c. 405-406; *Ibidem*, fond *Microfilme SUA*, rola 632, c. 223-226; *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine...*, pp. 42-44; Général Jean Bernachot, *op. cit.*, vol. 1, anexa 26.
[78] *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român ...*, vol. III, doc. 601.
[79] *Ibidem.*

acordului de armistițiu, care urma să fie valabil până în ziua de 5 august 1919, ora 12.00[80]. Dar curând se va lămuri că, de fapt, era o nouă o manevră a guvernanților unguri „*pentru a da timp* – așa cum sublinia, la 10 mai, ziarul *Le Temps – bolșevicilor ruși, care acum două zile au trimis un ultimatum României, spre a cădea în spatele acesteia din urmă*. [...] *Românii au fost atacați în mod serios... pe Nistru*"[81].

În atare condiții, Marele Cartier General român avea să propună mareșalului Foch pregătirea și executarea unei operații comune urgente pentru dezarmarea Armatei Roșii ungare și eliminarea, astfel, a focarului amenințător din centrul Europei[82]. Nici de data aceasta Aliații nu s-au putut pune de acord, refuzându-se intervenția armată.

În acest timp, pe teritoriul Banatului, aflat sub ocupația militară franco-sârbă, autoritățile ungare continuau să-și exercite atribuțiile, refuzând să recunoască actul de la 1 decembrie 1918 și desfășurând acțiuni ostile față de populația românească. Ele trecuseră chiar la recrutarea de voluntari pentru armata Republicii Ungare a Sfaturilor. Aflat la zona de contact dintre cele două armate aliate, orașul Arad reprezenta în acele zile un important punct strategic. Considerente de ordin militar impuneau cu necesitate luarea sub control a acestui oraș și a zonei adiacente de către trupele române. La 12 mai, conform hotărârii guvernului României și cu acordul comandantului-șef al Armatei aliate din Orient, Marele Cartier General avea să dispună intrarea trupelor sale în orașul de pe Mureș, informând în acest sens și Comandamentul aliat de la Belgrad. Astfel că, în dimineața zilei de 17 mai 1919, ostașii Regimentului 6 vânători, întărit cu o baterie de artilerie, aveau să intre în Arad, fiind primiți cu mult entuziasm. Dar

---

[80] AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 1. 2 614, c. 547-553.

[81] Apud *1918. Desăvârșirea unității național-statale a poporului român ...*, vol. III, doc. 607. Defecțiunea hatmanului N.A. Grigoriev, care, după ocuparea Odessei, se răsculase împotriva puterii sovietice de la Kiev, ca și succesele repurtate de forțele alb-gardiste ale amiralului Kolceak au împiedicat declanșarea unor acțiuni ofensive de proporții pe linia Nistrului, tentativele de pătrundere în Basarabia fiind rapid anihilate de Comandamentul român. Vezi și la Valeriu Florin Dobrinescu, *Bătălia diplomatică pentru Basarabia, 1918-1940*, Institutul European, Iași, 1991, pp. 79-81.

[82] *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine*, p. 39 (anexa 92); Lt. colonel Constantin Drăgănescu, *op. cit.*, p. 179.

trecerea oraşului şi a judeţului sub autoritatea românească deplină va fi realizată abia două luni mai târziu[83].

Profitând de oprirea ofensivei române, Comandamentul Armatei Roşii ungare a reuşit ca, în scurt timp, să refacă şi să dezvolte capacitatea de luptă a unităţilor sale. Informat şi încurajat de indecizia Puterilor Aliate, după o săptămână – timp în care s-au semnalat scurte ciocniri şi hărţuieli – la 16 mai 1919, Budapesta a declanşat atacul asupra forţelor cehoslovace, generalizat patru zile mai târziu pe întregul front[84]. Prin această iniţiativă se urmărea ca, la joncţiunea dintre cele două grupări aliate, româno-cehoslovacă, să fie deschis un culoar direct spre regiunea în care acţionau trupele bolşevice, ucrainene şi ruse, adică acele forţe de la care se aştepta un puternic sprijin logistic şi operativ. Intervenţia energică a unităţilor române avea să oprească, la începutul lunii iunie, stabilirea legăturii cu Armata Roşie ucraineană.

În acelaşi timp, starea conflictuală continuă dintre Polonia şi Republica Ucraina, generată de disputele teritoriale din Galiţia, în condiţiile în care guvernul de la Varşovia urmărea restaurarea suveranităţii sale în vechile frontiere de dinainte de prima împărţire a regatului polon (1772), constituia – alături de ameninţarea forţelor bolşevice ucrainene conduse de Cristian Hristo Rakovski, preşedintele Consiliului Comisarilor Poporului – un factor extrem de neliniştitor pentru Înaltul Comandament român, nevoit să facă faţă unor nevoi multiple de apărare pe un front deschis de la Dunăre la Carpaţii Orientali şi până la Marea Neagră. La cererea părţii poloneze, la 23 mai 1919 aveau să fie declanşate operaţiile propriu-zise ale Diviziei 8 române (general Zadik)/Corpul 4 armată, trupele sale depăşind frontiera Bucovinei şi înaintând între Carpaţi şi izvoarele Nistrului, până la linia Nadwórna (Nadvirna)-Ottynija-Nieszwiska, unde au constituit un aliniament defensiv de protecţie; grupate pe

[83] AMR, fond *Microfilme*, rola PII. 1. 2 614, c. 561-603; Radu Păiuşan, *Mişcarea naţională din Banat şi Marea Unire*, Editura de Vest, Timişoara, 1993, cap. IV.

[84] Despre reconstituirea Armatei Roşii ungare şi „campania din nord" împotriva Cehoslovaciei, vezi *Magyarország hadtörténete*, vol. 2, pp. 227-236.

trei direcţii, trupele române şi-au continuat deplasarea, păstrând, cu ajutorul aparatelor de aviaţie, o strânsă legătură atât cu Comandamentul polonez, cât şi cu Grupul de Nord din Transilvania. Până la 26 mai, ele au reuşit să ocupe un aliniament înaintat Oleszа-Ottyniya-Nadwórna-Tartarow (Tatariv), la sfârşitul lunii stabilind legătura directă cu marile unităţi poloneze. Două luni mai târziu, la 17 august 1919, ora 0.00, conform protocolului încheiat de Înaltul Comandament român cu Statul Major al armatei polone, s-a trecut la evacuarea provinciei, operaţie încheiată în ziua de 24 august[85].

Desfăşurările militare din a doua parte a lunii mai şi începutul lunii iunie, ofensiva victorioasă a Armatei Roşii ungare în Slovacia (la 6 iunie cădea Košice, iar la 8 iunie şi Prešov), au trezit serioase temeri liderilor Puterilor Aliate care, la Paris, se pregăteau să finalizeze documentele păcii şi noii ordini politico-militare pe bătrânul continent. Opiniile diferenţiate privind mijloacele şi modul de soluţionare a stării conflictuale din centrul Europei, datorate în primul rând unor interese divergente în regiune, dar şi unor optici diferite de apreciere a elementelor care o generaseră, avea să conducă la perpetuarea ezitărilor şi la absenţa unor măsuri mai ferme care să pună capăt „tuturor ostilităţilor inutile", după cum se afirma în hotărârea din 7 iunie, făcută publică în ziua următoare.

„Sfătuit" şi uneori chiar ameninţat cu represiuni diplomatice şi economice, premierul Ion I.C. Brătianu va dovedi şi în acest context, puţin favorabil, o poziţie curajoasă, demnă şi constructivă în abordarea concretă a problemelor cu care ţara sa se confrunta. Şi aceasta chiar dacă, pe alocuri, ea deranja sensibil orgolii şi interese egoiste ale partenerilor săi. preşedintele Raymond Poincaré, sesizând pericolul creat de menţinerea regimului agresiv de la Budapesta, într-o scrisoare din 25 mai 1919, trimisă ministrului Afacerilor Străine,

[85] Pe larg, vezi *Memoriul istoric rezumând acţiunea trupelor Diviziei 8 din Pocuţia*, în AMR, fond *Marele Stat major. Serviciul istoric*, dosar 477, f. 25-209. Pe această bază, Colonelul Ion Giurcă a scris recent lucrarea *Trei luni în Pocuţia. Acţiuni ale Diviziei 8 infanterie 23 mai-24 august 1919*, Editura Militară, Bucureşti, 2019.

Stephen Pichon[86], ţinuse să-i repete că „metoda urmată faţă de România, ca şi faţă de celelalte state mici, le lasă tuturor un gust amar". Dar tonul atitudinii Republicii franceze nu îl dădea preşedintele, ci premierul Clemenceau, ale cărui sentimente faţă de aliatul său (Brătianu) nu erau dintre cele mai cordiale.

În faţa celor „4 Mari", Brătianu avea să sublinieze că „*România e nu numai în stare de război, dar în război declarat cu bolşevicii din Rusia şi cu cei din Ungaria*", adăugând: „*E foarte bine să dezarmezi jandarmii, dar cu condiţia de a fi dezarmat în prealabil pe briganzi*"[87]. Invitat cu N. Mişu să ia parte la şedinţa din după-amiaza zilei de 10 iunie 1919, împreună cu reprezentanţii Cehoslovaciei, şi supus unui rechizitoriu sever din partea preşedintelui Wilson, chiar violent al şefului de cabinet britanic Lloyd George, care au reclamat imediata evacuare de pe Tisa, Primul delegat al României demonstra energic, fără ascunzişuri, temeiurile poziţiei guvernului său: „*Dacă ungurii nu înţeleg situaţia lor adevărată şi nu renunţă la vechile lor pretenţii, pacea va deveni din ce în ce mai dificilă*". Iată de ce guvernul său „*nu va putea să-şi ia răspunderea unei retrageri a forţelor române de pe Tisa, până când nu va cunoaşte garanţiile obţinute de la unguri, pentru a evita pe viitor conflictele cu ei*"[88].

După ce a doua zi dimineaţa, în şedinţa Consiliului Miniştrilor Afacerilor Străine, s-a comunicat delegaţiei române frontiera de vest şi nord-vest cu Ungaria, la 13 iunie 1919 Georges Clemenceau avea să adreseze prin radio o **Notă** guvernelor român şi cehoslovac, prin care, în numele Puterilor Aliate şi Asociate, declara: „1. ***Frontierele descrise în telegrama de mai jos vor fi frontierele care vor despărţi de o manieră permanentă Ungaria de Cehoslovacia şi România***. 2. Forţele armate ale acestor state trebuie imediat să în-

[86] Raymond Poincaré, *Au service de la France. Neuf années de souvenirs*, vol. XI, *A la recherche de la Paix 1919*, Paris, 1974, p. 455.
[87] *Les Délibérations du Conseil des Quatre...*, vol. II *De la remise à la délégation allemande des conditions de paix jusqu'à la signature du Traité de Versailles*, Paris, 1955, doc. CXXI.
[88] *Exposé sur les opérations de l'armée roumaine*, p. 46 (anexa 109).

ceteze ostilitățile și să se retragă în cel mai scurt timp posibil în interiorul frontierelor naturale astfel stabilite”[89]. Avertizând că „*Niciun stat nu va fi răsplătit printr-o mărire de teritorii pentru că a prelungit ororile războiului*”[90] – idee obsesiv repetată de Marile Puteri aliate față de România, prin inversarea datelor reale ale situației – într-o încercare de incriminare a poziției guvernului Brătianu, în final Nota amintită apela la înțelegerea și solidaritatea micii lor aliate în îndeplinirea hotărârilor anunțate. De asemenea, Clemenceau mai preciza că „s-a cerut armatei ungare să se retragă din Cehoslovacia” și s-a făcut cunoscut guvernului ungar că „îndată ce această mișcare va fi executată, armata română, la rândul ei, se va retrage dincolo de noile frontiere românești”[91]. Angajamentul luat fără acordul României era încă o dovadă a încercării Marilor Puteri de a-și impune voința, neținând seama de necesitățile de securitate ale partenerilor lor „secundari”. În plus, ceea ce atrăgea protestul recent „guvernului național” de la Szeged, în frunte Károlyi Gyula, vărul fostului președinte al Republicii, intenția de a invita la Conferința de pace reprezentanții regimului bolșevic de la Budapesta era un pas important spre recunoașterea oficială a acestuia, ceea ce ar fi adus un element nou în relațiile internaționale.

Între timp, la București, Consiliul de Miniștri, întrunit de urgență în prezența Regelui Ferdinand I, hotăra în unanimitate rechemarea la București a lui Ion I. C. Brătianu. Înainte de a părăsi capitala Franței, ca răspuns la atitudinea discriminatoare a Marilor Puteri față de țara sa, acesta a înaintat, la 2 iulie 1919, un ultim memoriu – *România în fața Congresului de pace* –, prin care protesta solemn împotriva nerecunoașterii unor frontiere care să asigure României securitatea ei națională. Poziția sa avea să fie susținută și de data

[89] *Ibidem.*
[90] *Ibidem*.
[91] *Ibidem*, p. 47.

aceasta de mareşalul Foch, care se pronunţase consecvent pentru securizarea „citadelei române”[92]. Brătianu – va remarca mai târziu istoricul nord-american Sherman David Spector în documentata sa analiză asupra acţiunii diplomaţiei române din acea perioadă – „*a reuşit să demonstreze că nu se mai putea spera ca România să rămână sub o permanentă supunere faţă de maşinaţiunile Marilor Puteri, care încercau s-o folosească ca pe un pion. Brătianu a răsturnat conceptul stabilit, şi anume acela că statele europene mai mici au doar controlul marginal asupra propriilor destine*”[93].

Demersurile angajate de mareşalul Foch cu comandamentele militare aliate român, sârb şi cehoslovac privind o acţiune militară în comun pentru stingerea focarului de război reprezentat de Ungaria nu aveau să fie concretizate din cauza neînţelegerilor existente în cadrul Consiliului Suprem Aliat. După şedinţa reprezentanţilor Marilor Puteri, din 17 iulie 1919, unde a fost rediscutată problema, mareşalul a informat delegaţia română despre eşecul noii sale tentative, precizând că „în consecinţă, România şi statele aliate [trebuie] să caute a-şi rezolva singure problemele militare ce li se pun, fără a lua însă atitudini ostile Antantei, care va fi mulţumită adesea să constate situaţii de fapt şi să ia act de ele”[94].

Referindu-se la aceste evenimente, N. Titulescu, într-o epistolă trimisă, la 31 ianuarie 1926, cunoscutului profesor universitar G. de Lapradelle, ţinea să-i reamintească: „*în faimoasa şedinţă a Consiliului Suprem din 11 iulie 1919, că Puterile Aliate şi Asociate au cerut naţiunilor vecine cu Ungaria o intervenţie militară pentru a extirpa bolşevismul care domnea atunci la Budapesta. Ele s-au declarat toate, în principiu, de acord cu măsurile cerute de Consiliul Suprem, pe care mareşalul Foch le-a precizat* [...] *Dar dacă toată lumea a fost de acord asupra principiului, unii au cerut, pentru a interveni, ca să li se garanteze frontierele, alţii au considerat că momentul nu era propice. Ceea ce l-a făcut pe domnul Clemenceau*

[92] *1918. Desăvârşirea unităţii naţional-statale a poporului român...*, vol. III, doc. 639.
[93] Sherman David Spector, *Rumania at the Paris Peace Conference*, p. 235.
[94] AMAE, fond *71/1914. E2*, partea a II-a, vol. 58, f. 127.

să spună: «România îşi oferă diviziile, dar nu ne cere nimic»"[95]. În atari împrejurări, guvernul român a înţeles că unicul garant al independenţei şi al asigurării integrităţii teritoriale ale statului naţional întregit rămâneau forţele sale armate.

Informaţiile deţinute de conducătorii de la Budapesta, potrivit cărora Puterile Aliate nu aveau posibilitatea să acorde ajutor militar României în cazul în care aceasta ar fi fost atacată pe Tisa, au influenţat, desigur, atitudinea Comandamentului ungar, în sensul grăbirii atacului proiectat. Declanşarea ofensivei a fost stabilită pentru 20 iulie 1919, la ora 3.00, când forţele ungare urmau să forţeze Tisa şi să dezvolte ofensiva la est, cu direcţia principală Oradea.

Războiul româno-ungar[96] s-a desfăşurat în două faze. Cea dintâi a cuprins, la rândul ei, două momente distincte: ofensiva ungară, între 20 şi 23 iulie, şi contraofensiva română, între 24 şi 27 iulie. Cea de-a doua a debutat cu o etapă pregătitoare (27-30 iulie), pentru ca la 30 iulie să se producă forţarea Tisei de către armata română, continuată cu operaţia de urmărire (cca 105 km) prin lupte pe teritoriul ungar (31 iulie-4 august) şi ocuparea Budapestei. Guvernul Garbai-Kun nu s-a aşteptat ca armata română să-şi continue ofensiva spre Budapesta. Credea că, la fel ca în luna mai 1919, trupele române se vor opri şi îşi vor reorganiza dispozitivul de apărare pe aliniamentul Tisei. Dar, atât timp cât cercurile politice conducătoare ungare continuau să nu recunoască explicit hotărârea Marii Adunări Naţionale de la Alba Iulia, din 1 Decembrie 1918, de unire a Transilvaniei cu România, şi recurgeau la forţa armelor pentru a se opune împlinirii acestei decizii luate în mod democratic, oprirea forţelor române pe Tisa ar fi fost o greşeală. În consecinţă, Înaltul Comandament român a hotărât forţarea Tisei şi urmărirea armatei ungare până la capitulare. Numai astfel se putea stinge focarul de război din centrul Europei care pusese în pericol integritatea teritorială a României şi

[95] Dumitru Preda (coord.), Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari...*, pp. 21-22.
[96] *Ibidem*, pp. 262-295.

pacea în această parte a continentului. Oportunitatea acestei acțiuni a fost recunoscută și de Aliați.

Importanța deosebită pe care cercurile conducătoare ale României au acordat-o acțiunilor armatei române pentru forțarea Tisei și urmărirea trupelor ungare spre Budapesta a fost pusă în evidență de însuși faptul că Regele Ferdinand I, Regina Maria, precum și Primul Ministru Ion I. C. Brătianu au fost prezenți în acele zile pe front. Succesul repurtat a fost remarcabil, Armata Roșie ungară fiind practic destrămată, dezastrul militar având consecințe imediate în plan politic. În cursul zilei de 1 august 1919, cabinetul Garbai-Kun și-a depus mandatul, în locul lui fiind format un guvern de nuanță social-democratică, în frunte cu Peidl Gyula.

La 4 august 1919, ora 18.00, generalul Mărdărescu, comandantul trupelor din Transilvania, primea în mod solemn, pe bulevardul Andrássy, defilarea trupelor sale. Frank Rattigan, însărcinatul cu afaceri al Marii Britanii la București, raporta la 6 august 1919 către Foreign Office: „Sunt informat că trupele române la intrarea în Budapesta au fost primite, dacă nu cu entuziasm, în orice caz cu o aparentă satisfacție de populația ungară”[97]. Satisfacție datorată, desigur, căderii regimului comunist. „*La Budapesta* – avea să sublinieze savantul N. Iorga – *n-am căutat să jignim mândria acestui popor adesea legat în istorie cu al nostru* [...], *ci am afirmat dreptul nostru asupra Ardealului, unde nația noastră se sprijină pe vechimea de locuință, pe preponderența numerică, pe necesitatea geografică și mai ales pe voința liber exprimată a majorității locuitorilor săi, azi cetățeni egal îndreptățiți ai statului român*”[98].

Acțiunea militară a României împotriva Republicii Ungare a Sfaturilor s-a bucurat de un larg ecou în rândul opiniei publice din țările aliate, care a ținut să releve pe diverse căi atât succesul operațiilor desfășurate de trupele române, cât și sensurile politice majore ale deznodământului conflictului militar. Numeroase personalități politice ale vremii și-au exprimat opiniile favorabile și aprecierile lor pozitive la adresa

[97] *Documents on British Foreign Policy, First Series*, vol. 6, London, 1930, p. 129.
[98] Dumitru Preda (coord.), Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari*, p. 22.

României și a oștirii sale. Concomitent cu aceste opinii obiective, cercurile revanșarde și șovine maghiare, permanent obsedate de ideea restaurării, prin orice căi și mijloace, a „Marii Ungarii a Sf. Ștefan", au dezlănțuit o susținută campanie de calomnii și zvonuri tendențioase, menite a discredita România și armata sa. Propaganda cercurilor politice ungare împotriva României avea să deruteze unele personalități influente, civile și militare din rândul Antantei, care nu și-au ascuns „indignarea" față de comportarea „nesupusă" a guvernului român în relațiile cu Marii Aliați, cu Misiunea Antantei de la Budapesta. În acest context, premierul Brătianu comunica, la 9 august 1919, lui N. Mișu, rămas în fruntea delegației României la Conferința de pace de la Paris: „Eu înțeleg să fiu la Pesta colaboratorul Aliaților și să nu fiu tratat acolo nici ca inamic, nici ca învins"[99].

În perioada cât Budapesta a fost sub ocupația românească, obiectivele înaltului comisar Constantin Diamandy și ale armatei române au vizat restabilirea și menținerea ordinii și liniștii necesare reintrării în normal a vieții publice ungare, sprijinirea autorităților ungare pentru reluarea activității, instituirea unei administrații legale, asigurarea cadrului necesar manifestării libertăților politice și culturale, ajutorarea și alimentarea populației ungare, acordarea sprijinului pentru reorganizarea armatei și jandarmeriei. În acest fel, Armata Română a contribuit la stingerea focarului de război din centrul Europei și limitarea exportului de revoluție al sovietelor. Pentru împlinirea acestor obiective, autoritățile române de ocupație nu s-au amestecat în problemele interne ale statului ungar, dimpotrivă, ele au acordat libertate deplină presei, vieții politice și activității guvernamentale, cu singura condiție să nu se atingă interesele României și siguranța armatei sale[100].

Aversiunea Consiliului Suprem Aliat împotriva României, manifestată în această a doua perioadă a lui 1919, s-a datorat, în egală măsură, refuzului guvernului de la București de a semna tratatul de

[99] AMAE, fond *71/1914. E2*, partea a II-a, vol. 58, f. 163.
[100] Dumitru Preda (coord.), Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *op. cit.*, pp. 296-327.

pace cu Austria, care, mai ales prin articolul 60, îi aducea grave prejudicii independenţei şi suveranităţii naţionale, cât şi neacceptării pretenţiilor acelorași cercuri americane de a obţine poziţii cheie în economia românească”[101]. Aceste cauze principale au favorizat, alături de evoluţiile tensionate din Ungaria, inclusiv după retragerea armatei române din Budapesta, în noiembrie 1919, „teroarea albă, guvernul Arhiducelui Iosif, etc., amânarea încheierii păcii cu Ungaria.

Relaţiile încordate între România şi Marile Puteri Aliate, din vara şi toamna anului 1919, chiar şi după demisia lui Ion I. C. Brătianu, în 12 septembrie[102], au continuat să se manifeste cu intensităţi diverse, totuşi, până la instalarea noului guvern Alexandru Vaida-Voevod (5 decembrie 1919)[103]. „Politica de rezistenţă” de până atunci a Bucureştilor, dezvoltată cu „insistenţă şi sârguinţă”, avea să facă loc unei abile „diplomaţii a compromisului”, acceptată de ambele părţi, prin care, fără a se eluda interesul naţional fundamental, se va ajunge în cele din urmă la semnarea Tratatului păcii cu Ungaria. Iar în cadrul acestui întortocheat proces, capacitatea armată a României, rolul ei în balanţa strategică zonală au constituit unul din argumentele forte în tratativele continuate la Paris şi Londra.

Considerată drept una din cele mai strălucite pagini din istoria neamului românesc, lupta pentru apărarea Statului naţional întregit la 1 Decembrie 1918 şi recunoaşterea sa pe plan internaţional, desfăşurată deopotrivă pe plan politico-diplomatic şi militar, în cadrul căreia, aşa cum am evidenţiat, rolul Armatei Române a fost de o însemnătate deosebită, s-a continuat cu semnarea tratatelor de pace, în cadrul cărora Tratatul de la Trianon-Versailles, din 4 iunie 1920, a consemnat în plan juridic şi moral o victorie decisivă în afirmarea drepturilor şi demnităţii românilor în conştiinţa umanităţii.

---

[101] Vezi, pe larg, în *România în relaţiile internaţionale 1699-1939*, Iaşi, 1980, cap. IX. Cf. Nicolae-Petrescu-Comnen, *Luci e ombre sull'Europa 1914-1950*, Milano, 1957, passim. Cf. Liviu Maior, *Alexandru Vaida Voevod la Paris. Relaţiile sale cu delegaţia S.U.A. a Conferinţa de pace (1919)*, în Idem, *Alexandru Vaida Voevod. Putere şi defăimare (Studii)*, RAO, Bucureşti, 2010, pp. 97-120.

[102] Sherman David Spector, *op. cit*., pp. 159-213.

[103] V. F. Dobrinescu, *România şi sistemul tratatelor de pace de la Paris*, p. 90 şi urm.

„Nu sunt în măsură să fac observațiuni. Linia de graniță propusă pe care o am înaintea mea se îndepărtează așa de mult de linia Tratatului nostru de alianță, că nu pot lua asupra mea să dau un răspuns fără să fii consultat guvernul român și Comandamentul militar. Deosebirile între cele două linii sunt prea mari, mai ales la extremități, pentru ca să pot lua singur dispoziții". În consecință, premierul român a solicitat un răgaz de 10-12 zile pentru a putea răspunde comunicării Aliaților[104].

I-a răspuns în spiritul dreptului națiunilor, președintele Conferinței de pace, Alexandre Millerand (atunci și președinte al Franței), cu un cuvânt elocvent: „*O stare de lucruri chiar milenară nu are temei să dăinuiască când s-a constatat că e contrară dreptății*. […] *După matură chibzuință, Puterile Aliate și Asociate au decis să nu modifice pe nici un punct, clauzele teritoriale conținute în condițiile de pace. Dacă s-au hotărât la aceasta, cauza este că s-au convins că orice modificare a fruntariilor fixate de ele ar aduce inconveniente și mai grave decât acelea pe care le denunță delegația ungară. Voința popoarelor s-a exprimat în zilele de octombrie și decembrie 1918, când Dubla Monarhie s-a năruit și când populațiunile de mult timp oprimate s-au unit cu frații lor italieni, români, iugoslavi sau cehoslovaci. Evenimentele care s-au produs de la această epocă constituie tot atâtea mărturii noi despre sentimentele naționalităților pe vremuri subjugate sub coroana Sfântului Ștefan*".

[104] Pe larg, vezi la Ion Rusu Abrudeanu, *op. cit.*, pp. 392-402.

Impactul evenimentelor sistemice asupra sistemului de pace de la Versailles

Tudor Salanțiu

La începutul secolului al XX-lea un proces de transformare globală a condus la redefinirea întregii structuri a ordinii internaționale într-un mod cu totul inovativ. Acest proces a avut la bază două evenimente sistemice – cea de a Doua Revoluție Industrială și Primul Război Mondial – care au implicat în mod profund configurațiile complexe ale industrializării, politica națiunilor și ideologia progresului[1]. Apariția acestor noi fenomene au reprezentat pentru evoluția Sistemului Internațional o reală provocare în ceea ce privește capacitatea actorilor tradiționali de a se raporta la noile tendințe de schimbare și modernitate. Din punct de vedere politic, unul dintre caracterele cele mai importante ale acestui proces sistemic a fost provocarea lansată distribuției de putere tradiționale care rezulta din „centrul" marilor puteri Europene. Datorită faptului că ordinea internațională a vremii era bazată pe un model ierarhic de tip centru-periferie, stabilitatea era în esență dată de modul în care marile puteri se raportau la acest echilibru. Astfel, provocările pe care procesul de transformare le-a produs vizau, prin capacitatea de reorganizare, funcționalitatea structurii într-un cadru mai larg și mai complex. La acestea se adăuga și modul în care modelul de distribuție putea asimila noile geometrii de putere care se configurau pe baza noilor dinamici și a tendințelor globale.

Această analiză vizează procesul de amplificare a dinamicilor și surselor din perioada Primului Război Mondial care au condus la necesitatea redefinirii structurii internaționale. Obiectivul general al

[1] Barry Buzan și George Lawson, *The global transformation. History, modernity and the making of international relations,* New York, Cambridge University Press, 2015, p. 1.

studiului este de a explica schimbările din Europa Centrală şi de Est odată cu reconfigurarea Sistemului Internațional. Totodată, este abordată în mod special posibilitatea de construcție a cooperării în această regiune în urma unei perioade de deconstrucție a ordinii „tradiționale". Prin această deconstrucție înțelegem destrămarea imperiului Austro-Ungar şi modificarea sistemului de ordine regională, ambele având un rol esențial asupra definitivării şi caracterizării noii structuri organizaționale din regiune. În general, după încheierea războiului, actorii implicați îşi propun să edifice puterea, stare care se obține cel mai sigur prin relații de cooperare. Premisa pe care o folosesc pentru a arăta posibilitatea dezvoltării cooperării în regiune este că prin desăvârşirea unității naționale şi statale în regiune, diversitatea care a apărut a avut o dublă semnificație. Prima a fost că a minimizat tensiunile care existau în configurația structurată de marile puteri. În al doilea rând apariția acelei diversități oferea noii configurații regionale un caracter critic. Acesta contribuia la integrarea regiunii într-o dinamică globală de sistematizare bazată pe alte principii decât cele oferite de vechiul model.

Din perspectiva evoluțiilor globale, premisa se conturează în jurul faptului că în perioada interbelică stabilitatea la nivel global a devenit o construcție complexă. Şi anume, aceasta începea să fie conturată, atât instituțional, cât şi în termeni care admiteau diversitatea, ca un factor necesar pentru impunerea noi ordini. Astfel, provocările pentru posibilitatea de cooperare au fost legate de noile tendințe pe care procesul de transformare le-a dictat drept „legi" în noul Sistem Internațional.

Structura capitolului este împărțită în două părți. În prima parte examinez transformările sistemice care apar la începutul secolului al XX-lea ca factori de amplificare. Prin aceasta îmi propun să analizez cum anume efectele celor două evenimente sistemice – A Doua Revoluție Industrială şi Primul Război Mondial – au intervenit în configurarea puterii care a remodelat baza noii ordini mondiale şi a

celei regionale. În acest cadru analizez felul în care schimbările regionale puteau servi sau nu drept surse pentru trasarea liniilor de construcţie comună a viitorului.

I

1. Caracteristicile procesului de transformare la începutul secolului al XX-lea

Sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea a prins organizarea Europei într-un model istoric format în jurul marilor puteri. Continuitatea acestui model a fost determinată în primul rând de lipsa la nivel global a unei structuri distincte de actori care să aibă capacitatea de a contesta ierarhia organizaţională existentă. În al doilea rând, procesul de transformare globală era unul relativ lent şi linear, în ciuda unei Revoluţii Industriale. Astfel, în lipsa unor evenimente sistemice de anvergură şi profunzime, organizarea internaţională nu a cunoscut nicio presiune sau forţă reală care să impună schimbări sistemice. Modul cel mai simplu de a înţelege de ce nu a fost posibil să apară o astfel de schimbare sistemică în organizarea internaţională este prin o trimitere la modelul *„centru-periferie".* Conform modelului, configuraţia lumii la începutul secolului al XX-lea era determinată de ierarhia unui sistem social. În cadrul acestuia unităţile îşi dezvoltau dinamicile şi interacţiunile pe baza poziţiei pe care o ocupau în structura globală. Astfel, ceea ce Wallerstein descrie ca fiind o construcţie de tip *centru-perifierie* este imaginea unei diferenţieri geografice pe baza funcţiilor care trebuiau îndeplinite de unităţi. Această diferenţiere constituia o construcţie complexă care includea de la divizarea forţei de muncă, la sursele de dinamici internaţionale, respectiv ceea ce era cel mai important, cadrele economice[2]. Din această cauză, ierarhizarea sistemului social

[2] Theda Skocpol, "Wallerstein's world capitalist system: a theoretical and historical critique", în *American Journal of Sociology,* Vol. 82, Nr. 5, 1977, pp. 1075-1090.

era funcțională în măsura în care fluxul de informație permitea funcționarea angrenajului pentru menținerea unei anumite stări. Datorită acestui fapt, majoritatea determinanților socio-economici și politici ai vremii care intrau în construcția Sistemului Internațional erau comprimați într-o singură regiune.

Această organizare și mod de funcționare a determinat ca o schimbare sistemică să poată avea loc doar sub existența unei stări speciale. Prin urmare, starea trebuia să aibă un caracter global care să afecteze funcționalitatea ierarhiei în termeni care priveau dinamicile. Iar al doilea caracter trebuia să fie unul specific, care să fie legat de disfuncționalitatea centrului. La începutul secolului al XX-lea această stare, necesară unei schimbări sistemice, s-a materializat prin ceea ce a produs a Doua Revoluție Industrială din punct de vedere social, economic, politic și tehnologic. Astfel, prin noile inovații și tendințe apărute, care intrau adesea în contradicție cu „tradiția" marilor puteri, noua stare a generat o vulnerabilitate. Și anume, a impus centrului un confort care a împiedicat vederea și înțelegerea deplină a impactului pe care procesele de transformare le aveau asupra direcțiilor din evoluția globală. În prezenta analiză mă voi referi la acest aspect drept dependența sensibilă de condiția inițială. Prin acest element analitic voi încerca să subliniez modul în care evenimentele ulterioare unei stări se amplifică și se dezvoltă pornind de la o situație pre-existentă.

La începutul secolului al XX-lea, noile mecanisme de dezvoltare au oferit marilor puteri oportunitatea de a-și utiliza capacitățile naționale pentru sistematizarea noilor inovații în linii de producție. Din punct de vedere tehnologic acest fapt a condus la intensificarea industrializării și a producției de masă care au permis manifestarea capitalismului într-un sistem mondial marcat de evoluția economică. Datorită succesului cunoscut prin noile linii de dezvoltare dinspre național spre politica externă, marile puteri au început să producă în relațiile internaționale un discurs al „lumii civilizate" care

propunea un proces de propagare a modernității[3]. Acest mod și-a găsit repede susținerea prin ceea ce supremația ierarhică oferea actorilor din centru în raport cu periferia. În plus, avansul tehnologic și schimbările sociale care aveau loc în interiorul marilor puteri au venit să întărească această poziție[4].

Acest discurs s-a făcut cel mai puternic simțit în relațiile dintre marile puteri europene cu coloniile, care formau periferia și care se aflau în special în Asia și Africa. Pe lângă avantajele de ordin cultural și social pe care această postare le oferea, ea mai ascundea și o logică de ordin politic. Prin aceasta, marile puteri ale Europei încercau să mențină o argumentare a politicilor imperialiste și necesitatea acestora pentru civilizarea diferitelor zone. În fapt, ea ascundea un scop geopolitic al căror rezultate erau necesare marilor puteri în cursele globale pentru impunerea geometriilor de putere. Pe de altă parte, competițiile internaționale create de a Doua Revoluție Industrială subliniau necesitatea de extindere și întărire a zonelor de influență. Conform lui Ferguson, scopul geopolitic viza în mod direct, prin continuarea politicilor imperialiste și de colonizare, formarea unui „spațiu vital" pentru stabilitatea piețelor. Astfel, rolul pe care acesta trebuia să îl îndeplinească era să asigure stabilitatea fluxurilor de intrare și distribuire a resurselor, respectiv dezvoltarea demografică necesară[5].

Această experiență internațională, în special a națiunilor dominate, a condus la dezvoltarea anumitor stereotipuri. Astfel, prin combinația acestora cu tradiționalismul politic, marile puteri ale Europei au ajuns să își dezvolte o anumită rigiditate în ceea ce privește proiecția perspectivelor. La nivel continental competițiile istorice dintre

---

[3] A se vedea Ferguson Niall, *Imperiul. Cum a creat Marea Britanie lumea modernă,* București, Polirom, 2018, p. 210; Chris GoGwilt, "True West: The changing idea of the West from the 1880s to 1920s", În Silvia Federici, (ed.), *Enduring Western civilization: The construction of the concept of Western civilization and its "others",* Westport, Praeger, 1995, pp. 37-63.
[4] Michael Mann, *The sources of social power. A the rise of classes and nation states 1760-1914,* Vol. 2, New York, Cambridge University Press, 2012, pp. 723-740.
[5] Niall Ferguson, *Civilizația. Vestul și restul,* București, Polirom, 2011, pp. 268-277.

marile puteri au reprezentat un mediu propice în care această rigiditate să fie evidențiată. În cadrul acestora, marile puteri au preferat să susțină continuarea unei „culturi" fără a încerca schimbarea majoră a legilor în conformitate cu noile implicații ale dinamicilor. Pentru ca acest lucru sa fie posibil, marile puteri și-au prezentat propria aură națională care să le argumenteze scopurile politice și economice. Greul acestei competiții și efectele cele mai profunde, în timp, au fost duse însă de Germania și Franța[6].

Toate aceste aspecte au fost menținute pe scena politică a primelor două decade din secolul al XX-lea de statutul pe care marile puteri europene le aveau individual. Astfel, dacă Marea Britanie se bucura încă de statusul de mare finanțator al lumii[7], Franța a căutat și a reușit să își întărească poziția prin sursele culturale de care dispunea[8]. Pe de altă parte, Germania a reușit să utilizeze progresul tehnologic astfel încât a devenit unul dintre cei mai importanți centri de dezvoltare și cercetare din lume[9]. Această internaționalizare a marilor puteri din Nord-Vestul Europei subliniază însă, în contextul unui proces de transformare globală, o îngrijorare serioasă. Printr-o comparație cu ceea ce se întâmpla în Statele Unite ale Americii sau în Japonia, conservatorismul European începea să arate anumite semne de slăbiciune. Toate acestea s-au văzut în mod pragmatic în capacitatea națiunilor europene de a utiliza modernitatea pentru dezvoltarea unor noi instrumente de putere adecvate noului context. Capa-

---

[6] Charles H. Haskins, "Franco-German Frontiers", în *Foreign Affairs,* Vol. 3, Nr. 2, 1924, pp. 199-210.

[7] Herbert Feis, *Europe the world's banker 1870-1914. An account of European foreign investment and the connection of world finance with diplomacy before the war,* New Haven, Yale University Press, p. 3.

[8] François Chaubet, "L'Alliance française ou la diplomatie de la langue (1883-1914)", *Revue historique,* Vol. 4, 2004, pp. 763-785; James P. Daughton, "When Argentina Was "French": Rethinking Cultural Politics and European Imperialism in Belle-Epoque Buenos Aires", în *The Journal of Modern History,* Vol. 80, Nr. 4, 2008, pp. 831-864.

[9] Joel Mokyr, "The second industrial revolution, 1870-1914", *Storia dell'economia Mondiale* 1998, p. 219-245; Jochen Streb, et al., "Technological and Geographical Knowledge Spillover in the German Empire 1877-1918", în *Economic History Review,* Vol. 59, Nr. 2, 2006, pp. 347-373.

citatea Statelor Unite de a-şi folosi succesul drept sursă în dezvoltarea unor noi doctrine de politică externă sau deschiderea Japoniei pentru armonizarea capacităţilor sunt doar două exemple elocvente care arată diferenţa de viziune[10]. Distincţia faţă de alte modele care începeau să apară în lume[11] consta în faptul că modelul european tindea să prezerve construcţia pe baza tradiţiei şi a continuităţii. Acest lucru a condus la o anumită erodare a principiilor care stăteau la baza ordinii internaţionale prin simplu fapt că începeau să nu mai ţină pasul cu realitatea. Consecinţa acestei stări a fost instaurarea la nivel european a unei anumite anxietăţi care a fost menţinută şi continuată în practici până după Primul Război Mondial. Unul dintre factorii esenţiali pentru ca aceasta să fie posibilă a fost retragerea şi complacerea marilor puteri în trecutul istoric ca un mod de percepere a ordinii după etichete stricte[12]. La nivel regional, ceea ce a produs această negare a schimbării iminente a fost amplificarea unor competiţii care aveau la bază angoase politice de ordin naţional.

În toată această dimensiune de conservare a unei stări, modernitatea apărea ca o atracţie a extravaganţelor care puneau în discuţie orânduirile convenţionale[13]. Pe de o parte, procesele de planificare, industrializarea şi dezvoltarea comunicaţiilor au apărut pentru marile puteri ca stimuli pentru schimbarea modului de operare şi organizare[14], dar şi sporirea puterii şi ridicarea nivelului de trai. În plus, aceste procese au pus în discuţie capacitatea structurilor actoriale

---

[10] Pentru senzitivităţile care se configurau pentru marile puteri în perioada industrializării a se vedea: Paul Kennedy, *The rise and fall of the great powers. Economic change and military conflict from 1500 to 2000*, New York, Random House, 1989, capitolul 5, pp. 194-275.

[11] Pentru ceea ce începea a se configura drept modelul american în emisfera vestică a se vedea: Jack C. Lane, "Instrument for Empire: The American Military Government in Cuba, 1899-1902", în *Science & Society*, Vol. 36, Nr. 3, 1972, pp. 314-330; Fred J. Rippy, "Antecedents of the Roosevelt corollary of the Monroe doctrine", în *Pacific Historical Review,* Vol. 9, Nr. 3, 1940, pp. 267-279; Mark T. Gilderhus, "The Monroe doctrine: Meanings and implications", în *Presidential Studies Quarterly,* Vol. 36, Nr. 1, 2006, pp. 5-16.

[12] Vezi Margaret MacMillan, *Războiul care a pus capăt păcii. Drumul spre 1914,* Bucureşti, Trei, 2015.

[13] Philipp Blom, *The vertigo years. Europe, 1900-1914,* New York, Basic Books, 2010, pp. 18-22.

[14] Stanley H. Jevons, "The second industrial revolution", în *The Economic Journal,* Vol. 41, Nr. 161, 1931, pp. 1-18.

existente de a se adapta la noile sistematizări necesare pentru obținerea performanțelor. În timp, acest aspect a pus însă în evidență flexibilitatea scăzută de care marile puteri au dat dovadă în ceea ce privește deschiderea și implementarea inovației ca vector al diversității.

2. Tendințe și consecințe ale modernității la nivel regional (Europa Centrală)

În cadrul procesului de transformare, competiția globală a avut și perdanții săi dintre marile puteri europene. Efectele produse de acest dezechilibru în „centru" s-au văzut cel mai bine în dimensiunea regională a modelului centru-periferie. Aceste efecte au fost materializate în majoritatea cazurilor prin tensiuni în interiorul centrului care au continuat să existe și după Primul Război Mondial. În cazuri mai particulare au apărut anumite frustrări de ordin politic care iterau eșecul de adaptare al anumitor mari puteri la noul context internațional. Pentru aceste situații, tendințele spre diversitate, schimbarea ierarhiei și reconfigurarea geometriilor de putere au descris sursele principale a acestor frustrări. Înfrângerea suferită de Rusia în războiul ruso-japonez din 1904, de exemplu, a reprezentat nu doar eșecul unei puteri europene tradiționale în fața unei non-puteri, dar și semnalul deteriorării balanței de putere[15]. Dintr-o perspectivă individuală, acest eșec răsunător sublinia colapsul cu care o mare putere se confrunta în ceea ce privește capabilitățile și abilitatea reală de influență. Toate acestea aveau, în cazul Rusiei, o singură sursă, respectiv gradul de înapoiere și incapacitatea de modernizare a structurii și infrastructurii naționale care să îi permită adaptarea capabilităților puterii la noul stadiu al progresului[16].

A doua mare putere care, în contextul progresismului, a avut de pierdut a fost Imperiul Austro-Ungar. Față de provocările altor mari

[15] Kowner Rotem, "The impact of Russo-Japanese war in a global perspective", În Kowner Rotem, (ed.), *The Impact of the Russo-Japanese War*, New York, Routledge, 2009, p. 5.
[16] Orlando Figes, *Revoluția Rusă 1891-1924. Tragedia unui popor,* București, Polirom, 2016, pp. 80-81.

puterii ale vremii, în cazul imperiului Austro-Ungar provocarea principală a fost multinaționalismul și geopolitica regiunii[17]. În speță, natura provocării a constituit-o necesitatea întreprinderii anumitor ajustări interne care să răspundă tendințelor spre naționalism și democratizare care au apărut în Sistemul Internațional. Pe de o parte această provocare a fost alimentată în timp și de eșecul instituțional de a rezolva anumite conflicte interne de ordin interetnic. Iar pe de o altă parte a existat dualismul de care s-au ciocnit toate încercările de reformare a monarhiei, în ceea ce privea puterea, dar și de adaptare. Acestea vizând în special capacitatea de răspuns la efervescența culturală a perioadei și la noile implicații economice. În contextul vremii, însă, ambele linii au fost percepute doar ca faze trecătoare ale evoluției care nu ar fi avut cum să deterioreze monarhia bicefală.

În ambele cazuri decăderea și efectele produse în perioada interbelică sunt legate în aceeași măsură de situația internă și de structura organizațională a Europei. Pentru modelul centru-periferie al Europei acestea au fost simultan sursa și mecanismul de amplificare a evenimentelor. Distinct față de ceea ce s-a întâmplat la nivel global, situația din Europa a fost un șir de cauze-efecte care a produs un lung lanț de evenimente. Cu toate acestea, fiecare dintre evenimente a avut un îndelungat istoric în spate în ceea ce privește dezvoltarea și evoluția lor. „Centrul" Europei a continuat tradiția, în secolul al XX-lea, de a exprima o balanță de putere în care marile puteri erau prinse într-o dilemă a securității. Acest lucru s-a datorat faptului că marile puteri au continuat să urmărească prin cultura politică agregarea capabilităților de răspuns și de legitimizare a unui regim care inducea o anumită securitate colectivă[18]. Acest fapt a determinat în politica europeană ca ordinea să fie înțeleasă în detrimentul puterii. Astfel, dilema securități a devenit la începutul secolului al XX-lea inclusiv după Primul Război Mondial tema

[17] John W. Mason, *The dissolution of Austro-Hungarian empire, 1867-1918,* New York, Routledge, 2013, p. 9.
[18] Paul W Schroeder, "Alliances, 1815–1945: Weapons of Power and Tools of Management". În D. Wetzel, R. Jervis, J. S. Levy, (eds.), *Systems, Stability, and Statecraft: Essays on the International History of Modern Europe*, New York, Palgrave Macmillan, 2004, pp. 195-196.

principală de înțelegere a relațiilor internaționale și de raportare la stabilitate.

Pentru dinamicile regionale, implicațiile acestui fapt au exprimat un reducționism al noilor tendințe sociale, economice și politice la ceea ce tradiția reprezenta pentru menținerea ordinii. Din această cauză, ceea ce mișcările sociale începeau să configureze sub influența doctrinelor și a ideologiilor au fost catalogate de liderii vremii drept acțiuni contencioase. Aceasta era, de fapt, o decizie de negare a unui aspect al modernității care se datora progresismului și care punea în discuție vechea ordine. Această tendință de schimbare era alimentată în primul rând tocmai de modul în care marile puteri se raportau la structura de organizare istorică. În acest sens, tendința era de înțelegere a dinamicilor regionale doar din perspectiva marilor puteri și de menținere a echilibrului dintre acestea fără ca statu-quoul să fie afectat. Astfel, națiunile europene care nu făceau parte din acest „centru" constituiau doar elemente care erau încadrate revoluției generale fără ca interesele lor să fie luate în considerare.

În contextul schimbărilor structurale postbelice acest aspect a condus la creșterea asimetriilor și la detensionarea raporturilor dintre națiunile Europei din centru și periferie. În al doilea rând, progresismul a reprezentat pe lângă procesul de dezvoltare tehnologică complexă, și o provocare directă pentru practicile politice. Semnificația politică a schimbărilor sociale și a noilor curente democratice a început să fie problematică pentru marile puteri din momentul în care au promovat schimbarea contextului[19]. Prin modul în care aceste schimbări de condiție erau cuprinse în diferite doctrine, ideologii sau mișcări, se exprimă diferit necesitatea de adaptare la noile valori și schimbarea raporturilor interacțiunii și schimburilor sociale dintre națiuni. Pentru națiunile supuse imperiilor acestea reprezentau frustrarea în ceea ce privește lipsa de justiție și nerespectarea adevărurilor istorice. Pe de altă parte, societățile aparținătoare

[19] James T. Kloppenberg, *Uncertain victory. Social democracy and progressivism in Europe and America through, 1870-1920,* New York, Oxford University Press, 1986, p. 6.

marilor puteri exprimau nevoia de schimbare socială și creșterea accesului la oportunitățile din acea perioadă, care în multe cazuri erau blocate de etichetele și regulile secolului al XIX-lea.

Pentru ceea ce „centrul" descria prin construcția Europei, au existat două mari provocări, una de ordin politic, iar alta de ordin social. Prima este ușor de înțeles pentru că făcea referire la politicile imperialiste practicate pe baza unei doctrine politico-militare care avea ca sursă geometriile de putere istorice. Acestea din urmă deveniseră mult prea rigide pentru a permite o adaptare la noul context internațional care solicita găsirea echilibrului prin acceptarea diversității. Pe de altă parte, provocările sociale au cunoscut o profunzime mult mai puternică, în special în imperiile care înregistrau disfuncționalități sistemice, ceea ce le făcea să rămână foarte înapoiate în raport cu noul val de dezvoltare – imperiile țarist, otoman și cel austro-ungar. În cazul Imperiului Austro-Ungar, pe lângă incapacitatea de restructurare se mai adăuga și modul instituțional de raportare la conceptul de națiune. Astfel, conform lui Macartney, dacă în Vestul Europei conceptul de națiune era asociat cu unitatea teritorială, în partea estică națiunea descria o legătură de sânge care lega persoanele indiferent de localizarea lor[20]. Această distincție era o veche sursă de discordie care punea în discuție dreptul legitim de organizare a națiunilor din regiunea central-estică a Europei. Prin aceasta, dar și datorită poziției centrale, marile puteri din zonă și-au construit argumentul politic de susținere a intereselor în ceea ce privește dominarea teritorială din regiunea central-estică a Europei[21]. Mai mult, pentru Imperiul Austro-Ungar și ceea ce era numit „regatul Ungariei" reprezenta o sursă falsă de legitimizare a dreptului de conducere și organizare a entităților „istorico-politice". Validitatea acestui argument politic a început să fie însă contestată în regiune odată cu dezvoltarea, în discursul politic, a conceptului de naționalitate și

[20] Carlile Aylmer Macartney, "National states and national minorities". În Woolf Stuard, (ed.), *Nationalism in Europe. A reader*, New York, Routledge, 1996, pp. 108-129.
[21] Vezi Daniel Woolf, "Of Nations, Nationalism and National Identity", *The Many Faces of Clio: Cross-Cultural Approaches to Historiography, Essays in Honor of George G. Iggers,* 2006.

identitate culturală bazate pe etnia, limbajul și cultura care existau pe un anumit teritoriu.

Pentru Imperiul Austro-Ungar acest cadru a reprezentat, la începutul secolului XX, sursa internă a unei presiuni masive asupra legitimității și a propriei existente. Prin aceasta se sublinia criza acută pe care o traversau construcțiile imperiale multinaționale odată cu dezvoltarea conceptului de autodeterminare în discursul politic utilizat în relațiile internaționale. Astfel, în ultima parte a celei de a Doua Revoluții Industriale, în istoriografia Europei Centrale și de Est, dezvoltarea naționalismului începea să fie percepută ca o luptă de independență, amplificată de forțele progresului împotriva autocrației imperiilor.

Modelarea și tendințele de reorganizare a regiunii central-estice europene au reprezentat două procese istorice continue și nu doar contextuale. De asemenea, este adevărat că în procesul de transformare globală acestea și-au găsit sursa de accelerare. Aceasta a avut doi vectori principali care au caracterizat dezvoltarea sursei: unul structural, iar un al doilea sistemic. În primul caz, vectorul structural exprima disfuncționalitatea Imperiului Austro-Ungar din perspectiva capacității de adaptare la noul proces de sistematizare. Natura acestui vector era una mai mult de ordin tehnic și exprima tendința de reîntoarcere de la modernitate la moștenirea din perioada barocă[22]. Acest conflict între a menține tradiția și de a accepta modernitatea prin schimbare a condus la o transformare lentă a valorilor legaliste. Principala consecință a acestui fapt a fost instaurarea unei stări statice care a răspuns presiunii schimbărilor geopolitice printr-o hibridizare rudimentară între aria birocratică și anumite tendințe liberale. Acesta a reprezentat însă un răspuns slab, datorită lipsei de perspectivă și a unui cadru care să îi permită introducerea unor reforme serioase. Prin urmare, datorită circumstanțelor economiei mondiale și geopoliticii, acest răspuns nu a făcut altceva decât să acutizeze disfuncționalitatea politică în cadrul imperiului.

[22] Harry Ritter, "From Habsburg to Hitler to Haider: the peculiarities of Austrian history", în *German Studies Review,* Vol. 22, Nr. 2, 1999, pp. 269-284.

În acest sens, relația de dezvoltare asimetrică dintre partea austriacă și cea ungară a imperiului reprezintă un exemplu grăitor care să sublinieze această stare. Între cele două arii exista o construcție legală stabilă, bazată pe o serie de aranjamente denumite *„compromisuri"* care asigurau simultan atât libera circulație de bunuri și capital, cât și o autonomie fiscală completă[23]. Respectivul cadru legal de *„compromisuri"* făcea ca guvernele celor doi actori să fie în totalitate responsabile pentru dezvoltarea performanțelor individualizate „național". Slăbiciunea acestui model s-a văzut în timpul Primului Război Mondial când economia austro-ungară a fost supra solicitată. Prin solicitările economice efectuate de Austria, în contextul războiului, s-a produs un flux de transfer de bunuri și resurse uni-direcționat. Această situație însă a făcut ca Austria să nu mai fie capabilă să redirecționeze suficiente resurse din producția internă spre zona ungară. În împrejurările în care între cei doi actori (austrieci și unguri) exista o discrepanță serioasă, în ceea ce privește nivelul de dezvoltare, acest dezechilibru a condus la erodarea și deteriorarea coordonării dintre actori[24].

Al doilea vector al sursei care a dus la schimbările și reorganizarea regiunii amintite a fost legat de schimbarea sistemică pe care Primul Război Mondial a generat-o. Pentru Imperiul Austro-Ungar aceasta a semnificat înlocuirea construcției politice multinaționale cu diversitatea statelor-națiune în zonă. Cei doi factori care au reimpulsionat acest proces au fost principiul autodeterminării naționale și transformările din sistemul politic în Europa. În contextul procesului de transformare globală, primul factor a reprezentat evoluția unei senzitivități din regiune – aspirația spre unitate națională – într-un factor sistemic. Această schimbare a impus prin cele Paisprezece Puncte ale lui Woodrow Wilson și Convenția de pace de la Paris un principiu de ghidare fundamental pentru reconfigurarea și instaurarea unei noi ordini

[23] Marc Flandreau, *The bank, the states, and the market: An Austro-Hungarian tale for Euroland 1867-1914,* Oesterreichische National Bank, Working Paper 43, 2001, p. 7.
[24] Jari Eloranta și Mark Harrison, "War and disintegration, 1914-1950". În Stephen Broadberry și Kevin O'Rourke, (eds.), *The Cambridge economic history of modern Europe,* Vol. 2, New York, Cambridge University Press, 2010, pp. 133-156.

internaționale. Fundamentul care a stat la baza acestui principiu a fost redarea națiunilor asuprite a dreptului de exercitare a suveranității național-statale ca formă de rezolvare a revendicărilor și pretențiilor de ordin național[25], dar și construcția unei păci durabile bazate pe principii democratice.

În reconfigurarea Europei postbelice, principiul autodeterminării a fost important datorită faptului că oferea o soluție pragmatică reorganizării sistemului internațional care se impunea după Primul Război Mondial. Astfel, prin acest principiu se oferea legitimitatea necesară procesului de pace care includea și recunoașterea noilor națiuni care se afirmau în Europa. Pentru faptul că putea să ofere un echilibru atent între interesele de *realpolitik* și interesele democratice ale națiunilor, principiul de autodeterminare a devenit o paradigmă pentru relansarea politicii internaționale. Trebuie totuși semnalat faptul că în procesul de reorganizare postbelică, marile puteri ale Antantei au fost actori foarte importanți în ceea ce privește suportul și susținerea cauzei noilor națiuni din Europa Centrală și Sud-Estică. Această postură combinată cu orgoliul politic al Aliaților, a creat la Conferința de pace de la Paris un mediu destul de tensionat. Căci, conștienți de poziția pe care o ocupau membrii Antantei, aceștia au căutat ca prin reorganizarea Europei să obțină avantaje de ordin strategic și economic care să le acopere daunele, deși o astfel de atitudine putea fi în detrimentul unei stabilități de lungă durată. Din punct de vedere moral, poate cea mai mare greșeală a fost accentuarea caracterului compensatoriu pe care Tratatul de la Versailles îl exprima față de tabăra înfrântă. Prin urmare, în loc să ofere soluții constructive pentru redresarea învinșilor, formulate în favoarea tuturor națiunilor, tratatele și-au îndreptat forța spre condamnarea și pedepsirea statelor învinse, ceea ce trebuia să fie un proces bazat pe rațiune a devenit sursa unor idiosincrazii. Acestea, prin caracterul politic pe care îl aveau, subliniau capacitatea redusă a liderilor marilor puteri de a înțelege noua logică politică pe care modernitatea epocii o impunea. Dintr-o perspectivă generală, această dimensiune a

[25] Hurst Hanumm, "Rethinking self-determination", în *Virgina Journal of International Law,* Vol. 34, Nr. 1, 1993, pp. 1-69.

negocierilor de pace a iterat faptul că marile puteri continuau să perceapă politica internațională din perspectiva „tradiționalismului". Prin urmare, chiar dacă erau acceptate anumite elemente de noutate acestea tindeau să fie supuse unei logici „clasice" care era ancorată în dinamica geometriilor anterioare de putere[26]. Consecința acestui fapt a afectat cel mai mult sustenabilitatea proiecției rezultatelor care trebuiau să susțină pacea.

Pentru reorganizarea Europei Centrale, respectiv redefinirea dinamicilor regionale, aceste procese și-au produs efectele prin două tratate – Tratatul de la Saint-Germain și Tratatul de la Trianon. Pentru a înțelege în mod pragmatic și rațional semnificația pentru reorganizarea regiunii acestea trebuie percepute prin ceea ce a însemnat „Sistemul de la Versailles". Din punct de vedere al construcției, acest sistem reprezenta un set de cinci tratate – Tratatul de la Versailles, Tratatul de la Saint-Germain, Tratatul de la Trianon, Tratatul de la Neuilly și Tratatul de la Sèvres – care aveau drept scop instaurarea unei noi ordini mondiale. Distinct de vechea ordine, aceasta căuta formularea unui spațiu politic internațional sustenabil bazat pe democrație, securitate colectivă și dreptul națiunilor la autodeterminare[27]. Odată cu transformarea Sistemului Internațional urmau a fi introduse elemente de noutate care puteau să răspundă complexității internaționale postbelice.

Prin aceasta, Sistemul de la Versailles producea o schimbare a ordinii de forțe de la regional la global, prin înlocuirea sistemului instaurat prin Congresul de la Viena, din 1815. Distincția majoră dintre cele două rezulta din profunzimea pe care o exercita Sistemul de la Versailles pentru ordinea mondială. Respectiv prin faptul că punea sfârșit legitimității dinastice și a suveranității imperiale. Noul sistem înțelegea suveranitatea statelor prin încadrarea individuală a națiunilor. Această perspectivă a determinat în mediul internațional ca diplomația imperi-

[26] Charles Seymour, "Versailles in Perspective", în *The Virginia Quarterly Review,* Vol. 19, Nr. 4, 1943, pp. 481-497.
[27] Halili Albulena, "Construction of the international system of Versailles, according to the doctrine of Woodrow Wilson", în *Iliria International Review,* Vol. 1, Nr. 2, 2011, pp. 1-16.

ală „tradițională" să fie înlocuită prin „politica națiunilor" ca mod de raportare la interacțiunea internațională[28]. Această schimbare s-a produs însă pe fondul unor transformări care nu au fost în totalitate înțelese de marile puteri europene nici înainte și nici după Primul Război Mondial. Conferința de pace de la Paris a venit, la fel ca și Congresul de la Viena, în urma unui eveniment sistemic care a avut capacitatea de a bulversa ordinea tradițională. Deși scopul declarat al celor două conferințe era diferit – unul reacționar, iar al doilea progresist – marile puteri s-au raportat, la Conferința de pace de la Paris, mai degrabă tot prin formule învechite. Astfel, raportarea doar parțială la complexitatea Sistemului Internațional de după Primul Război Mondial a determinat ca rezultatele Conferinței de pace de la Paris să fie mai problematice. Poate cel mai important aspect a fost faptul că principiul realizării păcii a evoluat atât din punct de vedere al metodelor prin care putea fi obținută, cât și al principilor pe care se constituia.

Sistemul de la Versailles a avut un aer de noutate în primul rând în ceea ce privește distribuția de putere prin reconfigurare. În Europa Centrală, acest proces privea în mod direct Imperiul Austro-Ungar unde prin aplicarea principiului autodeterminării, au apărut mai multe state-națiune. Această acțiune a însemnat un dublu succes: primul a fost că prin distrugerea legitimității regimului habsburgic și apariția diversității, regiunea putea deveni mai democratică. În acest sens trebuie consemnat faptul că atât Tratatul de la Saint-Germain, cât și cel de la Trianon au venit ca acte de reglementare în urma prăbușirii dublei monarhii. În cazul ambelor tratate, sursa principală a constituit-o Pactul Ligii Națiunilor care devenise o parte comună pentru toate tratatele și cuprindea noile principii politice care trebuiau să conducă la o configurație postbelică sustenabilă. În acest context, diversitatea care a apărut în Europa Centrală contribuia la integrarea regională într-un palier global de transformare care viza reconfigurarea interacțiunilor pe alte principii decât cele oferite de vechiul regim. Al doilea succes era că, prin destructurarea

[28] Eric D. Weitz, "From the Vienna to the Paris system: International politics and the entangled histories of human rights, forced deportations, and civilizing missions", în *The American Historical Review,* Vol. 113, Nr. 5, 2008, pp. 1313-1343.

vechilor alcătuiri de putere nu se făcea altceva decât să se diminueze tensiunile politice acumulate prin competiția imperiilor pentru control în regiune. Prin urmare, funcțiile care trebuiau îndeplinite în noua structură regională deveneau independente, lăsând astfel loc posibilității de cooperare pentru realizarea stabilității într-un mod echitabil.

În ceea ce privește noua distribuție de putere, prin cele două tratate menționate, Morgenthau argumentează corect faptul că scopul acesteia era de a menține pacea prin susținerea statu-quoului din 1919[29]. Distinct însă de chestiunea teritorialității Germaniei situația din Europa Centrală era un subiect care cădea sub incidența principiului autodeterminării, subliniind necesitatea realizării unității naționale ca un proces istoric care trebuia finalizat. Pentru Austria, această nouă linie de politică a fost exprimată prin Tratatul de la Saint-Germain. Odată cu dezintegrarea Imperiului Austro-Ungar, în 1918, chestiunile care priveau teritorialitatea statelor succesoare necesita să fie rezolvată prin raportarea la dimensiunile naționale. Din punct de vedere juridic, Tratatul de la Saint-Germain (1919) nu a fost altceva decât o reevocare și dezvoltare a articolelor din Tratatul de la Versailles. Prin urmare, tratatul venea să recunoască și să întărească dreptul la autonomie prin garantarea granițelor. Pentru cazul Austriei, acest tratat a însemnat și recunoașterea noii configurații regionale, prin trasarea frontierelor cu Cehoslovacia, Polonia, Regatul Sârb-Croat-Sloven și Ungaria. Dimensiunile Austriei au fost stabilite la frontierele vorbitorilor nativi de limbă germană.

În ceea ce privește România, Tratatul de la Saint-Germain consfințea, printr-o serie de articole drepturile teritoriale, de unitate, suveranitate și independența acesteia în raport cu Austria ca actor statal[30]. În ceea ce privește relația cu Germania, Austriei i s-a interzis unirea sau formarea unei uniuni cu aceasta fără acordul Consiliului Societății Națiunilor, sub incidența art. 88. Acest lucru a

---

[29] Hans J. Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace,* București, Polirom, 2007, p. 88.

[30] Mircea N. Popa, *Primul Război Mondial. 1914-1918,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 450.

fost argumentat prin respectarea statu-quoului postbelic, adică prin interzicerea oricărui act care direct sau indirect ar fi vizat alterarea independenței Austriei. Prin aceasta se formula o îngrădire a aplicării principiului autodeterminării de ordin politic și economic vizând eliminarea posibilității Germaniei de a obține eventuale avantaje care să conducă la dezvoltarea unor amenințări directe[31].

Reorganizarea Europei Centrale, după dezintegrarea Imperiului Austro-Ungar a urmărit extinderea și punerea în practică a principiilor Conferinței de pace de la Paris. Acest proces a determinat raportarea statelor succesoare la acele state componente care au format dualismul – Austria și Ungaria. Prin urmare, după începerea procesului prin abordarea dimensiunii teritoriale din perspectiva autodeterminării acesta a urmărit reglementarea relațiilor statelor succesoare cu vechile state ale dualismului. Scopul pragmatic al acestui proces nu a fost deteritorializarea Austriei și a Ungariei ca daune de război. Dimpotrivă, acest proces a urmărit normalizarea relațiilor dintre statele din regiune după prăbușirea Imperiului Austro-Ungar prin raportarea la dimensiunea istorică și recunoașterea autonomiei. Astfel, pentru ca procesul să poată fi definitivat, acesta trebuia să continue demersul de raportare și din perspectiva relațiilor statelor succesoare cu Ungaria.

Tratatul de la Trianon a reprezentat, în procesul de reorganizare a regiunii, actul care urma să finalizeze acest proces de reglementare a amintitelor relaționări. Pe lângă semnificația istorică privind desăvârșirea unității naționale și reîntregirii națiunilor în statele succesoare prin aplicarea principiului autodeterminării, tratatul mai avea și o importanță politică pentru stabilitatea regiunii. Aceasta își avea sursa în faptul că, din punct de vedere juridico-politic, tratatul trebuia să reglementeze baza noilor raporturi economice, juridice și militare dintre statele succesoare. În acest sens, Pascu sublinia că reglementarea pe care o aducea tratatul privea cadrul de echitate și avantajul reciproc pe care condițiile de taxe vamale trebuiau să le îndeplinească pentru im-

[31] Manley O. Hudson, "The World Court and the Austro-German Customs Regime", în *American Bar Association Journal,* Vol. 17, Nr. 12, 1931, pp. 791-793.

portul de bunuri făcut de Ungaria în relaţiile economice cu statele succesoare şi cu aliaţii[32]. Cu alte cuvinte, din punct de vedere al interacţiuni economice, tratatul căuta să reprezinte un izvor de reglementare a concurenţei corecte în organizarea pieţei regionale. Mai mult, în ceea ce priveşte soluţionarea eventualelor litigii, tratatul făcea trimitere la necesitatea ca acestea să fie rezolvate de un tribunal arbitral mixt, tocmai pentru evitarea suspiciunilor.

Juridic vorbind, Tratatul de la Trianon reprezintă un act normativ complex care privea relaţia statului ungar cu întreaga lume. Aceasta vine în contradicţie cu imaginea simplistă susţinută de revizionismul maghiar care insistă doar asupra delimitării teritoriale între Ungaria şi statele succesoare[33]. Prin faptul că tratatul a fost semnat de douăzeci şi trei de state, dintre care douăsprezece din afara Europei, nu face decât să sublinieze complexitatea problematicii abordate. În afara problematicii unităţii naţionale şi autodeterminării, tratatul a intenţionat rezolvarea uneia dintre cele mai importante provocări, respectiv stabilitatea regiunii. În acest sens, tratatul avea două componente: prima viza obligaţiile statelor succesoare, în conformitate cu Pactul Societăţii Naţiunilor, iar o a doua, care izvora din punerea în practică a tratatului, respectiv asigurarea stabilităţii politice în regiune prin asigurarea dezvoltării. Prima parte este în mod cât se poate de clar una imperativă şi care consemnează din punct de vedere juridic, drepturile şi obligaţiile părţilor semnatare. A doua parte însă este una care era legată de practicile politice, respectiv de modul în care statele semnatare s-au raportat la aplicarea tratatului.

Din punct de vedere politic, Tratatul de la Trianon sublinia situaţia de facto din regiune, după modul de raportare a statelor succesoare la Ungaria. Cu toate acestea, introducerea tratatului, în perspectiva globală a perioadei postbelice, indica o atitudine care impunea reformarea politică şi economică a Ungariei. Aceasta urmărea,

---

[32] Ştefan Pascu, *Marea adunare naţională de la Alba Iulia,* Cluj-Napoca, Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj, 1968, p. 392.

[33] A se vedea: Carlile Aylmer Macartney, *Hungary and her successors: The treaty of Trianon and its consequences, 1919-1937*, London, Oxford University Press, 1937.

din punctul de vedere al reconfigurării Sistemului Internațional, eliminarea disfuncționalității existente în vechiul regim austro-ungar, respectiv incapacitatea lui de tratare a complexității. În ceea ce privește modul de raportare a statelor succesoare la Tratatul de la Trianon, acesta era legat atât de dimensiunea securității regionale, cât și de libertatea comercială oferită.

Dintre cele două, dimensiunea securității prezenta, în contextul postbelic, anumite puncte de tensiune care dădeau relevanță și dinamicilor regionale. În primul rând, Tratatul de la Trianon avea încorporată prevederea posibilității Aliaților de a interveni în mod arbitrar pentru protejarea minorităților. Acest drept formula o disimulare de atribuție prin faptul că un act care trebuia săvârșit de Liga Națiunilor era trecut în responsabilitatea Aliaților. Pentru micile state din zonă această situație exprima posibilitatea marilor puteri de a se implica în problemele lor naționale. La acest fapt, specific situației postbelice, s-a mai adăugat și dezvoltarea liniilor de politică revizionistă care în realitate argumentau tendința de revenire la o stare inițială din punct de vedere a reorganizărilor teritoriale. Situație care putea fragiliza tocmai securitatea regională.

Acest ultim aspect al securități regionale a crescut determinarea statelor succesoare de a lua o poziție preventivă în fața unor astfel de posibilități. Prin urmare, statele succesoare au decis înființarea unei organizații cu caracter regional al cărei scop era unul antirevizionist și defensiv. Cadrul de formare și organizare a *Micii Înțelegeri* a avut la bază trei convenții bilaterale de alianță încheiate între statele succesoare. Esența acestora a fost de a avea o capacitate de reacție în ceea ce privește apărarea dreptului la autodeterminare subliniat prin Tratatul de la Trianon, de opunere la amestecul ilegal al marilor puteri, susținerea securității și păcii statelor succesoare, și nu în ultimul rând pentru dezvoltarea colaborării multilaterale[34]. Prin această organizare, respectivele state succesoare mai urmăreau și un scop internațional dat de fundalul politic al perioadei. Acesta

[34] Petre Bărbulescu și Ioan Cloșcă, *Repere de cronologie internațională 1914-1945,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, p. 196.

se contura în posibilitatea creșterii viabilității Societății Națiunilor care trebuia să devină o garanție a integrității teritoriale a membrilor organizației[35]. În viitorul dezvoltării politice a regiunii, această organizare și sursa care a stat la baza ei va conduce în 1933 la dezvoltarea ei print-un program comun de acțiune care va urmări să răspundă ascensiunii nazismului și politicii revizioniste a Ungariei hortiste. Ulterior, a fost creată și Antanta Balcanică (1934), organizație care acoperea regiunea sud-est europeană.

Cu toate acestea, distinct de Tratatul de la Saint-Germain, Tratatul de la Trianon oferea atât Ungariei cât și statelor succesoare un cadru de liber exercițiu în ceea ce privește transportul și comerțul, prin propunerea eliminării controlului intern[36]. Pentru dezvoltarea economică a statelor succesoare, și inclusiv pentru Ungaria, aceasta a reprezentat o oportunitate prin faptul că permitea dezvoltarea anumitor politici de liberă concurență. Conform lui Borsody, Ungaria a reușit, prin Tratatul de la Trianon, să își mențină în cadrul granițelor majoritatea industriei, singurul obstacol de performanță fiind accesul la resurse[37]. Or, în aceste condiții, în locul dezvoltării unor politici de cooperare și schimb care să faciliteze importul de resurse, Ungaria a preferat să dezvolte în detrimentul acesteia o politică revizionist-obstrucționistă. Într-o regiune precum Europa Centrală, unde economia era vulnerabilă după terminarea războiului, aceste tendințe de limitare a cooperării nu făceau altceva decât să agraveze situația socio-economică a Ungariei, dar și a regiunii.

Așadar, oportunitatea de relansare economică postbelică stătea în capacitatea actorilor regionali de schimbare a modelelor relațiilor economice, astfel încât acestea să permită o cooperare care să producă dezvoltare și competitivitate regională. Pentru această cale existența a

---

[35] Nicolae Ciachir și Gheorghe Bercan, *Diplomația europeană în epoca modernă,* București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1984*,* p. 505.

[36] Vezi Adams Herbert Gibbons, *An introduction to world politics,* New York, Routledge, 2015.

[37] Stephan Borsody, "Hungary´s road to Trianon". În Bela K. Kiraly, și Gunther Erich Rothenberg, (eds.), *War and Society in East Central Europe*, New York, Columbia University Press, 1979, pp. 23 – 38.

două elemente făcea fezabil scenariul. Primul era independența statelor succesoare în producerea reformelor necesare și neimplicarea defavorizantă a marilor puteri în politicile de comerț ale zonei. Iar cel de-al doilea obiectiv care impunea necesitatea cooperării zonale a fost existența în statele succesoare a infrastructurii de comunicații și transport, aflată în relaționare cu reorganizarea teritorială de la Ungaria[38]. Astfel, se deschidea oportunitatea de reformare a politicilor economice și infrastructurii care conecta întreaga regiune. Pe de altă parte, în Europa Centrală ideea uniunii vamale s-a bucurat de un anumit trecut și experiență. În condițiile de reorganizare regională postbelică și de existență a tuturor actorilor menționați, această idee putea reprezenta un reper și o direcție spre care statele-națiune din regiune să tindă. Deși prin cele două tratate amintite formarea unei astfel de uniuni era interzisă, impunerea regimului Dunării și oportunitatea de cooperare drept o necesitate pentru stabilitatea regională puteau exprima în mod pragmatic sursa în ceea ce privește practicarea unor astfel de politici de cooperare de către statele apărute în urma destrămării Imperiului Austro-Ungar.

În cadrul procesului de reorganizare și reconfigurare regională, cele două tratate ofereau o lărgire a cadrului în care actorii puteau interveni asupra dinamicilor zonei. Astfel, operarea funcționalității fiecărui actor trebuia să se îndrepte spre menținerea echilibrului prin sustenabilitatea competitivității. Or, acest lucru se putea obține doar prin cooperare. Cele două tratate exprimau deschideri spre evoluțiile complexe ale situației în care proiectarea viitorului impunea o înțelegere pragmatică a proceselor istorice din regiune și a oportunităților pe care acestea le aduceau în noua ordine mondială. Acest fapt era însă detrimentul tendințelor revizioniste care nu doar că nu mai erau de dorit, dar erau și imposibil de atins dacă se continua procesul de transformare globală. Neînțelegerea acestor fapte și perpetuarea unor politici de non-cooperare a reprezentat o îngustare politică și o serioasă lipsă de perspectivă asupra noilor sensuri de evoluție a Sistemului Internațional, cu conse-

[38] Vezi Ferenc Szávai, "The Central-European Economic Effects of the World War I", în *Central European Papers,* Vol. 2, Nr. 2, 2014, pp. 164-178.

cințe care au dus la degradarea continuă a situației din regiunea central-est europeană.

3. Proiecția și design-ul cooperării regionale prin Tratatul de la Saint-Germain și Trianon

În mod clasic, cooperarea în relațiile internaționale urmărește identificarea unor soluții comune pentru rezolvarea provocărilor și creșterea performanțelor. Pentru situația din Europa Centrală și de Est, cooperarea dintre statele succesoare ale Imperiului Austro-Ungar exprima inclusiv sustenabilitatea regională postbelică. Acceptarea acestui fapt, de către actorii regionali, ar fi trebuit să plece de la înțelegerea pragmatică a procesului de transformare globală, nu doar a evenimentelor actorilor individuali. Căci internaționalizarea și competitivitatea regională reprezentau noile tendințe de evoluție și influențau dezvoltarea. Sursa pentru argumentarea schimbării opticii este descrisă cel mai bine de cauzele izbucnirii Primului Război Mondial subiect care a sensibilizat permanent și autorii tratatelor de pace. Astfel, se putea consemna că ordinea bazată pe tradiții și practici imperialiste demonstra o rigiditate în fața schimbării fiind favorizată doar capacitatea de adaptare cerută la noile elemente. În al doilea rând, chiar și îmbunătățirea capacității de adaptare conducea mai devreme sau mai târziu, la disfuncționalitate care se poate doar agrava în contextul accelerării presiunii la schimbare. La aceasta se mai adaugă și faptul că nerezolvarea surselor istorice de tensiuni pot produce un lanț de efecte ale căror consecințe sunt creșterea presiunii pentru schimbare într-un mod irevocabil. În al treilea rând, schimbarea în ton cu modernitatea este ireversibilă.

Pentru Europa Centrală și de Est posibilitatea pentru cooperare și dezvoltarea acesteia își poate găsi izvorul tocmai în istoria comună. Făcând apel la aceasta, reiterăm importanța perspectivei politice asupra schimbării lăsând la o parte extremele, în detrimentul împărtășiri unei culturi comune. Acest aspect, la fel cum nu a lipsit în perioada interbelică, nu lipsește nici astăzi din dinamicile politice ale regiunii. Înțelegerea acestei dimensiuni politice necesită, totuși, existența sau dezvoltarea unei paradigme comune pentru raportare. În acest sens cultura ca

tradiție și schimbul social sunt elemente esențiale de constituire a unui cadru de dialog continuu, prin care actorii să poată să își armonizeze principiile și valorile pentru urmărirea intereselor comune. În cazul Europei Centrale și de Est, vectori care pot duce la îndeplinirea acestui act au fost și sunt interculturalitatea și interacțiunea socială ca factori de comunicare ale aceleași culturi a diversității națiunilor.

II

În prima parte am abordat caracteristicile procesului schimbării structurale care a avut loc în Europa la începutul secolului XX. În acest sens, atenția a fost îndreptată în mod special asupra procesului de reorganizare prin apariția noilor state-națiune, respectiv ce a însemnat modernitate pentru aceste evoluții. Prin acest demers am urmărit formularea unui cadru teoretico-istoric care să cuprindă etapele de modelare a transformărilor sistemice și descrierea factorilor de schimbare. În acest sens, atenția a fost îndreptată asupra paradigmei care definea relația centru-periferie pentru a putea surprinde cât mai bine procesele regionale și tendințele acestora. Cazul analizat cu predilecție a fost destrămarea Imperiului Austro-Ungar, insistându-se asupra semnificației pentru națiunile din regiune.

Pe baza acestui cadru, a doua parte urmărește prospecția din punct de vedere al unui model operațional și a ontologiilor care au existat și au formulat dinamicile istorice postbelice. Pentru ca această acțiune să aibă un sens și o relevanță din punct de vedere social și istoric este necesară formularea unui instrument-cadru de abordare. Acesta constă în faptul că modul de înțelegere a evenimentelor poate să reducă dimensiunea politico-istorică la semnificația punctelor de stabilitate și a forțelor care se conturează în jurul acestora la nivel de sistem. Prin această abordare nu înseamnă că natura și caracterul evenimentelor sunt reinterpretate sau că se urmărește o reformulare. Ceea ce face acest cadru este să propună o analiză a evenimentelor expuse în prima parte prin utilizarea unui vocabular formal care să permită evidențierea elementelor complexe din cadrul consecințelor. Respectiv variațiile asociate tendințelor și căilor care au produs anumite modificări între așteptări și cursul istoric.

Demersul operațional din această parte pornește de la premisa că în procesele istorice există ontologii și cadre care exprimă o anumită sensibilitate la presiunile din timpul schimbărilor. Conform acestei premise, cunoștințele și informațiile încapsulate în cele două elemente sunt utile pentru a corela consecințele cu modul în care actorii își formulează așteptările. Urmărind această logică a implicațiilor se poate ajunge la un rezultat. Dacă putem arăta că sistemul de la Versailles se potrivea cadrului modern de dezvoltare a Sistemului Internațional, atunci se poate susține valoarea și importanța căii de configurare modernă aleasă în Europa prin schimbarea funcțiilor de utilitate. Față de aceasta, argumentul care susține necesitatea schimbării structurale este adăugat și recunoscut drept o condiție procesuală elementară. Pe de altă parte, dacă extindem această logică de implicații la formularea tensiunilor după modelul dat de Goldmann se poate construi un câmp de probabilității. Acesta fiind de folos pentru a analiza de ce sistemul de pace de la Versailles nu a produs integral efectele scontate și care ar fi fost realitatea alternativă în cazul lipsei sistemului de la Versailles.

Existența ontologiilor și a tiparurilor în cadrul proceselor istorice nu este foarte greu de explicat. În cazul ontologilor, acestea se datorează distanțelor care există în diferite perioade de timp între comportamentul geopolitic/geostrategic al actorilor și procedurile de operare admise în cadrul interacțiunilor. Astfel, ontologiile apar drept cadre de organizare a elementelor mai mult sau mai puțin subtile care emit înțelesuri despre mediul internațional[39]. În ceea ce privește tiparurile, acestea apar în urma modelelor recunoscute de actori ca fiind de referință pentru raportarea la schimbările și evoluția Sistemului Internațional[40]. O discuție teoretică în literatura de specialitate apare asupra gradului de stabilitate pe care ontologiile și tiparurile le prezintă în timpul evoluției Sistemului Internațional, respectiv care sunt condițiile de compunere care le determină durata și importanța în cadrul proceselor. Acesta va fi însă un aspect pe care nu intenționăm să-l abordăm în această parte. Cu toate acestea, vom ține cont de el pentru

[39] Alexa T. McCray, "Conceptualizing the world: lessons from history", în *Journal of Biomedical Informatics,* Vol. 39, Nr. 3, 2006, pp. 267-273.
[40] Gary King, "Event count models for international relations: Generalizations and applications", în *International Studies Quarterly,* Vol. 33, Nr. 2, 1989, pp. 123-147.

a ne putea raporta la oprirea sau prelungirea continuității celor două elemente în situațiile de schimbare a precondițiilor. Pentru analiza din aceasta parte, așa cum am spus și mai sus, cheia pentru baza de referință o va reprezenta comportamentul punctelor de stabilitate și forțele care au fost dezvoltate în jurul acestora. În scopul de a aduce într-o poziție principală subiectul analizei în operaționalizare, este necesar să reducem orizontul temporar la segmentul care cuprinde sistemul de la Versailles ca element central. Această decizie este impusă de rolul pe care imaginea proceselor de reconfigurare și redefinire l-au avut în definirea cadrului de dezvoltare a sistemului de pace de la Versailles. La aceasta fiind adăugată și raportarea politică al actorilor față de semnificația procesului de pace, a consecințelor și nu în ultimul rând față de modernitate prin conservatorismul „cultural".

În prima secțiune vom construi cadrul în care formulăm ontologiile specifice subiectului și vom introduce conceptul de punct de stabilitate în concordanță cu construcțiile. Acest demers este necesar pentru a permite analiza faptelor istorice din punct de vedere al provocărilor pe care le sugerează. În a doua secțiune vom operaționaliza construcțiile ontologice la nivel abstract și explicăm dinamicile care au avut loc. Pentru aceasta subliniem elementele de forță care s-au desfășurat în cadrul proceselor observate și menționate. În ultima parte ne vom îndrepta atenția spre câmpul de probabilități care descrie setul de realități alternative formulate prin modul de implementare a sistemului de pace de la Versailles.

1. Cadrul de construcție și analiză a ontologiilor

Arhitectura cadrului ontologic de abordare a evenimentelor istorice corelate cu dezintegrarea Imperiului Austro-Ungar și reorganizarea regională, prin constituirea statelor naționale va fi înțeleasă prin expunerea din figura 1.

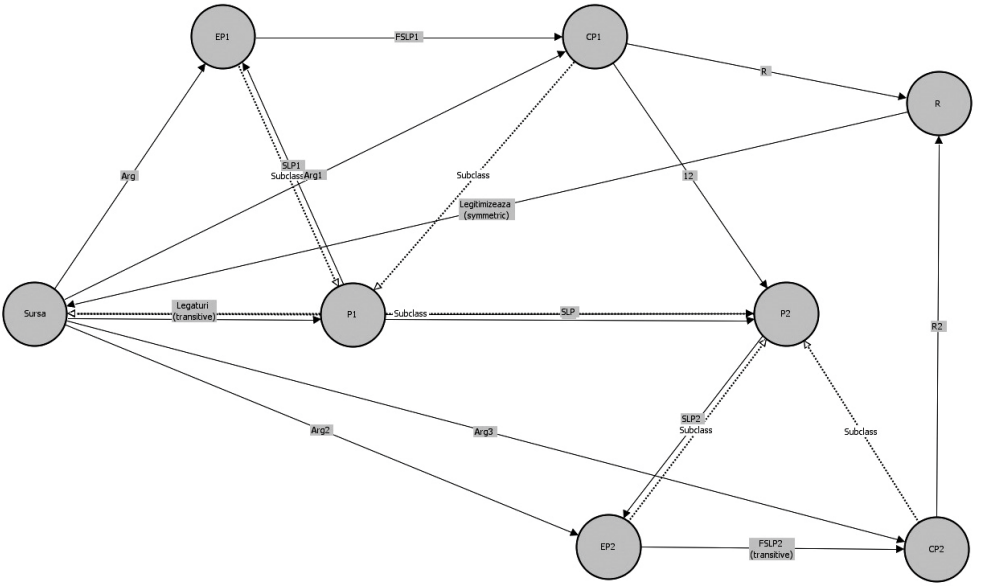

Fig. 1 Arhitectura cadrului ontologic

Înainte de a explica schema de cuprindere a ontologilor ca un proces finit, este necesar să oferim o descriere a elementelor care o compun și a semnificației acestora. La nivel de bază, figura descrie un lanț de procese – P1 și P2 – în care implicațiile – EP1, CP1, EP2, CP2 – sunt interpretate ca funcții adiționale proceselor – EP1, CP1, EP2 – sau condiționalități – P1, CP1, CP2 – pentru alte operații – P2, CP2, R. Logica arhitecturii are drept punct de plecare sursa unui proces, aceasta fiind descrisă prin sistemul de pace de la Versailles care urmărea atingerea anumitor rezultate – R. Aceste rezultate sunt înțelese prin căutarea, identificarea și implementarea unor noi puncte de stabilitate pentru ceea ce urma a fi reconstrucția sistemică a Europei, după Primul Război Mondial. Astfel, între cele două elemente – sursă și rezultate – apare necesitatea existenței unei funcții simetrice de legitimizare. Pentru întregul proces, rolul acesteia rămâne una fundamentală, datorită faptului că argumentează și demonstrează valoarea ridicată a noțiunilor și tendințelor de fundamentare a sistemului de pace de la Versailles. Acestea fiind prin natura lor unele de modernitate și noutate, dacă este să le raportăm la paradigma „culturală” a vechii organizări.

Datorită faptului că subiectul de analiză a lucrării este dezintegrarea Imperiului Austro-Ungar și definitivarea procesului de realizare a statelor-națiune, expunerea este îndreptată mai mult spre această situație. Acest lucru, însă, nu face să fie omise implicațiile externe procesului. Prin urmare, cele două procese – P1 și P2 – reprezintă Tratatul de la Saint-Germain și Tratatul de la Trianon. Modul în care cele două tratate sunt legate de sistemul de pace de la Versailles și rezultatele care sunt urmărite descriu, din punct de vedere operațional, o funcție tranzitorie de ontologii. Nota de particularitate a celor două tratate revine, astfel, caracterului acestora de a fi în cadrul procesului puncte de validare, respectiv de întărire a etapelor și demersurilor anterioare. Din această cauză ele reprezintă mai mult decât un cadru formal de continuitate a unui proces. În mare măsură, cele două tratate pot fi înțelese drept elemente de modelare a performanțelor în cadrul raționamentului unei construcții complexe. Pentru fiecare dintre acestea, în figura 1 au fost expuse drept construcții sub-ontologice efectele și consecințele care derivau din acestea. Astfel, EP1 și CP 2 sunt grupurile sub-ontologice atașate Tratatului de la Saint-Germain, iar EP2 și CP2 sunt grupurile atașate Tratatului de la Trianon. Toate cele patru elemente au fost introduse în procesul descris mai sus prin structuri de natură reflexivă. Scopul acestei acțiuni a fost de a putea pune în evidență complexitatea sistemului de condiționalități care a existat în realitatea din cadrul arhitecturii.

Explicarea și înțelegerea celor două structuri este legată în totalitate de imaginea de ansamblu a arhitecturii. Fiecare dintre cele două tratate au reprezentat, în sistemul de pace de la Versailles, etape secvențiale care trebuiau să acopere un gol produs de vechea paradigmă europeană. Obiectivul acestora, prin introducerea în cadrul general al procesului, era să dezvolte un nou sistem de funcții care să întărească stabilitatea și sustenabilitatea păcii în acord cu noile valori și tendințele necesare pentru depășirea situației existente. În acest context, raportarea la sub-structurile de ontologii vine să întărească funcționarea funcției tranzitive prin raportarea la diferite aspecte ale problemei gene-

rale. Astfel, condițiile și condiționalitățile pe care efectele – EP – și consecințele – CP – le generează între ele construiesc setul de reguli în ceea ce privește secvențierea etapelor în cadrul procesului. Prin aceasta, cerințele de existență pe care fiecare etapă o impune rezultatelor următoare, în mod asimetric sau reflexiv, poate fi înțeleasă prin argumentările sursei ca descriind așteptările formulate prin procese de către sursă în ceea ce privește rezultatele.

Astfel, dacă raportăm complexitatea arhitecturii cadrului ontologic la natura problemei de referință, este destul de ușor să înțelegem că întreaga construcție descrie un mecanism logic de legitimizare a unui proces de formulare a noilor puncte de stabilitate. Unde funcția finală a acestuia nu urmărește altceva decât implementarea și corelarea acestor puncte în noul tip de configurație pentru asigurarea funcționalității.

Necesitatea unei reorganizări sistemice poate să își găsească argumentele în modelele istorice, dar acestea nu este necesar să producă ontologiile procesului de schimbare. În cazul Europei și în special în cazul Imperiului Austro-Ungar afirmația de mai sus a reprezentat o realitate istorică. Presiunea continuă asupra funcțiilor de utilitate, dezechilibrele structurale și idiosincraziile istorice ale elementelor constitutive au impus o regândire structurală a regiunii. Prin aceasta s-a făcut simțită, în fapt, nevoia de aliniere a aspirațiilor și a paradigmei de la tradiționalism la modernism. Pentru subiectul actualei analize, aceasta poate să fie considerată problema punctelor de stabilitate. Din acest punct de vedere, provocarea nu este legată de schimbarea în sine, mai degrabă este despre cum este dat un sens noii realități. Respectiv, cum actorii admit noile puncte de stabilitate și cum sunt percepute prin ceea ce descriu.

Din punct de vedere istoric, cadrul modelat în prima parte arată că în procesul din figura 1 au fost introduse două variabile. Prima a exprimat variațiile din setul de așteptări formulate de către actori în ceea ce privește consecințele tratatelor. Aceste tipuri de variații exprimau discordanțele care s-au formulat între realitatea internațională de după Primul Război Mondial și nivelul de admitere politică a

acesteia de către actori. Cea de a doua variabilă a fost capacitatea noii structuri de a admite și integra procesul de reorganizare formulat prin sistemul de pace de la Versailles. În acest sens, trebuie făcută distincția dintre capacitate ca volum de resurse și funcții pe care sistemul european le avea, respectiv puteau fi folosite pentru reorganizare și introducerea noilor puncte de stabilitate. Iar în al doilea sens, capacitatea drept disponibilitate a actorilor de a admite și de a formula forța necesară pentru propagarea utilității punctelor de stabilitate în noile dinamici. Dacă, în primul caz, capacitatea exista în sistemul european și, mai mult, aceasta a fost îmbunătățită prin eliminarea vechii balanțe de puteri și a paradigmei care genera disfuncționalitățile datorate rigidității tradiționalismului, în al doilea caz exista un grad de volatilitate ridicat în ceea ce privea forța politică a vechilor elemente imperiale europene de a înțelege și de a se raporta corect la noua realitate sistemică. La această stare se mai adăuga și setul de așteptări ale noilor state care își găseau un sens limitat în realitatea post-conflictuală, prin raportarea la semnificația sistemului de la Versailles. În tendința de negare de către marii actori a elementelor de modernitate formulate în Sistemului Internațional, complexitatea stării care a început să fie dezvoltată nu a făcut altceva decât să ridice gradul de senzitivitate în termeni de îndoială.

Această situație de tensionare legată de progresismul susținut prin sistemul de pace de la Versailles poate fi explicat prin argumentul lui Goldmann legat de asocierea tensiunilor de riscuri. Conform acestuia, înțelegerea asocierii dintre cele două elemente trebuie privită în relațiile internaționale ca o funcție a așteptărilor tuturor părților implicate. Astfel, tensiunea devine descrierea extinderii așteptărilor formulate de către actori cu privire la posibilitatea de implicare într-o escaladare sau într-un conflict[41]. Prin urmare, tensiunile expun percepția riscurilor de către actori. În cazul nostru, tensiunile

[41] Kjell Goldmann, "East-West Tension in Europe, 1946–1970: A Conceptual Analysis and a Quantitative Description", în *World Politics,* Vol. 26, Nr. 1, 1973, pp. 106-125.

au continuat să existe și să se dezvolte la nivel european tocmai datorită existenței acestui proces. Acestea erau materializate în așteptările unor mari puteri, rămase ca partea învinsă în căutarea revanșei pentru reformularea poziției în structura de putere. Iar în ceea ce privește Puterile Centrale, acestea și-au arătat așteptările ca sistemul de la Versailles să urmărească vechea paradigmă în formularea unor rezultate moderne, dar care să urmărească interesele în mod tradițional. Prin acest proces fiecare actor și-a construit propriile neîncrederi. În primul rând unii față de ceilalți, iar în al doilea rând în raport cu sistemul de la Versailles, sub aspectul neîncrederii în întregul cadru de problematizare.

Pe de altă parte, a fost situația Imperiului Austro-Ungar a cărui dizolvare a creat un nou număr de actori. În acest caz, argumentul lui Goldmann a avut doua linii de evoluție. Prima a fost cea a statelor care au format imperiul – Austria și Ungaria – și ale căror așteptări au fost îndreptate spre cadrul sistemic tradițional. Iar în al doilea rând, a existat un set de așteptări care au fost îndreptate spre noua stare regională. Prin acestea, fiind aduse în discuție poziția noilor state din perspectiva procesului de reorganizare sistemică. A doua linie a privit noile state care au apărut după dizolvarea Imperiului Austro-Ungar. Pentru acestea, așteptările exprimau raportul dintre recunoașterea procesului de realizare a unității naționale, respectiv autodeterminarea, și construcția pe care o susținea sistemul de la Versailles. Prin urmare, escaladarea tensiunilor la nivel regional au fost de natură geopolitică. În mare parte acestea s-au datorat modului în care statele recunoșteau și percepeau legitimitatea așteptărilor pe care partenerii de interacțiune le formulau în noua configurație. În acest caz, escaladarea tensiunilor și transformarea lor în riscuri s-a datorat unei stări de anxietate politică. Pe de o parte, noile state care au acumulat neîncredere față de intențiile Austriei și Ungariei datorită modului în care acestea se raportau la consecințele

sistemului de la Versailles. Atitudinea fiind amplificată de argumentele de natură tradițională pe care cele două state le utilizau. Iar pe de cealaltă parte au fost chiar Austria și Ungaria care prin raportarea la vechea paradigmă europeană, au arătat rețineri, în diferite moduri, față de dreptul noilor state de a formula așteptări.

O perspectivă mult mai detaliată a acestui cadru analitic derivat din supunerea modelării la arhitectura ontologică este redată în figura 2. În cadrul schemei sunt subliniate trei suprafețe care pentru arhitectura ontologiilor reprezintă design-ul dezechilibrelor mai sus menționate. Baza pentru toate trei este identică și se referă la descrierea dată de Goldmann. Funcția de formulare a instabilităților începe de la relația dintre circumstanțele de mediu – condiții – care caracterizau sistemul european, setul de așteptări legate de realitate și procesul postbelic, iar ultimul element îl constituiau factorii reziduali care semnalizează elementele și tendințele revizioniste. Prima schimbare în gradul de instabilitate rezultă din dezacordurile formulate în cadrul proceselor. Pentru această deteriorare, introducerea în construcții a circumstanțelor de mediu slabe și aplicațiile așteptărilor în comportamente îndoielnice au formulat principalele motive de slăbire a funcționalității proceselor. În cadrul reorganizării, aceasta poate fi etichetată ca slăbire a proceselor. De asemenea, procesele pot să fie sursa propriilor dezacorduri dacă sunt depășite de realitatea de referință. Acest aspect face referire la modul în care procesele funcționează și la adaptabilitatea cadrelor pe care le formulează. Cu toate acestea, în anumite împrejurări, disfuncționalitățile proceselor pot să apară în urma anumitor situații care amplifică existența elementelor reziduale. Tendințele revizioniste sau idiosincraziile istorice ale principalilor foști combatanți constituie două exemple în ceea ce privește modul de alterare a proceselor, făcându-se apel la trecut.

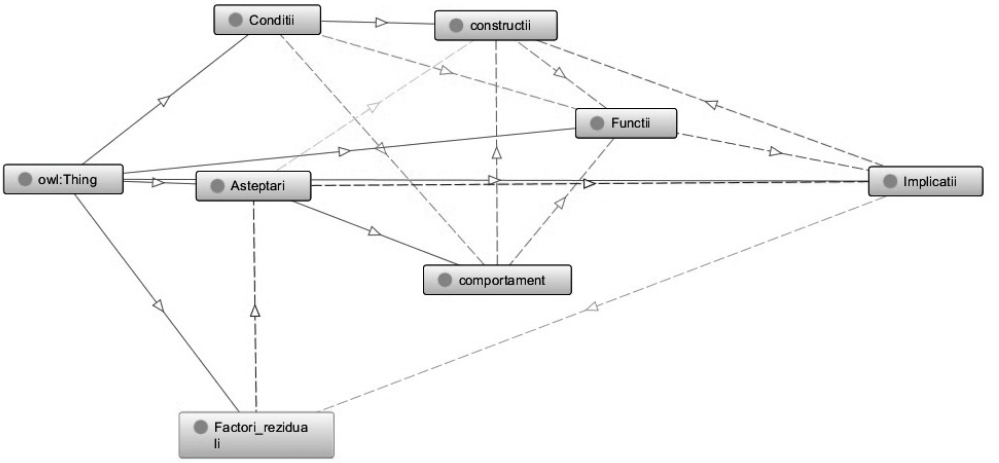

Fig. 2 Grupurile de disfuncționalități

Al doilea element semnalat în dezvoltarea instabilității sunt tensiunile care rezultau din mecanismele de validare. Dacă raportăm abordarea lui Goldmann la situația de după 1918, se poate argumenta că sistemul de la Versailles era bazat pe validarea unei realități care depășise logica vechii paradigme europene. Astfel, validarea realității post-conflictuale ca întreg necesita ratificarea aspectelor particulare de către fiecare grup de actori implicat. În cazul situației din Europa Centrală, acest aspect implica forma de organizare multinațională care sublinia caracterul dominator și de coerciție a Imperiului Austro-Ungar. Datorită proceselor istorice de auto-determinare și unificare națională, disfuncționalitatea imperiului nu făcea altceva decât să sublinieze lipsa acestor mecanisme de validare proprii care să confere modului de organizare legitimitate. În ceea ce privește ratificarea aspectelor pe care această situație le ridica, problema s-a dezvoltat în jurul modului în care actorii trebuiau să valideze realitatea. Pe de o parte, erau Austria și Ungaria care sub forța anumitor elemente reziduale au dezvoltat un comportament de validare parțială și de raportare scăzută a noilor realități. Rezultatul produs, astfel, a fost o admitere slabă a noii realității care a condus la alterarea perspectivelor regionale pe care Tratatele de la Saint-Germain și de la Trianon le ofereau în noul context. Pe de altă parte, au fost noile state care au înțeles mecanismele de validare doar ca

argumente de susținere a proceselor istorice de autodeterminare și unitate națională. Această situație a determinat ca statele formate prin destrămarea Imperiului Austro-Ungar să aibă o percepție a realității doar din perspectivă istorică. Prin aceasta, aspectele care cereau să fie ratificate în acord cu noua realitate au cunoscut validarea printr-un mecanism de interpretare limitat la raportarea tratatelor la context.

Neajunsul major, în ambele cazuri, și care a avut implicații multiple pentru viitorul regiunii a fost eliminarea principiului de integrare ca o funcție necesară pentru organizarea implicațiilor. Elemente din această situație pot fi identificate în diferite forme, în toate procesele particulare care s-au manifestat la nivel european. Astfel, datorită acestor dezacorduri de validare formulate la nivel sistemic în percepția reorganizării și gestionării au apărut anumite sincope. Asocierea acestora cu forțele reziduale au avut drept efect alterarea funcției de asociere dintre setul de așteptări ale actorilor și implicațiile realității.

A treia suprafață din figura 2 subliniază procesele de gândire care priveau compoziția viitoarelor modele de configurație. Raportat la acestea, dezechilibrele subliniază într-un sens strict doar neconcordanțele care s-au formulat. Menționăm faptul că prin acestea ne referim la setul de raportări din cadrul relațiilor dintre națiuni care s-a formulat prin sistemul de la Versailles. Iar aceasta va fi înțeleasă în continuare în mod distinct față de reformularea balanței de putere și regândirea echilibrului de forțe. Acest aspect pune accentul pe variabilele dependente care intrau în modul de raportare a relațiilor la forța posibilelor geometrii în detrimentul necesității de referire la forțele sistemice[42]. Datorită faptului că Primul Război Mondial și schimbările social-politice din

[42] Acesta este argumentul paradigmei realiste în ceea ce privește faptul că puterea unei națiuni, din punct de vedere al politici naționale, este influențată și constrânsă de dezvoltările pe care acestea le pot produce în Sistemul Internațional. Prin aceasta se consideră că raportarea posibilelor rezultate la caracteristicile Sistemului Internațional în detrimentul forțelor din configurații îndreaptă atenția agenților spre interacțiunea dintre sisteme. Evitarea acestui sistem de referință determină în cazul puterilor ca statele să răspundă provocărilor internaționale prin acțiuni naționale. Drept urmare, problemele introduse în relațiile internaționale de către state își pierd coerența din punct de vedere al sensului interna-

Europa și din lume au distrus vechea organizare a Sistemului Internațional, structura balanței de putere instaurată prin aranjamentele din 1838-1840 devenea nerelevantă pentru asigurarea stabilității. Această situație strategică a făcut necesară gândirea mediului de securitate printr-o formulă care să ocolească reintroducerea vechilor vectori de putere. Prim-protagoniști acestei dimensiuni au devenit, în mod logic, vechile state ale Europei care erau și mari puteri. Adică, acele elemente care aveau capabilitatea să configureze mediul de securitate prin capacitatea de a formula vulnerabilități sau riscuri. Prin aceasta se căuta o formulă care să faciliteze o formă de cooperare între state care să descrie mai mult decât să urmărească propriile interese[43]. Acest lucru a fost însă înțeles greșit în politica învingătorilor și a dat un sens preventiv sintagmei „securitate prin insecuritate". Datorită frustrărilor istorice și a pierderilor suferite pentru obținerea victoriei, puterile Antantei au transformat această sintagmă dintr-un obiect de politică internațională într-o consecință a acesteia. Prin această transformare s-a obținut un dezacord în geostrategia post-conflictuală al căror efecte s-au făcut cel mai puternic simțite în condițiile impuse Triplei Alianțe.

Din acest punct de vedere, dezechilibrul apare datorită lipsei unui concept care să ofere o perspectivă complementară cadrului de securitate prin admiterea unei securități comune. Prin acest comportament divergent al politicii de putere de la condițiile realității, tendința constructivistă de optimizare a poziției puterilor, care era necesară, a căzut pradă unei alternative îndoielnice de maximizare a forțelor într-o manieră similară cu cea descrisă de dilema securității. Alternativa acestui dezechilibru, căutată prin raportarea la relațiile de forță ale posibilelor geometrii, urmărea diseminarea reglementărilor asupra securității ca o funcție de moderație adresată surselor contextului. Prin această viziune se dorea construirea unui mediu de

țional. Vezi Michael Mastanduno, David A. Lake, și John G. Ikenberry, "Toward a realist theory of state action", în *International Studies Quarterly,* Vol. 33, Nr. 4, 1989, pp. 457-474; Rose Gideon, "Neoclassical realism and theories of foreign policy", în *World politics,* Vol. 51, Nr. 1, 1998, pp. 144-172.

[43] Jervis Robert, "Security regimes", în *International Organization,* Vol. 36, Nr. 2, 1982, pp. 357-378.

securitate dinamic, ale cărui puncte de stabilitate să rezulte din mecanica variabilelor, fără să aibă un caracter rigid și static. Astfel, ceea ce devenea important se contura în jurul elementelor de relaționare dintre actori ca un proces de descentralizare a puterii și de formulare a punctelor de interes.

Adesea însă regimurile sunt sursa comportamentelor naționale și reflectă cauza variabilelor. În cazul Europei postbelice, în general, și a Europei Centrale, în special, teama și neîncrederea au fost factorii principali care au dus la construcția unei dileme a securității post-conflict. În ambele cazuri frica pentru repetare și neînțelegerea complexității au determinat ca actorii să fie ispitiți a se raporta la relațiile de forță ale unei curse de securitate. Ori aceasta era tocmai opusul a ceea ce se urmărea să se obțină prin modelarea noului mediu de securitate postbelic.

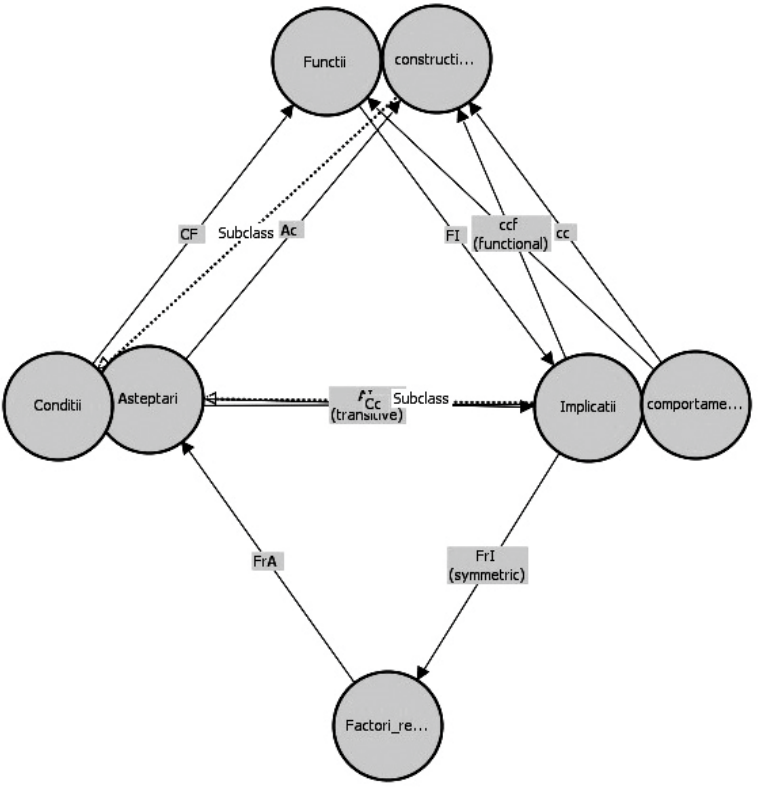

Fig. 2.1 Design-ul stabilității

Rularea structurii de securitate din figura 2 evidențiază faptul că aceasta avea drept bază principiile moderne de formulare a modelelor de securitate – fig. 2.1. Această viziune bazată pe o securitate colectivă venea ca o soluție la vechea logică a forței marilor puteri. Practic, se încerca introducerea ca soluție a unui model distinct de ceea ce paradigma realistă rezuma la balanța de putere multipolară[44]. Așa cum arată și fig. 2.1, logica noului model era fundamentată pe importanța abordării colective pentru asigurarea stabilității în locul maximizării distribuțiilor de forță – teoria alianțelor[45]. Noutatea modelului, în ceea ce privește formularea stabilității, este evidențiată prin procesul de asociere a surselor cu elementele. Acest aspect al construcției subliniază tendința care exista pentru formarea punctelor de stabilitate printr-un model combinativ. Astfel, baza cadrului de securitate urmărea să fie stabilită prin asocierea așteptărilor cu condițiile necesare posibilelor construcții într-un mod transparent. Această posibilitate făcea ca așteptările actorilor să poată fi regăsite în caracterul construcțiilor în mod pragmatic. Prin acest act se demonstra existența premisei atingerii unui echilibru real între ceea ce se putea obține și pentru cine. Rezultatul astfel obținut era o explicație clară a rolului construcțiilor de securitate și modul în care acestea trebuiau înțelese în ansamblu.

Pentru o realizare pragmatică, funcțiile potențialelor construcții prevedeau o abordare din punctul de vedere al implicațiilor pe care le puteau produce. Acest aspect descrie predictibilitatea care ar fi existat și posibilitatea de anticipare a efectelor care puteau să apără în timp. Prin aceasta, construcțiile de securitate deveneau fezabile în sensul că puteau fi adaptate sau înlocuite în funcție de context. Această caracteristică prevenea dezvoltarea lor în niște „monoliți"

[44] A se vedea Emanuel Adler și Patricia Greve, "When security community meets balance of power: overlapping regional mechanisms of security governance", în *Review of international studies*, Vol. 35, S1, 2009, pp. 59-84.
[45] A se vedea: Stephen Martin Walt, *Originea alianțelor,* Iași, Institutul European, 2008.

care să raporteze totul la o singură funcţie, aşa cum a fost cazul sistemului de alianţe. Caracterul construcţiilor era dublat de comportamentul pe care actorii trebuiau să îl aibă pentru atingerea rezultatelor şi funcţionare corectă. Ceea ce prevedea acest aspect era existenţa elementului de asumare din partea actorilor faţă de construcţiile formulate, respectiv a direcţiilor pe care le construiau.

O primă consecinţă a acestui fapt se materializează în perechea comportament-implicaţii. Inexistenţa acestuia este tocmai factorul final care a contribuit la izbucnirea Primului Război Mondial[46]. A doua consecinţă era posibilitatea de operaţionalizare a funcţiilor prin comportament pentru optimizarea implicaţiilor. Acest fapt oferea actorilor posibilitatea nu doar de construcţie, dar şi de implicare în controlarea lor. Adică actorii să dirijeze construcţiile de securitate, nu invers. Sub acest aspect, sistemul de alianţe antebelic a impus în mod continuu dezvoltarea prin creşterea numărului de alianţe şi a relaţiilor dintre acestea. Continuarea acestui mecanism a existat până când toate sursele de conflict şi vulnerabilităţi din Europa au fost interconectate într-un mod neordonat. Astfel, în momentul în care a apărut cea mai mică dinamică, a fost inevitabilă evitarea efectului de domino din desfăşurarea forţelor. Tocmai din această cauză, a doua consecinţă reprezenta o siguranţă pentru evitarea unor astfel de situaţii.

Funcţia de tranzitivitate care intervine între implicaţii şi procesul de bază – asocierea aşteptărilor cu condiţiile – exprima în arhitectura mediului de securitate mecanismul de evoluţie. Prin acesta se urmărea redarea posibilităţii actorilor de a-şi ajusta aşteptările viitoare în funcţie de efectele produse. Această posibilitatea urmărea redarea unui caracter de îmbunătăţire continuă a mediului de securitate prin corelarea lui la realitatea existentă. Datorită acestui fapt, mediul de securitate putea să ofere o continuitate în ceea ce priveşte

[46] Pentru implicarea proceselor decizionale europene şi a modului în care acestea s-au raportat la realitatea geopolitică dinaintea Primului Război Mondial a se vedea: Barbara Wertheim Tuchman, *The guns of August,* New York, Dell Publishing, 1963.

raportarea la noile vulnerabilități sau derapaje care puteau să apară în timp. Așa cum se vede, mediul de securitate colectiv propus prin arhitectura ontologilor dobândea un caracter dinamic de înțelegere și abordare a stabilității. Ambele caractere erau bazate pe existența a patru caracteristici esențiale: transparență, predictibilitate, asumare și evoluție. Datorită acestora, factorii reziduali puteau fi controlați prin raportarea lor la rezultatele obținute în termeni de performanță. Astfel, posibilele implicații negative în sensul de deformare a așteptărilor sau de alterare a condițiilor erau controlate și diminuate.

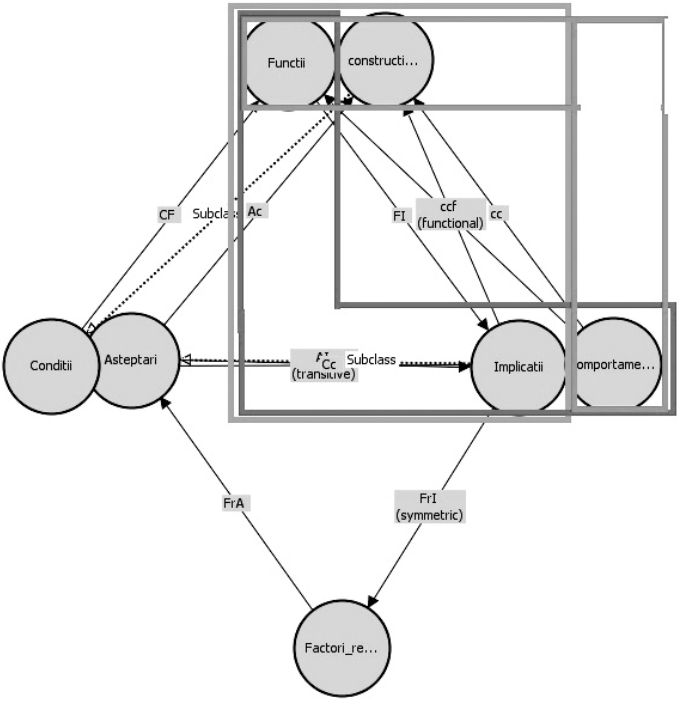

Fig. 2.2 Suprapunerea suprafețelor de instabilitate peste mediul de securitate

Figura 2.2 reprezintă efectuarea unei operații de combinare dintre modelul mediului de securitate – fig. 2.1 – cu suprafețele de destabilizare din figura 2. Rezultatul acestei operații este evidențierea formală

a mecanismului care a slăbit și degradat noul cadru de securitate necesar pentru arhitectura construirii păcii prin sistemul de la Versailles. Așa cum rezultă din fig. 2.2, mecanismul a reprezentat o structură a două raporturi secvențiale. Prima secvență conținea modul în care implicațiile posibile din mediul de securitate erau raportate la funcțiile construcțiilor. Efectul produs de aceasta fiind alterarea modului în care complexitatea diferitelor aspecte ale realității erau înțelese. Ca într-un lanț de implicații, în urma acestor efecte a apărut a doua secvență, respectiv cum anume funcțiile construcțiilor au fost abordate în comportamentele actorilor. Consecința acestui mecanism a însemnat tendința de limitare a caracterului modern pe care modelul îl exprima. Respectiv, capacitatea de îmbunătățire era din nou limitată prin neîncrederea dintre actori. În al doilea rând, exista o tendință de raportare la experiențele trecute. Acestea au fost cele „vinovate" în model de formarea unui ciclu de efecte care amplifica și argumenta input-ul factoriilor reziduali în construcția așteptărilor.

Esența arhitecturii cadrului ontologic de analiză este, prin urmare, mecanismul de raportare a rezultatelor la complexitatea realității postbelice. În cazul sistemului de pace de la Versailles, factorii de instabilitate au fost cu bună intenție acceptați datorită incapacității actorilor de a se raporta la complexitatea provocărilor. Acest artificiu între tradițional și elementele de modernitate a apărut tocmai datorită lipsei acestei puteri de validare prin care să fie recunoscute noile aspecte. Acest lucru a subliniat rigiditatea politică de care au dat dovadă marile puteri și spectrul limitat de raportare la noile provocări. În ciuda notei de modernitate pe care sistemul de la Versailles a intenționat să-l probeze în abordarea complexității, raportarea actorilor, în mod repetat, la idiosincraziile istorice și lipsa de viziune reală a acestora au limitat desfășurarea concordantă a consecințelor. Cu toate acestea, arhitectura cadrului ontologic aferent sistemului de la Versailles își arată logica și construcția modernă de a aborda pacea atât prin reorganizarea care o propunea, dar și prin modul în care era proiectat mediul de securitate în cadrul procesului. Această primă parte a arătat cum anume sub ontologia sistemului de pace au fost configurate sub-sisteme de ontologii

al căror rol era abordarea diferitelor aspecte ale realității. În prim-plan a fost adusă structura implicațiilor ontologice pentru securitate din simplul motiv că acesta era proiectat a fi reprezenta cadrul de stabilitate al întregii construcții.

2. Vocabularul ontologiilor

Pentru a da sens funcționării structurilor ontologice formulate, în această parte vom da un înțeles operațional ontologiilor P1 – Tratatul de la Saint-Germain – și P2 – Tratatul de la Trianon. Fiecare ontologie va fi definită printr-o arhitectură particulară și caracterizată printr-un vocabular specific de simboluri, respectiv un set de axiome. Scopul acestui demers este de a putea aborda complexitatea sistemului de pace de la Versailles prin cadrul de modelare propus în prima parte pentru subiectul analizat. Prin aceasta identificăm și analizăm structurile implicite din P1 și P2, care sunt orientate spre atingerea structurărilor și implementării funcțiilor unei paradigme în formă de informație bazată pe asocierea proceselor dintre ontologii ca funcționalități.

Argumentul pentru necesitatea acestui demers analitic, pe care îl vom adopta și noi, poate fi găsit în lucrarea lui Farquhar et al[47]. Astfel, conform acestui argument, particularizat pentru situația noastră, includerea ontologiei determinate de sursă – sistemul de pace de la Versailles – în construcția ontologică P1 necesită indicarea unei traduceri a vocabularului sursei pentru vocabularul lui P1. Acest proces este efectuat prin traducerea setului de axiome aferente sursei care, în următorul pas, este adăugat în axiomele care caracterizează P1. Continuarea acestui argument pentru P2 este aproape similar cu distincția că acesta se va raporta prima dată la sursă, iar apoi la P1, obținându-se astfel un sistem de traduceri. Modul de condiționalizare din cadrul sistemului este unul logic, sursa

[47] Adam Farquhar, et al., *Collaborative ontology construction for information integration*, Technical Report KSL-95-63, Stanford University Knowledge Systems Laboratory, 1995, p. 7.

oferă condițiile din cadrul traducerii dintre P1 și P2, dar nu le impune. Acest fapt lasă în proces un spațiu de adaptare și de formulare a particularităților, astfel încât să se obțină un proces de traducere tranzitoriu și fluid al informației în cadrul sistemului. Când ne referim la operația de uniune a axiomelor din arhitectură definim forma unui lanț de incluziuni al relațiilor care fac referire la o realitate, prin abordarea ierarhică a diferitelor aspecte. Ca atare, raportarea rezultatelor la funcția tranzitivă din arhitectură se face prin asumarea faptului că între sursă și rezultate există o incluziune ontologică ce cuprinde toate ontologiile din construcție.

Pentru descrierea cadrului formal în care vor fi introduse ontologiile P1 și P2 sunt redate următoarele definiții cu privire la ceea ce înseamnă context formal, ordinea conceptelor și vocabular:

„Definiția 1 (contextul formal): Un context formal este un triplet $\langle \mathcal{G}, \mathcal{M}, \mathcal{I} \rangle$. $\mathcal{G}$ *este setul obiectelor,* $\mathcal{M}$ *setul descriptorilor, iar* $\mathcal{I}$ *este o relație binară astfel încât:* $\mathcal{I} \subseteq \mathcal{G}\ x\ \mathcal{M}$

Definiția 2 (ordinea conceptelor): Fie date două concepte $N_1 = \langle X_1, Y_1 \rangle$ *și* $N_2 = \langle X_2, Y_2 \rangle$, $N_1 \leq N_2 \leftrightarrow X_1 \supseteq X_2$. *Natura duală a conexiunii Galois înseamnă că există echivalentul relației* $N_1 \leq N_2 \leftrightarrow Y_1 \subseteq Y_2$

Definiția 3 (vocabularul): O ontologie este definită prin respectarea unui vocabular de termeni care este împărțit într-un set Ob al termenilor de observație și un set Th de termeni teoretici. În termeni de concepte analitice formale, vocabularul corespunde setului de descriptori, $Ob \cup Th = \mathcal{M}$*"*[48].

Cele trei definiți sunt utile pentru structurarea anumitor concepte și axiome din cadrul unei ontologii pe baza informaților și a cunoștințelor transferate prin procesele de traducere. Schema logică urmărită în acest sens este următoarea:

introducere: paradigma S_t, concept $z - 1$

ontologia S_{t+1}, clauzele noii teorii $v_{P1} \leftarrow C$

rezultat: P1- referința

[48] Michael Bain, "Inductive construction of ontologies from formal concept analysis", *Australasian Joint Conference on Artificial Intelligence*, Berlin, Heidelberg, Springer, 2003, p. 91.

Situația postbelică în care sistemul de la Versailles trebuia să performeze era prin natura sa o noutate pentru relațiile internaționale ale vremii. În primul rând, balanța de putere și ordinea pe care o formula au devenit nevalide în urma efectelor conflagrației. Datorită acestui fapt, paradigma tradițională nu a mai putut oferi abordări coerente și și-a pierdut validitatea. Acest colaps a exprimat golul de teorie și paradigmă care exista în abordarea realității. În al doilea rând, anularea distribuției de putere prin sistemul de alianțe care exista în Europa a condus la formarea unui vid de putere ce exprima dezechilibrele de structurare a Europei. Acest aspect făcea ca politica statelor să tindă într-un mod grăbit spre reinstaurarea puterii ca un punct de reper. Datorită acestui fapt, adeseori se admitea să se folosească elemente reziduale pentru confirmarea pozițiilor. Prin această tendință nu se făcea altceva decât să se sublinieze frica actorilor față de necunoscut, respectiv de posibilele consecințe ale noutății. În ultimul rând, complexitatea situației era dată de colapsul imperiilor care a condus la apariția unui conglomerate de state noi. Acest aspect aducea în discuție situația noilor state ca entități distincte. Deci, cum anume acestea trebuiau să fie înțelese în procesul de reorganizare a Europei. Respectiv, cum anume trebuiau abordate și prin raportarea la destrămarea imperiilor.

Această situație complexă și de noutate la acea vreme enumera un set semnificativ de elemente, caracteristici și dinamici care la prima vedere ar sublinia o problemă sistemică de reorganizare a puterii[49]. Aceasta nu făcea însă altceva decât să reitereze una dintre premisele realismului clasic în ceea ce privește raportul necesar de distribuție a puterii în reformularea structurii pentru asigurarea securității. Pe de altă parte, complexitatea situației era dată, așa cum era menționat de principiile sistemului de la Versailles, tocmai prin caracterul de noutate care anula validitatea vechii ideologii și a paradigmei de centralitate. Din această cauză, caracterul modern al situației era tocmai procesul de înlocuire care evidenția importanța relațiilor multilaterale.

Din acest punct de vedere, situația din Europa Centrală prezenta

[49] Patrick O. Cohrs, *The unifinished peace after World War I. American, Britain and the stabilization of Europe, 1919-1932,* New York, Cambridge University Press, 2008, pp. 46-48.

un set de aspecte combinative și cu anumite particularități. Poate cea mai importantă dintre ele a fost dimensiunea de multinațional pe care imperiile o împărtășeau în zona. Acest aspect, odată cu anularea vechii paradigme, a adus în discuția reorganizării regionale argumentele de ordin ideologic. Prin acestea se urmărea de către actori validarea poziției și a intereselor în proces. În fapt, prin acestea se urmărea umplerea golului de putere care intenționa să asigure avantajul necesar actorului în relațiile internaționale. Datorită acestui fapt, „conflictul" care apare între noii actori, pe de o parte, și Austria și Ungaria, pe de altă parte, era unul de admitere a eficienței. În cazul poziției Austriei și al Ungariei, în perioada postbelică, acestea trebuiau să demonstreze justețea cauzei în procesul de reorganizare bazat pe legitimitatea conceptelor legale. Adică să facă referire la acele elemente din noul statu-quo care se încerca a fi impus. Pe de altă parte, poziția pe care noile state o ocupau în procesele internaționale le solicita ca în loc de apărarea posesiunilor, așa cum formula ideologia imperialistă, să își construiască alte argumente de susținere a poziției. În contextul noii paradigme, acestea erau construite drept acțiuni bazate pe principii morale care erau îndreptate împotriva sfidărilor unei stării de fapt. Consecința sistemică apărută a fost înlocuirea cursei imperialiste din regiune cu o cursă a auto-determinării naționale care căuta să ocupe golul de putere rezultat din căderea imperiilor. Această situație a condus la formarea unui paradox regional. Esența lui constă în faptul că odată începută cursa pentru susținerea autodeterminării ea a fost utilizată pentru justificarea noului statu-quo. Prin aceasta fiind expuse sursele unui alt proces de justificare a legitimității.

Următoarea figură ilustrează proiectarea prevăzută pentru ontologia situației, unde fiecare grup reprezintă o categorie generală de concepte. În cadrul grupelor, conceptele își pot schimba aranjamentul împreună cu caracterul pe care îl dețin în grupă, de la general la unul specific. Pentru reuniunea diferitelor concepte pot exista ontologii diferite de cele de bază, dar care împrumută regulile acestora. Astfel, se alocă posibilitatea de formare a unor noi categorii de concepte combinate.

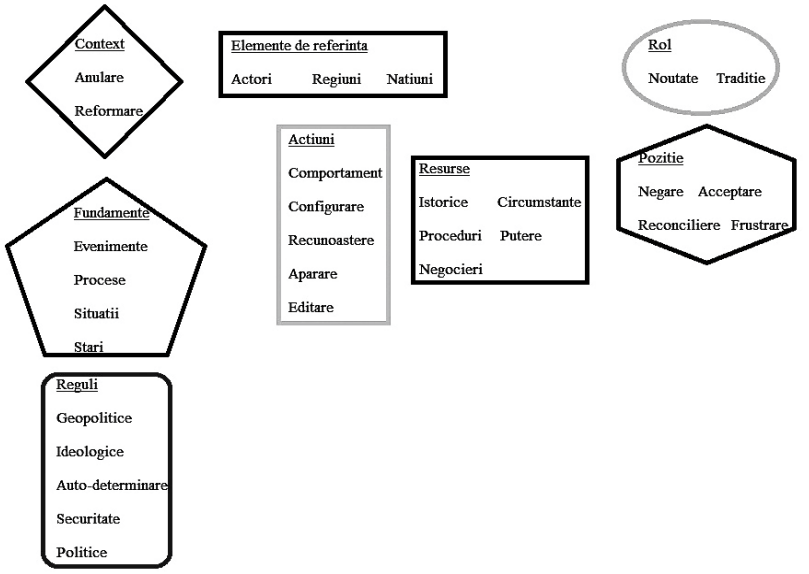

Fig. 3 Proiecţia pentru ontologia situaţiei

Pe această bază, arhitectura formală a ontologiei de referinţă pentru Tratatul de la Saint-Germain devine una de reordonare şi redefinire a raporturilor. Mai exact, se formulează necesitatea de integrare a unui factor de stabilizare a raporturilor dintre naţiuni în contextul destructurării vechii ordini. Acest fapt se poate evidenţia prin rolul şi poziţia categoriilor mai sus menţionate în taxonomia ierarhiei caracteristicilor situaţiei.

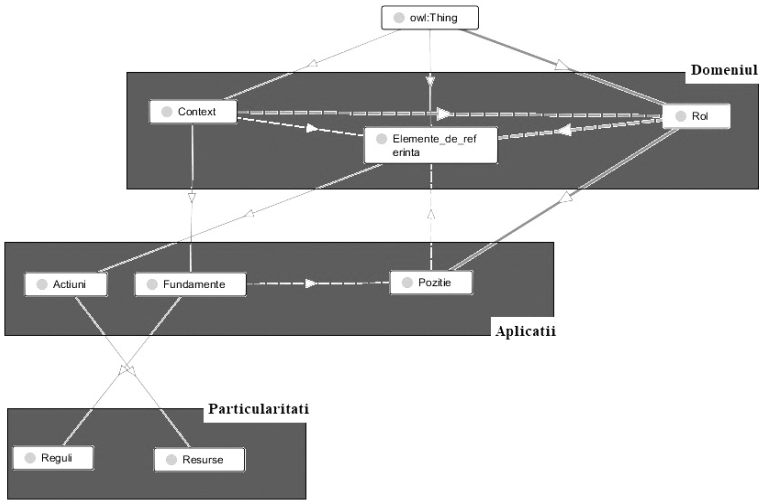

Fig. 4 Descrierea situaţiei prin ierarhia grupurilor

Față de acest context, Tratatul de la Saint-Germain reprezenta o acțiune a sistemului de la Versailles îndreptată asupra vectorilor specifici care trebuiau soluționați în vederea stabilității. Acest obiectiv era fundamentat pe percepția situației care a apărut în regiune după dispariția Imperiului Austro-Ungar. În această etapă trebuie menționat faptul că Tratatul de la Saint-Germain nu se raporta la o realitate distinctă construită prin existența sa juridică. Acesta fiind unul dintre argumentele neplauzibile ale revizionismului. Din contră, tratatul a fost formulat pe o realitate politică existentă încă din noiembrie 1918. Astfel, tratatul a apărut în contextul unei realități care deja producea efecte. Din acest punct de vedere, tratatul exprima o confirmare formală a unei stări de fapt produsă printr-o situație existentă anterior. Drept urmare, tratatul venea ca un cadru de inducere a stabilității în locul incertitudinii, prin transparență și clarificarea pozițiilor[50].

Mecanismul prin care tratatul își propunea să ofere o soluție pragmatică prin consensul actorilor urmărea, datorită situației, să înlocuiască raporturile introduse prin dominare cu raporturi de recunoaștere între state moderne și suverane. Legitimitatea mecanismului era dată chiar de situație, adică în lipsa imperiului raportarea la același cadru devenea nefondată. În al doilea rând, situația existentă se raporta la o realitate, în care punctul de referință – puterea – a fost înlocuit cu procesele istorice de unitate națională. Sursa acestei legitimități era, în aceeași măsură, și sursa caracterului complex a situației, respectiv chestiunea naționalităților. Acesta era un aspect esențial datorită faptului că toate statele succesoare din regiune îl foloseau simultan drept argument și izvor pentru susținerea ideologică a poziției în reorganizarea regională. Datorită acestui fapt, Tratatul de la Saint-Germain a fost orientat spre cadrele istorice împărtășite de națiunile din regiune drept elemente-sursă pentru redescrierea pozițiilor.

---

[50] Alan Sharp, *The Versailles settlement: Peacemaking after the First World War, 1919-1923,* London, Palgrave, 2018, pp. 14-15.

Astfel, a fost adusă în discuție trasarea granițelor geografice pe principiul naționalismului civic și etnografic ca mod de abordare a chestiunii naționalităților[51]. În acest fel, dezvoltarea soluției a fost înțeleasă prin necesitatea introducerii noilor principii și elemente pentru a facilita abordarea realități în concordanță cu izvoarele istorice[52]. Premisa acțiunii rezulta din viziunea liberală pe care Woodrow Wilson a cuprins-o în construcția sistemului de la Versailles. Conform acesteia, transpunerea principiului de auto-determinare și democrație în conceptul de pace și drept internațional trebuiau să formuleze extensia în relațiile internaționale care să permită formularea unor acorduri de pace deschise. Prin aceasta se încerca introducerea ideii de relație între democrație și naționalism ca un element care să susțină convergența raporturilor regionale spre fundamentul Ligii Națiunilor.

În conformitate cu figura 4, acest aspect al Tratatului de la Saint-Germain venea să clarifice statutul națiunilor din regiune pe baza regulilor rezultate din fundamente. Pe timp lung, aceasta era o acțiune de ordonare care urmărea definirea clară a agenților între care trebuiau să existe raporturile de referință. În ceea ce privește Austria, acest aspect se adresa în mod direct situației care exista din 1918. În speță, caracterul situației era unul de statut care privea fostele provincii ale „imperiul austriac" rămase fără organizație de stat odată cu dizolvarea acestuia[53]. Din această cauză, într-o primă fază, se cerea o traducere a principiilor aferente națiunii cuprinse în sistemul de la Versailles pentru a permite aplicarea statutului legal provinciilor. Acest lucru se datora anumitor particularități regionale. Respectiv, Austria nu era o națiune în adevăratul sens al cuvântului sau cel puțin așa cum se înțelegea prin principiile enumerate în

[51] Allen Lynch, "Woodrow Wilson and the principle of "national self-determination": A reconsideration", în *Review of international Studies,* Vol. 28, Nr. 2, 2002, pp. 419-436.
[52] Luella C. Gettys, "The effect of changes of sovereignty on nationality", în *American Journal of International Law,* Vol. 21, Nr. 2, 1927, pp. 268-278.
[53] Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților*. *Originile, evoluția și elementele constitutive ale naționalității*, București, Tipografia Ziarului „Universul", 1935, pp. 295-296.

Tratatul de la Versailles[54]. Fapt evidențiat de două elemente: primul că Austria, înainte de Primul Război Mondial, nu a fost o forță unificatoare, ci mai degrabă o construcție bazată pe declarații de loialitate. În al doilea rând, societatea se raporta la o conștiință germanică unitară în detrimentul unei conștiințe austriece. Aceste aspecte de natură etnică și politică au reprezentat elementele principale care au configurat problema teritorialității. A doua particularitate a fost multinaționalitatea din regiune care odată cu dispariția imperiilor a devenit o problemă centrală față de restul problematicii regionale. Aspectul cel mai sensibil al acestei particularități era formulat de regiunile în care exista o populație mixtă.

Față de subiectul naționalității, Tratatul de la Saint-Germain trebuia să ofere o soluție în ceea ce privește aplicarea practică a teoriei naționalităților, datorită implicațiilor strategice[55]. În fapt, aceasta punea în discuție relația dintre aspectul moral al naționalității și aspectele de securitate postbelice. În mod concret era vorba despre uniunea Austriei cu Germania – *Anschluss-ul* – în cazul respectării *ad literam* al principiului auto-determinării și al unității naționale. Ori, în acest caz, Germania ajungea la obținerea unei poziții dominante în zonă datorită dobândirilor teritoriale și de populație[56]. Fundamentul strategic care stătea la baza acestei tendințe era argumentul teoriei națiunilor care, în acest caz, era privit în special de Austria ca o soluție pentru situația în care se aflau. În fapt, aceasta era legitimizarea unei contradicții prin utilizarea principiilor moderne induse ca bază pentru sistemul de la Versailles. Pentru abordarea operațională, această stare de fapt, venea să valideze ceea ce figurile 3 și 4 au subliniat. Respectiv, existența în cadrul ierarhiei grupurilor aferente situației a unor sub-ontologii combinative care apar ca elemente de

---

[54] Din perspectiva naționalismului, acest fapt își găsește argumentare în următoarele lucrări: Louis Wirth, "Types of nationalism", în *American Journal of Sociology,* Vol. 41, Nr. 6, 1936, pp. 723-737; James G. Kellas, *Politics of nationalism and ethnicity*, New York, Macmillan International Higher Education, 1991.

[55] George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-1920,* București, Albatros, 1999, p. 60.

[56] Alfred D. Low, *The Anschluss movement, 1918-1919 and the Paris peace conference,* Philadelphia, The American Philosophical Society, 1974, p. 1.

complexitate. Ceea ce le determină apariția, însă nu se referea la dinamica generală, ci mai degrabă exprima starea de anarhie care a permis actorilor abordări particulare ale grupurilor. Scopul lor fiind unul clar – definirea uniunii naționale ca factor identitar, de stabilitate și securitate.

Interpretarea operațională prin figura 4, a construcției raporturilor teritoriale arată că acest proces a fost accelerat datorită noului mediu strategic care s-a format prin dispariția imperiului. În speță, situația provinciilor și noile tipuri de raporturi erau necesare pentru configurarea unui echilibru de relații în regiune care să fie legitimizate pe baza argumentului naționalităților. Acest obiectiv urmărit în Tratatul de la Saint-Germain, venea pe un sistem dublu de înțelegere a raporturilor. În primul rând dinspre Austria spre noile state, prin recunoașterea acestora și expunerea situațiilor specifice. Un element esențial pentru această dimensiune este faptul că Tratatul de la Saint-Germain aborda acest aspect prin diferența care exista între Austria ca stat și Imperiul Austro-Ungar ca formă de organizare. Prin acest demers era format un teren neutru de reorganizare care elimina posibilitatea de abordare a situației din perspectiva „moștenirii imperiale". Astfel, chestiunea teritorialității în raporturile Austriei cu noile state putea fi supusă spre rezolvare din perspectiva principiului naționalității și nu de redistribuire a forței unei foste mari puteri. Avantajul acestei abordări a fost că a permis formarea unui argument acceptat la nivel regional care să fluidizeze modul de percepție dintre actori. Acesta exprima faptul că Austria era un stat suveran distinct de imperiu și care trebuia tratat ca atare.

Cealaltă parte a sistemului de cunoaștere viza raportul de înțelegeri dinspre noile state spre Austria, pe baze istorice și naționale. Această procedură urmărea să construiască un proces comun de reglementare a relațiilor bazat pe introducerea *resurselor* ca mod de acceptare a pozițiilor în vederea admiterii fundamentelor. Într-un anumit fel, acest sistem constituia un model de comunicare între actori care facilitau punerea în discuție a realităților istorice și a idiosincraziilor. În mod schematic, pe baza formei ratificate a Tratatului de la Saint-Germain, sistemul de înțelegeri poate fi abordat ca o reuniune de trei grupe.

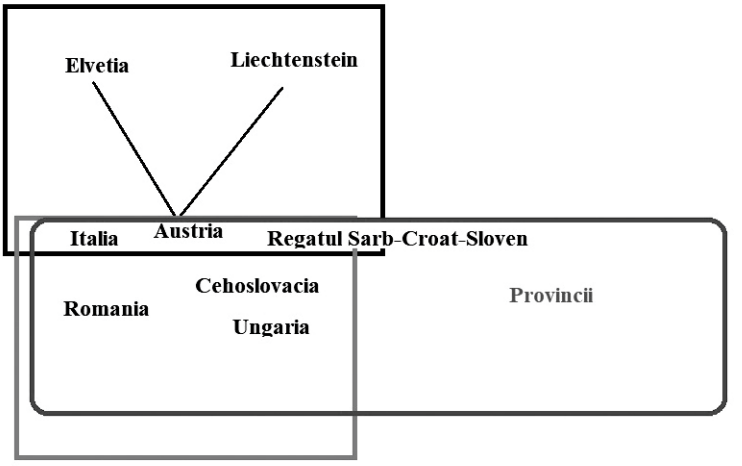

Fig. 5 Reuniunea grupelor de actori

Prin această schemă este relativ uşor de înţeles cum anume sistemul dublu de înțelegeri a determinat ca toate statele să admită implementarea raportărilor bilaterale. Acest fapt nu înseamnă că aspectul istoric a contat mai puțin schița arată de ce anume a fost necesară admiterea şi rezolvarea situaţiei istorice. În situația relației Austriei cu Elveția şi Liechtenstein chestiunea teritorială nu aducea în discuție nici o regiune, astfel fiind admis şi recunoscut un consens teritorial. În cazul raporturilor dintre Austria cu statele succesoare, discutarea întregii grupe de provincii făcea din aceasta sursa unui proces de incluziune a unor elemente de stabilitate într-o anumită ordine. Din punct de vedere al stabilităţii, aceasta descria voința statelor de înlocuire a realității imperialiste cu cea istorică, dar pe baza situației postbelice. Acest fapt însemna că fiecare stat admitea nevoia de reorganizare pe baza unității teritoriale naționale ca un act de recunoaștere și de asumare a umplerii golului de putere. În conformitate cu noua paradigmă, acesta este factorul care prezintă ideologia statu-quoului drept logica cea mai corectă pentru formularea raporturilor.

Cum acesta a fost un proces bilateral de recunoaștere a provinciilor discutate, acestora li s-a admis valoarea culturală şi națională pe

care o aveau pentru definitivarea identităţi naţionale. Datorită acestui fapt, principiile şi elementele aferente teoriei naţiunilor deveneau criterii pentru noile practici. Pentru statele succesoare acest fapt însemna, în chestiunea teritorialităţii, determinarea unor caracteristici juridice a regimului întemeiat de tratate. Importanţa acestei caracteristici era dată de faptul că prin ea se urmărea formarea unui cadru care să permită construcţia unor state viabile. Cu toate acestea, complexitatea situaţiei şi modul în care actorii o percepeau din punct de vedere economic şi strategic a indus o anumită relativitate în aplicarea pragmatică a caracteristicii. Totuşi, această slăbiciune nu făcea ca criteriul să fie mai puţin important. Supunerea, prin acest criteriu, a factorilor istorici, sociali şi culturali poziţiilor geografice a permis ca Tratatul de la Saint-Germain să exercite asigurarea naţionalităţii tuturor indivizilor. Pe acest considerent şi prin aplicarea lui la populaţiile din provincii – respectarea voinţei colective – s-a înfăptuit unitatea teritorială a statelor succesoare.

Pe aceste considerente a fost introdusă, în ceea ce priveşte recunoaşterea provinciilor, admiterea cotelor naţionalităţilor şi de recunoaştere a drepturilor istorice prin formularea voinţei colective. Prin aceasta se admitea, în cadrul proceselor drept input pentru soluţionarea situaţiei, valoarea argumentului propus de actori, ceea ce este diferit de simplul argument aşa cum era abordat de revizionişti. Pentru Italia, raportul cu Austria şi întregul proces de realizare a unităţii a început prin revocarea tratatului semnat cu Aliaţii în 26 aprilie 1915, la Londra. În al doilea rând, politica italiană consemna importanţa relaţiei cu Regatul Sârb-Croat-Sloven pentru rezolvarea controverselor teritoriale, urmărind principiul naţionalităţii. Aceasta avea o anumită importanţă pentru că putea fi folosită pe urmă ca argument în abordarea chestiunilor cu Austria şi Ungaria[57]. Prin aceste decizii, Italia îşi alinia politica la obţinerea unui acord

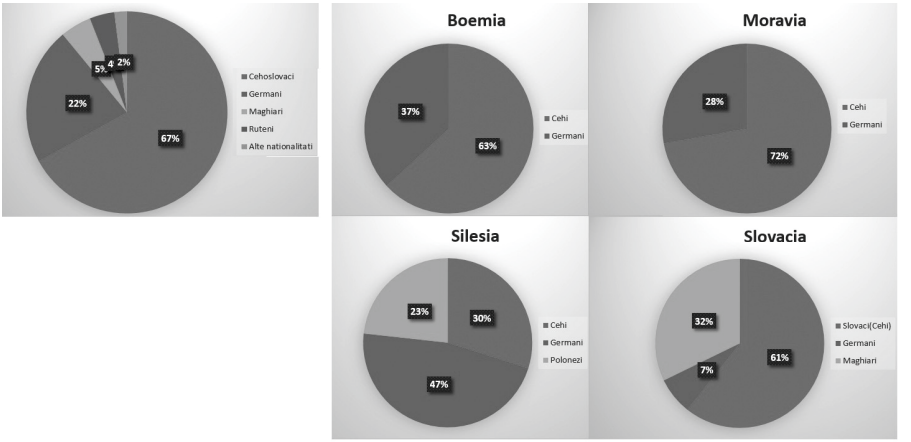
[57] Roncagli Commander, "Physical and strategic geography of the Adriatic", în *The Geographical Journal,* Vol. 53, Nr. 4, 1919, pp. 209-223; J. S. Reeves, "The Treaty of Rapallo", în *American Journal of International Law,* Vol. 15, Nr. 2, 1921, pp. 252-255.

care prin negocieri admitea reciprocitatea. Astfel, procesul de unitate națională pentru Italia a însemnat obținerea zonelor care se considera că formau Italia. Datorită poziției geografice, Italia a formulat, din 27 mai 1919, două acțiuni politice inspirate din principiul naționalității pentru formularea unității. Prima era spre Regatul Sârb-Croat-Sloven, prin acordul realizat în 27 mai 1919, prin care Italia obținea următoarele teritorii: din Dalmația, orașul Zara, s-a recunoscut mandatul asupra Albaniei și s-a constituit statul Fiume ca un stat liber[58]. A doua acțiune a fost dusă prin Tratatul de la Saint-Germain și cel de la Trianon, prin care Italia, tot pe principiul naționalității, a obținut Tretinul, Istria, Trieste, o zonă din Carintia și din Carniolia și o parte din insulele dalmate[59].

Diferit de Italia, situația raportului dintre Cehoslovacia și Austria a făcut necesară, în vederea soluționării teritoriale, o combinație dintre mai multe principii și drepturi. Din punct de vedere geografic Cehoslovacia cuprindea provinciile istorice Boemia, Moravia și Silezia la care a mai fost adăugată, în primă fază, și Slovacia. Aceasta însă a fost obținută pe considerente etnice, respectiv populația provinciei erau din ramura rasei slave, ceea ce a condus la recunoașterea voinței și a dreptului la autodeterminare – cazul Slovaciei. Din punct de vedere al populației este interesant de menționat faptul că masa populațională dintre cele două recensăminte ale vremii – cel din 1910, care raporta o populație de 13.595.816 persoane și cel din 1921 – 13.596.601 persoane – a rămas aproape constantă. Astfel că raportul dintre naționalități și numărul de comunități nu a cunoscut schimbări semnificative[60]. Acest aspect a permis, din punct de vedere politic, menținerea argumentelor de natură rasială utilizate de cehoslovaci pentru revendicările teritoriale. Legitimitatea fiind astfel susținută de necesitatea existenței unui stat slav.

---

[58] Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților. Originile, evoluția și elementele constitutive ale naționalități*, București, Albatros, 1996, p. 302.
[59] *Ibidem*, p. 302; Gaetano Salvemini, "Italian Diplomacy during the World War", în *Foreign Affairs,* Vol. 4, Nr. 2, 1926, pp. 294-310.
[60] Jaroslav Cisar și F. Pokorny, *The Czechoslovak republic,* London, T. Fisher Unwin, 1922, p. 13.

Tabelul 1. Procentul naţionalităţilor şi repartiţia în provincii[61]

Ceea ce a determinat particularitatea cazului Cehoslovaciei, în Tratatul de la Saint-Germain, a fost că argumentele de ordin economic şi strategic, susţinute prin principiul istoric, au avut prioritate în faţa elementelor de ordin etnic[62]. Acest fapt s-a datorat caracteristicei de ordin geostrategic a Cehoslovaciei în ceea ce privea raporturile cu Germania şi Austria. Drept urmare, prin evidenţierea argumentelor economice şi strategice în faţa celor etnice se dorea construirea unei poziţii defensive[63]. Rolul acesteia era să echilibreze raporturile dintre cele trei state din punct de vedere strategic prin diminuarea riscurilor care puteau să apară datorită aplicării dogmatice a principiului naţionalităţilor. Această logică prevedea punerea accentului pe formarea unui sistem complet de comunicaţii în favoare Cehoslovaciei, în special în zonele unde existau comunităţi germanice mari. Prin aceasta se încerca evitarea iniţierii unui posibil *Anschluss.* În situaţia Boemiei, provincia era împărţită geografic între

[61] Datele au fost adunate din Jaroslav Cisar şi F. Pokorny, op. cit. Autorii fac referire la recensământul din 1910.
[62] *Ibidem*, p. 8.
[63] George Hermann Derry, "The Treaty of Peace with Austria", în *American Political Science Review,* Vol. 14, Nr. 1, 1920, pp. 126-137.

o populație germană majoritară în Vest și Nord, iar centrul era ocupat de către populația cehă. Astfel că trasarea granițelor după principiul naționalităților ar fi însemnat, din punct de vedere geografic, câștigarea unei poziții strategice de către Germania, aceasta ar fi însemnat nu doar întărirea poziției ei, dar și dobândirea unui control asupra trecătorilor din munți. În această situație, aspectele de ordin militar, strategic și economic au avut întâietate datorită posibilelor implicații care puteau să apară prin întărirea Germaniei. Pentru îndepărtarea acestor posibilități și pentru a nu se institui un precedent pentru starea de securitate, granițele au fost desemnate pe un principiu defensiv, pe linia Glatz-Hlučin-Hlubčice[64].

În momentul trasării granițelor, interesele economice și de securitate s-au făcut simțite într-un mod care uneori erau în contrast cu echilibrul naționalităților. Din această perspectivă, situația ridicată de trasarea granițelor pe linia orașelor Tesin-Orava-Sipsz[65] a reprezentat un model tip[66]. Într-o anumită formă, acesta reitera temerile care existau dinspre statele succesoare în ceea privește posibilitatea unor tendințe refractare din partea unor state din vechea ordine. În acest set de riscuri erau încadrate tendința austriecilor de formare a *Anschluss-ului.* Tendințele de internaționalizare a bolșevismului din Est ridicau și ele anumite temeri atât pentru Cehoslovacia, cât și pentru Polonia. La acestea se mai adăuga situația de raporturi față de Ungaria, pe care guvernul cehoslovac îl privea ca fiind singurul stat care nu a vrut și refuza admiterea realității. Astfel, modelul de raportare în cazul Cehoslovaciei determina în mod continuu supunerea principiului naționalităților la interesele economice și strategice care puteau întări capacitățile naționale.

---

[64] Felix John Vondracek, *The foreign policy of Czechoslovakia 1918-1935,* New York, Columbia University Press, 1937, p. 30.
[65] *Ibidem*, p. 149.
[66] Disputa a fost însă pentru primul oraș, unde conform recensământului din 1920, 55% din populație era poloneză, 27% cehă și 18% germană.

Tot sub aspectul determinării provinciilor în care existau comunități mixte și de interes strategic a intrat și situația provinciei Klagenfurt. În aceasta, slovenii și germanii reprezentau populațiile majoritare prin două grupuri lingvistice. În perioada industrializării a început un proces de asimilare culturală a slovenilor de către grupul german. Acest fapt a determinat în timp apariția unei mixturi etnice[67]. Această situație etnică a reprezentat, din punct de vedere al minorităților, elementul care a adus în discuție raportul dintre Austria cu Regatul Sârb-Croat-Sloven. Din punct de vedere strategic însă provincia era un nod economic care asigura legăturile dintre statele sud-estice și cele sudice – Italia, Regatul Sârb-Croat-Sloven – cu zona de Vest a Europei. Pentru determinarea apartenenței s-a convenit organizarea unui plebiscit pentru anul următor (art. 49 din Tratatul de la Saint-Germain). Argumentul pentru această decizie a fost caracterul litigios al teritoriilor discutate. Astfel, s-a convenit să se acorde dreptul populației din regiune ca rezidenții să decidă în ceea ce privește apartenența provinciei. Conform rezultatelor plebiscitului, din 1920, disputa s-a rezolvat în favoarea Austriei, cu un număr de 22.025 voturi pentru și 15.279 voturi pentru Regatul Sârbo-Croat-Sloven[68].

În ceea ce privește raportul dintre România și Austria, acesta a conținut recunoașterea drepturilor istorice ale României asupra Bucovinei. Pentru România, această acțiune venea în recunoașterea hotărârilor plebiscitare care au avut loc în toamna lui 1918 cu privire la dorința de unire cu România[69]. Din punct de vedere etnic, recensămintele din Bucovina 1910 și 1930 arătau că masa populației din provincie era formată din români, ucraineni drept etnii majoritare și alte naționalități ca minorități.

---

[67] Jernej Zupančič, "Socialgeographic transformation and national identity—the case of the Slovene minority in Carinthia (Austria)", în *GeoJournal,* Vol. 30, Nr. 3, 1993, pp. 231-234.
[68] George Sofronie, *Plebiscitul internațional (În tratatele de pace din 1919/20 și sub regimul societății națiunilor)*, București, Imprimeria Națională, 1934, p. 11.
[69] Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei cu România,* București, Bucovina, 1940, pp. 11-23. Dr. Aurel Maniu, "O recapitulare a evenimentelor din jumătatea a doua a anului 1918 în Bucovina și în nordul Basarabiei". În Ion I. Nistor, (ed.), *Zece ani dela unire: 1918-1928,* Cernăuți, Tiparul Bucovinei, n.a., pp. 355-370.

An	Populație	Ucraineni	Români	Alte naționalități
1910	794942	38. 38%	34. 37%	27. 23%
1930	859009	27. 7%	41. 01%	31. 29%

Surse: Procentele au fost adunate și calculate de către autor pe baza surselor citate[70].

Tabelul 1.2 Evoluția procentuală a configurației etnice aferente Bucovinei (1910, 1930)

Și la acest aspect se evidenția caracterul etnic care permitea, din punct de vedere politic, și susținerea dreptului istoric în procesul de soluționare a chestiunii de teritorialitate pe care o ridica Bucovina. Cu toate acestea, sub prerogativele art. 59, Tratatul de la Saint-Germain venea cu precizarea că fixarea granițelor de reîntregire a Bucovinei cu România urma a fi făcută ulterior. Aceasta situație a apărut datorită intervenției problemei protejării minorităților, dar care nu amenința drepturilor României asupra Bucovinei. De altfel, raportul din 6 aprilie 1919 al Comisiei asupra frontierelor României a fost adoptat în unanimitate, fără ca Austria să ridice vreo pretenție.

Ultimul raport vizat în chestiunea teritorială a Tratatului de la Saint-Germain a fost cel dintre Austria și Ungaria asupra Burgenland-ului și a Odenburg-ului (orașul Sopron). Situația descria reglementarea raportului dintre două state care au pierdut războiul, deși înainte compuneau monarhia bicefală. Subiectul raportului, Burgenland-ul a fost un teritoriu care nu s-a aflat niciodată sub ocupație, dar care înainte de începerea războiului intra în Ungaria de Vest. Din punct de vedere al populației, acesta avea o compoziție multi-etnică și un raport de majoritate germană în teritorii, dar cu una majoritar maghiară în orașele mari. Acesta era un fapt care complica perspectiva politică în contextul reorganizării raporturilor. Din punct de vedere strategic, situația Burgenland-ului ridica două probleme. Prima a fost formulată de Cehoslovacia, care propunea ca provincia să devină un coridor de unire a populației slave din Slovenia cu cea din Cehoslovacia. Acest aspect va continua să fie adus aminte, în anii care vor urma, de către partea austriacă Un-

[70] Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1775-1944),* București, Oscar Print, 1999, p. 62. Preluate din I. Nistor, *Istoria Bucovinei,* București, 1991, p. 312; https://archive. org/stream/recensamntulgene02inst#page/434/mode/2up, Online, Accesat în 17. 01. 2020.

gariei, subliniind prin el efectele care ar fi putut exista. Prin acest argument se dorea forțarea admiterii rezultatului care s-a obținut prin plebiscitul din anii următori pentru detensionarea relației asupra acestui subiect[71].

În al doilea rând, în contextul reconstrucției naționale, atât Austria, cât și Ungaria au văzut în această provincie un teritoriu necesar pentru dezvoltarea națională[72]. Sub presiunea continuării procesului de reorganizare a apărut de fapt o situație de „*co-incidență complexă*"[73], ceea ce a determinat ca ambele state să caute să își argumenteze poziția politică. În acest context, pozițiile adoptate de cele două parți au fost total diferite, dreptul istoric – Ungaria – și cel de autodeterminare al națiunii – partea austriacă[74]. Din punct de vedere al distribuției etnice, însă, situația determina ca majoritatea teritoriului să revină Austriei și doar câteva orașe, după raportul etnic, inclusiv Sopron, să revină Ungariei. În ceea ce privește strategia părților, eroarea a apărut din partea maghiară care în loc să-și argumenteze poziția din punct de vedere etnic și lingvistic a cerut formarea „*Ungariei milenare*". Acesta fiind un concept care nu își găsea validitatea nu doar istoric, prin ceea ce guvernul maghiar înțelegea drept Regatul Sf. Ștefan, dar prin natura sa contravenea tuturor principilor moderne și de naționalitate. La acest aspect însă s-a mai adăugat și venirea la putere a lui Bela Kun care, prin politica externă manifestată, a redus șansele ca Ungaria să fie văzută drept un partener viabil.

Pe de altă parte, intențiile Austriei oferite prin argumentele naționale, care căutau introducerea plebiscitului, nu erau nici ele privite cu o totală încredere de aliați. Acestea putând să constituie un precedent care să susțină în viitor poziția și legitimitatea Austriei de a cere și alte teritorii

---

[71] Münz Sigmund, "Austria's relations with Germany and Italy", în *Foreign Affairs,* Vol. 1, Nr. 4, 1923, pp. 59-70.

[72] Mari Vares, *The question of Western Hungary/Burgenland, 1918-1923: a territorial question in the context of national and international policy*, Jyväskylä Studies in Humanities No. 90, Jyväskylä, Jyväskylä University Printing House, 2008, p. 12.

[73] *Ibidem*, p. 13. Citat după Widder Roland, Landespolitik am Beispiel Burgenland (1922-1934). În Tálos, Dachs, Hanisch, Staudiger, (eds.), *Handbuch des politischen Systems Österreichs. Erste Republik 1918-1933,* Viena, MANZ Verlag, 1995, p. 632.

[74] John C. Swanson, "The Sopron plebiscite of 1921: A success story", în *East European Quarterly,* Vol. 34, Nr. 1, 2000, pp. 81-94.

cu populație germană. În această situație, Aliații au convenit să restituie Burgenland-ul părții austriece, prin Tratatul de la Saint-Germain. Situația a continuat însă și la Tratatul de la Trianon, găsindu-și rezolvarea doar în 1921 printr-un plebiscit care a avut loc sub medierea Italiei – protocolul de la Veneția.

Particularitatea argumentelor și schemelor logice care au stat la baza reglementării celor cinci raporturi codificate în Tratatul de la Saint-Germain au generat trei modele de sub-ontologii. Este important de subliniat această situație, prin cadrul figurii 4, pentru că ele, în fapt, au stabilit precedente de comportament.

Tipuri de sub-ontologii		
Co-existențiale: Austria-Italia, Austria-România, Austria-Regatul Sârb-Croat-Sloven	Strategice: Austria-Cehoslovacia	Partajare: Austria-Ungaria
-Recunoașterea drepturilor istorice și a suveranității; -Susține principiul naționalităților; -Admite dreptul de auto-determinare în raport cu distribuția etnică; -Recunoașterea independenței statelor succesoare;	-Caracter defensiv și preventiv; -Admite parțial rolul distribuției etnice, -Urmărește definirea unui punct de stabilitate; -Se raportează la posibilele precedente și riscuri; -Recunoașterea independenței statelor succesoare;	-Are o natură conflictuală; -Se adresează reconstrucției; -Are caracter politic; -Determină un proces de soluționare lărgit; -Recunoașterea independenței statelor succesoare;

Tabelul 2. Tipurile și caracteristicile sub-ontologiilor

În ceea ce privește continuarea reorganizării pe baza formării noilor raporturi dintre statele succesoare, sub-ontologiile surprind modul în care înțelegerea contextului a determinat transpunerea regulilor în fundamente. Pentru întreg procesul aceasta a însemnat o tendință de interconectivitate a noilor raporturi în vederea formulării unui cadru de competitivitate bazat pe echilibrul forțelor. În acest sens, Tratatul de la Saint-Germain tindea să fie un cadru de coeziune

pentru actorii din Europa Centrală și de Est. Înțelegerea acestei necesități prin abordarea proceselor istorice întrevedea, astfel, apariția unui curent de armonizare a așteptărilor față de realitatea contextului. Astfel, în toate cele trei situații, analiza ontologiilor ne arată că tratatul tindea să exprime proiecția unor logici particulare pentru construcția unor modele.

Odată cu implementarea Tratatului de la Saint-Germain, Tratatul de la Trianon venea să continue reglementarea noilor raporturi dintre statele succesoare. De data aceasta, tratatul era îndreptat spre raporturile dintre Ungaria și statele succesoare. Prin acest fapt se dorea continuarea procesului început și acceptat de către statele din regiune în ceea ce privea reorganizarea, după împărțirea Imperiului Austro-Ungar. Această acțiune, însă la fel ca precedenta, urmărea un obiectiv similar. Adică reglementarea relațiilor dintre Ungaria, ca actor al monarhiei dualiste, și statele succesoare care revendicau statutul teritoriilor pe baza principiului naționalităților. Astfel, admiterea necesității Tratatului de la Saint-Germain de către statele din regiune a creat legitimitatea și necesitatea ca, în același mod, să fie reglementate și raporturile pentru situația Ungariei.

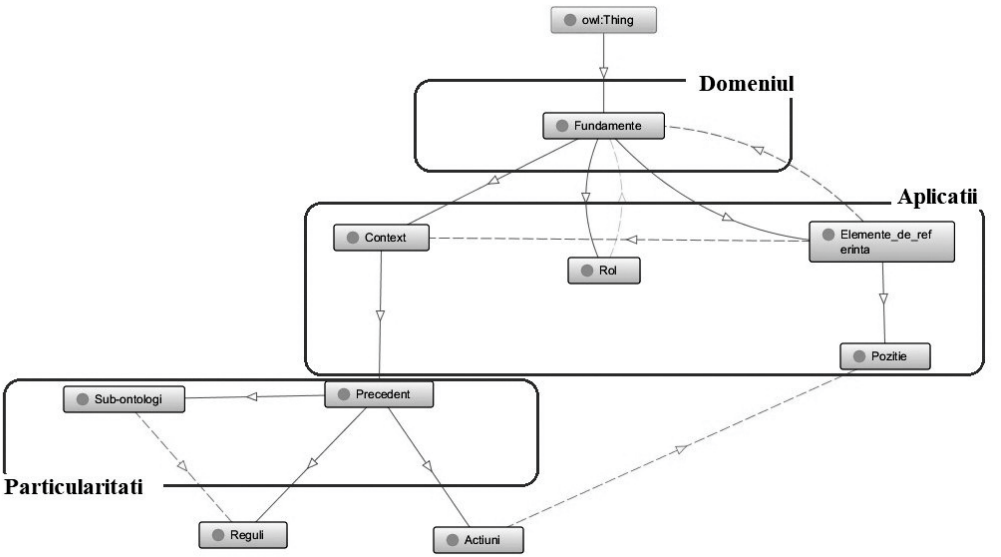
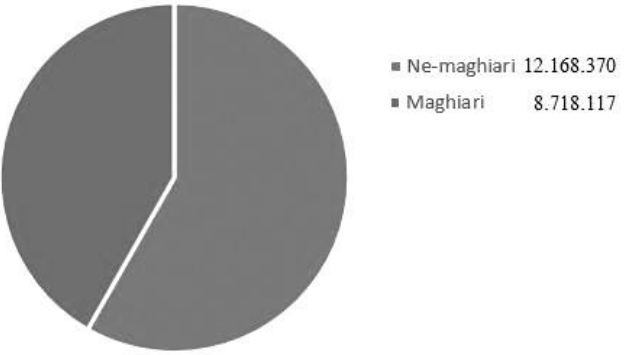

Fig. 6 Configurația grupurilor ontologice pentru Tratatul de la Trianon

Din punct de vedere al reglementării raporturilor, Tratatul de la Trianon era îndreptat spre relațiile dintre Ungaria cu vecinii săi: Austria, Cehoslovacia, România și Regatul Sârbilor-Croaților-Slovenilor. La fel ca în cazul Tratatului de la Saint-Germain, Tratatul de la Trianon recunoștea statul ungar drept un stat independent, distinct de Imperiul Austro-Ungar. Această situație, similară cu cea a Austriei, aducea în discuție teritoriile din Transleithania în relație cu dreptul de autodeterminare al națiunilor. Din punct de vedere politic, Tratatul de la Trianon își îndrepta cadrul juridic și efectele spre recunoașterea și soluționarea unei realități care deja exista pentru toate cele cinci state. Astfel, pe baza precedentelor formulate prin Tratatul de la Saint-Germain, situația în cazul raporturilor Ungariei nu făcea altceva decât să se adreseze aceleiași problematici a naționalităților. Așa cum s-a văzut, multe din teritoriile care descriau Transleithania se aflau prinse într-un proces de unificare cu națiunile de drept încă înaintea punerii în discuție a situației din Tratatul de la Trianon. Pentru toate cazurile din această situație, abordarea distribuției raporturilor etnice a reprezentat argumentul de bază care să susțină continuarea procesului de recunoaștere națională.

Tensiunea care s-a format în jurul Tratatului de la Trianon s-a datorat necorelării așteptărilor guvernului ungar cu realitatea și adevărul istoric. În speță, guvernul de la Budapesta recunoștea că Ungaria este un stat independent care reflecta idealurile revoluționare de la 1848. În schimb, chestiunea frontierelor era înțeleasă de politicienii maghiari din perspectiva unei „*Ungarii vechi*"[75] care trebuia să mențină statu-quoul teritorial antebelic. Această situație de opacitate politică și de neadmitere a realității a reprezentat sursa unor tensiuni nefondate pentru contextul respectiv. Din punct de vedere etnic, însă, Ungaria „imperială" era un mozaic de naționalități care reprezenta o situație „moștenită" din formatul Imperiului Austro-Ungar.

[75] George Sofronie, *Tratatul de la Trianon și acțiunea revizionistă,* Oradea, Tipografia scrisul românesc, 1933, p. 19.

Tabel. 3 Distribuția etnică în Ungaria dinainte de 1918[76]

Așa cum arată și tabelul 3, în proporție de peste 50 de procente era populație de altă naționalitate și doar peste era maghiară. Astfel, chestiunea noilor frontiere nu doar că făcea necesară aplicarea principiului naționalităților, dar își găsea argumentul și în dreptul istoric. Din această cauză, poziția formulată de guvernul maghiar intra, din punctul de vedere al noilor construcții juridice, în contradicție deplină cu principiul naționalităților. Continuarea politicienilor maghiari de a-și menține așa-zisul drept al Coroanei Sf. Ștefan în relațiile cu statele succesoare, prin nerecunoașterea dreptului la autodeterminare a evoluat spre o stare de tensiuni.

În cazul Cehoslovaciei, situația Slovaciei și a Ruteniei, ca provincii din Transleithania, au reprezentat două situații diferite, dar care făceau apel la aceleași drepturi. În situația Slovaciei, problema naționalității și a dreptului de unitate națională era una clar definită și susținută prin același aspect etnic-rasial promovat atât de cehi, cât și de slovaci[77]. Această situație a reprezentat argumentul principal pentru susținerea dreptului istoric și de autodeterminare a regiunii.

---

[76] Datele au fost preluate din Romulus Seișanu, *op. cit.*, 304.

[77] Elisabeth Bakke, *The making of czechoslovakism in the first Czechoslovak republic*, n. a, 1918. Publicat în Martin Schulze Wessel, *Loyalitäten in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938. Politische, nationale und kulturelle Zugehörigkeiten*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2004. Online: https://s3. amazonaws. com/academia. edu. documents/56773141/Bakke_2004_Czechoslovakism_Loyalitatenpdf?response-content-disposition=inline%3B%20filename%3DThe_Making_of_Czechoslovakism_in_the_Fir.pdf&X-Amz-Algorithm=AWS4-HMAC-SHA256&X-Amz-Credential=AKIAIWOWYYGZ2Y53UL3A%2F20200118%2Fus-east-1%2Fs3%2Faws4_request&X-Amz-Date=20200118T164811Z&X-Amz-Expires=3600&X-Amz-SignedHeaders=host&X-Amz-Signature=d1542f10cb20c88cc03b08b54e073f903644c778871e7c86d44cb656ced6b74a, Accesat în 18. 01. 2020.

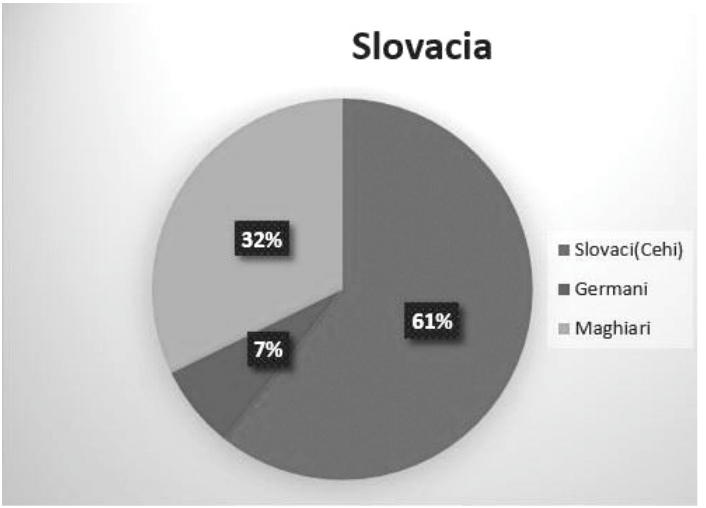

Fig. 7 Raportul naționalităților în Slovacia

Situația ruteană a fost în schimb mai delicată pentru că exprima voința unei provincii multi-etnice care decisese pe baza unei viziuni pragmatice a contextului, mai mult decât pe una națională. Prin această abordare, rutenii încercau să își coreleze interesele economice și strategice la principiul naționalităților. În acea vreme, masa populației din regiune avea următoarele procente de naționalități: 55.8% ruteni, 29.6% maghiari, 10.9 % germani. Totuși, se consideră că procentul rutenilor era de cel puțin 65%[78]. În acest caz, dorința de unire cu Cehoslovacia, în detrimentul Ungariei, a ținut de libera voință a comunității care reprezenta o politică de armonizare a idealurilor naționale cu realitățile politice ale vremi[79]. În principiu era o viziune pragmatică și realistă a unei situații dezvoltate în timp care încorpora și adversitatea față de regimul maghiar. În ciuda acestora, abordarea situației și decizia care a dus la creșterea tensiunilor dintre Cehoslovacia și Ungaria a fost una mai mult de politicii culturale[80]. În urma unui plebiscit, Cehoslovacia a obținut doar Rutenia Subcarpatică și regiunea Pressburg.

[78] Jaroslav Cisar și F. Pokorny, *op. cit.*, p. 19.
[79] Paul R. Magocsi, "The Ruthenian Decision to Unite with Czechoslovakia", în *Slavic Review,* Vol. 34, Nr. 2, 1975, pp. 360-381.
[80] Kamil Krofta, "Ruthenes, Czechs and Slovaks (I)", în *The Slavonic and East European Review,* Vol. 13, Nr. 38, 1935, pp. 363-371; Agustin Vološin, "Carpathian Ruthenia", *The Slavonic and East European Review*, 1935, pp. 372-378.

În cazul României, raportul cu Ungaria privea situația Transilvaniei și a Banatului, în ambele cazuri fiind vorba de procese istorice și nu conjuncturale. În ambele provincii, acest proces nu a însemnat altceva decât o tendință firească de normalizare a unei stări istorice care intrase într-o fază hotărâtoare încă din 1918. Punctul „critic" al acestui proces a fost în toamna lui 1918, prin Declarația de la Oradea, care proclama dreptul românilor la autodeterminare și cerea convocarea adunării naționale[81]. Din punct de vedere politic, decizia reprezenta alinierea interesului națiunii române la o stare de fapt care exista în Europa Centrală și de Est și care, din punct de vedere juridic, valida demersul de susținere a dreptului istoric și a principiului națiunilor. Această stare a fost legitimată la nivel național atât prin recunoașterea unirii Bucovinei cu România care ca precedent admitea dreptul la autodeterminare, dar și în Adunarea Națională de la Alba Iulia (1 Decembrie 1918) care a exprimat voința națională cu privire la unirea românilor din Transilvania, Banat și Ungaria cu România.

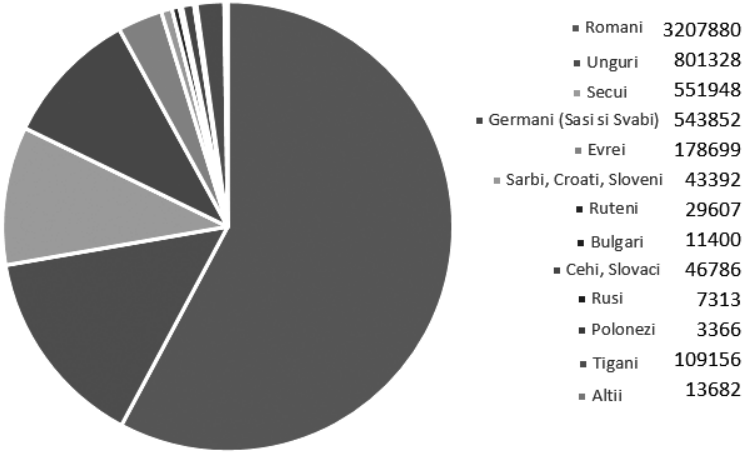

Fig. 8 Raportul diversității etnice din Transilvania (1930)[82]

[81] Ion Agrigoroaiei, „Unirea Transilvaniei, Banatului, Crișanei și Maramureșului". În Scurtu Ioan, (ed.), *Marea unire din 1918 în context european*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 175.

[82] Sursa datelor o reprezintă Romulus Seișanu, *op. cit*., p. 327.

Din punct de vedere etnic situația era cât se poate de clară. Dintr-o populație de 5.548.363 locuitori, românii erau singurii care formau un bloc unitar – 57,8% – care le dădea astfel dreptul să își susțină opțiunea pentru autodeterminare. În acest context, raportul dintre Ungaria și România, în ceea ce privește chestiunea teritoriilor, devenea un aspect de autodeterminare distinct de orice alte logici care au existat, din două motive. Primul este legat de principiul naționalităților care prevedea distribuirea teritoriilor ținând cont de voința locuitorilor. Astfel, prin Rezoluția de la Alba Iulia se făcea dovada acestei dorințe distinct de ceea ce doreau guvernele implicate. În al doilea rând, privitor la necesitatea plebiscitului, așa cum cerea guvernul maghiar, acesta nu era necesar datorită faptului că voința locuitorilor era clară și cunoscută[83]. Adică, sentimentul național era afirmat într-un mod care nu lăsa loc de interpretări.

În raportul dintre Austria și Ungaria, Tratatul de la Trianon continua disputa Burgenlad-ului, dând dreptate Austriei (art. 71). Prin această decizie nu se obține însă un rezultat care să detensioneze situația. Acest subiect a fost soluționat abia în 1921, prin protocolul de la Veneția. În ceea ce privește Italia, raportul cu Ungaria aducea în discuție situația portului Fiume și al regiunii care vor fi cedate primei părți. Iar în raportul dintre Ungaria cu Regatul Sârb-Croat-Sloven, Tratatul de la Trianon a atribuit o parte din Banat și provincia Slavonia Regatului, în detrimentul părților române și maghiare.

Prin compararea celor două tratate, din perspectiva mediului de securitate – fig. 2.1 – se observă existența unei diferențe în ceea ce privește caracteristica pe care tratatele le-au avut.

[83] George Sofronie, *op. cit.*, p. 19.

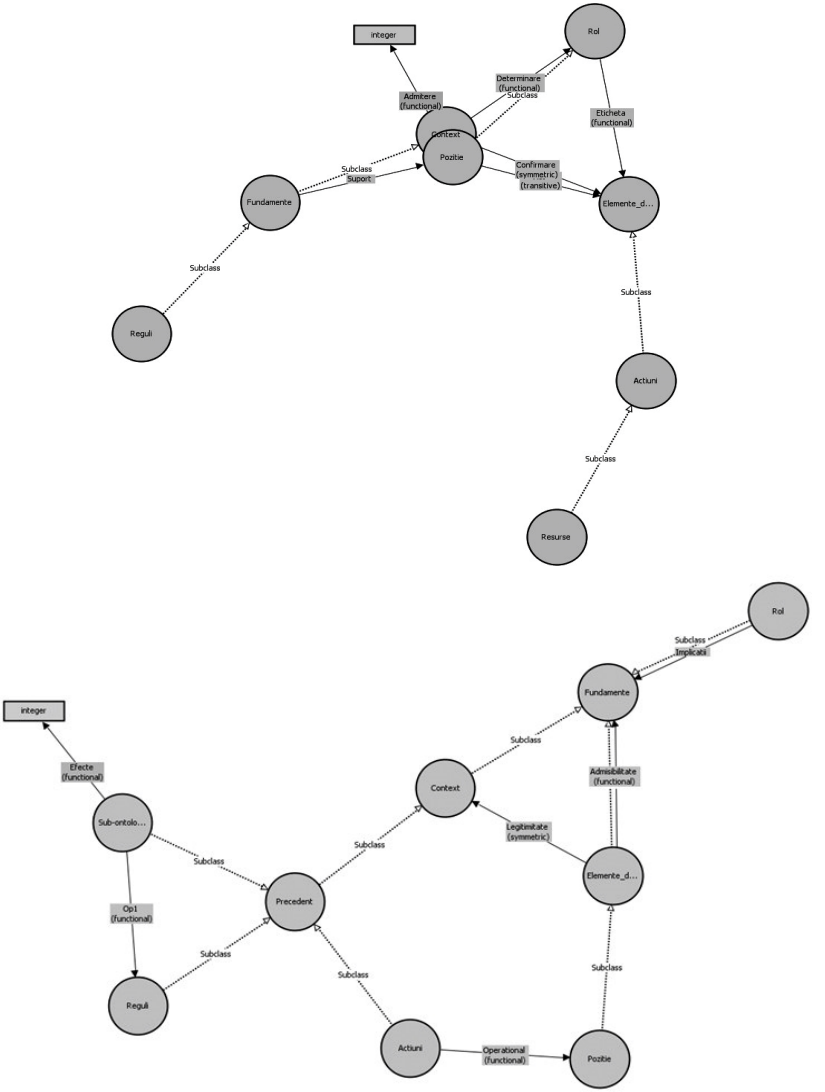

Fig. 9 Comparaţia dinamicilor de configurare

Prima figură reprezintă configuraţia construcţiei ontologice aferente Tratatului de la Saint-Germain, în urma introducerii dinamicilor. Este interesant de observat faptul că, prin raportarea la mediul de securitate, tendinţa a fost de formulare a unui „centru de putere” care să scadă forţa tensiunilor. Mai mult, datorită grupurilor care îl formează: rol, elemente de referinţă şi reuniunea poziţiei cu contextul se admite

existența unui mediu de raportare la o realitate recunoscută și asumată. Acest fapt înseamnă că actorii își construiesc comportamentele în jurul unei dimensiuni faptice care nu este percepută ca o negare a ceea ce există. Adică, se admite necesitatea unei cooperări pentru ceea ce cu toții recunosc și este validat de comun acord. Formularea acestei referințe înseamnă că prin Tratatul de la Saint-Germain, cadrul încerca armonizarea raporturilor pe baza acordurilor date de către actori. Din punct de vedere formal, existența unui centru de echilibru construit în jurul asumării poziției, exprima tendința de căutare a unui punct față de care să se stabilească forțele de presiune. În acest sens, modul de operare a fundamentelor și a acțiunilor descriu o schemă logică de aplicare pentru creșterea performanței. Astfel, dacă suprapunem peste prima figură cele trei dimensiuni – domeniul, aplicațiile și cea de particularități rezultă că regulile și resursele sunt surse de influență nu factori. Deci caracterul activ este înlocuit cu unul pasiv. Drept urmare, configurația determina o logică rațională care se baza pe un centru de echilibru asumat. Față de acesta, fundamentele și grupa de acțiuni deveneau elemente operative, ceea ce înseamnă că centrul de echilibru determina modelele și ordinea modurilor de utilizare. Rezultatul acestei dinamici era că vectorii aferenți raportărilor puteau fi controlați cu ceea ce indica centrul de stabilitate.

A doua imagine, din figura 9, prezintă rezultatul configurației ontologiilor sub dinamici pentru Tratatul de la Trianon. Prin aceasta sunt identificate două comportamente distincte de aliniere care au existat în timpul procesului. Această formă de organizare a arhitecturii surprinde un comportament total opus de primul. Adică, dacă în prima parte dinamicile au condus la existența unui consens, în această figură apare un model de reacție-răspuns. Este foarte posibil ca acesta să nu fie dat de introducerea precedentelor ca punct de convergență pentru reguli și acțiuni. Adică, raportarea la efectele și deznodământul Tratatului de la Saint-Germain să nu fi fost una negativă din partea actorilor. În acest caz, ceea ce ar fi putut formula această tendință ar fi fost modificarea funcției de putere care genera tiparurile de comportament. Adică, prin neasumarea poziției de către actori în context,

așteptările au întrecut posibilitățile pe care logica le putea oferi. Din acest punct de vedere, trebuie să precizăm că exista posibilitatea ca acesta să fi fost un act de grup, nu unul individual.

Sigur este că a existat o tendință de îmbunătățire a poziției pentru obținerea de câștiguri. Prin urmare, noua logică a presupus că limitele centrului de echilibru, cel care oferea rațiunea, puteau fi împinse la maxim. Tehnic, aceasta ar fi însemnat ca importanța fundamentelor determinate de context să nu mai fie susținute de rolul și poziția actorilor la fel de mult. Acest act viza ca ele să fie trecute la un nivel secundar. Astfel se formează prima etapă care arată că raportarea poziției la context putea oferi mai mult actorilor, în cazul în care exista o relaxare. Cum orice poziție nouă trebuie întărită, teoria spune că în lipsa echilibrului sau a unei balanțe de putere, funcțiile forțelor devin elemente de întărire. Ceea ce s-a și întâmplat, contextul și elementele de raportare au determinat ca fundamentele să devină punct de presiune. Rezultatul a fost contrar, respectiv a generat răspunsuri. Aceasta însemna că nici cadrul nu putea admite o discordanță în continuitatea primului cadru, prin suprapunerea mai multor logici cu un anumit nivel de discordanță.

În acest punct este formată a doua etapă, ca răspuns la lipsa introducerii tuturor grupurilor pe baza aceleiași scheme logice. Prin urmare, ceea ce descrie acest pas este un mecanism de corecție care introduce precedentul și rolul actorilor drept condiții de menținere a limitelor. Astfel, cele două grupe sunt aliniate la context și fundamente ca factori de confirmare și control. Prin această acțiune, prima aliniere formulează o realitate nevalidată, unde cerințele constituite pe baza unor așteptări suferă alterarea coerenței datorită faptului că nu mai pot fi confirmate prin realitatea care există.

Utilizarea arhitecturilor ontologice pentru analiza Tratatelor de la Saint-Germain și Trianon, din perspectiva mediului de securitate și a semnificației pe care o au într-un sistem de pace, subliniază anumite aspecte. Deși tratatele au apărut în același context și pentru aceeași problemă, supunerea lor la mediul de securitate a determinat două modele – unul de stabilitate, iar altul de aliniere. Cu toate

acestea, ambele modele urmăreau atingerea aceluiași scop, prin raportarea la două aspecte ale aceleiași probleme – noile raporturi dintre statele succesoare. Producerea tensiunilor, însă, trebuie înțeleasă ca fiind un efect artificial care a rezultat din modul în care actorii au înțeles realitatea în care tratatele au fost aplicate. Figura 9 subliniază acest lucru cel mai bine.

În al doilea rând, ambele tratate au venit într-o realitate care exista deja, deci nu au format-o ele, și care conținea procese istorice. Este greu de crezut că în lipsa acestora ar fi fost suficient un eveniment sistemic care să le producă și să le dezvolte într-o perioadă atât de scurtă. Aceasta are însă legătură cu asumarea faptului și a realității istorice.

Simularea vocabularelor în cadrul ontologiilor este un instrument de analiză adresat situațiilor și evenimentelor complexe. Prin aceasta se caută găsirea sau identificarea de tipare care ar putea permite înțelegerea complexității din punct de vedere al domeniului de referință, nu de reinterpretare a acestuia. Din acest punct de vedere, simulările efectuate arată că rolul celor două tratate a fost unul de organizare și nu de direcționare a proceselor spre un rezultat prestabilit. În acest sens, tratatele ofereau o abordare modernă și de perspectivă a unor procese care se apropiau de finalizare. Astfel, tratatele veneau să sublinieze nevoia de perspectivă și de integrare a rezultatelor într-o paradigmă nouă pentru a putea performa.

3. Prospecția și predictibilitatea alternativelor

Analiza arhitecturilor ontologice a scos în evidență faptul că cele două tratate menționate au exprimat, raportat la mediul de securitate, două tipare diferite. Consecințele și impactul pe care acestea le-au avut în ceea ce privea dezvoltarea viitorului însă nu au fost individualizate. La sistemul de implicații pe care acestea le-au format s-au mai adăugat și elemente externe care au determinat o linie de evoluție legată de dezvoltarea stării de la nivel european. Așa cum a

arătat abordarea mediului de securitate prin fig. 2.1 și 2.2, punctele de presiune care au generat setul de frustrări erau legate în mare parte de capacitatea scăzută a actorilor în admiterea realității postbelice. Față de acestea însă mai sunt adăugate și anumite idiosincrazii de ordin social-cultural-istoric care, în procesul de reconfigurare a Europei, au găsit forța de a le amplifica. Dacă acestea erau adevărate sau nu este o întrebare la care istoria și studiile politice răspund. Distinct de acest fapt, sistemul de la Versailles a fost un proces de redescriere a fostului centru de putere al lumii care devenise depășit din punct de vedere a ceea ce însemna Sistemul Internațional. Astfel că acest proces viza, în primul rând, reformularea paradigmei care dădea sensul și înțelegerea mediului internațional. Sub această dimensiune, Tratatele de la Saint-Germain și de la Trianon veneau ca mecanisme de introducere în profunzime a noilor reforme necesare în contextul schimbării. Pe de altă parte, tendințele de reorganizare din Europa postbelică reprezentau o realitate mai veche, bazată pe procesele istorice dintre națiuni. Putem spune, astfel, că și numai din acest punct de vedere idiosincraziile deveneau irațională și ar fi trebuit să facă loc rațiunii care să ducă la formularea unei construcții moderne în Europa și în lume.

Totuși, în perioada postbelică, în Europa ceva nu a mers bine, în ciuda aspectului descris mai sus. Această deviație a fost cea care, într-un scurt timp, a condus la creșterea tensiunilor și a vulnerabilităților, ceea ce a deschis drumul spre al Doilea Război Mondial. Din acest punct de vedere este interesant cum se speculează că un sistem care însemna modernitatea politică și de securitate ar fi putut fi sursa acestei căi. Pe de altă parte, incapacitatea marilor puteri europene de a accepta faptul că noua realitate nu mai putea susține sub nici o formă paradigma centrismului și a unei ierarhii funcționale reprezintă un punct de vedere mai realist. Ceea ce ne spune aceasta este că, de fapt, statele europene nu aveau suficient de dezvoltată abilitatea de adaptare și asimilare a vitezei cu care schimbările se

întâmplau. Din această cauză, sursa alterării nu a rezultat din sistemul de reorganizare, ci mai degrabă din imposibilitatea actorilor de a identifica noile oportunități și de a-și regândi puterea în corelație cu noile elemente care o formulau.

Obiectivul acestei părți este îndreptat spre a prospecta care au fost posibilele alternative de evoluție ale situației de după 1918 și ce semnificație aveau acestea. Astfel, în loc să ne îndreptăm atenția spre analiza politică dedicată acestui subiect în literatură, vom urmări construirea unei explicații cu sens larg despre cum anume sistemul de la Versailles a determinat evoluția istorică. În particular, care era viitorul la care acest sistem se raporta și ce anume reprezenta pentru evoluția Europei. Pentru acest demers suntem interesați care a fost distribuția probabilităților în procesul istoric și ce anume a conținut el. Pe această bază vom construi un proces invers de raportare a rezultatului care se dorea la realitatea care a existat. Rezultatul acestui demers este imaginea viitorului pe care sistemul de la Versailles îl căuta și față de care putem genera explicații cu sens larg.

Pentru început considerăm că există un proces Markov finit care exprimă relația Chapman-Kolomogorov. Procesului îi este repartizat $S \in (s_1; \dots; s_n)$; $n \neq \infty$, o mulțime finită de stări discrete atașate. De asemenea, există un șir de variabile discrete $(V_n)_{n \in N}$ astfel încât pentru fiecare variabilă corespunde o stare "s". Astfel, pentru orice pereche $V_i = s_i$ există o probabilitate $p_i, i \in S$ prin care se înțelege că probabilitatea poate parcurge mulțimea de stări finite S ale procesului.

$$P(V_1 = s_1; \dots; V_{n-1} = s_{n-1}; V_n = s_n) = p(s_1) \prod\nolimits_{i=1}^{(n)} p(s_{i-1})(s_i) \quad (1)$$

$$\begin{cases} p_i \geq 0; \ \forall \ i \in S \\ \sum\limits_{i=S} p_i = 1 \end{cases}$$

Pentru (1) se consideră că există o matrice de tranzit a stărilor $p_{i,j}^n, i, j \in S; n \in N$ care determină probabilitatea de ajungere din starea „i" în starea „j" după un număr de „n" pași:

$$\begin{cases} p_{i,j} \geq 0, i, j \in S \\ \sum_{i=0}^{n} p_{i,j}^{n} = 1\,, \forall\, j \in S \end{cases} \quad (2)$$

Din (2) deducem că știind starea inițială „i" a procesului Markov, probabilitatea ca acesta să se afle într-o stare j, într-un anumit moment „s", după ce a parcurs 'm" momente este:
$p_{i\to j}^{0} = p_{i\to j} = p(V_{o+m}(s) = j|\, V_s = i)$. Dacă apreciem acest moment ca fiind unul de „referință" pentru starea finală posibilă, atunci pentru alternativele posibile ale stării finale avem:

$$p_{j,s_n}^{m} = p'[V_{s+m} = s_n(\sigma)|\, V_s = s_n'];\ \forall\, s \in [0;1];\ n \in N;\ s_n, s_n' \in S\ şi\ s_n \neq s_n' \quad (3)$$

$$p_s^{(m)} = \sum_{s_n \in S}^{n} p_{s_n} p^{(n)} s_n'$$

Adică $p'[V_{s+m} = s_n(\sigma)]$ este probabilitatea ca în momentul final „n" procesul să determine un set de variații posibile ale stării finale. Prin aceasta considerăm că în baza procesului istoric descris prin (1) se ajunge la un moment dat într-un punct de referință care va aloca finalului un set de scenarii care pot fi diferite de ceea ce începutul putea preconiza.

Astfel, se formează premisa că a existat un eveniment sau un grup de evenimente anterioare care au fost determinate de o combinație anume de variabile. Adică de o succesiune anume de stări care să faciliteze starea necesară ca acesta să apară:

$$E = \left\{C_{V_n}^{k} \in E^{\,(n+1)}\right\}, n \geq 1$$

În continuare ne referim la E ca un trecut general care este construit pe o combinație specifică de stări, astfel încât: $p = \left\{C_i^k V_{(n+1)} = s_{i+1}|\, E(n) = j_n\right\}$. Din aceasta putem admite că în procesul Markov

mai sus descris punctul de referință al stării finale este independent de combinația vectorilor dacă se cunoaște punctul de referință.

$$p(s_n|V_m = j_m)p(E|V_m = j_m)$$

În caz contrar, starea finală este dependentă de evenimentele anterioare determinate de combinația specifică de variabile. Cu alte cuvinte, dacă la un moment dat istoria a confirmat sau a subliniat existența unui punct de referință pentru modul cum lucrurile au evoluat în cazul Europei, atunci partea matematică ne spune că deznodământul a fost determinat în mod independent de evenimentele anterioare acelui punct. Altfel, deznodământul a fost generat de existența acelei combinații specifice de variabile.

Pentru expunerea imaginii considerăm că S are 27 de stări care reprezintă perioada temporară dintre sfârșitul Primului Război Mondial și anul 1935. Fie probabilitatea de trecere din starea 1 (1918) în starea 27 (1935) prin 27 de momente $p_{1\to27}^{(27)}$ astfel, $p(V_1 = s) = p_s; s \in [0; 1]$. Unde, 0 este stabilitate absolută, iar 1 este risc maxim. De asemenea, considerăm că există un set finit de evenimente $E \in \{E_0, \dots, E_y\}$ care sunt induse în mod aleator în cadrul procesului de referință. Singura regulă pe care o introducem legat de aceste evenimente este următoarea: Primul eveniment are o probabilitate p să apară și alta $q = 1 - p$ să nu apară, pentru acest prim eveniment apariția evenimentelor sunt strict independente. Următorul eveniment însă este legat de distribuția probabilităților primului eveniment, în sensul că probabilitățile p_2 *și* q_2 ale acestuia pot obține valori care să le reflecte pe primele, dar fără să le determine în mod condiționat $p_2(0; 1) = p_2(p_1, 1 - p)$. Ne vom referi la acest aspect ca influența probabilităților.

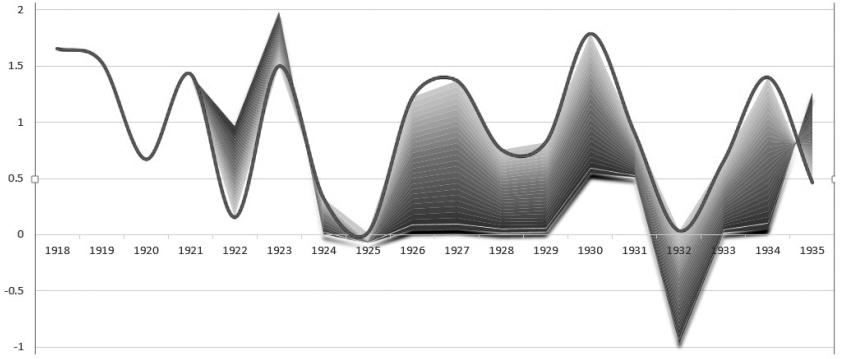

Fig. 10 Dezvoltarea stărilor sub procesul Markov

Pentru imaginea din figura 10 am considerat ca valoarea fiecărei stări să fie stabilită în mod aleator, ținând cont de distribuția variabilelor dependente. Această decizie ne permite să considerăm că orizontul consecințelor, prin sistemul de pace de la Versailles, a fost unul deschis oricărei posibilități. Astfel, apare asumpția că singurul factor de determinare este modul colectiv al actorilor de raportare la sistemul de pace. Cu toate acestea, se poate observa că prin comportamentul procesului istoric starea a cunoscut o dezvoltare contrară trendului. Adică, volumul perspectivelor negative s-a mărit sub linia de evoluție indusă. Existența acestui fapt determină posibilitatea a două scenarii. Primul este îndreptat strict asupra comportamentului pe care l-au avut actorii, acesta descriind o problemă de ruinare. Prin aceasta înțelegem că actorii au admis formularea unui cadru de competiție care urmărea, pe baza poziției obținute, mărirea câștigurilor pentru întărirea a ceea ce au obținut. Pe de altă parte, există actorii pentru care pierderile suferite s-au transformat în frustrări. Pentru aceştia intrarea în joc însemna posibilitatea de a obține înapoi ce au pierdut. În termeni clasici aceasta a devenit o competiție de putere într-un mediu în plină reorganizare. Drept urmare, cum probabilitatea de câștig este raportată la probabilitatea de pierderi a celorlalți jucători, pe baza unui asemenea joc nu este greu să ne imaginăm consecința, și anume că, a existat un moment în care pierderile nu au mai putut fi susținute. Acesta a reprezentat punctul

de referință în care evoluția stării a fost afectată în sens negativ, fără posibilitate de revenire.

Al doilea scenariu înțelege modul în care starea s-a dezvoltat din perspectivă sistemică. Respectiv, pe lângă comportamentul actorilor au existat factori de forță care în mare parte au rezultat din modul în care s-a făcut reorganizarea Europei. În acest context, tendința istorică a actorilor de a încerca integrarea a două paradigme în același proces a făcut dovada de a fi sursă pentru dezvoltarea unui mediu extrem de volatil pentru aceste elemente. Ca urmare, noua structură a devenit mai puțin capabilă să reacționeze la noile tipuri de provocări. Printre acestea amintim criza economică din anii '30, situația postbelică sau instituționalizarea mediului internațional. În al doilea rând, tendința actorilor de a încerca introducerea unor artificii de politică în detrimentul continuării procesului de reorganizare a reprezentat un pas decisiv spre destabilizare.

Toate aceste elemente au afectat, într-o măsură mai mare sau mai mică, ceea ce trebuia să reprezinte sistemul de pace de la Versailles. Total diferit de ceea ce a produs, sistemul de pace de la Versailles însemna un proces de convergență politică, socială și economică a statelor europene. Această direcție de dezvoltare însemna o necesitate de adaptare la noul context de transformare care trebuia să se bazeze pe cultura europeană mai mult decât pe practici anterioare. În acest sens, trebuie menționat faptul că echilibrul între națiuni și aptitudinea pentru de competitivitate, ca direcții introduse de a Doua Revoluție Industrială, au devenit tendințe logice într-o realitate complexă[84]. Incapacitatea Imperiului Austro-Ungar sau a celui otoman de a introduce reformele necesare în construcțiile multinaționale subliniază acest punct de vedere cel mai bine. Astfel, sistemul de pace de la Versailles prezenta această alternativă de adaptare a capacităților naționale la noile cerințe globale. Dar pentru ca acest fapt să poată fi realizat era necesară definitivarea raporturilor dintre națiuni. Din acest punct de vedere, sistemul de pace de la Versailles

[84] Adolph Lowe, "The Trend in World Economics", în *The American Journal of Economics and Sociology,* Vol. 3, Nr. 3, 1944, pp. 419-433.

se raporta la o realitate existentă. Prin urmare, sistemul venea să recunoască și să finalizeze niște procese istorice prin oferirea unei perspective moderne cadrului pe care acestea le dezvoltau.

Din acest punct de vedere, alternativa la ceea ce s-a întâmplat în Europa era formularea unui cadru modern de competitivitate care își putea găsi sursa de dezvoltare într-un proces continuu de convergență. În fapt, această direcție de evoluție trebuia să fie răspunsul vechiului centru de putere al lumii față de schimbările sistemice care existau. Din punct de vedere politic, acest proces de regândire a ordinii însemna transformarea puterii dezvoltate prin dominare și elemente de forță într-un mecanism de influență globală. Pentru statele europene acest fapt însemna înlocuirea unor geometrii de putere rigide într-o configurație colectivă care să poată reprezenta interesele europene. Se poate admite, astfel, că întreg sistemul de pace de la Versailles nu era altceva decât un proces de transformare a centrului de putere într-o construcție adaptată noii paradigme internaționale.

În ceea ce privește resursele necesare, mai ales în perioada de după conflict, situația economică a reprezentat un subiect sensibil. O dată pentru că făcea referire la despăgubirile de război care trebuiau achitate pe baza unui sistem fiscal care nu era pregătit pentru așa ceva. Iar în al doilea rând pentru că privea reconstrucția Europei similar cu dezvoltarea sa. Această situație însă a avut avantajul de a readuce în discuție procesele de integrare economică drept mod de soluționare colectivă a provocărilor. Acest lucru însă nu însemna neapărat și începutul unei unificări politice continentale. Din acest punct de vedere, economistul Schmoller era cel care argumenta că unificarea politică era necesară după începerea integrării economice pentru ca aceasta să fie coerentă[85]. Punctul de referință pe care el îl avea în minte când a făcut afirmația o constituia *Zollverein,* dar o dată cu războiul acesta devenea o poziție greu de susținut. Cu toate acestea, principiul a rămas încă unul valabil și anume că unitatea trebuie

[85] H. R. Mussey, "The challenge of mid-Europe", în *Political Science Quarterly,* Vol. 32, Nr. 3, 1917, pp. 450-458.

să primeze. Ceea ce rămânea astfel fiabil era creșterea competitivității statelor europene în raport cu Statele Unite[86]. Memoria imperiilor însă era una vie care inducea în noul context atât teamă cât și dorință. Astfel, aceasta a devenit un factor de inhibare care a determinat îndreptarea resurselor materiale și politice spre o cursă de securitate. Ceea ce rămânea, astfel, erau ideile care reușeau totuși să ridice interes în Liga Națiunilor și în anumite cercuri politice. Distinct de sistemul de pace, începerea unei integrări economice din partea statelor ar fi însemnat formularea unui cadru de ordonare și coordonare a resurselor care au mai rămas. Prin acest cadru, disensiunea dintre tendința de acoperire a pagubelor și puterea de îndeplinire a clauzelor putea să fie îndreptată spre generarea unei stabilități economice comune care să urmărească interesele colective de refacere.

Această pereche de context-comportament are un element comun care credem că era responsabil pentru formularea vectorului de evoluție și a direcției. Comparând figura 10 cu figura 2.1, observăm că este redus aproape de tot tocmai elementul de forță – dinamică. În lipsa acestuia starea chiar dacă a fost bazată pe un cadru teoretic promițător începea să se altereze. Explicația survine din faptul că dinamica reprezenta motorul de mișcare într-o direcție sau alta, ori în lipsa ei factorii reziduali deveneau surse de întărire pentru alimentarea frustrărilor produse în Europa. Astfel, în locul unui mecanism care să inducă activitate care să poată fi utilizată pentru depășirea situației apare o stare care tinde spre static. Cu această diferență, modelul indus prin sistemul de pace începe să admită modificări ale vectorului de evoluție prin mărirea variațiilor.

Nici în cazul în care ar fi existat o dinamică puternică nu este sigur că funcția de evoluție ar fi putut conduce spre poziția optimă. În primul rând datorită faptului că timpul necesar pentru producerea unei integrări economice era destul de limitat față de primul șoc global –

[86] Peter Stirk, "Integration and disintegration before 1945". În Dinan Desmond, (ed.), *Origins and evolution of the European Union,* New York, Oxford University Press, 2014, p. 22.

criza. Ori în fața acestui examen Europa era prinsă în plin proces. Cu toate acestea, două aspecte sunt importante: primul – efectele negative ar fi fost mult mai scăzute, pentru că în locul unui sistem individual exista un model colectiv, iar frustrările formulate datorită sistemului de pace puteau fi anulate prin existența unui set de performanțe. În al doilea rând, existența dinamicii nu reprezenta un factor imperativ, mai mult, acesta era o funcție pentru comportamentele actorilor în procesul evolutiv. Acest lucru ar fi însemnat că dinamica mediului de securitate nu putea impune comportamente, dar putea descrie aplicații care să fie utilizate ca puncte de reper în procesul evolutiv general. Trebuie subliniat că la nivel general, situația din Europa a fost dificilă datorită faptului că actorii refuzau să admită realitatea în totalitate. Acest lucru a însemnat introducerea diferitelor artificii, prin care s-a considerat că dinamica mediului de securitate putea reformula anumite geometrii care să asigure stabilitatea. În acest sens, eroarea a fost că nu s-a putut înțelege că noile forțe trebuie să caute echilibrul tocmai într-un dinamism raportat la întreg Sistemul Internațional, nu doar la centrul european.

Între ceea ce s-a întâmplat în Europa și oportunitatea care a existat prin modelul propus, readmiterea realității și ambiția de a acționa pe baza unei viziuni „pragmatice" au fost cele două elemente care au făcut diferența. Procesul de reconfigurare a Europei a fost un proces istoric care a pornit de la baza unei realități. Datorită însă forței și a violenței pe care a reprezentat-o Primul Război Mondial, modelul de pace propus nu făcea altceva decât să readucă în discuție și să aibă posibilitatea de a implementa o perspectivă care s-a născut în Europa secolelor trecute. Utilizarea ontologiilor și a cadrului operațional nu și-a propus în nici un moment să reinterpreteze istoria pe baza anumitor observații. În schimb obiectivul a fost să putem aborda complexitatea cadrului de analiză și să evidențiem elementele moderne care s-au regăsit în aceste procese. Faptul că s-a putut găsi relativ ușor un set atât de mare de elemente de configurație și securitate moderne nu

face altceva decât să sublinieze nevoia de o viziune cu adevărat pragmatică în soluționarea unei crize sistemice.

Raportarea unor rezultate operaționale la cadrul de analiză istorică generează înțelegerea că viitorul Europei putea fi stabil în contextul schimbărilor sistemice doar dacă genera un punct de echilibru. Ca într-o succesiune de evenimente, acesta se putea obține doar prin înlocuirea puterii imperiale cu influența unei construcții colective. Aceasta din urmă putea fi obținută doar prin reglementarea raporturilor dintre națiunile europene pe baza noii paradigme. Față de această realitate, sistemul de pace de la Versailles a produs un set de tratate care trebuiau să abordeze diferite aspecte ale realității. În acest punct, analiza operațională a permis, pentru cele două cazuri studiate, să evidențieze tiparurile construite în raport cu complexitatea contextului.

Prin cele patru tiparuri pe care le-am semnalat am reușit prezentarea unui cadru explicativ al elementelor de modernitate și noutate care au fost introduse în scopul proiectării viitorului. În ceea ce privește alternativa principală la ceea ce s-a întâmplat trebuie menționat faptul că logica acesteia își găsea argumentul și legitimitatea tocmai în procesele istorice de reformare a Europei. Astfel, în urma războiului, contextul internațional determina ca acest model să fie un pas logic în ceea ce privea adaptarea centrului de putere la noua ordine internațională. În acest sens, analizele au arătat că un factor principal pentru neîndeplinirea acestei adaptări a fost starea statică instaurată dinspre mediul de securitate spre sistemul de pace. Astfel, tiparurile care s-au construit au început să își înlocuiască sensurile originale cu logici care le permitea funcționarea. Acesta credem că a fost în procesul evolutiv elementul de imprevizibilitate care a determinat variațiile istorice și modificarea fluxurilor de informații.

Concluzii

Eforturile de a modela, din punct de vedere politic, social și internațional consecințele Primului Război Mondial asupra evoluției Sistemului Internațional sunt complexe. Ca eveniment sistemic, Primul Război Mondial nu a avut un scop politic clasic (puterea și securitatea). În schimb, obiectivul formulat urmărea restructurarea relațiilor de putere drept reacție la incongruențele și dezacordurile care existau în ordinea mondială[87]. Din această cauză, soluția pe care sistemul de pace de la Versailles o oferea se adresa reformulării echilibrului, chestiunii de putere relativă și influenței. Aceasta însă s-a reușit doar parțial, datorită lipsei continue de coerență a funcției comune asociată noului mecanism.

Distinct de relația dintre puterea relativă și politica sistemului de alianțe, noul sistem de pace a încercat să introducă o abordare din perspectiva securității colective[88]. Ceea ce propunea, astfel, modelul era dezvoltarea unui cadru de construcție dinamic pentru noile tipuri de raporturi de putere pe baza unor procese de convergență și competiție între state. Datorită, însă, tendinței de combinare a paradigmelor, operaționalizarea modelului aborda cele două dimensiuni ca elemente asincronice. Efectul produs, astfel, fiind generarea de deviații. Pe de o parte, datorită competiției globale instaurate între state pentru întărirea poziției regionale, pe de altă parte, datorită faptului că noile dinamici constituiau forțe diametral opuse în ceea ce privea înțelegerea interesului național, respectiv urmărirea securități colective. Din această cauză, factorii de stabilitate au generat două aspecte contradictorii ale puterii în perioada postbelică.

În ceea ce privește chestiunea influenței, aceasta a devenit în noua paradigmă echivalentul unei funcții a puterii politice. Într-un mediu

---

[87] Thomas R. Sgannon, *An introduction to the world-system perspective,* Colorado, Westview Press, 1996, p. 39.
[88] Herbert S. Dinerstein, "The Transformation of Alliance Systems", în *The American Political Science Review,* Vol. 59, Nr. 3, 1965, pp. 589-601.

proiectat pentru multilateralism, aceasta a însemnat că aspirația pentru argumentarea forței prin mărirea influenței, în mod individual, să formuleze premisa punctelor de presiune. Pentru puterile învingătoare, cu excepția Statelor Unite, influența a însemnat favorizarea în politica internațională a realismului tradițional ca mod de legitimizare a forței în procesele de asociere. În anii postbelici, acest cadru a început a fi utilizat tot mai frecvent ca raționament pentru impunerea voinței în schemele de cooperare internaționale[89]. Pentru echilibrul european, această schemă și-a găsit expresia strategică în politica marilor puteri referitoare la modul de distribuție a puterii. Pe de o parte, multilateralismul a însemnat pentru acestea diversificarea temelor de securitate, ceea ce a transformat balanța de putere într-o politică globală de maximizare a potențialului puterii[90]. La aceasta a mai fost adăugată politica preventivă a marilor puteri care, sub frica repetării experienței, au avut tendința de a impune anumite scheme de cooperare.

Din această cauză, într-un mediu în care organizarea colectivă admitea simultan atât centralitatea națiunii în mediul de securitate, cât și cea colectivă, procesele de reacție naționale apăreau ca răspunsuri raționale la ceea ce însemna noul model de reglementare a securității. Susținerea Anschluss-ului, de exemplu, ca proces politic față de obsesia Franței referitoare la posibila revenire a Germaniei ca amenințare și-a găsit rațiunea tocmai dintr-o astfel de schemă[91]. Drept consecință, la nivel continental, aceste tendințe au mutat în perioada postbelică structura balanței de putere dinspre Occident spre centrul continental[92] fiind tot mai contestat nu doar Tratatul de la Versailles, ci și Tratatele de la Saint-Germain și Trianon. Pentru noul

[89] M. J. Balogun, *Hegemony and sovereign equality. The interest contiguity theory in international relations,* New York, Springer, 2011, p. 80.
[90] Richard Little, "The balance of power in politics among nations". În Williams Michael C., (ed.), *Realism reconsidered. The legacy of Hans Morgenthau in international relations,* New York, Oxford University Press, 2007, p. 153.
[91] Colin S. Gray, *Războiul, pacea și relațiile internaționale. O introducere în istoria strategică,* Iași, Polirom, 2010, p. 133.
[92] Hans J. Morgenthau, *Politica între națiuni. Lupta pentru putere și lupta pentru pace,* Iași, Polirom, 2007, p. 231.

model de stabilitate această mișcare a însemnat începutul unui proces de destructurare strategică. Operaționalizarea acestui cadru subliniază faptul că raporturilor de putere dintre state nu puteau fi ajustate doar prin utilizarea unui singur model de referință. Aceasta a rezultat din faptul că factorii dintre putere – stabilitate – riscuri nu aveau o ierarhie clar determinată. Astfel, ceea ce putea fi decisiv pentru o perspectivă își putea pierde sensul în context. Din această cauză, condițiile introduse în relațiile interstatale au început să afecteze mecanismul de soluționare a problemelor viitoare. Ceea ce a fost tradus prin supunerea complexității la menținerea stabilității din raporturi de putere. Drept urmare, ceea ce trebuia să inducă un comportament mai rațional și mai tolerant în relațiile internaționale, față de complexitate, a generat mai multe perspective false și proporții de cauzalitate.

Cercetarea operațională a procesului de reconfigurare de după 1918, pe baza analizei structurilor ontologice, a permis dezvoltarea unei perspective formal-istorice asupra dinamicilor. Prin această analiză s-a putut determina formalismul, obiectivitatea și terminologia necesare pentru înțelegerea cadrului de interpretare a rezultatelor aferente studiului. Utilizarea unei semantici similare cu cea din domeniul istoriei a permis o comparație obiectivă între realitatea istorică și caracterul dinamicilor din cadrul proceselor regionale. Explicațiile și interpretările, astfel obținute, au arătat existența unui set considerabil de axiome și principii care erau atașate vectorilor din procesul de reconfigurare postbelică a Europei Centrale. Toate acestea vin să reitereze complexitatea procesului postbelic care a existat în contextul transformării Sistemului Internațional. Abordarea ontologiilor, de la global la regional, aferente tendințelor care au existat înainte și după terminarea Primului Război Mondial, au arătat că vectorii de reorganizare atașați modelelor istorice acopereau un set de aspecte foarte mare. Astfel se poate afirma că, tensiunile și presiunile formate pe orizontul de timp istoric al Europei Centrale a descris o construcție de colecții a cărei complexitate a fost dezvoltată în

mod continuu. Cu toate acestea, trebuie să spunem că sursa principală a acestora o constituiau situaţiile şi stările de tensiune dintre naţiunile Europei pe care marile puteri au refuzat să le admită şi să le rezolve.

Raportat la această stare de fapt, procesul de transformare sistemică nu au făcut altceva decât să sublinieze inconsistența argumentului pentru susţinerea tradiției de către marile puteri. În acest sens, modelul a încercat să acopere un număr cât mai larg de aspecte prin utilizarea criteriilor descrise. Rezultatul acestui demers a evidenţiat decalajul care exista din punct de vedere istoric între securitatea descrisă de schema ontologică a Europei şi perspectivă modernă a raporturilor care trebuia abordată. Faţă de acestea, modelul a arătat că, disfuncţionalitatea care exista în organizarea Europei şi idiosincraziile bazate pe realitatea istorică au reprezentat în mod continuu şi argumentat stări de fapt reale.

Opinia românească față de tratatele de pace de la Paris (primul deceniu interbelic)*

Vasile Pușcaș, Vasile Vesa

Încă din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, opinia publică din statele europene a fost tot mai interesată și de felul în care guvernele derulau politicile externe. Revoluțiile de la 1848-1849 au mobilizat mase de oameni în susținerea unor reforme de politică internă, dar evenimentele europene și cele internaționale de până la Primul Război Mondial au dovedit că interdependențele s-au intensificat nu doar în ceea ce privește relațiile inter-state, dar și în ceea ce privește pieţele regionale și piața globală, în anumite domenii socio-economice. Tot mai frecvent, limbajul politicienilor și mass-media făcea referire la opinia publică națională și opinia publică europeană. Mișcările naționale din Europa Central-Sud-Estică își continuau opțiunile pentru exprimări identitare statale, dar conștientizau că statele-națiune puteau funcționa numai într-un context european și internațional. Îndeosebi după 1870, politicienii și guvernele au început să considere opinia publică nu doar mijloc pentru activizarea unor mișcări și tendințe, direcții politice interne, îndeosebi în relație cu orientarea liberală, dar și ca parte a întregii vieți sociale. În acest context, politica externă începea și ea să devină tot mai mult un aspect complex al întregii vieți naționale. Desigur, practicile guvernamentale, politice și diplomatice au resimțit cel mai mult presiunea opiniei publice, deoarece acestea se mențineau încă în sfera tradițiilor monarhice și/sau imperiale. De aceea, politica externă încă era menținută la statutul de „politică oficială”[1], sugerându-se necesitatea

*Text al celor doi autori preluat și dezvoltat după „Studia Univ. Babeș-Bolyai”, Historia, XXXII, 2, 1987, pp. 62-73

dezbaterii ei doar în cercuri politice foarte restrânse. Chiar și așa, în jurul anului 1914, discuțiile despre realizarea unor alianțe, șansele păcii și războiului, relațiile cu statele învecinate, soarta unor crize locale sau/și regionale, efectul aspirațiilor naționale ale unor popoare, configurările de putere etc. erau de un viu interes pentru opinia publică a statelor europene.

În 1915, când a finalizat cartea despre învățămintele psihologice ale războiului care era în derulare, Gustave Le Bon scria că încleștarea nu era doar între armatele angajate în conflict ci și între „forțe psihologice" care urmau a genera imense bulversări ale sentimentelor și gândirii, mergând până la schimbări ale idealurilor, principiilor și chiar elitelor. Cunoscutul autor francez a atras atenția asupra „urii de rasă" care a dominat judecata unor lideri politici și militari, îndeosebi din tabăra Puterilor Centrale, dar și mediocritatea unor demnitari ai epocii, ilustrând prin cazul celor care l-au consiliat pe împăratul Austro-Ungariei[2]. Încă de atunci se considera că problema europeană principală, de la sfârșitul războiului, va fi transformarea Europei prin aplicarea principiului naționalităților, organizarea viitoarei păci prin triumful dreptului, dar și ținând cont de interdependențele financiare, industriale, comerciale etc. Și, nu în ultimul rând, șansa reconfigurării Europei postbelice depindea de capacitatea de exprimare a mentalității moderne a națiunilor și a liderilor lor. Până la sfârșitul Primului Război Mondial, aproape nu a existat localitate de pe continentul european care să nu fi fost afectată de conflagrație, ceea ce a atras o implicare directă ori indirectă a fiecărui cetățean din Europa în vârtejul războiului. Adăugând zguduirea revoluției bolșevice, din a doua parte a perioadei războiului, dar și impulsurile politicienilor locali, vom înțelege cât de agitată trebuie să fi fost opinia publică europeană („sentimentele populare") în etapa în care

1. Brunello Vigezzi, *Politica estera e opinione publica in Italia dall'unita ai giorni nostri,* Jaca Book, Milano, 1991, p. 62

2 Gustave Le Bon, *Enseignements Psychologiques de la Guerre Europeenne*, Ed. Flamarion, Paris, 1916, p. 177.

urma a se discuta tratatele de pace. Din acest punct de vedere, în mod cert nu mai există similitudini cu alte epoci istorice.

În vara anului 1914, când a izbucnit Primul Război Mondial, românii din Vechiul Regat erau deja impregnați de sentimentele care se manifestau datorită războiului. Războaiele balcanice (1912-1913) au arătat nu doar amenințările permanente la care era expusă țara, dar și sacrificiile pe care soldații români și populația civilă erau solicitați să le aducă pe teatrele conflictului. Postura de învingător care s-a inoculat opinie publice naționale, prin Pacea de la București (1913), a fost primită de români mai degrabă ca o ușurare, iar sentimentul că România devenise un factor de luat în seamă în Europa de Sud-Est a fost trăit mai intens de elita politică. Un efect mai puternic a avut acest eveniment în rândul românilor din provinciile care se aflau în compoziția imperiilor din jurul României. Activismul național s-a intensificat la românii din Transilvania și Banat, aceștia privind cu mândrie și speranță către un București care nu doar și-a afirmat aspirații naționale îndreptățite, dar devenise și un actor cu capacități de influențare regională. Liderii politici ai României au știut să evalueze corect contextul sud-est european, dar au avut și abilitatea de a naviga printre interesele din zonă ale imperiilor și statelor occidentale. Iar când Marele Război a fost declanșat, îngrijorarea opiniei publice a fost rezonantă cu sentimentul politic al elitei conducătoare care vedeau posibile pericole nu doar dinspre Puterile Centrale, dar chiar și dinspre Est. Motiv pentru care statutul de neutralitate a României a fost apreciat la justa sa valoare de către cetățeni. Chiar dacă au transmis o undă de nedumerire spre românii din Transilvania, Bucovina, Basarabia care au înregistrat efectele războiului din prima zi a declanșării lui[3].

Opinia publică europeană a cunoscut mutații contradictorii și cu intensități diferite în anii desfășurării Marelui Război. A fost bulversată în primii ani de după încheierea conflictului și a găzduit fermenții radicalismelor care s-au amplificat în perioada interbelică. Povestea lui

[3] Detalii la Liviu Maior, *Doi ani mai devreme-Ardeleni, bucovineni și basarabeni în război, 1914-1916*, Ed. Școala Ardeleană, Cluj-Napoca, 2016, pp. 65-184, 219-227.

Freud, vestitul psihanalist vienez, redă într-o măsură edificatoare desele pendulări și agitații de opinie care au dus la instalarea unei adevărate traume. Dacă în vara anului 1914, la fel cu marea majoritate a elitei din Imperiul bicefal, simțea că tot libidoul lui era „dedicat Austro-Ungariei", după un an și-a profilat studiile pe fenomenul morții și, în perioada următoare, a observat manifestarea traumelor cauzate oamenilor de război, pentru a ajunge să-și pună întrebări asupra conduitei europenilor și a ridica problema responsabilității/vinovăției față de ceea ce înfățișa societatea acelei vremi[4]. Iar una din marile dileme care a bântuit opinia publică, imediat după încheierea conflictului, a fost bine exprimată de Clemenceau atunci când constata că cei care au învins în război trebuiau să câștige și pacea. Întrebarea era: cum? Germanii, dar și Curtea imperială de la Viena, inclusiv elita politică de la Budapesta, lăsau a se crede că lansarea doctrinei Wilson va deschide calea unei reconcilieri între învinși și învingători, că nu vor exista responsabilizări și învinovățiri legate de începutul războiului și atrocitățile care au oripilat lumea. Pe de altă parte, în tabăra Aliată s-a întărit curentul de opinie care cerea ca suferințele pricinuite de gruparea Centralilor să fie pedepsite și, mai mult, să nu li se mai permită, în viitor, a ajunge la producerea unor astfel de fapte. Ca atare, s-a dezvoltat opinia ca vinovăția de război să fie asumată de cei învinși, iar pedepsele să fie îndreptate nu doar asupra statelor învinse, ci și a liderilor acestora care au fost implicați în deciziile de război. Iar în dezbaterile politice, dar și în cele istoriografice postbelice care angajau subiectul responsabilității/vinovăției pentru dezastrul Primului Război Mondial a apărut și sugestia de a responsabiliza chiar și opinia publică europeană. Aici trebuie să adăugăm că încă era prea firav acel segment de opinie care considera că în Europa era nevoie de o altă „atmosferă de sociabilitate"[5], în care opiniile publice din statele-națiune să interacționeze pentru a demonstra că „fondul armoniei europene" era „o condiție pentru propriul lor Stat-național"[6].

[4] Idem, *De la Marele Război la România Întregită*, Ed. Rao, București, 2018, pp. 39-40.
[5] Jose Ortega y Gasset, *Europa și ideea de națiune*, Ed. Humanitas, București, 2002, p. 115.
[6] *Ibidem*, p. 126

Conferința de pace de la Paris și tratatele încheiate în anii 1919-1920 au făcut, de atunci și până astăzi, obiectul multor judecăți de valoare, adesea contradictorii, din partea istoricilor, politicienilor, jurnaliștilor, artiștilor etc. Ceea ce este de înțeles avându-se în vedere faptul că tratatele de pace de după Primul Război Mondial au fost consecința unei conflagrații care a antrenat aproape toți actorii Sistemului Internațional de la începutul secolului al XX-lea, iar prin conținut au reconfigurat, prin texte de drept internațional, nu doar harta întregii Europe, dar și celelalte zone ale lumii. Iar daca am subscrie la o concluzie a istoricilor Charles și Barbara Jelavich, am putea adăuga că soluțiile codificate la Paris (1919-1920) nu erau ideale, dar „ele cel puțin s-au dovedit stabile"[7], chiar trecând „proba de foc" a celui de-al Doilea Război Mondial, a aranjamentelor de putere care i-au premers și urmat acestuia. Și am putea adăuga că multe dintre acestea au trecut și prin zguduirile Războiului Rece, inspirând comportamente și atitudini chiar și după 1989.

În perioada interbelică, tratatele de pace decise la Conferința de la Paris (1919-1920) au constituit, în general, ținta atacurilor istoriografiei țărilor învinse și au fost apărate de istoriografia țărilor învingătoare. Adevărul istoric trebuie însă căutat și de o parte și de alta, înlăturând carcasa exagerărilor. După al Doilea Război Mondial, judecățile de valoare asupra Conferinței de pace de la Paris (1919-1920) au ținut cont mai mult de contextul istoric larg, dar și de unghiul de vedere al evoluției relațiilor internaționale. Dintr-o atare perspectivă, Fritz Fellner argumenta, la cel de al XV-lea Congres Internațional de Istorie de la București (1980), că la Paris, în 1919-1920, s-a încercat pentru prima oară, cu rezultate semnificative, ca la o conferință de pace să se impună „forța dreptului" „dreptului forței"[8] În ceea ce privește o evaluare a acestora, istoricul vest-german Hermaun Graml a subliniat că „Pacea de la Paris a fost una dintre cele mai drepte pe care le-a cunoscut Europa, după mai multe secole"[9]. Într-adevăr, la o cercetare obiectivă asupra complexului evenimențial la care ne referim vom sesiza că „Pacea de la

[7] Charles și Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice, 1804-1920*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 377.
[8] F. Fellner, *Die Friedenserdnang von Paris, 1919-1920*, în „Rapports I Grandes themes et methodologie, XV Congres International des Sciences historiques", București, 1980, p. 224.
[9] Herman Graml, *Europe zwischen der Kriegen,* DTV Deutcher Taschenbuch, München, 1976, p. 48.

Paris" (1919-1920) a reprezentat o etapă de turnură semnificativă în derularea politicilor internaționale, inclusiv pentru faptul că, pentru prima dată în istorie, un areopag internațional de asemenea anvergură a luat în considerare și voința popoarelor mici și mijlocii (este cazul recunoașterii statelor-națiune din Europa Centrală și de Sud-Est, în conformitate cu tendințele firești de dezvoltare a națiunilor din această zonă).

Percepția istoriografică și cu atât mai mult cea politică despre Conferința de pace de la Paris (1919-1920) și tratatele rezultate în urma activității acesteia a fost puternic influențată și de modul cum opinia publică a epocii a primit sau comunicat evenimentele desfășurate în contextul respectivei întruniri internaționale. Iar opinia publică românească s-a preocupat de aspectele corelate Conferinței postbelice de pace cu o intensitate pe care probabil nu a mai avut-o până atunci fața de vreun eveniment intern sau extern. Pe când opinia publică din Vest a avut sensibilități îndreptate spre calitatea stării de pace, incluzând securitatea națională și cea individuală, ori proiecția relațiilor cu state fost inamice, adesea punând în centrul atenției orgoliul național sau aspirații imperialiste (ascunse sau directe), în România Mare publicul lega subiectul viitoarei păci de aspectele foarte delicate ale recunoașterii internaționale a rezultatului procesului desăvârșirii unității național-statale, de aspirațiile reformelor modernizatoare ale statului român și ale Sistemului Internațional și, nu în ultimul rând, de calitatea vieții cetățenilor. Intensitatea trăirii acelor evenimente a făcut posibilă și mobilizarea militară și cetățenească de la sfârșitul anului 1918, precum și în anul următor[10], românii conștientizând că lupta pentru o „eră nouă" nu se încheiase odată cu semnarea armistițiului. Nu este mai puțin adevărat că cetățenii României simțeau mult mai acut decât occidentalii pericolele instabilității întreținute în Europa Centrală de forțe conservatoare, după cum avuseseră de suferit ca urmare a acțiunii bolșevice în Est și, în prima parte a anului 1919, chiar în Vest. Fiind predispusă

[10] Dumitru Preda (coord), *La Roumanie et sa Guerre pour l'unite nationale. Campagne de 1918-1919*, Ed. Encyclopedique, Bucarest, 1995, p. 10

la o atitudine de activism și militantism, argumentată îndeosebi prin ducerea la îndeplinire a idealului național românesc, liderii politici din România nici nu au trebuit să fie foarte persuasivi pentru a da anumite tonalități și intensități manifestărilor opiniei publice românești din etapa imediat postbelică.

Datorăm istoricului Ion Calafeteanu o schiță de reconstituire istoriografică a felului cum opinia publică de la noi a receptat și propagat anumite decizii care au dus la intrarea României în Primul Război Mondial (1916) și profesorului Liviu Maior o solidă cercetare despre felul cum s-au raportat la Marele Război, încă din 1914, românii din Transilvania, Bucovina, Basarabia. Aceiași istorici au urmărit și modul în care opinia publică din România a primit știrile despre ceea ce s-a întâmplat la Conferința de pace de la Paris (1919-1920), îndeosebi tratarea problemelor românești de către respectivul for internațional.[11] Este vizibil faptul că opinia publică românească reflecta idealul unei generații care simțea că a venit timpul să ducă la îndeplinire un proiect național pe care l-au susținut generațiile de după 1848. Doar un entuziasm alimentat de astfel de acumulări de trăire națională putea să explice felul în care românii din Vechiul Regat au primit vestea intrării României în război (1916), ca și gesturile eroice ale trecerii Carpaților, retragerii și rezistenței mistice (Mărăști, Mărășești, Oituz) la atacurile germano-austro-ungare, ca și la ocupația Puterilor Centrale (sfârșitul anului 1917 și în 1918, până înaintea Armistițiului), remobilizarea de la sfârșitul lui 1918 și în 1919, atunci când și țărilor Antantei le era foarte greu să mențină trupele în stare de luptă pentru menținerea ordinii și stabilității în Europa Central-Estică.

O astfel de mobilizare populară, la care s-a adăugat starea de spirit generată de acțiunile politice ale românilor din Transilvania, Banat, Bucovina și Basarabia pentru desprinderea din Imperiile Austro-Ungar și Țarist și pentru unirea respectivelor provincii cu

---

[11] C. Botoran, I. Calafeteanu, E. Campus, V. Moisuc, *România și Conferința de pace de la Paris (1918-1920*), Ed. Dacia, Cluj -Napoca, 1983, pp. 99-107, 271-278, 364-375; Liviu Maior, vezi notele 3 și 4.

Regatul României a dat opiniei publice românești impresia că viitoarea pace va ține cont nu doar de opțiunile guvernelor, direct implicate în tratativele de la Paris, ci și de voința popoarelor, inclusiv a poporului român. De aceea, speranța exprimată frecvent de opinia românească era că la Conferința de pace de la Paris se vor pune jaloanele unei „lumi noi, bazată pe libertate și dreptate”[12]. Interesant este faptul că deși liderii politici de la București anunțau un optimism susținut pe prevederile Tratatului din 1916, opinia publică din România Mare a fost dominată de dezbaterea subiectului justeței intereselor naționale românești, a recunoașterii internaționale a desăvârșirii operei unității național-statale, cele mai multe exprimări de opinie asociind realizarea Marii Uniri de procesul exercitării dreptului românilor la autodeterminare. De aceea, multe voci publice din România, la sfârșitul anului 1918-începutul lui 1919, au fost încrezătoare că forța dreptului va prevala la viitoarea Conferința de pace. Motiv pentru care doctrina wilsoniană era văzută drept purtătoare a „dreptului național”, inițiatoarea unei „noi diplomații”. Context în care Tratatul cu Antanta, din 1916, era văzut doar ca dovadă a recunoașterii justeței revendicărilor naționale românești și de către „vechea diplomație”, așa cum aceasta era practicată în momentul când a fost agreat amintitul document. Adunările reprezentative pentru starea de spirit națională de la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, în 1918, care au decis unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu Regatul României erau argumente suficiente pentru opinia publică românească să preseze liderii politici și Delegația României la Conferința de pace de la Paris (1919-1920) pentru a-și sprijini revendicările interesului național pe aplicarea principiului wilsonian al dreptului națiunilor la autodeterminare. Acest subiect a fost dezbătut intens în presa românească a epocii și în mediile politice din București și din provinciile care așteptau să le fie recunoscută internațional apartenența la România. Atât de pasională a fost discutarea

[12] C. Botoran et al, *op. cit.*, p. 272.

respectivului subiect încât dezbaterea s-a prelungit şi în perioada interbelică[13], având reverberaţii grave în momentele dramatice ale anului 1940.

Articolul de faţă încearcă să prezinte atitudinea României faţă de tratatele de pace de după Primul Război Mondial, de-a lungul deceniului al treilea, din perspectiva opiniei publice şi a acţiunii politice. După cum se ştie, România a participat la Conferinţa de pace (1919-1920), fiind inclusă în grupa ţărilor cu „interese limitate", ceea ce a avut darul să nemulţumească, încă de la început, guvernul român, condus în acea vreme de I. I. C. Brătianu[14]. Pe parcursul desfăşurării Conferinţei, guvernul român a avut şi alte motive de nemulţumire, datorate modului în care a fost concepută rezolvarea problemei minorităţilor sau cota parte ce revenea României din reparaţiile de război.

Cu toate aceste nemulţumiri, România a judecat tratatele de pace în relaţie de sancţionarea juridică internaţională a actelor naţionale de la Chişinău, Cernăuţi şi Alba Iulia, din 1918, care au condus la desăvârşirea procesului de constituire a statului naţional unitar român. Ca atare, în publicistica românească a vremii pot fi găsite aprecieri realiste şi echilibrate asupra Conferinţei de pace, sesizându-se chiar din primii ani de după război că menţinerea păcii europene era în relaţie directă cu respectarea tratatelor de pace din 1919-1920. De altfel, istoria generală şi istoria politico-diplomatică, în special, au demonstrat că ceea ce a condus la cel de al Doilea Război Mondial a fost incapacitatea realizării unui nou tip de relaţionare interstatală, aşa cum proiecţia păcii postbelice o sugera, refuzul unor state europene de a construi pacea pornind de la tratatele alcătuite după încheierea precedentului conflict mondial.

---

[13] Ilustrative sunt două lucrări, anume V.V. Tilea, *Acţiunea diplomatică a României. Nov. 1919-martie 1920*, Tipografia poporului, Sibiu, 1925 şi Gh. I. Brătianu, *Acţiunea politică şi militară a României în 1919 – În lumina corespondenţei diplomatice a lui Ion I. C. Brătianu*, Ed. Cartea Românească, Bucureşti, 1939

[14] E. Bold, *De la Versailles la Lausanne,* Ed. Junimea, Iaşi, 1976, p. 33; C. Botoran et al, *op. cit.*, p. 280.

Comentariile de politică externă ale principalelor publicații românești, de la începutul deceniului al treilea, reconstituie situația internațională care a dus la izbucnirea Primului Război Mondial. O astfel de analiză îndreptată spre cauzalitate a fost realizată pentru a servi ca element de comparație cu starea postbelică, așa cum ea se descifra din intenționalitatea și prevederile Conferinței de pace de la Paris (1919-1920). În plus, această temă era asociată subiectului larg dezbătut de întreaga opinie publică europeană postbelică, acela al responsabilității pentru declanșarea conflagrației. În opinia revistei „Viața Românească", această responsabilitate aparținea Marilor Puteri care au exprimat acute contradicții între ele pentru supremație și dominație pe continentul european, dar și în alte spații extra-europene. De aceea, spiritul real al tratativelor de pace postbelică, explica aceeași publicație, a fost dominat de idea îndepărtării concurenței uneia dintre grupările imperialiste[15]. Opinia românilor din Vechiul Regat a fost frământată, la începutul războiului, de marele necunoscut care se putea ivi din încleștarea forțelor militare ale celor două alianțe. Iar perioada neutralității a dat posibilitate dezbaterii multor scenarii compuse pe bază de evoluție a contextualității. A prevalat opinia conform căreia românii trebuiau să folosească acel context de război pentru a-și realiza idealul de unitate națională și relansare economico-socială a țării. Iar când guvernul României a decis să angajeze țara în război, alături de Antantă, Barbu Ștefănescu-Delavrancea, de la pupitrul Academiei Române, a precizat că România „nu a intrat în haosul acestui măcel pentru cuceriri, ci pentru dezrobiri"[16]. Iar românii din provinciile aflate sub dominația imperiilor învecinate României au avut presentimentul că o schimbare radicală urma să se întâmple la sfârșitul războiului, care se va răsfrânge și asupra lor. Un spațiu larg al aceleiași reviste a fost dedicat analizei atitudinii puterilor occidentale față de aria central-sud-est europeană. Opinia românească a sesizat atenția sporită

[15] „Viața Românească", 1920, 12, nr. 1, p. 64 (în continuare „V.R.").
[16] Apud C. Botoran et al, *op. cit.*, p. 103.

acordată de Anglia Europei Centrale și Sud-Estice. Într-o interpretare influențată de spiritul epocii, se considera că Anglia reprezenta „ideea internaționalizării capitaliste" și, în această calitate, ea era în luptă cu „ideea internaționalizării proletare" din Rusia[17]. Dincolo de anumite opțiuni ideologice ale publicației citate, credem că astfel de exprimări se datorau și știrilor conform cărora negocierile interguvernamentale de la Paris și Londra erau adesea pigmentate de intruziuni ale intereselor unor grupuri financiare și industriale din Marea Britanie și Franța care testau posibilități de penetrare postbelică în spațiul central și sud-est european. Evident că guvernele britanic și francez susțineau asemenea intervenții, dar fără a asocia acestora angajamente politice precizate în acte juridice[18]. Mai mult, practicarea unei atare orientări în politica engleză a transmis, chiar de atunci, mesajul foarte perceptibil că una dintre marile puteri garante ale sistemului de la Versailles era dispusă, în ceea ce privește Europa Centrală, să se abată de la tratatele recent încheiate. Ceea ce a fost sesizat și de publicistica din România[19].

O rezonanță cu totul aparte au avut în România lucrările lui J. M. Keynes, referitoare la tratatele de pace de la Paris și la Europa postbelică[20]. De la bun început trebuie să arătăm că a fost combătută și respinsă poziția foarte tranșantă și unilaterală a economistului englez. Caracterizarea rezultatelor Conferinței de pace de la Paris prin expresii precum „pace cartagineană", „pace inexecutabilă", a fost în total dezacord cu evaluările de opinie din România[21]. O analiză detaliată a ideilor keynesiene, exprimate în contextul menționat, a propus Constantin Stere în studiile publicate tot în revista *Viața Românească*[22]. Autorul susținea că J. M. Keynes a dorit să-și impună propria gândire economică prin critica pe

---

[17] „V.R.", 1920, 12, nr. 2, p. 69.
[18] Vezi corespondența pe această temă între Alex. Vaida-Voevod și Iuliu Maniu (1920), în Liviu Maior, *Alexandru Vaida-Voevod între Belvedere și Versailles (însemnări, memorii, scrisori*), Ed. Sincron, Cluj-Napoca, 1993, p. 264-265, 286-287.
[19] „V.R.", 1920, 12, nr, 4, p. 118.
[20] Îndeosebi J. M. Keynes, *Urmările economice ale păcii,* Ed. Viața Românească, București, 1920.
[21] „V.R.", 1920, 12, nr. 9, p. 400.
[22] C. Stare, *O voce engleză despre Tratatul din Versailles,* în „V.R.", 1920, 12, nr. 7, p. 85 și *Consecințele economice ale Tratatului din Versailles*, în „V.R.", 1920, 12, nr. 8, p. 203.

care o făcea mentalității principalilor oameni politici întruniți la Conferința de la Paris. Numai că explicarea „falimentului moral al operei de la Versailles" prin însușirile personale ale principalilor protagoniști nu întrunea o susținere suficientă de credibilitate. C. Stere chiar atenționa că atunci când a analizat tratatele postbelice, sau mai precis Tratatul de la Versailles, Keynes a avertizat că el a urmărit, în primul rând, anumite interese practice și nu situația de ansamblu a Europei. De aceea, Stere îl acuza pe economistul englez că nu a fost preocupat atât de dreptatea Tratatului din Versailles, cât de chestiunea dacă tratatul e *rațional* și *realizabil* precum și consecințele lui economice[23]. Ori era știut că întreaga concepție economică a lui J. M. Keynes era construită pe suportul stabilizării și perpetuării ordinii imperialiste britanice. În condițiile socio-economice imediat postbelice din Europa, sub impactul puternicelor mișcări sociale și revoluționare care amenințau din Est, Keynes vedea doar o alternative binară destul de categorică-revizuirea tratatelor sau revoluția socială. Față de o asemenea evaluare simplistă și simplificatoare a relațiilor internaționale și ale celor europene, C. Stere arăta că tocmai o revizuire a tratatelor ar declanșa o accelerare a revizuirii ordinii economice, politice și sociale interne din țările vizate, după care ar urma, în mod firesc, și revizuirea relațiilor internaționale. Prin urmare, preciza C. Stere, revizuirea tratatelor de la Versailles, în scopul sugerat de J. M. Keynes, nu ar fi putut avea loc decât după „răsturnarea ordinii mondiale actuale", ceea ce mai degrabă ar fi dus la izbucnirea unei noi conflagrații extinse. Pe scurt, am putea spune că scriitorul și publicistul român demonstra, în contextul anului 1920, că de fapt J. M. Keynes, prin critica lui virulentă la adresa tratatelor postbelice, urmărea să opună „păcii de la Paris" mult lăudata „Pax Britanica", adică menținerea cu orice preț a Imperiului Britanic și tendințelor lui hegemonice.

Critica lui C. Stere la adresa acțiunii și lucrărilor lui Keynes i-a prilejuit intelectualului român și expunerea propriilor poziții. El a ținut să sublinieze că la Conferința de la Paris (1919-1920) s-a înfruntat

[23] O interpretare mai recentă susține că J. M. Keynes a avut „numai jumătate dreptate" în ceea ce privește consecințele financiare ale păcii; vezi detalii în Nial Ferguson, *The War of the World*, Penguin Books, London, 2006, pp. 141-142.

„doctrina lui Clemenceau" cu „punctele wilsoniene", situație în care a văzut manifestarea contradicțiilor existente între interesele franceze și americane, pe care britanicii intenționau să le medieze în interesul lor. Judecând astfel, sistemul de la Versailles „nu este decât compromisul la care s-a putut ajunge, mulțumită greutății aruncate în cumpănă de imperialismul capitalist britanic"[24], aprecia C. Stere. Deci, Clemenceau, Wilson și Lloyd George nu erau văzuți doar ca reprezentanții statelor în numele cărora vorbeau și negociau, ci și exponenții unor forțe sociale și politice care dețineau puterea într-un anume moment al istoriei mondiale. Urmare a acestei concepții, C. Stere sugera ca tratatele de la Versailles să fie privite în contextul istoric al dezvoltării omenirii, „în faza actuală a evoluției sociale a lumii", cum se exprima el. Făcea această precizare pentru a arăta că dacă analiza Conferinței de pace și a tratatelor postbelice se întreprindea prin comparație cu condițiile ideale, extrase din experiențe trecute, și nu cu cele concrete, reale, aprecierile și evaluările aveau șansa de a fi chiar din start greșite. Astfel judecate lucrurile – după cum nota același autor – „Tratatul din Versailles este ceea ce a putut fi, ce a trebuit să fie"[25]. Conform înțelegerii lui Stere, nici sistemul tratatelor de pace din 1919-1920 „nu putea fi altfel, sau nu putea fi prea mult deosebit de ceea ce este"[26]. Ba, mai mult, el aprecia că în unele domenii Tratatul de la Versailles era mai bun chiar decât ar fi dorit Marile Puteri ale Antantei. Iar exemplul pe care l-a dat avea o deosebită relevanță pentru opinia publică românească. Anume că pentru întreaga omenire era o adevărată binefacere destrămarea Imperiilor Habsburgic, Țarist și Otoman, pe care le considera a fi cele mai mari focare de reacționarism politic intern și internațional. Tot așa, în concepția lui Stere, constituirea statelor naționale în centrul și sud-estul Europei înregistra „consecințele necesare" ale evoluției unui întreg proces istoric, obiectiv statuat în prevederile tratatelor de pace. Se observă că judecățile de valoare împărtășite publicului

[24] „V.R.", 1920, 12, nr. 8, p. 108.
[25] *Ibidem*, p. 109.
[26] *Ibidem*.

din România de C. Stere, chiar la începutul deceniului al treilea, erau concordante cu majoritatea concluziilor istoriografiei românești asupra conținutului și caracterului Conferinței de pace de la Paris (1919-1920)[27].

În combaterea tezelor Keynesiene, C. Stere a adus ca argumente și normele Pactului Societății Națiunilor care prevedeau obligativitatea unanimității pentru deciziile de revizuire a tratatelor. Ca urmare, chiar recunoscând anumite neajunsuri ale sistemului de la Versailles, semnalate și de Keynes, se considera că soluția nu era revizuirea tratatelor. Rezolvarea pe care o vedea Stere, desigur pornind și de la concepția sa ideologică, includea și aspectele relațiilor sociale și economice internaționale prin „organizarea producțiunii mondiale și a repartiției de bunuri pe alte baze, prin crearea unui aparat de regulare *legală* a conflictelor internaționale, – într-un cuvânt: prin abolițiunea regimului însuși social, economic și politic pe care îl are la bază imperialismul capitalist al Puterilor mondiale”[28].

Opinia românească nu urmărea doar eforturile Angliei de adaptare la noile realități ale continentului european și ale lumii. Interesul cel mai mare era stârnit de neînțelegerile franco-engleze care amenințau, după refuzarea ratificării Tratatului de la Versailles de către SUA, cu afișarea unor garanții neaplicabile ale tratatelor de pace, îndeosebi în ceea ce privea securitatea Franței. Observând situația politică franceză de la începutul deceniului al treilea, Mihai Ralea, într-un grupaj de *Scrisori din Paris*, descifra relațiile divergente dintre Anglia și Franța, încercând să afle și cauzalitatea acestora. Astfel – scria el –, „politica Angliei păstrează un caracter de expansiune, tactica ei o inițiativă activă și plină de riscuri”. Asistând la această „ofensivă” engleză, Franța se resemnează la o atitudine pasivă de conservare. Ceea ce îi trebuie în primul rând este liniștea plină de garanții contra

[27] Vezi C. Botoran et al., *op. cit.*, pp. 266-407; Liviu Maior, *De la Marele Război la România Întregită*, p. 26.
[28] „V.R.”, 1920, 12, nr. 8, p. 201.

Germaniei, în al doilea rând statu-quoul, plus Alsacia și Lorena"[29]. Tonul era de îngrijorare, așa cum se vede și din recenzia făcută de C. Vișoianu cărții lui Tardieu, *La Paix*[30]. Tot în „Viața Românească" și alte publicații au fost comentate multe declarații ale oamenilor politici occidentali referitoare la sistemul de la Versailles. Se răspundea prompt oricărei forme de propagandă pentru revizuirea tratatelor și se demascau interesele care o susțineau. Așa a fost dezvăluit substratul campaniei lui J. Ramsay Macdonald pentru susținerea Germaniei[31], după cum a fost demonstrată și falsitatea plângerilor Ungariei despre situația sa economică și a Europei Centrale.

Soluția propusă de politicienii din România, cu ecouri pozitive în opinia publică, a fost una dintre cele mai realiste, în concordanță și cu Tratatul de la Saint-Germain și Tratatul de la Trianon. Atitudinea României față de aceste două tratate a fost văzută de opinia publică românească și în legătură cu problema germană și problema rusească/bolșevică. Agitațiile produse de liderii politici din Budapesta, îndeosebi în spațiul cehoslovac și românesc, erau întreținute și de discursul agresiv unguresc față de aceste tratate despre care spuneau, încă din faza de proiect, că nu vor fi respectate.[32] Provocărilor Budapestei li s-a răspuns că Ungariei i se recomanda „reluarea relațiilor economice normale cu țările dimprejur, restabilindu-se astfel echilibrul de odinioară și înlăturarea regimului reacționar și șovin al lui Horthy"[33]. Iar Nicolae Iorga arăta că poporul ungar trebuia să gândească la viitor, care nu era dependent doar de aspirația la teritorii nemeritate, ci mai mult de refacerea „sufletului înăuntru", înțelegând prin aceasta o transformare a acestuia din „medieval" în „modern".[34] N-a fost cruțată nici acțiunea propagandistică a lui

[29] „V.R.", 1921, 13, nr. 2, p. 275.
[30] Idem, nr. 11, p. 280.
[31] Idem, 1923, 15, nr. 1, p. 142-143.
[32] Lucian Leuștean, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon, 1918-1920*, Ed. Polirom, Iași, 2002, p. 157
[33] „V.R.", 1923, 15, nr. 1, p. 147.
[34] C. Botoran et al, *op. cit.*, p. 395

Francesco Nitti în favoarea revizuirii tratatelor, acestuia transmiţându-i-se că prin astfel de acţiuni susţinea continuarea războiului prin mijlocirea tratatelor de pace[35]. Tuturor celor care puneau criza economică postbelică pe seama tratatelor de pace, acelaşi C. Stere le-a opus şi un argument de ordin logic. El arăta că o revenire la situaţia antebelică însemna a susţine un statu-quo care a generat conflagraţia mondială. Era evident că prin această comparaţie, Stere milita pentru statu-quoul postbelic[36], deci cel instaurat de tratatele de pace de la Paris (1919-1920), pe care-l considera a fi mult mai favorabil tuturor statelor europene decât cel anterior. Era, astfel, prezentată opinia românească despre sistemul de la Versailles ca susţinând calea respectării tratatelor postbelice de pace, cu toate imperfecţiunile existente în conţinutul său, pentru aplicarea dreptului internaţional şi nu doar ca principiu moral.[37]

Atât Pactul Societăţii Naţiunilor cât şi tratatele de pace din 1919-1920 constituiau un corpus juridic care exprima un real progres în acţiunea de impunere a normelor de drept internaţional în relaţiile dintre state. Pe durata perioadei interbelice s-a observat, însă, cum datorită condiţiilor concrete ale vieţii internaţionale, interpretările politice ale sistemului de la Versailles au fost transformate în atitudini contrare chiar scopurilor principale ale Pactului Societăţii Naţiunilor. Aceasta pentru că Marile Puteri semnatare au considerat epoca deschisă de sistemul versaillez mai degrabă ca un armistiţiu în competiţia de putere în Sistemul Internaţional. Iar opinia publică românească postbelică a sesizat manifestarea contradicţiei între prevederile de natură formal-juridică şi interpretările politice pe care o înfăţişa atitudinea liderilor diferitelor state faţă de tratatele semnate la Paris, la sfârşitul Primului Război Mondial. Acest subiect a fost amplu dezbătut în România deceniului al treilea, ca şi

[35] „V.R.", 1922, 14, nr. 10, p. 149.
[36] C. Stere, *Criza mondială,* în „V.R.", 15 (1923), nr. 5, p. 272.
[37] Despre rolul principiului/regulii *pacta sunt servanda* în derularea relaţiilor internaţionale după Primul Război Mondial, vezi E. H. Carr, *The Twenty Years Crisis, 1919-1939*, Harper Torchbooks, New York, 1964, pp. 190-192.

în întreaga perioadă interbelică, fiind abordat și în lucrările lui N. Titulescu[38], G. Sofronie[39], dar și în scrieri mai noi[40].

Remarcăm faptul că la autorii și politicienii români din perioada cercetată de noi, juridicul și politicul se aflau în relație de concordanță. În domeniul relațiilor internaționale sensul politicului era astfel exprimat de N. Titulescu (1925): „Respect toate considerațiile politice care au determinat o atitudine sau alta, căci consider că o țară nu poate participa la o operă internațională într-un mod util și sănătos decât dacă are conștiința că interesele sale vitale, pe care numai ea le poate aprecia, în deplina și libera sa suveranitate au fost salvgardate”[41]. În cazul de față, juridicul se manifesta prin raportarea la tratatele postbelice de pace și celelalte acte decurgând din ele. În ceea ce privește dreptul internațional, profesorul G. Sofronie arăta că din moment ce un tratat a fost semnat și ratificat el devenea document „creator de drepturi și de datorii, conform dispozițiilor sale, după litera și spiritul acestor dispozițiuni”. De aici rezulta acel principiu de bază al dreptului internațional care interferează cu politicul – obligativitatea respectării tratatelor. Dacă acest principiu nu ar fi aplicat, credea Sofronie, nu ar putea fi nici drept internațional pozitiv „nici viață internațională normală, nici pace durabilă în lume”[42]. Formularea sintetică a politicului și juridicului o întâlnim, pentru relațiile internaționale ale României interbelice, în principala concepție de guvernare a țării noastre, după Conferința de pace de la Paris

[38] N. Titulescu, *Documente diplomatice,* Ed. Politică, București, 1967, p. 130-131.
[39] G. Sofronie, *Tratatul de la Trianon și acțiunea revizionistă,* ED. Scrisul Românesc, Oradea, 1933, p. 121, Idem, *Principiul naționalităților și Tratatele de pace din 1919-1920,* Ed. Ziarului Universul, București, 1936, p. 172.
[40] Prezentăm numai câteva titluri: Aurel Preda-Mătăsaur, *Neagresiunea și negocierea – o ecuație a păcii,* București, 1981; Sherman David Spector, *România la Conferința de pace de la Paris*, Ed. Institutul European, Iași, 1995; Gh. Buzatu, V. F. Dobrinescu, H. Dumitrescu (coord.), *România și Conferința de pace de la Paris (1919-1920*), Ed. Empro, Focșani, 1999; Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe” (1920-1923)*, Ed. Polirom, Iași, 2003; Gh. Calcan, *România în relațiile internaționale ale Conferinței de pace de la Paris-Versailles, 1919-1920. Recunoașterea internațională a Marii Uniri*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2013; K. Hitchins, *The Peace Conference of 1919-1923 and Their Aftermath-Ion I. C. Bratianu, Romania*, Haus Publishing, Ltd., London, 2011.
[41] N. Titulescu, *Discursuri,* Ed. Științifică, București*,* 1967*,* p. 265.
[42] G. Sofronie, *Tratatul de la Trianon…,* pp. 8-9.

(1919-1920): „Politica externă a României, dominată de perfecta concordanţă care există între interesele româneşti şi interesele europene, are ca scop constant menţinerea păcii. Indisolubil legată de aliaţii ei, prietenă cu toţi care urmăresc acelaşi scop, România nu pregetă să ajungă la raporturi din ce în ce mai bune cu toate statele fără deosebire, în cadrul tratatelor existente”[43]. Această orientare, în exprimarea lui Titulescu, a însemnat şi programul fundamental al politicii externe româneşti în perioada interbelică, desigur susţinând strategia de bază a raportării României la sistemul tratatelor de la Versailles.

Dacă la Conferinţa de pace de la Paris s-a încercat să se impună forţa dreptului forţei „drama păcii”[44] din deceniile trei şi patru, ale secolului al XX-lea, s-a datorat lipsei garanţiilor pentru aplicarea celor stipulate la Paris, în 1919-1920. Chiar din 1921 s-au observat linii diferite în politica externă a Angliei şi Franţei faţă de Germania, care vor menţine o atmosferă încordată în Occident şi în Europa întreagă. Abia din 1925 părea că se deschide o perioadă de înţelegere şi apropiere între statele apusene, cu efecte pozitive pentru securitatea colectivă[45]. În fapt, contradicţiile imperialiste, între statele învinse şi învingătoare, între statele capitaliste şi URSS au deteriorat tot mai mult valoarea instrumentelor de pace elaborate de Conferinţa de la Paris[46]. Atitudinea pro sau contra faţă de tratatele de pace a generat un adevărat set de înţelegeri interguvernamentale, mai ales bilaterale: Franţa cu: Belgia (7 septembrie 1920), Polonia (19 februarie 1921) Cehoslovacia (25 ianuarie 1924), România (10 iunie 1926) şi Iugoslavia (11 noiembrie 1927), pe de o parte, şi tratatele încheiate de Italia cu: Germania (31 ianuarie 1926), Ungaria (5 aprilie 1927) şi Austria (6 februarie 1929), pe de altă parte. Este absolut

[43] Gh. Buzatu (Ed.), *Titulescu şi strategia păcii,* Ed. Junimea, Iaşi, 1982, p. 438.
[44] C. Clemenceau, *Grandeurs et miseres d'une victoire*, Ed. Plon, Paris, 1930.
[45] J. B. Duroselle, *Histoire diplomatique de 1919 a nos jour,* Ed. Dalloz, Paris, 1962, p. 93.
[46] V. Moisuc, *Acte fundamentale ale statutului politico-juridic al României în perioada 1918-1940*, în „Probleme de politică externă a României, 1918-1940”, vol. 2, Ed. Militară, Bucureşti, 1977, p. 69.

evident că, în deceniul al treilea, statele care promovau revizionismul erau în dezavantaj atât ca inegalitate de forţe – militară şi financiară –, dar şi fiindcă „statele antirevizioniste au alături de ele toate statele pacifice care văd în revizuirea tratatelor o primejdie de război”[47]. Această situaţie arăta o stare de instabilitate şi nesiguranţă în relaţiile internaţionale, pe care tratatele respective au dorit să o elimine sau să o agraveze, în raport de tabăra anti sau prorevizionistă în care s-au plasat respectivele state. Prin demersurile politicii sale externe, România a susţinut că numai prin respectarea tratatelor Conferinţei de la Paris (1919-1920) era posibilă menţinerea păcii şi de aceea a şi fost unul dintre statele cele mai fidele menţinerii statu-quoului.

În ceea ce priveşte acţiunea politică a României, în deceniul al treilea, aceasta a fost trasată de N. Titulescu: „Politica externă a României tinde la menţinerea păcii europene în cadrele tratatelor de pace în vigoare”[48]. Cei doi factori-pacea europeană şi tratatele internaţionale-reprezentau pentru România garanţia păstrării independenţei, suveranităţii şi integrităţii teritoriale. Climatul internaţional avea un rol important şi în efortul general al poporului român de dezvoltare internă a ţării. Aşa înţelegem de ce România, stat cu contribuţii certe de partea Antantei învingătoare, deşi n-a fost tratată în modul cel mai favorabil, la Conferinţa de pace de la Paris (1919-1920), a militat pentru aplicarea regulii *pacta sunt servanda* în toată perioada interbelică.

Pentru menţinerea şi respectarea tratatelor postbelice de pace, România a intrat şi într-un sistem de alianţe. Subscriind la formarea Micii Înţelegeri, a intenţionat să reafirme poziţia ei de susţinere indiscutabilă a tratatelor de la Versailles. Împreună cu Cehoslovacia şi Iugoslavia, dorea să găsească noi mijloace de sporire a garanţiilor, capitolul cel mai vulnerabil al respectivelor tratate. Chiar din momentul semnării tratatelor bilaterale între Cehoslovacia, Iugoslavia şi România, sensul înţelegerii între cele trei state a generat multiple aprecieri pozitive şi negative. S-a spus că, prin Mica Înţelegere,

[47] Richard F. A. Hillard, *Pactul de la Paris,* Ed. Tip. Văcăreşti, Bucureşti, 1932, p. 100.
[48] N. Titulescu, *Discursuri*, p. 294.

Franța a intenționat să-și întărească influența în Europa Centrală, pe această cale putând să se opună proiectelor britanice legate de Budapesta[49]. În realitate, această înțelegere regională s-a datorat imperativelor de a împiedica o eventuală restaurație habsburgică și respectării tratatului de la Trianon, prin care fuseseră sancționate hotărârile istorice ale națiunilor din fostul Imperiu austro-ungar[50]. Chiar și J. Droz, deși nu era entuziasmat de formula statelor naționale în Europa Centrală, a recunoscut că gruparea formată, în 1920-21, de România, Iugoslavia, Cehoslovacia a fost un factor de stabilitate în această parte a continentului, având chiar rezultate remarcabile în deceniul al treilea[51]. Mica Înțelegere, în cadrul căreia România a fost pe cât de activă pe atât de consecventă, a avut tocmai meritul că a stopat tendințele revanșarde și revizioniste ale statelor nemulțumite de ordinea politică și teritorială rezultată din tratatele postbelice de pace. Apărând statu-quoul, România a promovat intangibilitatea tratatelor nu pentru a impune o doctrină anume, ci pentru că ele erau considerate a fi instrumente generale ale păstrării păcii. De aceea, Mica Înțelegere a fost percepută de opinia românească drept un factor promotor al cooperării și echilibrului în Europa Centrală. Ea a contribuit și la vitalizarea Societății Națiunilor, la impunerea normelor de drept internațional în relațiile dintre statele europene, în deceniile interbelice. A fost unul dintre cele mai serioase instrumente ale securității colective construit de state semnatare ale Tratatului de la Trianon, deziderat urmărit chiar de Conferința de pace de la Paris, după Primul Război Mondial.

Pornind de la conținutul Pactului Societății Națiunilor, România și-a îndreptat acțiunea de politică internațională spre obținerea mijloacelor efective pentru asigurarea păcii, contra războiului de agresiune. În acest scop, România a fost activă, în deceniul al treilea, în demersurile bi- și multilaterale menite a limita armamentele și a le pune sub control,

[49] J. M. Roberts (Ed), *Europe in the 20th Century*, vol. 2, 1914-1925, Macdonald&Co., London, 1925, p. 337.
[50] E. Campus, *Mica Înțelegere,* Ed. Științifică, București, 1968, p. 6; Lucian Leuștean, *România și Ungaria în cadrul „Noii Europe*", p. 51.
[51] J. Droz, *L'Europe Centrale*, Ed. Payot, Paris, 1960, pp. 245-246.

a propune garanții pentru integritatea teritorială și independența politică a statelor membre ale Societății Națiunilor, a susține obligația absolută de a fi supus orice diferend între state procedurii arbitrajului sau anchetei Consiliului sau Adunării Generale, fiind de părere că era necesară impunerea de sancțiuni, de ordin economic și militar, pentru nerespectarea angajamentelor[52]. Astfel, de la Proiectul de tratat de asistență mutuală (1923), Protocolul de la Geneva pentru reglementarea pașnică a diferendelor internaționale (1924), Declarația de condamnare a războiului de agresiune (1927), Pactul Briand-Kellog (1928) și până la Convențiile de definire a agresiunii, încheiate în iulie 1933, la Londra, România a fost direct implicată în efortul comun al statelor europene care susțineau definirea agresiunii și agresorului[53]. Toate acțiunile cu acest caracter, documentele care hotărau soluționări pașnice aveau ca obiectiv central păstrarea statu-quoului.

Statu-quoul a fost considerat în perioada interbelică a fi „cheia de boltă" a ordinii internaționale rezultată din Conferința de pace de la Paris (1919-1920). Richard F. A. Hillard declara categoric: „Menținerea păcii este realizată numai prin respectul statu-quoului, un statu-quo uzabil – corolar al dinamismului societății internaționale"[54]. Aceasta însemna că și-n acest domeniu se consacra politica statelor antirevizioniste, se recomanda menținerea situației de drept și de fapt recunoscută de tratatele aflate în vigoare, în acea vreme. Comentând această preocupare interbelică pentru statu-quo, E. H. Carr sublinia faptul că semnificația ei consta în aceea că, spre deosebire de perioada antebelică, se îndemna la respectarea întocmai a dreptului internațional, totodată respingându-se războaiele de agresiune care intenționau atât schimbări ale legislației cât și a ordinii internaționale[55]. Desigur, statu-quoul era în legătură cu principiul *pacta sunt servanda,* deoarece numai dacă era recunoscută o anumită ordine legală internațională pu-

[52] G. Sofronie, *Contribuții la cunoașterea Societății Națiunilor*, Ed. Tip. Bucovina, București, 1927, p. 75.
[53] G. Matei, *Dezarmarea în contextul problemelor internaționale și atitudinea României (1919-1934)*, Ed. Academiei, București, 1971.
[54] Richard F. A. Hillard, *op. cit.*, p. 54.
[55] E. H. Carr, *op. cit.*, p. 191.

tea fi pretinsă respectarea acesteia. Ceea ce presupunea o anumită atitudine politică din partea actorilor europeni și internaționali, România demonstrând nu doar disponibilitate să arate o astfel de conduită, dar să o și practice.

Modul cum au fost receptate clauzele economice şi politice ale tratatelor de pace s-a repercutat negativ, în multe cazuri, asupra aprecierii de ansamblu a sistemului de la Versailles. Oricât s-ar accentua unele inconsecvențe în problema minorităților sau a frontierelor, în realitate interesele economice ale Marilor Puteri au imprimat caracteristici definitorii ale tratatelor. Argumentarea juridică și morală a reparațiilor de război, la Conferința de pace de la Paris, a fost că acestea ar fi avut menirea să contribuie la remedierea pagubelor înregistrate în conflict de Puterile aliate și asociate. Ori, în ceea ce privește România, Conferința de pace și Acordul de la Spa au dat un exemplu de interpretare unilaterală a tratatelor, fără a se ține cont și de interesele de ansamblu ale statului român. Marile Puteri au considerat că României i se puteau aplica și măsuri nedrepte, în manieră flagrantă, pe motivul că teritoriul postbelic al țării s-a mărit.

Istoriografia contemporană a subliniat de nenumărate ori că felul în care a fost soluționată problema reparațiilor a generat resentimente, suspiciune și încordare internațională[56] . Efectele psihologice și politice ale reparațiilor de război s-au reflectat, într-o foarte mare măsură, asupra atitudinii țărilor învinse, dar și a celor învingătoare, față de Societatea Națiunilor și tratatele încheiate în 1919-1920. De aceea, atât în interesul dezvoltării proprii, cât și pentru a menține sistemul tratatelor de la Versailles, România s-a adresat Marilor Puteri, diferitelor conferințe și organisme economico-financiare internaționale, prin mai multe note de protest și memorandum-uri[57], pentru a atrage atenția asupra situației care i s-a creat prin felul cum se interpreta aplicarea tratatelor în materia reparațiilor de război. Astfel de documente au fost aduse și la cunoștința opiniei publice românești, îndeosebi în momentele când guvernele și partidele politice anunțau opțiuni de politici financiar-economice și de dezvoltare a României.

---

[56] J. M. Roberts (Ed), *Europe in the 20th Century*, II, p. 320.
[57] Vezi E. Bold, *De la Versailles la Lausanne,* Ed. Junimea, Iași, 1976.

Fragilitatea sistemului de la Versailles, datorată lipsei garanţiilor pentru aplicarea lui, a reieşit cu maximă evidenţă în 1925, odată cu episodul Locarno. „Spiritul locarnean" – cum îl numea Saint-Aulaire – a însemnat trădarea pe faţă a idealului de pace din Pactul Societăţii Naţiunilor, preînscrierea infidelităţii faţă de tratatele ce au urmat Primului Război Mondial[58]. Optimismul pe care-l proiecta perioada post-Locarno[59] – de care vorbea Anthony Wood – era numai aparent. Prin acordurile de la Locarno se sugera că tratatele de la Versailles nu erau adecvate şi, în acelaşi timp, se deschideau Germaniei porţile spre revizuirea frontierelor răsăritene. „L'annee de Locarno" – cum îi place istoriografiei franceze să-l caracterizeze – a oficiat, într-adevăr, epoca politicii de concesii care s-a prelungit într-o ulterioară atitudine conciliatoristă. Statu-quoul nu mai era garantat şi, ca atare, nici acceptat. Se mai vorbea de renunţarea la revizuirea tratatelor prin mijlocirea războiului, dar nu se respingeau tezele revizioniste pe care, de acum înainte, Germania şi celelalte state cu pretenţii asemănătoare le afişau deschis şi mai intens. România a reţinut atenţia Franţei asupra acestei consecinţe, arătând că „a fost de ajuns ca diriguitorii politicii germane să vorbească, cu prilejul Pactului occidental de securitate, despre revizuirea frontierelor, ca şi contele Bethlen, la Budapesta, să utilizeze un limbaj similar". Iar într-o intervenţie la Societatea Naţiunilor, N. Titulescu arăta că pacea din Europa Central-Estică era în directă legătură cu modul cum se organiza pacea în Vest, respectiv de aranjamentele franco-britanice, pe deoparte, şi acestea în relaţie cu Germania[60]. În acest sens, el şi-a exprimat îngrijorarea, în 1925, faţă de o posibilă „discriminare între frontiere". Atitudinea sa, preluând şi starea de spirit a opinie publice din România, încerca să sublinieze şi existenţa unei evoluţii pozitive în privinţa efortului statelor apusene pentru a găsi noi şi aplicabile garanţii de securitate în Occident, dar atrăgea atenţia asupra faptului că reala lor utilitate s-ar fi prezentat numai prin lărgirea sistemului

[58] Saint Aulaire, *Genève contre la paix,* Ed. Plon, Paris, 1936, p. 189.
[59] A. Wood, *Europe 1815-1945, E*d. Longmans, New York, 1964, pp. 373-374.
[60] N. Titulescu, *Documente diplomatice,* Bucureşti, 1967, p. 189.

garanțiilor și în răsăritul Europei, prin încheierea unui „Locarno oriental". În schimb, ceea ce observa opinia publică românească era că episodul Locarno a încurajat acțiunile statelor revizioniste, iar ca reacție a obligat Mica Înțelegere la întărirea unității alianței. Și guvernul român a considerat că era necesară consolidarea respectivei înțelegeri regionale pentru apărarea, în continuare, a statu-quoului. Opiniei publice românești și europene i s-a demonstrat că Mica Antanta trebuia să dovedească și pe mai departe că era „un factor de ordine și de solidaritate în această parte a lumii"[61].

În deceniul al treilea ca, de altfel, în întreaga perioadă interbelică, statele revizioniste și grupurile lor susținătoare în Occident făceau o legătură directă nu doar între situația economică și cea teritorială, dar, mai ales în campaniile propagandistice, între problema minorităților și cea teritorială. Vom înțelege mai bine acest lucru dacă luăm în considerare statele încurajatoare ale revizionismului: învinsele în războiul mondial, statele nesatisfăcute prin dispoziția tratatelor și cele care erau în căutarea de zone de influență[62]. Toate cele trei „tipuri" de state făceau din chestiunea minorităților și din cea teritorială, îndeosebi pentru Europa Central-Sud-Estică, o problemă politică a cărei „rezolvare" o solicitau prin diferite mijloace. Existau și unii istorici, jurnaliști, politicieni din Occident care deplângeau „sfârșitul culturii imperiale", dar nu menționau că în toate imperiile multinaționale destrămate la sfârșitul războiului au existat și foarte grave nemulțumiri sociale și politice[63]. Este adevărat, însă, că erau și multe voci care apreciau drept cel mai pozitiv fenomen, la Conferința de pace de la Paris (1919-1920), tocmai aplicarea, chiar și cu unele imperfecțiuni, a principiului autodeterminării națiunilor. Cu prilejul Congresului minorităților europene, în ianuarie 1929, la Geneva, deci după un deceniu de la aplicarea tratatelor postbelice de pace, soluția preconizată era ca toate problemele minorităților să fie rezolvate în cadrul țărilor cărora le aparțineau. Bazată pe o analiză realistă și lucidă, o conferință prezentată atunci aducea următoarele precizări:

---

[61] G. Zaharia, *Considerații asupra politicii externe a României (1919-1938),* în „Probleme de politică externă a României 1919-1939", vol. 1, Ed. Militară, București, 1971, p. 39.
[62] G Sofronie, *Stat național și revizionism sub regimul Societății Națiunilor*, în „Gând românesc", 1935, nr. 4, p. 202.
[63] H. S. Watson, *The "Sick-Heart" af modern Europe*, University of Washington Press, 1975, p. 5.

„Nous savons que les différents peoples de L'Europe centrale et orientale en particulier sont si intinement méles qu'il y existera toujours, par la force des choses, des minorites nationales. La raison en reside precisement dans le fait que les frontiers politiques ont ete determines dans leur ensemble d'apres le principe nationale (…)… il n'y a pas de modifications de frontiere possible qui puisse faire disparaitre le problem des minorités. Et puisqu'il e nest ainsi, il ne reste que de remedier aux incovenients des frontiers par l'observation des principes d'equite et liberté, hautement proclames par le monde civilise"[64]. Cu toate acestea, statele revizioniste continuau să inventeze „argumente" istorice, economice, juridice, morale, pentru a eluda prevederile tratatelor de pace, pentru a obține modificări în statutul politico-teritorial postbelic al Europei.

România a criticat, încă din timpul desfășurării Conferinței de la Paris (1919-1920), imperfecțiunile tratatelor de pace, dar a susținut mereu necesitatea respectării lor pentru a se ajunge la o situație de stabilitate și pace. Conform opiniei publice din România, nu atât conținutul tratatelor de la Versailles era motiv de neîncredere și divergențe europene, ci neaplicarea lor, ceea ce a constituit cauza stării de încordare între state și chiar conflicte armate. Pe de altă parte, ținta revizionismului a fost, și în deceniul al treilea, țările mici din centrul și sud-estul Europei, insuficient consolidate din punct de vedere instituțional-politic, economic și cu o capacitate de apărare în organizare. Ceea ce a contribuit la o menținere a agitației opiniei publice în respectivele țări, extrăgând-o de la preocupările atât de presante orientate către dezvoltare și modernizare. De aceea, un reprezentant al presei olandeze declara, în 1925, că deși nu era de acord cu unele prevederi ale tratatelor de pace, „azi, când văd că multe din statele mici sunt amenințate prin ideea revizuirii tratatelor, sunt silit să vă spun că tratatele odată iscălite sunt contracte și că ideea revizuirii lor nu poate produce decât confuziune și dezordine"[65]. România s-a opus cu hotărâre revizuirii tratatelor de la Versailles deoarece a fost conștientă că astfel de acțiuni, pe orice cale s-ar fi înfăptuit, duceau la destabilizarea regiunii și chiar la conflicte militare zonale care ușor puteau escalada către o nouă conflagrație continentală și mondială.

---

[64] J. Wiefan, *Les minorities ethniques et la paix en Europe*, Vienne-Leipzig, 1929, pp. 10-11.
[65] N. Titulescu, *Documente diplomatice, p. 169.*

În deceniul al treilea al secolului al XX-lea, precum și în întreaga perioadă interbelică, opinia din România a considerat tratatele de pace din 1919-1920 „nu numai niște documente fundamentale, de bază – ca unele ce consacră și reglementează noile stări de lucruri –, nu numai niște acte juridice internaționale mai apropiate ca oricând, în comparație cu tratatele de pace din trecut, de conceptul de justiție, astfel cum el se reflectă în conștiința juridică obștească”[66], ci și expresia atitudinii de reparare a nedreptăților istorice ale trecutului, deodată cu aspirația de modernizare, de inovare a mediului social al statelor și cel internațional. Chiar dacă, în ansamblu, tratatele postbelice de pace de la Paris (1919-1920) au avut unele carențe, cu toate că s-au consolidat pozițiile Marilor Puteri învingătoare, atenția opiniei publice și acțiunea politico-diplomatică a României, în deceniul al treilea, au fost direcționate spre țelul păstrării integrității teritoriale a țării, a recunoașterii internaționale a procesului constituirii și desăvârșirii statelor naționale în Europa Centrală și de Sud-Est. Cu consecvență, activitatea României pentru păstrarea statu-quoului, a urmărit menținerea păcii în Europa postbelică, angajarea relațiilor interstatale pe calea principiilor dreptului internațional, fiind promotoarea unui climat nou pentru dezvoltarea relațiilor internaționale.

[66] G. Sofronie, *Revizionismul maghiar în lumina dreptului internațional,* în „Gând românesc”, 1936, 1, nr. 12, p. 616.

Principiul naționalităților și Tratatul de la Trianon

Mariana-Narcisa Radu, Codruța-Ștefania Jucan-Popovici

1. Tratatele și dreptul internațional public

Orice fel de problematică din trecutul sau prezentul umanității poate fi privită din mai multe unghiuri și poate fi abordată și analizată sub mai multe aspecte și pornind de la experiența mai multor domenii. Astfel, analiza poate fi una care să aibă la bază aspectele economice, cele sociale, culturale, ideologice etc.

În ceea ce privește prezentul studiu ne vom opri la a analiza din punct de vedere juridic Tratatul de la Trianon.

Acest act s-a „bucurat" de-a lungul timpului de numeroase interpretări sau critici, de numeroase discuții mai mult sau mai puțin părtinitoare[1], majoritatea, dacă nu toate, exclusiv prin prisma istoriei și a aspectelor de dezvoltare a societății.

Cu toate acestea însă, dincolo de a fi un document istoric, acest tratat are în primul rând un caracter juridic, deoarece este în primul rând un act juridic. Doctrina definește în prezent tratatul a fi „un acord de voință intervenit între subiecte de drept internațional,

[1] A se vedea astfel de opinii în G. Sofronie, *Doctrina prescripției achizitive și suveranitatea teritorială (Cu specială referire la „Problema Transilvaniei")*, Tipografia „Cartea românească din Cluj", Sibiu, 1943, pp. 5-14; A. Gociman, *România și revizionismul maghiar*, Tipografia Ziarului „Universul", 1934, pp. 7-16; C-tin Botoran, I. Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc, *România și Conferința de pace de la Paris (1918-1920). Triumful principiului naționalităților,* Edit. Dacia, 1983, pp. 266-292; C. Gh. Marinescu, *Diplomația României și Tratatul de la Trianon: studii*, Centrul de Istorie și Civilizație Europeană, Iași, 1998, pp. 15-44.

având scopul de a crea, modifica sau stinge drepturi și obligații juridice, în conformitate cu normele dreptului internațional".[2]

În conformitate cu dispozițiile art. 2, pct. 1, lit. a din Convenția cu privire la dreptul tratatelor (Convenția de la Viena, 23 mai 1969) prin tratat se înțelege „un acord internațional încheiat în scris între state și guvernat de dreptul internațional, fie că este consemnat într-un instrument unic, fie în două sau mai multe instrumente conexe și oricare ar fi denumirea sa particulară".

Ramura de drept căruia îi sunt subsumate tratatele internaționale este dreptul internațional public. Este o ramură de drept care s-a născut la momentul în care entitățile statale au început să reglementeze juridic modalitățile în care relaționau între ele. Evident, de-a lungul istoriei principiile pe care s-au bazat aceste modalități de reglementare și bazele acestor norme juridice ce reprezintă dreptul internațional public au variat foarte mult, în funcție de epocă și de valorile societății în epoca respectivă. Practic, sub anumite forme, putem vorbi despre o astfel de ramură de drept de la momentul începuturilor organizării comunităților umane în state, indiferent de forma pe care o îmbracă aceste state. Acest început îl putem cu ușurință situa în epoca antică.

Majoritatea doctrinarilor consideră însă că sistemul de tratate de la Westfalia (semnate la Osnabrück și Münster, în 1648), așa numita „*pace westfalică*" (semnarea sa consacrând sfârșitul războiului de 30 de ani) reprezintă consacrarea sistemului de drept internațional, în care reglementarea situațiilor, conflictuale sau nu, la nivel internațional, se face prin tratate.[3]

Efectele tratatelor de la finele Primului Război Mondial sunt apreciate diferit față de situațiile care guvernau dreptul internațional al secolului al XIX-lea.

---

[2] Raluca Miga Beșteliu, *Drept internațional public*, ed. 3, vol. I, Edit. C. H. Beck, 2014, București, p. 105.

[3] A se vedea Felicia Maxim, *Aspecte teoretice și practice privind tratatul. Izvor principal al dreptului internațional public*, Edit. Universul Juridic, București, 2012, p. 9; Raluca Miga Beșteliu, *op. cit.,* p. 18.

Teoria care guvernase perioada antebelică și începutul secolului al XX-lea era așa numita teorie dualistă, care accentua voința suverană a statelor, suveranitatea fiind o valoare imuabilă, mai presus de orice. Drept consecință a acestei viziuni, adepții acestei teorii și în general actorii politici internaționali vedeau dreptul intern și dreptul internațional ca fiind două sisteme care acționează paralel și oarecum similar, fără legătură între ele.[4]

Același secol și o serie de doctrinari juriști, în special din cadrul a ceea ce era numit „școala de la Bonn", susținea o teorie monistă, în care dreptul era un tot unitar, exista un singur sistem de drept, dar în care prima dreptul intern al statelor, care subordona dreptul internațional, în care statele se aflau în raporturi de forță, în baza cărora își reglementau diferendele.

Tocmai Primul Război Mondial (parțial o consecință și a viziunii dualiste asupra dreptului) și cei care au reașezat din punct de vedere ideologic și conceptual bazele dreptului internațional au modificat această viziune cu una monistă, dar în care dreptul internațional este așezat pe o poziție de superioritate dreptului intern. Conform acesteia, vorbim practic de un singur sistem de drept, în care există o ordine juridică internațională, care este superioară reglementărilor interne ale statelor, ce sunt astfel nevoite să o respecte mai presus de propriile lor prevederi de drept.[5]

2. Principiul naționalităților și Tratatele de pace

Tratatul de pace este, potrivit doctrinei, un act bilateral sau multilateral încheiat de beligeranți și care consfințește încheierea juridică a ostilităților, fiind tratate politice ce se supun, în general, ratificării.[6] Tratatele de pace cuprind, în opinia unor autori, reglementări care au menirea de a lichida consecințele războaielor, reprezen-

[4] Pentru detalii privind raporturile dintre dreptul internațional și dreptul intern a se vedea V. Constantin*, Drept Internațional*, Ed. Universul Juridic, București, 2010, pp. 83-88.
[5] Raluca Miga Beșteliu, *op. cit.,* pp. 12-13, 18-19.
[6] V. Constantin, *op. cit.*, p. 433.

tând o derogare necesară de la principiul egalității suverane, instituind, în principal, obligații ale puterii învinse în legătură cu reparațiile pe care urmează să le plătească puterii învingătoare, diverse garanții pretinse de învingători[7].

Principiul naționalităților era văzut, la sfârșitul Primului Război Mondial, ca un element de „capitală importanță în relațiunile internaționale și de aceea el trebuie să constituie ideea călăuzitoare în remanierile teritoriale, în redactarea clauzelor de ordin teritorial din tratate".[8] Acesta implică prin definiție că „acolo unde este o națiune, acolo trebuie să fie un stat"[9].

Dreptul națiunilor de a dispune de ele însele, de a se organiza conform propriilor lor interese s-a afirmat în viața internațională, așa cum se arată în doctrină, odată cu marile transformări revoluționare din secolul al XVIII-lea.[10] Una din marile transformări generate de Primul Război Mondial a constituit-o consfințirea de fapt și de drept a principiului naționalităților, prin remanierea hărții europene potrivit acestuia[11].

Despre principiul naționalităților, Emile Boutroux spunea: „așa cum se prezintă astăzi în conștiința umană, este o noțiune foarte simplă și foarte lămurită"[12]. „O națiune, cu adevărat demnă de acest nume, se poate asemui cu o persoană. Orice națiune bine caracterizată are deci, dreptul la viață și la libertate sub rezerva unui drept asemănător inerent celorlalte națiuni; și sub acest aspect toate națiunile sunt egale: nici întinderea teritoriului, nici puterea, nici condițiunile geografice, politice sau economice, nu stabilesc între ele vre-o erarhie"[13].

---

[7] *Ibidem*.
[8] G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920*, Editura Ziarului „Universul" str. Brezoianu, No. 23-25, București, 1936, p. 61.
[9] Idem, *Actele de liberă determinare din 1918. Fundament juridic al Unității naționale*, Tipografia Cartea românească, Cluj-Sibiu, 1944, p. 12.
[10] C. Botoran at all, *op. cit.*, p. 9.
[11] N. Daşcovici, *Principiul naționalităților și Societatea Națiunilor. Încercare de sinteză asupra regulamentului internațional rezultat de pe urma războiului 1914-1918*, Cartea Românească S.A., București, 1922, p. 144.
[12] Apud *Ibidem*, p. 26.
[13] *Ibidem*, pp. 26-27.

Rezumând diferitele elemente constitutive sau caracteristice naţiunii, doctrina vremii identifica: comunitatea naturală pe acelaşi teritoriu; comunitatea de rasă, adică acelaşi sânge dintr-o descendenţă comună; comunitatea limbii; un trecut comun, din care urmează comunitatea de obiceiuri, tradiţiuni, aspiraţiuni ca şi comunitatea de drept şi de credinţă religioasă; conştiinţa individualităţii sale deosebite, decurgând din toate aceste comunităţi enumerate, de unde şi voinţa categorică de comună convieţuire[14].

În 1931, profesorul Luis Le Fur, în lucrarea sa *Précis De Droit International Public* constata că „fără baze istorice, este imposibil de a înţelege dreptul internaţional actual, de a-ţi da seama de evoluţia şi de succesiunea, în cursul ultimelor secole, a principiilor ce au dominat şi domină încă, în oarecare măsură, politica internaţională: principiul echilibrului, principiul intervenţiunii, principiul naţionalităţilor"[15]. În opinia lui George Sofronie, această afirmaţie, fondată în ceea ce priveşte înţelegerea dreptului internaţional, era valabilă şi pentru înţelegerea principiului naţionalităţilor, a principiului care dacă nu era încă fundamentul era, fără îndoială, unul dintre principiile călăuzitoare în noul drept internaţional; „care este, dacă nu baza statului, cel puţin calea naturală ce duce la crearea Statelor".[16]

Referindu-se la antecedentele istorice ale principiului naţionalităţilor, de până în secolul al XVI-lea, George Sofronie evidenţiază variate manifestări ale sentimentului naţional, ale voinţei naţionale, ale ideii de contract social. Un pas mai departe, în precizarea principiului naţionalităţilor, s-a făcut, în opinia aceluiaşi autor, prin ruperea unităţii creştine, eveniment ce a determinat crearea naţiunilor moderne şi prin aceasta, „afirmarea chestiunii naţionalităţilor"[17]. Ulterior, arată că filosofia franceză a secolului XVIII a influenţat doctrina dreptului internaţional, cel care exercită o influenţă aproape decisivă fiind J.J. Rousseau,

---

[14] Pentru analiza acestora a se vedea N. Daşcovici, *op. cit.*, pp. 13-25.
[15] Luis Le Fur, *Précis De Droit International Public*, Paris, 1931, p. 18 apud G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.*, p. 7.
[16] G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.*, p. 7.
[17] *Ibidem*, pp. 20-23.

a cărui operă duce direct la formularea implicită și în *Declarația drepturilor omului* – a principiului naționalităților. Dacă până atunci, Bossuet afirma că „puterea vine dela Dumnezeu", Rousseau spune că „puterea vine de la popor".[18]

Principiul naționalităților devine un principiu de guvernământ în Epoca Imperiului al II–lea Francez, interpretarea și aplicarea acestuia realizându-se în mod diferit, „după temperamentul popoarelor și după concepțiile politice ale guvernanților"[19], reînvierea principiului producându-se înainte de începerea Primului Război Mondial, manifestându-se în războaiele balcanice (1912-1913). În lucrarea sa, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920*, George Sofronie, spunea*:* „În fine, Războiul Mondial are la baza sa tot chestiunea naționalităților. Iar prin rezultatele sale, el rămâne în istorie evenimentul care a determinat triumful principiului naționalităților. De această dată, Statul național a triumfat. Dorit de națiunile subjugate ale secolului al XIX-lea, afișat ca un ideal în lumea revendicărilor naționale, noua fizionomie juridică de stat apare, astfel, ca rezultat al unei îndelungate și îndârjite lupte; ca consecință a atâtor adânci transformări, a unor prefaceri revoluționare, în domeniul gândirii politice".[20]

Același autor menționa că Războiul Mondial a găsit Europa frământată de o veche și nesoluționată problemă a naționalităților, consecință firească a faptului că, timp de secole, alte principii decât cel al naționalităților dominase teoria formării statelor; principiul naționalităților fiind în luptă totdeauna cu acelea și adeseori învins de către ele. În timpul Războiului Mondial, dreptul naționalităților s-a bucurat de o favoare specială, din partea Puterilor Aliate și Asociate, imprimând și „caracterul de legitimitate Marelui Război, de justificare adică, pentru participarea la ostilități". Astfel, dreptul naționalităților devenea, ideea centrală din noul program de politică internațională, adoptat de la început la Conferința

[18] *Ibidem,* p. 24.
[19] *Ibidem*, pp. 35-37.
[20] A se vedea detalii la *Ibidem*, pp. 41-42.

Păcii, iar „cu aceasta o istorică evoluție de principii se desăvârșia: Regulele consecrate pentru indivizi prin Actul de Independență a Statelor Unite ale Americii din, 4 iulie 1776, și prin *Declarația drepturilor omului și ale cetățeanului,* din Revoluția Franceză, se găseau extinse și aplicate în raporturile dintre națiuni în vederea reconstituirii noui ordini internaționale".[21]

Ideea o găsim și la N. Daşcovici, potrivit căruia: „om, națiune și umanitate sunt cele trei stadii prin care trece sau trebue să treacă progresul și civilizațiunea în mersul lor ascendent spre culmile încă nebănuite și neprevăzute. Omul a fost definitiv liberat prin marea revoluțiune, care a proclamat drepturile omului. Națiunea, însă, n-a ajuns încă la acelaș stadiu de libertate și de recunoaștere a valorii sale ca persoană morală, așa cum a ajuns omul ca ființă simțitoare și gânditoare. De aceea războiul din urmă a fost denumit războiul națiunilor, ca unul care trebuia să aducă triumful principiului naționalităților și, deci, consfințirea drepturilor națiunii după drepturile omului".[22]

Așa cum reiese din doctrină, Aristide Briand, premierul Franței, declara la 30 decembrie 1916, „în numele tuturor aliaților", că guvernele cer asigurarea păcii prin „recunoașterea principiului naționalităților și libera existență a Statelor mici".[23]

Sub imperiul teoriei naționalităților statul și autoritatea sa nu se mai explică și justifică decât prin voința concordantă a cetățenilor, a marii lor majorități.[24] Statul nu se mai prezintă ca un fenomen supra-uman, ci ca rezultat al unor factori obiectivi, el fiind o creație a cetățenilor, „el se face și se desface prin voința participanților săi". Teza auto-determinării implică, potrivit lui George Sofronie: suveranitatea națiunii, care o îndreptățește să-și dea forma de guvernământ ce-i convine și dreptul națiunii ce-i conferă facultatea juridică de a-și determina, prin proprie voință, comunitatea politică în cadrele căreia înțeleg să se integreze.

---

[21] *Ibidem*, pp. 43-52.
[22] N. Daşcovici, *op. cit.*, pp. 25-26. A se vedea și A. Gociman, *op. cit.*, p. 8.
[23] Andre Tardieu, *La Paix*, Ed. Payot, Paris, 1921, p. 80, apud V. V. Tilea, *Acțiunea Diplomatică a României. Nov. 1919-Mart. 1920*, Tipografia Poporului, Sibiu, 1925, p. 9.
[24] G. Sofronie, *Actele de liberă determinare din 1918. Fundament juridic al Unității naționale,* în *op. cit.*, p. 16.

Din acestea se desprinde raportul evident ce există între principiul naționalităților și dreptul de liberă determinare, raport ce poate fi definit prin formula: dreptul la liberă determinare este un corolar juridic al principiului naționalităților.[25]

Cuprins în mod implicit, sau făcându-se referire expresă la acesta, în texte ale tratatelor de încheiere a Războiului Mondial, principiul naționalităților a fost înscris în dreptul internațional. [26]

Așa cum arată și V. V. Tilea, programul Conferinței de pace, convocată pentru începutul anului 1919, la Paris, întrecea ca importanță pentru micile popoare toate Congresele și Conferințele de pace din trecut, ea având să pună în aplicare, în interesul acestora, principiul de autodeterminare a naționalităților.[27]

În opinia unor autori, interesul manifestat de opinia publică față de Conferința de pace de la Paris, după Primul Război Mondial, se datora, printre altele faptului că, „la Paris se stabileau bazele unui nou cadru internațional în care urma să se dezvolte omenirea în perioada următoare".[28]

Triumful principiului naționalităților, consacrat prin Tratatele de pace din 1919-1920, a acreditat concepția că substanța vie, principiul însuși al statului, îl formează națiunea[29], tratatele proclamând națiunile ca principale beneficiare ale războiului.[30]

Necesitățile de ordin economic sau strategic nu au permis însă aplicarea sa sub forma absolută ci relativă, ceea ce era admis în interesul superior al securității și viabilității statelor, chiar înglobarea unui teritoriu locuit de un element străin, impunându-se autorilor tratatelor de pace, luarea de măsuri spre a se garanta situația juridică și egalitatea

---

[25] *Ibidem*, p. 17.
[26] *Ibidem*, p. 15.
[27] V. V. Tilea*, op. cit.*, p. 9. A se vedea și V. Constantin, *op., cit.,* p. 434; Sorina Bolovan, I. Bolovan*, Inițiative românești privind problema schimbului de populație în primii ani ai celui de al Doilea Război Mondial (1939-1941*), p. 91, disponibil la: http://dspace. bcucluj. ro/handle/123456789/47848.
[28] C-tin Botoran, I. Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc*, op. cit.*, p. 271.
[29] G. Sofronie, *Protecțiunea minorităților de rasă, de limbă și de religie sub regimul Societății Națiunilor*, Tipografia Diecezară, Oradea, 1930, p. 3.
[30] Idem, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.,* p. 64.

grupurilor minoritare față de națiunea dominantă, în cadrele teritoriale ale statelor nou create (prin aplicarea formei active) sau întregite (prin aplicarea formei pasive a teoriei naționalităților).[31]

Tratatele de pace din 1919-1920 au căutat să dea naționalității o nouă reglementare, modificând, în multe puncte teoriile admise până atunci. Potrivit opiniilor unor autori, „stipulațiunile ce le cuprind, în această materie, înseamnă un progres serios atât din punct de vedere teoretic cât și practic, nu numai prin tendința ce au avut să rezolve unele controverse existente, dar, mai ales, prin străduința ce și-au dat de a aduce în anumite cazuri soluțiuni cu totul noui".[32] Același autor relevă faptul că, dacă până la acel moment, în mai toate tratatele doi factori „prezidau" la schimbările de naționalitate, unul principial, acel al domiciliului, altul subsidiar și facultativ, acel al locului de naștere, Tratatele de la St. Germain și Trianon au adus pentru stabilirea naționalității noi soluții, necunoscute până atunci, neaplicând „nici principiul domiciliului, nici pe cel al originei, ci cer ca condițiune indigenatul, care-i o concepțiune specific Austro-Ungariei, așa că singura naștere într-o provincie anexată nu are nicio influență asupra naționalității".[33]

În același sens trebuie să remarcăm și opinia[34] potrivit căreia Tratatele de pace au imprimat o nouă fizionomie juridică Comunității internaționale, abolind principiile și teoriile perimate în materie de formațiune sau transformare teritorială a statelor, și reînviind sau reîntregind teritorialicește state, pe baze naționale și democratice, remediind, totodată, în parte neînscrierea principiului naționalităților în Pactul Societății Națiunii.[35]

---

[31] Idem*, Protecțiunea minorităților de rasă, de limbă și de religie sub regimul Societății Națiunilor*, *op. cit*, pp. 3-4.

[32] I. D. Condurachi, *Clauzele de naționalitate privitoare la România din tratatele încheiate în 1919-1920*, Tipografia Cultura, București, 1924, p. 5. A se vedea în acest sens și G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.,* pp. 123-130.

[33] *Ibidem*, p. 10.

[34] G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920, op. cit*., p. 58.

[35] Pentru informații referitoare la contextul în care principiul nu a fost înscris în Pact a se vedea G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920, op. cit*., pp. 53-55. Autorul consideră că „nu ar fi fost decât logic, ca dreptul naționalităților, cu corolarul

Așadar, aplicarea principiului naționalităților a constituit o caracteristică esențială a Tratatele de pace (1919-1920) și s-a concretizat, potrivit doctrinei, sub cele două forme pe care le cunoaște teoria naționalităților, și anume: sub forma sa activă, ori de câte ori s-a recunoscut unei națiuni dreptul de a fi independentă, de a constitui un stat suveran, și sub forma sa pasivă, ori de câte ori s-a recunoscut unei fracțiuni de națiune, „dreptul de a se alipi la o colectivitate de același caracter național, sau în neputința unei asemenea soluțiuni, i s-a recunoscut, fiind considerate ca o minoritate, dreptul la protecțiune internațională, în ceea ce privește elementele specific de rasă, limbă sau religie, a indivizilor ce o compun”.[36]

Se asista, astfel, la manifestarea unui dublu caracter al principiului, respectiv de repartiție teritorială, pe care îl conțin diferitele clauze teritoriale ale tratatelor de pace, și de normă de drept public, constatată în clauzele de protecție a minorităților cuprinse în aceleași tratate sau în cele adiționale.[37]

Din principiul naționalităților rezultă, așa cum am văzut, acel ansamblu de consecințe juridice care duc la formularea dreptului de autodeterminare.[38] Acesta era înțeles ca un drept al națiunilor opresate de a rupe legăturile ce le atașează unui sistem politic, pentru a și-l da pe acela ce le convine astfel că autorii Tratatelor de pace au trebuit „să țină seamă de voința colectivă a acestor națiuni”.[39]

---

său auto-determinarea, să fie înscris în Pactul Societății Națiunilor, charta nouii Comunități Internaționale; din moment ce acest drept a fost acceptat ca idee călăuzitoare în structura juridică a Tratatelor de pace, și Societatea Națiunilor, al cărei Pact se înscrie la începutul tratatelor, a fost concepută ca un garant al respectării și executării lor”.

[36] G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920, op. cit*., p. 62.

[37] *Ibidem*, p. 63.

[38] Idem, *Actele de liberă determinare din 1918. Fundament juridic al Unității naționale, op. cit*, p. 16.

[39] Idem, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920, op. cit*., p. 91. În același sens a se vedea V. V. Tilea*, op. cit*., p. 89.

Referitor la aceasta, doctrina a recomandat instituţia şi practica plebiscitară, de care a trebuit să ţină seama, ea fiind susceptibilă de a reda „expresiunea voinţei colective".[40]

Prin importanţa cazurilor în care se recurge la plebiscite dar şi prin determinarea condiţiilor şi mediului juridic în care urmează a se efectua, tratatele din 1919-1920 au reprezentat un progres faţă de trecut.[41]

Aşadar, aplicarea relativă a principiului naţionalităţilor a determinat apariţia noilor state naţionale, privite drept cea mai înaintată formă de stat, din câte a înregistrat evoluţia istorică a omenirii până la acele vremuri: „State naţionale, în care naţiunea ce dă numele Statului este majoritară, dar în cadrele teritoriale ale căruia se găsesc integrate, prin stipulaţiile tratatelor, grupuri umane deosebite prin rasă, limbă sau religie".[42]

Astfel, îndeplinind condiţiile de fond pentru a fi valabile din punct de vedere juridic[43], Tratatele de pace din 1919-1920, au pătruns în dreptul internaţional, iar ratificarea ulterioară a dat „fiinţă juridică integral stipulaţiilor acestora, obligaţiile internaţionale urmând să se impună cu toate efectele lor de drept şi de fapt" [44], clauzele teritoriale intrând în vigoare, realizând remanierea statutului teritorial şi politic, proclamând, astfel, transferul de suveranitate de la statele cedante la statele cesionare. Fiind consimţite de către reprezentanţii legitimi ai statelor semnatare, tratatele au devenit „creatoare de

---

[40] A se vedea opinii privind plebiscitul în G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în Tratatele de pace din 1919-1920, op. cit.*, pp. 93-100. Autorul arată că, date fiind condiţiile necesar a fi îndeplinite pentru a fi valabil, se recomanda plebiscitul numai în caz de îndoială asupra sentimentelor populaţiei, considerându-se inutil când îndoiala nu există asupra acestor sentimente.

[41] G. Sofronie, *op. cit.*, p. 119; V. V. Tilea*, op. cit.*, pp. 96-97.

[42] Idem, *op. cit.*, p. 141.

[43] Pentru detalii privind analiza condiţiilor actuale de valabilitate a tratatelor internaţionale a se vedea Felicia Maxim, *op. cit.,* pp. 19-27; Raluca Miga Beşteliu, *op. cit.*, pp. 107-109. Tratatul trebuie: să fie rezultatul voinţei părţilor, liber exprimată, fără vicii de consimţământ; obiectul tratatului să fie licit şi realizabil; să fie încheiat cu intenţia de a produce efecte juridice; să fie guvernat de dreptul internaţional.

[44] G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.*, p. 171.

drepturi și obligațiuni conform dispozițiilor lor”[45], aplicându-se astfel principiul respectării tratatelor prin îndeplinirea cu bună-credință a obligațiilor internaționale asumate, consacrat ca principiu fundamental în dreptul internațional recunoscut, însă, ca principiu și în dreptul tratatelor[46]. De altfel, chiar în preambulul Pactului Societății Națiunilor se arată că „Înaltele Părți Contractante, considerând că, pentru a desvolta cooperarea între națiuni și pentru a le garanta pacea și siguranța, importă”, printre altele, „să se facă să domnească dreptatea și să se respecte cu sfințenie toate obligațiile Tractatelor, în raporturile mutuale dintre popoarele organizate”.

În prezent, dreptul popoarelor la autodeterminare constituie unul dintre principiile fundamentale ale dreptului internațional public, înscris, printre altele, în Carta Organizației Națiunilor Unite[47], în Pactele internaționale privind drepturile fundamentale ale omului, din 1966, în Actul final al Conferinței pentru securitate și cooperare în Europa, de la Helsinki, din 1975[48] etc.

Dreptul popoarelor la autodeterminare constituie, așa cum se arată în doctrină, „continuarea principiului naționalităților” și premisă juridică fundamentală pentru lupta popoarelor asuprite în vederea eliberării lor și constituirea acestora în state independente, iar nu de destrămare a statelor naționale.[49]

În conformitate cu art. 1. parag. 2, din *Carta ONU*, unul dintre scopurile Națiunilor Unite este „să dezvolte relații prietenești între națiuni, întemeiate pe respectarea principiului egalității în drepturi a popoarelor și dreptului lor de a dispune de ele însele, și să ia oricare alte măsuri potrivite pentru consolidarea păcii mondiale”.

Totodată, egalitatea în drepturi a popoarelor și dreptul popoarelor de a dispune de ele însele este reglementat și în pct. VIII din *Actul*

---

[45] *Ibidem.*

[46] A se vedea Idem, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.*, pp. 171-175; Felicia Maxim, *op. cit.*, p. 77.

[47] Semnată la 26 iunie 1945 la San Francisco, intrată în vigoare la 24 octombrie 1945, publicată în M. Of., din 26 iunie 1945.

[48] Publicat în Buletinul Oficial nr. 92 din 13/08/1975, disponibil la: http://www. dri. gov. ro/actul-final-de-la-helsinki/, accesat la data de 17. 11. 2019.

[49] M. Niciu, *Drept internațional public*, Edit. Servo-Sat, Arad, 1997, pp. 71-72.

final de la Helsinki, din 1975, reafirmându-se importanţa universală a respectării şi exercitării efective a egalităţii în drepturi a popoarelor şi dreptului lor de a dispune de ele însele pentru dezvoltarea de relaţii prieteneşti între ele ca şi între toate statele. Se reaminteşte, de asemenea, importanţa eliminării oricărei forme de încălcare a acestui principiu (alin. 3 pct. VIII). Potrivit dispoziţiilor alin. 2: „în virtutea principiului egalităţii în drepturi a popoarelor şi dreptului lor de a dispune de ele însele, toate popoarele au în permanenţă dreptul, în deplină libertate, de a determina aşa cum doresc şi atunci când doresc statutul lor politic intern şi extern, fără nici un amestec din afară şi de a înfăptui conform voinţei lor dezvoltarea lor politică, economică, socială si culturală".

Punctul VIII alin. 1 din *Actul final de la Helsinki* (1975), prevede obligaţia Statelor participante de a respecta egalitatea în drepturi a popoarelor şi dreptul lor de a dispune de ele însele, acţionând în mod permanent, în conformitate cu scopurile şi principiile Cartei Naţiunilor Unite şi cu normele corespunzătoare ale dreptului internaţional, inclusiv cele care se referă la integritatea teritorială a statelor.

După cum reiese din dispoziţiile prezentate, titularul acestui drept este poporul, indiferent că este sau nu constituit în stat propriu, fără a putea fi exercitat de o minoritate naţională.[50]

Concluzionând, dreptul popoarelor de a dispune de ele însele implică: dreptul popoarelor asuprite de a se constitui în stat propriu, independent; dreptul de a lupta împotriva dominaţiei străine şi caracterul legal al acestei lupte; dreptul la recunoaşterea, pe plan internaţional, a acestei lupte (de eliberare) şi de a beneficia de protecţia dreptului internaţional; dreptul de a stabili relaţii oficiale cu alte state şi să participe la organizaţii internaţionale; dreptul de a înfăptui, conform voinţei lor, dezvoltarea lor politică, economică, socială şi culturală; dreptul la libera exploatare a resurselor proprii.[51]

Astfel, statul, definit ca o colectivitate umană, instalată permanent pe un anumit teritoriu şi având o structură de organe ale puterii care

[50] A. Năstase, B. Aurescu, *Drept internaţional public*, Edit. C. H. Beck, Bucureşti, 2010, pp. 73-74; M. Niciu, *op. cit.*, p. 72.
[51] A se vedea M. Niciu, *op. cit.*, p. 71.

se bucură de suveranitate, are calitatea de subiect de drept atât în raport cu ordinea internă, cât şi cu cea internaţională.[52] Ca participant la viaţa internaţională, statul are dreptul de a-şi exercita atributele inerente suveranităţii sale.

Cu toate acestea, prezentul obligă, în opinia unor autori, la „reevaluarea teoriei clasice a suveranităţii", argumentându-se cu situaţii în care unele operaţiuni de menţinere a păcii, în special cele de impunerea respectului şi apărarea drepturilor omului, s-au desfăşurat în împrejurări de natură a sugera apariţia unor serioase condiţionări privind exerciţiul suveranităţii statelor şi respectului pentru integritatea lor teritorială".[53]

Totodată, în contextul punerii bazelor Uniunii Europene, autoarea citată arată că transferul de competenţe de la statele membre către instituţiile Uniunii „dă naştere unui proces continuu de definire şi reamenajare a exerciţiului suveranităţii, pentru a realiza obiectivele integrării economice şi monetare, dar şi a politicilor comunitare în domeniul afacerilor externe, securităţii şi apărării, justiţiei şi ordinii publice".

Deşi calitatea de subiect de drept internaţional s-a extins de-a lungul timpului, prin includerea şi a altor categorii de entităţi, statul este subiectul principal[54], constituind punctul central al raporturilor internaţionale. „Comunitatea internaţională" sau „umanitatea" preocupă specialiştii, punându-se în discuţie calitatea acestora de subiecte de drept internaţional. Se arată însă că, în absenţa personalităţii juridice nu se poate vorbi de subiect de drept internaţional.[55] Cu toate acestea, sunt şi autori care consideră că: „comunitatea internaţională nu beneficiază încă de o capacitate de exerciţiu direct al drepturilor şi obligaţiilor sale. Ea nu se poate prevala de ele în mod direct".[56]

---

[52] Raluca Miga Beşteliu, *op. cit.,* p. 24
[53] *Ibidem*, p. 26
[54] V. Constantin, *op. cit.,* p. 218; Raluca Miga Beşteliu, *op. cit.,* pp. 22-23
[55] V. Constantin, *op. cit.,* p. 56.
[56] V. Nguyen, Quoc Dinh; Daillier, Patrick; Pellet, Alain, *Droit international public*, LGDJ, Paris, 2002, p. 402 apud V. Constantin, *op. cit.*, p. 56.

Subiecte derivate ale dreptului internațional public, organizațiile internaționale au avut și au un rol determinant în viața internațională, reprezentând o formă de armonizare a eforturilor statelor în direcția unei colaborări internaționale. [57] Personalitatea internațională a acestora nu rezultă automat din faptul existenței organizației internaționale, ci este conferită de statele membre prin tratatele lor constitutive. Rolul din ce în ce mai mare pe care organizațiile internaționale îl au în soluționarea problemelor cu care se confruntă omenirea le face indispensabile pentru relațiile internaționale. Evidențiem aici Organizația Națiunilor Unite care are ca scop „să fie un centru în care să se armonizeze eforturile națiunilor către atingerea acestor scopuri comune" (art. 1, *Carta Organizației Națiunilor Unite*).

Având în vedere evoluțiile în planul dreptului internațional, considerăm importante aceste precizări, punându-se în discuție, în acest context, reconfigurarea raporturilor în viața internațională. Remarcăm, alături de alți autori, tendința de adaptare a suveranității la noile fenomene ce se înregistrează pe plan internațional, determinate de exigențele impuse de asigurarea păcii și a libertății, de acțiuni umanitare, procese de integrare economică, politică și socială.

3. Încheierea Tratatul de la Trianon

Tratatul de la Trianon a fost semnat la 4 iunie 1920[58], fiind actul final în urma negocierilor duse în cadrul Conferinței de pace de la Paris și parte a sistemului de tratate care au reglementat raporturile juridice dintre părți, după sfârșitul Primul Război Mondial, pornit,

[57] V. Popa, Alexandra Sarcinschi, *Perspective în evoluția organizațiilor internaționale de securitate*, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I", București, 2007, p. 46, https://www. academia. edu/5118557/Perspective_in_evolutia_organizatiilor_internationale_de_securitate, accesat la 31. 01. 2010.

[58] În numele României a fost semnat de către dr. I. Cantacuzino și N. Titulescu.

după cum arată chiar declarația de război, din 28 iulie 1914, a guvernului imperial și regal al Austro-Ungariei, având ca aliat principal Germania, împotriva Serbiei.[59]

Din punct de vedere juridic, putem califica perioada de negociere anterioară a fi una relativ îndelungată, aspect care este o reflectare a complexității problemelor dezbătute.[60] De altfel, în doctrină se arată că elaborarea Tratatului de la Trianon a solicitat o amplă activitate diplomatică a delegației României, în frunte cu prim-ministrul, precum și a Comisiei de experți.[61]

Preliminariile Tratatului au constat însă într-un armistițiu, solicitat de Austro-Ungaria, în 3 noiembrie 1918, declarat la 11 noiembrie 1918 și completat de o convenție militară, la 13 noiembrie 1918.[62] Trebuie să menționăm că Puterile Aliate și Asociate erau doritoare ca „războiul în care unele dintre ele au fost târâte pe rând, în mod direct sau indirect" să facă loc „unei păci temeinice, drepte și durabile".[63]

4. Părțile semnatare ale tratatului

4.1. Condiții

Una dintre condițiile de bază care definesc un tratat ca atare este aceea ca semnatarii săi să fie state sau organizații internaționale, evident prin reprezentanții lor sau, eventual, popoarele care luptă pentru libertate. Nu vorbim despre tratate dacă semnatari sunt persoane juridice de drept privat sau persoane fizice, chiar dacă este uneori vorba despre chestiuni ce pot să aibă un impact la nivel statal, aceste persoane fiind subiecte de drept intern, nu internațional.[64]

---

[59] Margaret MacMillan, *Războiul care a pus capăt păcii. Drumul spre 1914*, Trei, București, 2015, *passim.*
[60] Pentru detalii a se vedea V. V. Tilea, *op. cit.*, pp. 9-154.
[61] C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, p. 15.
[62] Margaret MacMillan, *Făuritorii păcii - șase luni care au schimbat lumea*, Trei, București, 2018, *passim*.
[63] A se vedea Tratatul de la Trianon în *Tractatul de pace între Puterile Aliate și Asociate și Ungaria. Protocol și Declarațiuni,* Imprimeria Statului, București, 1920, p. 1.
[64] Pentru detalii a se vedea M. Niciu, *op. cit.,* pp. 78-91.

Evident, ca în cazul oricărui acord semnat, este necesar ca participanții la negociere și semnare să aibă un interes propriu și să fie vizați de prevederile actului ce urmează a fi semnat.

4.2. Aliații

Statele semnatare ale acestui tratat se împart în două categorii, ele fiind pe de o parte Ungaria, în calitate de stat succesor al Austro-Ungariei, iar pe de altă parte o serie de state, respectiv Statele Unite ale Americii, Marea Britanie și dominioanele sale sau diverse state din Commonwealth (Canada, Australia, Noua Zeelandă, Africa de Sud, India), Franța, Italia, Japonia, Belgia, China, Cuba, Grecia, Nicaragua, Panama, Polonia, Portugalia, România, „Statul Serbo-Croato-Sloven", Siam, „Ceho-Slovachia"[65]. Dintre aceste state, la momentul semnării, doar SUA, Franța, China, Cuba, Nicaragua, Panama, Polonia, Portugalia și Cehoslovacia erau republici, restul fiind monarhii.

Explicația existenței acestor numeroși semnatari rezultă din conținutul tratatului, după cum vom explica mai jos, respectiv din faptul că o parte a tratatului este de fapt Pactul Societății Națiunilor.

Restul semnatarilor au fost state cu care Ungaria se afla în conflict direct și în urma semnării acestui tratat, noul stat maghiar a recunoscut granițele vecinilor săi, după cum vom vedea.

Trebuie, în ceea ce privește semnatarii, să facem câteva observații.

În primul rând, chiar Tratatul împarte toate statele semnatare, cu excepția Ungariei, în Puteri principale, Puteri aliate și asociate.

O parte dintre aceste state sunt state care sunt desprinse integral din fostul Imperiu Austro-Ungar (Austria, Ungaria etc.) sau teritorii desprinse din acesta și alipite altor state (teritorii care devin parte a unor state precum România, Italia etc.).

Pentru statele care s-au născut prin dezmembrarea acestui imperiu și pentru cele care și-au modificat granițele în urma acestui Prim Război Mondial, a fost aplicată o instituție juridică ce încă nu era codificată, fiind una dintre instituțiile cutumiare (cutuma fiind un izvor

[65] Așa cum apar statele în conținutul Tratatului.

de drept recunoscut ca atare în dreptul internațional public), instituție juridică ce presupune un act unilateral prin care un stat adoptă o anumită atitudine față de o situație juridică nou apărută, atitudine care determină raporturi juridice între acest stat și un stat sau o entitate, noi, recunoscute ca atare.[66]

Ceea ce este însă important în ce privește această situație este faptul că această cutumă, care constă în recunoașterea pe plan internațional, a fost codificată în baza tratatelor care au alcătuit întregul sistem de la Versailles.

Desființarea, din interior, a Imperiului Austro-Ungar, prin mișcările centrifuge care s-au accelerat în contextul războiului și a situației tuturor populațiilor din interiorul monarhiei, a făcut ca mai multe teritorii să își declare independența sau autonomia, iar mai apoi unele să își declare apartenența la alt stat. Practic, acest tratat, alături de alte aspecte, consfințește și desființarea fostului Imperiu Austro-Ungar[67]. De altfel, chiar în preambulul acestuia se arată expres: „Considerând că fosta monarhie austro-ungară a încetat azi de a mai exista și a făcut loc în Ungaria unui guvern național ungar"[68].

Motivele sunt istorice și juridice. Cert este că acel imperiu, complet nepregătit pentru conflagrația care a urmat, a încetat să existe pe măsură ce grupurile de populații din interiorul monarhiei, nemulțumite de modalitatea în care au fost tratate spre finalul epocii, au început să își declare autonomia sau/și independența. Astfel, în opinia unor autori, este important a sublinia că „participanții la Conferința de pace, politicieni, diplomați, experți, erau conștienți de faptul că Imperiul Austro-Ungar încetase a exista mult înainte de deschiderea lucrărilor Conferinței, și că popoarele oprimate își hotărâseră singure destinul".[69] A fost un context istoric în care s-au modificat paradigmele și criteriile de valorizare la nivel internațional, unul dintre factorii importanți fiind un

[66] M. Niciu, *op. cit.,* pp. 93-97.
[67] A se vedea G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.*, p. 75.
[68] *Tractatul de pace între Puterile Aliate și Asociate și Ungaria. Protocol și Declarațiuni,* Imprimeria Statului, București, 1920, p. 1.
[69] A se vedea C. Botoran at al*, op. cit.*, pp. 266-267.

principiu cu valențe juridice promovat de președintele SUA, Woodrow Wilson, promotorul principiului autodeterminării popoarelor. Este un principiu ce a fundamentat dreptul internațional public în perioada următoare, fiind un drept al popoarelor de a-și decide în baza propriei voințe propria soartă. Teoretizat inițial mai degrabă ca un crez, ca un principiu ideologic, filosofic, a devenit în timp un principiu consacrat internațional și recunoscut ca atare, așa cum am arătat anterior, inclusiv prin acte internaționale ulterioare tratatului de la Trianon (ex. *Carta ONU*, *Convențiile* care reglementează drepturile fundamentale ale omului, *Actul final de la Helsinki* etc.).

Așadar, din punct de vedere juridic, aceste noi teritorii nu au mai avut calitatea de succesor al statului „defunct", monarhia austro-ungară, ci au devenit parte componentă a unor noi state. Cu toate acestea, nu se putea face abstracție de trecutul lor și o serie de aspecte se cereau a fi reglementate, după cum vom vedea când vom discuta conținutul tratatului.

4.3. Ungaria

Cealaltă parte semnatară a Tratatului a fost, desigur, Ungaria.

Pentru epoca în care s-a semnat Tratatul de la Trianon, Ungaria era, la fel ca celelalte state din zonă, un stat nou creat. Chiar dacă epoca medievală cunoscuse un regat maghiar, mai târziu Ungaria a devenit parte a Imperiului otoman și apoi a Imperiului habsburgic. După anul 1867, când Imperiul s-a confruntat cu o serie de probleme interne, s-a produs o reorganizare, dar tot în interiorul aceleiași entități imperiale, trecându-se la ceea ce a fost numit dualismul austro-ungar, fără ca Ungaria să fie un stat independent, de sine stătător și cu o politică externă proprie[70].

Tratatul de la Trianon este actul internațional care consacră (re)„nașterea" noului stat maghiar, care, din punct de vedere juridic, nu fusese un „actor", un decident, pe plan internațional. Având însă în

[70] A se vedea abordarea lui G. Sofronie, *Doctrina prescripției achizitive și suveranitatea teritorială*, Tipografia „Cartea românească din Cluj", Sibiu, 1943, p. 6, pp. 21-53.

vedere caracterul dualist al monarhiei austro-ungare, care depășise faza absolutistă, personală și devenise un stat eterogen, cu un sistem de organizare specific, cele două state succesoare ale acestui Imperiu au fost considerate, în mod firesc și corect, Ungaria și Austria.

Recunoașterea Ungariei ca stat nou, de sine stătător, a reprezentat și recunoașterea capacității sale juridice pe plan internațional, pe care nu o avea anterior în integralitatea sa: calitatea de a stabili relații diplomatice și de a încheia tratate cu alte state, dobândirea unor imunități de jurisdicție în raport cu statele care îi recunosc existența, acceptarea actelor sale executive și legislative de către statele care o recunosc.[71]

4.4. Succesiunea statelor

Calitatea de succesor al unui stat care a dispărut de pe harta politică și juridică a lumii presupune necesitatea reglementării mai multor aspecte.[72] Acest concept depășește pe cel din sfera dreptului civil, statul succesor nefiind un simplu „moștenitor". Practic, sunt mai multe aspecte care intervin, fiind aplicabile o serie de principii: înlocuirea vechii ordini juridice cu una nouă, principiul suveranității (statul nou creat este suveran, nefiind un continuator al suveranității celuilalt stat, el având personalitate juridică proprie) etc.[73] Desigur, din considerente de ordin internațional, nu pot fi complet înlăturate anumite elemente din trecut.

Tratatul de la Trianon a fost un tratat complex din acest punct de vedere, l-am numi noi azi, retroactiv, în sensul că există prevederi, după cum vom vedea, extrem de vaste care privesc atât frontierele, cât și aspectele privitoare la succesiunea tratatelor, clauze referitoare la despă-

[71] Raluca Miga Beșteliu, *op. cit.,* p. 45.
[72] Pentru detalii a se vedea T. Corlățean, *Succesiunea statelor în dreptul internațional. Caz particular: Republica Moldova*, Edit. Universul Juridic, București, 2012, pp. 7-94.
[73] *Ibidem*, p. 8. Potrivit autorului, „Succesiunea în dreptul internațional implică, înainte de toate, substituirea unui stat de către altul, în limitele unui teritoriu determinant".

gubiri și reparații de război, transmiterea arhivelor, proprietăților, diverselor bunuri de altă natură etc.[74] Aceste aspecte de natură „succesorală" sunt complinite cu prevederi noi, menite să instituie noi reguli de relaționare internațională. Astfel sunt prevederile referitoare la înființarea Societății Națiunilor, reglementarea granițelor.

Practic, unul dintre semnatarii tratatului (Ungaria) este integral un astfel de „succesor", în timp ce în ceea ce privește restul statelor semnatare, o parte au această calitate și ele (nefiind însă neapărat succesoare ale monarhiei austro-ungare), în timp ce altele sunt state deja existente.

Evident, acest statut de succesor era reglementat la momentul respectiv nu prin alte tratate, ci prin felul în care cutuma conturase deja de decenii modalitatea de soluționare a conflictelor și modalitatea de relaționare la nivel internațional. În prezent, există tratate-cadru[75] care stabilesc aceste aspecte, dar în contextul de după prima conflagrație mondială, aceste instrumente abia atunci erau create, sistemul de la Versailles fiind un inițiator al acestei creații.

5. Conținutul tratatului[76]

În primul rând, prima și cea mai importantă prevedere este acordul părților cu privire la încheierea stării de război dintre semnatari. Este evident, unul dintre principalele scopuri pentru care acest tratat a fost încheiat, el fiind o consecință a armistițiului solicitat de către Imperiul Austro-Ungar și a dorinței de încetare a conflictului, la propriu și la figurat. De la momentul solicitării acestui armistițiu și până la momentul la care tratatul a ajuns să fie semnat, a trecut un interval de timp în care

---

[74] V. Constantin, *op. cit.*, pp. 433-434; Raluca Miga Beșteliu, *op. cit.,* pp. 49-52. Așa cum arată V. Constantin, Tratatul de la Versailles a fost considerat ca un veritabil act legislativ (tratat lege) iar din punct de vedere politic, a marcat transformări de amploare în sistemul relațiilor internaționale.

[75] A se vedea în acest sens dispozițiile Convențiilor de la Viena din 1978 și 1983, asupra succesiunii statelor la tratate și, respectiv, la bunuri, arhive și datorii de stat.

[76] A se vedea *Tractatul de pace între Puterile Aliate și Asociate și Ungaria. Protocol și Declarațiuni,* Imprimeria Statului, București, 1920; Textul integral al tratatului se regăsește și online https://wwi. lib. byu. edu/index. php/Treaty_of_Trianon accesat la 12 noiembrie 2019.

monarhia austro-ungară nu a mai rezistat ca stat şi s-a dezmembrat, astfel că tratatul a dobândit un text mult mai complex. Solicitând armistiţiul, încetarea focului şi recunoscându-şi înfrângerea, solicitând totodată implicit şi încheierea unui tratat de pace, Austro-Ungaria a acceptat prin proprie voinţă noua situaţie şi a demarat negocierile de pe poziţia mult mai slabă pe care o avea la momentul respectiv[77], aspect lesne de observat, la fel ca în cazul oricărui acord de voinţă de natură contractuală.

Nu vom reda integral conţinutul tratatului, dar nici nu putem să îl ignorăm, fiind în definitiv scopul pentru care tratatul a fost încheiat.

Vom reda în cele ce urmează, după ce ne referim un moment la structura tratatului, care sunt în mare prevederile sale, cu sublinierea că ele nu urmează strict ordinea articolelor din tratat, ci sunt grupate tematic şi nici nu reprezintă o enumerare exhaustivă a tuturor prevederilor.

Aceste prevederi reprezintă practic modul concret în care aspectele de succesiune de după Primul Război Mondial au fost reglementate juridic-internaţional.

5.1. Structura tratatului

Tratatul are 13 părţi, un protocol, declaraţii şi alte anexe, însumând un total de 364 de articole.

Potrivit art. 364 alin. 2 din Tratat, textul a fost redactat în franceză, engleză şi italiană, părţile agreând ca în cazul unor diferende să prevaleze textul francez, excepţie făcând partea I şi partea XIII, „în cari textele franceze şi engleze vor avea aceeaş valoare".

[77] Aşa cum se arată de către V. Constantin în lucrarea citată, „tratatele de pace reprezintă o derogare necesară de la principiul egalităţii suverane şi se configurează ca tratate inegale, acte care instituie în principal obligaţii ale puterii învinse..."., p. 433.

5.2. Pactul Societății (Ligii) Națiunilor – prima parte a tratatului

Prima parte (art. 1-26 și anexa), la fel ca în toate cazurile tratatelor care au fost încheiate după Primul Război Mondial, este reprezentată de Pactul Societății Națiunilor, ceea ce explică prezența unor semnatari (unii foarte exotici) ai acestui tratat.

Prima „schiță" a textului a fost publicată în 14 februarie 1919, criticată, textul final fiind adoptat în Conferința de pace la 28 aprilie 1919. Cum am arătat, este un pact foarte concis, conținând 26 de articole.

Sunt stabiliți membri Ligii Națiunilor, organele de conducere (Adunare Generală și Consiliu, un Secretariat permanent, sediul la Geneva). Membrii Ligii își asumau reducerea cantității de armament la cel mai mic nivel posibil. O comisie permanentă avea rolul de a asigura informații de specialitate Consiliului cu privire la chestiunile militare, navale sau privitoare la spațiul aerian.

Ideea centrală era aceea de securitate colectivă și procedura de păstrare a acesteia (art. 10-17), fiecare membru asumându-și obligațiile de respectare a independenței altor state și de evitarea agresiunii, inclusiv prin coalizarea împotriva oricărei încercări de violare a Convenției. A fost instituită și o Curte permanentă de justiție internațională (art. 14), care să soluționeze eventualele situații conflictuale, primul pas fiind întotdeauna sancțiunile economice și abia apoi intervenția militară. Există și o asumare a colaborării membrilor în domeniul transporturilor, comunicațiilor, sănătății, comerțului cu arme, condițiilor de muncă, susținere pentru Crucea Roșie (art. 25).

Una dintre prevederile esențiale legate de această organizație internațională este aceea că războiul, cu excepția situațiilor de auto-apărare, este considerat și catalogat ca fiind o modalitate ilegală de soluționare a conflictelor dintre state.

Dorința era de a se restrânge, nu de a interzice, războiul și încercarea de soluționare pașnică a disputelor dintre state prin apelul la arbitrajul Consiliului Ligii sau pe cale juridică. Acest Pact a fost un precursor al Pactului Briand-Kellogg din 1928 (cu 63 de semnatari) și a deciziilor Tribunalului internațional de la Nürnberg de după al Doilea Război Mondial.

5.3. Frontierele

Ținând cont de contextul încheierii acestui tratat, dincolo de reglementarea chestiunilor privitoare la încetarea războiului, tratatul conținea prevederi concrete privitoare la noua situație a statelor și populațiilor care se aflau pe teritoriul fostei monarhii austro-ungare.

Articolul 27 stabilește frontierele Ungariei, pe puncte, după cum urmează, cu: 1. Austria, 2. Statul sârbo-croato-sloven, 3. România, 4. Cehoslovacia.

Subliniem că aceste frontiere nu sunt doar descrise în detaliu (localități, număr de kilometri etc.), ci sunt și indicate pe o hartă desenată la scara 1:1.000.000, anexă la Tratat, cu sublinierea că respectivul text prevala în cazul existenței unor diferențe între părți.

Considerăm că este important a se evidenția că, așa cum se arată în doctrina de specialitate, linia frontierei de stat dintre România și Ungaria a fost hotărâtă de Comisia teritorială a Conferinței de pace, fără consultarea României și fără participarea ei[78], „după cercetări minuțioase și bine cugetate" și „în dorința sinceră de a crea o frontieră dreaptă pentru toate părțile".[79] Stabilirea frontierelor s-a făcut cu recunoașterea și, implicit, aplicarea principiului naționalităților și a autodeterminării popoarelor[80].

Tratatul prevedea și modalitatea practică, procedura concretă, de fixare a punctelor de graniță, cu ajutorul unei comisii, procedură pentru care fiecare stat trebuia să suporte jumătate din cheltuielile „Comisiunilor de delimitare" și de asemenea să furnizeze informații necesare comisiei (alte tratate, hărți, măsurători topografice, cărți

[78] A se vedea opiniile exprimate de C-tin Botoran, I. Calafeteanu, Eliza Campus, Viorica Moisuc*, op. cit.*, pp. 387; V. V. Tilea, *op. cit.*, pp. 49-50.
[79] Lordul Balfour în Camera Comunelor apud V. V. Tilea, *op. cit.*, p. 49.
[80] G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.*, pp. 197-198. Desigur, nu pot fi ignorate opiniile contrare exprimate de-a lungul timpului și care vizează dispozițiile referitoare la frontiere. A se vedea în acest sens A. Gociman, *op. cit.*, pp. 7-410; C. Gh. Marinescu, *op. cit.*, pp. 149-207; G. Sofronie, *Principiul naționalităților în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.*, p. 200; V. V. Tilea, *op. cit.*, pp. 50-54.

funciare, date privind proprietatea sau condiţiile economice), inclusiv prin intermediul autorităţilor locale. Costurile comisiei includ transportul, cazarea, munca, materialele folosite (inclusiv marcajele pentru graniţe).

„Movilele de fruntarii" urmau a fi aşezate astfel încât să se vadă de la una la alta, numerotate, iar poziţia şi numărul cartografiate (art. 34 din Tratat). Sunt lămurite, totodată, aspectele referitoare la frontierele stabilite pe un curs de apă, arătându-se, în art. 30 din Tratat, ce se înţelege prin „curs" şi „şenal".

Toate protocoalele de stabilire a graniţelor, hărţile şi documentele ataşate urmau a exista în triplu exemplar, din care două să fie remise guvernelor celor două state implicate şi unul Franţei, care urma să emită copii autentice tuturor statelor semnatare ale tratatului.

Aceasta este partea tratatului care reglementează frontierele, ţinând cont de noile realităţi politice şi internaţionale din teren.

5.4. Relaţiile Ungariei cu statele care primesc sau cedează grupări de populaţii şi drepturile minorităţilor

Urmează apoi o serie de articole care privesc relaţiile Ungariei cu alte state. Aceste prevederi sunt şi ele o consecinţă a calităţii de stat succesor al Austro-Ungariei pe care o are Ungaria, fiind vorba despre alte foste state parte a monarhiei dualiste sau cu teritorii din aceasta. Astfel este cazul Italiei (art. 36-40), regatul sârbo-croato-sloven (art. 41-44), România (art. 45-47), Cehoslovacia (art. 48-52), Fiume (art. 53).

Ungaria se obliga, în esenţă, să recunoască noile graniţe ale acestor state, independenţa acestora sau renunţarea la anumite teritorii care au intrat în componenţa lor (spre exemplu şi Italia avea teritorii primite prin tratatul încheiat cu Austria), restituirea unor bunuri mobile sau imobile (de exemplu, pentru Italia vagoane de tren, Palazzo Venezia din Roma), compensaţii băneşti pentru anumite persoane sau pentru statele vătămate (sumele urmând a fi stabilite ulterior pentru Regatul Sârbo-Croato-Sloven, România), protecţia reciprocă a minorităţilor, desemnarea comisiilor pentru frontiere etc. De asemenea, Cehoslovacia îşi

asuma obligația de a nu ridica niciun edificiu militar în zona dintre malul drept al Dunării și sudul Bratislavei.

Având în vedere mozaicul etnic ce caracteriza toate aceste zone sau state nou-înființate și fiind imposibil de a realiza zone în care să nu existe niciun fel de minorități, au fost stabilite măsuri distincte de protecție a minorităților.

Ungaria și-a asumat, astfel, să nu adopte legi care să modifice aspectele privitoare la minorități (art. 54), să asigure protejarea vieții și libertății tuturor locuitorilor, fără diferențe de naștere, naționalitate, limbă, rasă sau religie (art. 55), acordând totodată cetățenie cu drepturi depline tuturor locuitorilor săi (egali în fața legii și cu drepturi civile și politice depline), care nu se declară a avea o altă naționalitate. Art. 57 prevedea că „naționalitatea ungară va fi obținută de plin drept, prin singurul fapt al nașterii pe teritoriul ungar, de orice persoană care nu poate prin naștere invoca vreo altă naționalitate".

Drepturile minorităților sunt reglementate cum nu fuseseră anterior vreodată.[81] Astfel, discriminările mai sus menționate nu pot fi invocate nici pentru ocuparea de funcții sau onoruri publice, exercitarea anumitor profesii sau meserii, folosirea limbii materne în comerț, religie, presă, întâlniri publice sau în privat. Minoritățile (stabilite după rasă, religie, limbă) au dreptul să își înființeze și administreze, din propriile fonduri, propriile instituții caritabile, religioase, sociale, de educație. În ceea ce privește educația, Ungaria urma să înființeze în localitățile cu o proporție mare a unor minorități instrucție la nivel primar, fără ca aceasta să înlăture obligația învățării limbii maghiare, fără discriminare în privința finanțării.

Importante sunt, așa cum s-a relevat și de-a lungul timpului, clauzele cu privire la naționalitate, stipulate în secțiunea VII, art. 61 – 66, stabilindu-se ca regulă că: „orice persoană având indigenatul (pertinenza) pe un teritoriu făcând parte anterior din teritoriile fos-

[81] A se vedea și punctul de vedere exprimat de Al. Fărcaș, *Dreptul Internațional al Drepturilor Omului și problematica minorităților naționale*, Institutul Român pentru Drepturile Omului, București, 2005, pp. 29-37.

tei monarhii austro-ungare, va dobândi, de plin drept, şi cu excluderea naţionalităţii ungare, naţionalitatea statului ce exercită suveranitatea asupra zisului teritoriu" (art. 61). Demne de amintit sunt şi dispoziţiile art. 63 ce reglementează dreptul de opţiune, dându-se posibilitatea persoanelor ce au împlinit vârsta de 18 ani, care pierdeau naţionalitatea ungară şi dobândeau deplin drept o nouă naţionalitate în virtutea dispoziţiilor art. 61, să opteze pentru naţionalitatea statului în care aveau indigenatul lor mai înainte de a dobândi indigenatul în teritoriul transferat.[82]

Se năştea astfel un drept de a opta, în termen de un an, pentru naţionalitatea noului stat în care se află, urmând ca în acelaşi termen de 12 luni să îşi mute şi reşedinţa în statul pentru care s-a optat, cu posibilitatea de a-şi duce toate bunurile mobile, fără nicio taxă. Opţiunea soţului era valabilă şi pentru soţie şi pentru copiii sub 18 ani.

Similar, cei care au avut cetăţenie austro-ungară şi diferă ca rasă şi limbă de populaţia majoritară din teritoriul unde au ajuns să rezideze, aveau termen de 6 luni pentru a opta pentru oricare dintre cetăţeniile statelor nou create sau în care au intrat teritorii care au aparţinut anterior Imperiului.

Şi celelalte state semnatare recunoşteau independenţa Ungariei şi graniţele acesteia. De asemenea, Ungaria recunoaşte toate celelalte tratate încheiate de aliaţi care privesc fostele state şi foste teritorii ale statelor cu care Austro-Ungaria era aliată: Imperiul German, Austria, Bulgaria, Imperiul Otoman, recunoscând şi noile state create în locul acestor foşti aliaţi. De asemenea, niciun locuitor al vechiului imperiu nu va fi molestat în considerentul politicii pe care a susţinut-o după 28 iulie 1914.

Din zonele cu teritoriile care nu îi aparţineau, Ungaria urma să predea Aliaţilor arhivele, registrele, planurile, documentele, indiferent că

---

[82] Pentru analiza dispoziţiilor privitoare la clauzele de naţionalitate şi rolul acestora a se vedea I. D. Condurachi, *op. cit.*, pp. 7-59; G. Sofronie, *Protecţiunea minorităţilor de rasă, de limbă şi de religie sub regimul Societăţii Naţiunilor*, *op. cit*, pp. 45-99; G. Sofronie, *Principiul naţionalităţilor în Tratatele de pace din 1919-1920*, *op. cit.*, pp. 123-140.

sunt civilie, militare, fiscale, judiciare sau administrative. Este garantat accesul reciproc la astfel de documente pentru Ungaria și statele aliate.

Pentru alte chestiuni de detaliu, urmau a fi încheiate, separat, acorduri cu fiecare dintre statele semnatare.

Ungaria renunța la orice privilegii, titluri sau drepturi pe care le deținea anterior fostul imperiu, cu excepția celor din interiorul propriilor sale frontiere. Își asuma, de asemenea, să nu discrimineze sub nicio formă cetățenii statelor aliate (art. 211 și urm.), fiind reglementat inclusiv regimul reprezentanților diplomatici ai statelor.

Cea mai mare parte a acestor prevederi erau circumscrise noului principiu care urma a guverna relațiile internaționale, acela al autodeterminării națiunilor, amintit deja.

5.5. Reglementarea unor tratate la care Austro-Ungaria fusese parte

Există apoi o serie de prevederi (art. 67-72) care privesc anumite state sau tratate anterioare. Era necesar să fie stabilit care și în ce măsură anumite tratate încheiate anterior de către monarhia austro-ungară mai pot subzista, în ce formă, în ce modalitate și în ce măsură pot fi ele recunoscute de către ambii semnatari, putându-se discuta despre stabilirea unor dispoziții care să reglementeze succesiunea statelor la tratate[83].

Astfel, Ungaria recunoaște în privința Belgiei noile tratate la care aceasta este parte, modificarea regimului anterior de neutralitate a Luxemburgului, convențiile încheiate de aliați cu Germania în ceea ce privește Sleswig, toate noile înțelegeri cu privire la Bulgaria și Turcia. În privința Austriei, Ungaria îi recunoaște noile granițe și noile teritorii (art. 71). Este recunoscută independența teritoriilor fostului Imperiu Rus, abrogarea Tratatului de la Brest-Litovsk încheiat

[83] Potrivit opiniei exprimate de T. Corlățean, dizolvarea Imperiului Austro-Ungar, după Primul Război Mondial, a dat naștere unor interpretări diferite, Austria considerându-se ca un stat nou, nelegat de tratatele monarhiei habsburgice, în timp ce Ungaria, dimpotrivă, pare să fi acceptat principiul continuității. A se vedea T. Corlățean, *op. cit.*, p. 54.

cu acesta, tratatele nou încheiate cu acest stat și posibilitatea ca acesta să emită pretenții de despăgubire de la Ungaria.

Sunt reglementate și tratatele din care Ungaria va face în viitor parte (art. 217-223), urmând ca fiecare dintre aliați să notifice Ungariei dacă doresc să păstreze anumite convenții care erau încheiate anterior cu monarhia austro-ungară.

Erau considerate a fi lipsite de efect orice fel de tratate anterioare datei de 28 iulie 1914, încheiate cu Rusia sau România. De asemenea, orice fel de tratate posterioare datei de 28 iulie 1914, încheiate cu Aliații, erau anulate de tratatul care s-a semnat.

5.6. Reglementarea situației unor zone coloniale – Maroc, Egipt, Siam, China

Ungaria renunță și la toate drepturile fostului imperiu în Maroc, unde recunoaște și acceptă instaurarea unui protectorat francez, efectele acestei măsuri producându-se retroactiv, de la 12 august 1914. Toate bunurile fostei monarhii de pe teritoriul marocan reveneau, fără despăgubire, noii conduceri a statului marocan, inclusiv cele ale Coroanei sau ale membrilor Casei imperiale. Cetățenii maghiari din Maroc își pierdeau orice fel de privilegii deținute. Ungaria și maghiarii au pierdut privilegiile miniere, iar statul ungar restituia și partea de capital pe care o deținea la Banca de Stat din Maroc, fără ca aceasta să acopere despăgubirile de război pe care le datora. În comerț, bunurile marocane care urmau a intra în Ungaria vor avea regimul bunurilor franceze.

Similare au fost prevederile privitoare la Egipt (aflată acum sub protectorat britanic), Siam și China (state independente).

Cum fosta monarhie pornise și ea pe o tendință de colonizare, similară statului german, deținea o serie de teritorii în care interesele sale se manifestaseră deja, la fel cum existau unele zone coloniale care își schimbaseră statutul juridic la nivel internațional, astfel că se impunea reglementarea situației dintre cele două state nou apărute.

5.7. Clauze privitoare la forțele militare, navale și aeriene

În termen de trei luni de la semnarea tratatului urma să aibă loc demobilizarea generală a armatei Ungariei (o nouă mobilizare fiind interzisă), iar pentru viitor era abolit serviciul militar obligatoriu, armata Ungariei urmând a fi formată exclusiv din voluntari, cu un efectiv maxim de 35.000 persoane (sunt stabilite detaliat categoriile, atât pentru oameni, cât și pentru armament, conform unor tabele anexate tratatului, inclusiv în ceea ce privește învățământul militar).

Producția de armament a Ungariei a fost redusă la o singură fabrică, aflată în controlul statului și în proprietatea acestuia. Producția de tancuri, mașini blindate și altele asemenea, era integral interzisă.

Tot armamentul în exces, care depășea cantitățile reglementate în tratat, urma a fi predat în termen de trei luni, aliaților.

Navele de război și submarinele urmau a fi dezafectate, iar navele auxiliare deveneau marină comercială. Distrugerea, livrarea etc. este obligația Ungariei.

Ungariei îi era interzisă producția de aeronave, iar materialul existent ce aparținea aeronauticii militare și navale trebuia predat aliaților, pe cheltuiala Ungariei (art. 132).

S-a instituit o comisie de control pentru verificarea respectării acestor prevederi.

Evident, aceste prevederi erau legate de principala prevedere a tratatului referitoare la încetarea stării de război și dorința de pace, imposibil de realizat în condițiile în care statul care dorește pacea nu manifestă și în concret un comportament pașnic, de neînarmare. Din dorința de protejare a intereselor proprii, dar și a păcii, au fost incluse astfel de clauze, necesare și firești din punct de vedere juridic.

5.8. Clauzele privitoare la aspecte financiare, inclusiv reparații, despăgubiri etc.

Prima dintre reparațiile care trebuia făcută era cea privitoare la eliberarea și repatrierea imediată a prizonierilor de război și a civililor internați, cât mai curând posibil, costurile aferente urmând a fi suportate de

către Ungaria (art. 144). De asemenea, statele semnatare se obligă reciproc să păstreze și mențină corespunzător mormintele adversarilor îngropați pe teritoriul lor, urmând a-și furniza reciproc orice informație dețin cu privire la identitatea defuncților.

Acceptându-și culpa privitoare la pornirea războiului și, în consecință, culpa în producerea pagubelor, se stabilește că Ungaria este datoare la plata unor compensații către populația civilă și proprietatea acesteia. Există o anexă specială care stabilește concret pentru ce anume pot fi solicitate compensații: daunele produse răniților sau aparținătorilor unor persoane decedate, victimelor actelor de cruzime, violență sau rele tratamente (ca urmare a închisorii, deportării, internării, evacuării muncii forțate etc.), afectarea capacității de muncă sau a onoarei, afectarea proprietăților civililor.

Pentru stabilirea cuantumului despăgubirilor urma a fi instituită o comisie inter-aliată, care va stabili și programul plăților, partea de achitat de către Ungaria, dar și modalitatea de achitare (pentru cazul în care statul ungar nu poate acoperi din lichidități sumele datorate) etc., comisia de reparații urmând a aprecia resursele și capacitatea de plată a Ungariei. Ungaria își asuma costurile privitoare la comisie și adoptarea unei legislații adecvate pentru a putea asigura plata reparațiilor. Sunt stabilite procedurile de numire a membrilor comisiei, procedura de vot etc. (printr-o anexă. Tot o anexă, distinctă, stabilește și modalitatea de reparație în ceea ce privește vasele de război, iar alta pentru orice fel de bunuri pretinse a fi distruse).

Cu excepția obiectelor care au fost cumpărate de la proprietari privați, Ungaria trebuia să restituie și toate antichitățile sau bunurile de artă care au fost luate după 1 iunie 1914 (art. 175-176). Pentru bunurile (bunuri sau obiecte artistice, arheologice, științifice sau istorice) aparținând anterior monarhiei austro-ungare, în urma negocierilor, urma a se stabili dacă acele bunuri sunt patrimoniul altui stat, caz în care trebuie restituite în condiții de reciprocitate sau să asigure acces liber pentru studenții acelui stat pentru 20 de ani (art. 177). Totodată, Ungaria se obliga să restituie Puterilor Aliate și Asociate toate actele, documentele etc. ridicate

din teritoriile invadate și aparținând fie statului, fie administrațiilor provinciale, comunale, de binefacere, ecleziastice ori altor instituții publice sau private. Așadar, în aceste reglementări sunt concretizate reguli privitoare la succesiunea statelor la bunuri și arhive, asupra cărora s-a convenit de către Înaltele Puteri Semnatare.[84]

În ideea asigurării plăților clauzelor financiare se instituie o interdicție de export a aurului de către Ungaria, fără acordul aliaților. Clauzele financiare și reparațiile includ și plata armatelor aliate staționate pe teritoriului Ungariei, a salariilor și a tuturor cheltuielilor de întreținere, în moneda statului căruia îi este datorată acea plată.

Statele cărora le erau transferate bunuri sau căi ferate, aparținând inițial monarhiei austro-ungare, asupra cărora mai există datorii sau datorii publice neasigurate, au fost desemnate să ele achite respectivele datorii, proporțional. Datoria lor trebuia a fi dedusă din datoria care urma a fi achitată de Ungaria. Deciziile privitoare la aceste aspecte urmau a fi luate de aceeași comisie de reparații amintită anterior. Aceste datorii vor fi împărțite și între unitățile administrative care se vor crea în noile teritorii, proporțional cu suprafețe și contribuțiile acestor teritorii. Prevederile exceptează datoriile făcute în timpul războiului. Se va remarca astfel, reglementarea în conținutul Tratatului a succesiunii la datorii a noilor state[85], impunându-se ideea că fiecare dintre statele căruia i s-a transferat un teritoriu al fostei Monarhii Austro-Ungare și fiecare dintre statele create în urma „desmembrării" ei, inclusiv Ungaria, trebuia (întrucât le-au fost recunoscute teritorii), să-și asume răspunderea unei părți din datoria fostului guvern ungar. Unei părți din teritoriul altui stat îi revenea asumarea unei fracțiuni corespunzătoare din datoria publică a acestuia[86].

Tot în reglementarea chestiunilor financiare a fost reglementată modalitatea de lichidare a Băncii Austro-Ungare, urmând ca în fiecare teritoriu, fiecare stat să stabilească modul cum înțelegea aspectele privitoare la monede și circulația acestora.

---

[84] Aspecte referitoare la succesiunea statelor a se vedea în Raluca Miga Beșteliu, *op. cit.*, pp. 45-52.
[85] A se vedea Regulile privind succesiunea la datorii în Idem, *op. cit.*, p. 51.
[86] A se vedea și T. Corlățean, *op. cit.*, p. 71.

Pentru eventualele cesiuni, Ungaria avea obligația de a-și despăgubi propriii cetățeni, dacă anumite bunuri ale acestora rămâneau în teritoriile cedate.

Au fost reglementate și eventualele tipuri de datorii existente, ratele de schimb, modalitatea de plată etc. Aceste clauze au îmbinat chestiunile de natură „succesorală" cu cele concrete referitoare la aspecte consacrate deja și în dreptul privat: necesitatea ca cel care a produs, din culpa sa, o pagubă, să o repare. Recunoscându-și culpa și contribuția la declanșarea războiului și producerea implicită de pagube (umane și materiale), apare așadar și necesitatea firească a reparării prejudiciilor produse, prin orice modalitate, principiu existent deja anterior[87].

5.9. Reglementări comerciale

Ungaria nu va aplica o suprataxare sau restricționare a bunurilor produse de aliați pe teritoriul ei, față de bunurile produse de alte state. Aceleași reguli se aplicau importurilor, exporturilor și tranzitărilor, în condiții de reciprocitate (cu un regim derogatoriu, pentru o perioadă de trei ani, pentru bunurile în tranzit prin porturile aparținând anterior monarhiei austro-ungare și pentru o serie de bunuri, pentru o perioadă de șase luni, urmau a fi aplicate cele mai favorabile tarife vamale care erau aplicate la data de 28 iulie 1914).

O înțelegere distinctă urma a fi încheiată între Ungaria, Polonia și Cehoslovacia pentru a-și asigura reciproc furnizarea de cărbune și alimente. Similar, s-a reglementat și situația dintre Ungaria și Austria.

Ungaria își asuma și adoptarea unei legislații care să protejeze Aliații de orice fel de concurență neloială. De asemenea, în condiții de reciprocitate, trebuia să respecte legislația statelor aliate privitoare la vin și produse spirtoase.

---

[87] Pentru analiza condițiilor responsabilității în cazul faptului internațional ilicit și a consecințelor responsabilității a se vedea V. Constantin, *op. cit.,* pp. 322-332.

5.10. Clauzele tratatului privitoare la proprietăți, drepturi și interese, contracte și hotărâri judecătorești

Măsurile generate de starea de război prevedeau îngrădiri ale dreptului de proprietate prin preluarea proprietății, ale unor drepturi sau interese de către stat. În cazul în care aceste bunuri nu au fost încă lichidate, ele reveneau proprietarilor de drept, fiind stabilite totodată reguli pentru reglementarea regimului tuturor bunurilor care aparțineau unor persoane-foști cetățeni ai monarhiei habsburgice, actualmente cu altă cetățenie (sau situația inversă). Cetățenii statelor aliate, afectați de măsuri de război, își reluau drepturile avute anterior.

De la momentul în care două state au devenit inamici, orice contracte încheiate anterior acelui moment se considerau a fi dizolvate. Erau excluse contractele care prevedeau transfer de proprietate încheiate anterior declarării războiului, închirierile de terenuri și construcții, ipotecile și alte sarcini similare, concesiunile privind mine, cariere și depozite, contractele dintre persoane private și stat, dar și contractele de asigurări de diverse tipuri.

Pentru eventualele litigii sau chestiuni de interpretare se instituia un Tribunal arbitral mixt (art. 231). Simplificând, arătăm că membrii acestui tribunal (trei persoane) urmau a fi aleși de cele două părți (Aliații și Ungaria), iar în cazul în care acestea nu ajungeau la un acord, de către Consiliul Ligii Națiunilor, dintre puterile care au rămas neutre în timpul războiului. Dacă numărul de cauze o cerea, vor fi instituite mai multe astfel de „complete" de arbitraj.

Dreptul de proprietate industrială, artistică sau literară revenea proprietarilor de drept, cu excepția situației în care au fost încheiate contracte cu persoane din cadrul monarhiei austro-ungare, caz în care contractele se consideră a fi desființate, cu posibilitatea de plată a anumitor sume de bani. Ungaria trebuia să restituie cetățenilor din fostul regat proprietățile, drepturile și interesele de pe teritoriul Ungariei.

5.11. Aviația, porturile, transportul pe cale ferată

În conținutul Tratatului sunt stabilite privilegii ale aviației aliate, care se bucură pe teritoriul Ungariei de un statut similar aviației naționale a acesteia. Aeronavele aparținând Puterilor aliate și asociate se bucură, deasupra teritoriului Ungariei, de dreptul de survol fără escală, trebuind, însă, să respecte legislația țării. Toate obligațiile privitoare la această chestiune erau valabile până în 1 ianuarie 1923.

Ungaria garantează libertatea tranzitului pentru persoane și bunuri, bunurile în tranzit fiind scutite de taxe vamale. Taxele de transport trebuie să fie rezonabile. Niciun control sau restricție, exceptând cele privitoare la siguranța traficului, nu erau permise.

Pe uscat, apă sau aer circulația era liberă. Toți aliații se bucurau de un regim egal, iar dacă unul este preferat, atunci automat acel regim se extindea și asupra celorlalți aliați.

Tot la această categorie putem include și reglementări privitoare la traficul și navigația pe Dunăre care a fost declarată, începând de la localitatea Ulm, ca fiind apă internațională, împreună cu toate porțiunile navigabile care ofereau mai mult decât unui stat acces la mare. Navele Ungariei nu puteau transporta pasageri sau bunuri în mod regulat între porturile vreunui stat aliat decât cu permisiune specială. Și, legat de Dunăre și de Comisia Europeană a Dunării, Ungaria datora acoperirea unei serii de daune reparatorii pentru pagubele cauzate în timpul războiului riveranilor.

Același tratat stabilea și reguli care privesc toate statele riverane atunci când este vorba despre lucrări de canalizare, inundații, irigații, drenaj sau orice alte lucrări hidraulice, care pot afecta și un alt stat, fiind instituită inclusiv o comisie permanentă. În caz de neînțelegere, problema respectivă ajungea în fața Consiliului Ligii Națiunilor.

Ungaria a primit libertate de tranzit spre Marea Adriatica, libertate care se extindea, pe acest traseu, și asupra serviciilor poștale, telegrafice și telefonice. Totodată, au fost instituite prevederi specifice pentru a fi asigurată comunicația cu statele vecine.

5.12. Prevederi diverse

Pentru anumite prevederi (de exemplu cele privitoare la muncă) se făcea trimitere directă la Tratatul de la Versailles.

De asemenea, există o serie de prevederi diverse, care includ recunoașterea unor drepturi, a unor relații diplomatice (tratatul care reglementează regimul Principatului Monaco, Elveția), suprimarea altor tratate anterioare, clauze de întărire și recunoaștere a aspectelor deja consemnate, clarificări terminologice.

6. Procedura de ratificare

În final, chiar tratatul stabilește în concret procedura de ratificarea a acestuia, depunerea ratificărilor făcându-se la Paris, „în cel mai scurt timp posibil" (art. 364 alin. 4). A fost scris în franceză, engleză și italiană, textul francez prevalând atunci când erau probleme de interpretare, cu excepția părții inițiale privitoare la Liga Națiunilor și cea privitoare la muncă, în care textul englez și cel francez aveau, așa cum am arătat anterior, forță egală.

Locul depozitării Tratatului era capitala Franței, Paris, fiecare dintre semnatari urmând să anunțe guvernul francez despre ratificarea internă a Tratatului.

Data de intrare în vigoare a Tratatului era data primului proces verbal de ratificare întocmit la momentul ratificării de către Ungaria și de trei dintre Principalele puterii aliate și asociate (art. 364 alin. 7).

Tratatul are la final lista persoanelor semnatare, reprezentanți ai statelor.

Tratatul mai conține un protocol final cu câteva articole privitoare la activitatea de după punerea în aplicare a prevederilor, inclusiv reglementări privitoare la comisii și activitate acestora.

Procedura de ratificare este una esențială, fiind cea care asigură aplicarea acestuia în dreptul intern al statelor, lipsa ei echivalând cu o neasumare oficială a prevederilor tratatului.

7. Efectele tratatului față de părți și față de terți

Ca orice fel de act juridic, încheierea în sine a acestuia are drept scop naşterea de efecte juridice, indiferent că vorbim de drepturi care se nasc, relații juridice care se modifică sau chiar se sting.

Întotdeauna aceste efecte privesc în primul rând părțile la tratat. În general, efectele tratatelor față de părți trebuie să aibă în vedere două principii consacrate la nivel internațional, inițial pe cale cutumiară, apoi pe cale convențională, și anume: îndeplinirea cu bună credință a obligațiilor internaționale și pe cele referitor la relativitatea efectelor tratatelor[88].

Prin acordul astfel exprimat, prin semnarea și ratificarea ulterioară, semnatarii își asumă tratatul, pentru ei are un caracter obligatoriu, principiul de drept internațional *„pacta sunt servanda"* fiind aplicabil în ceea ce privește obligațiile asumate.

Principiul relativității efectelor tratatelor presupune limitarea aplicării acestuia, în principiu, la statele părți, excluzându-se producerea de efecte față de statele terțe. Este și firesc, nimeni nu poate fi ținut să respecte ceva pentru care nu și-a exprimat acordul. Cu toate acestea, sunt situații de excepție, când se pot da naștere fie la obligații pentru state terțe, fie la drepturi în favoarea acestora[89].

Tratatul de la Trianon are însă o multitudine de părți și de semnatari, astfel că dincolo de acești semnatari, inclusiv prin includerea în sistemul de tratate creat după finalizarea războiului, face ca acesta să fie unul dintre tratatele cu efecte extinse.

8. Aplicarea în spațiu și timp

Când ne referim la aplicarea unui tratat, întotdeauna trebuie avute în vedere două variabile. Prima dintre ele este locul, teritoriul

[88] Pentru analiza acestora a se vedea Felicia Maxim, *op. cit.*, pp. 77-78.
[89] A se vedea Felicia Maxim, *op. cit.*, pp. 79-83.

pe care se aplică, iar cealaltă timpul, intervalul de timp în care părțile sunt ținute să respecte prevederile lui.

Cât privește spațiul, tratatul face referiri concrete și clare. Este evident că spațiul vizat este întotdeauna spațiul semnatarilor sau teritoriului unui stat terț, căruia însă îi sunt recunoscute drepturi, nici într-un caz nu îi sunt imputate obligații.

Tratatul de la Trianon nu conținea niciun fel de prevederi referitoare la un termen de valabilitate a întregului tratat. Unele dintre clauze, din care o parte au fost menționate anterior, aveau anumite termene de aplicare, în avantajul debitorului (Ungaria) sau pentru a mobiliza cetățenii în clarificarea situației lor juridice (termene de opțiune pentru o cetățenie sau alta etc.).

Cu excepția acestora însă, niciun alt termen nu există. Evident nu poate fi vorba despre o „expirare" a acestui tratat.

El a fost pur și simplu asociat ori asimilat, în timp, cu o serie de alte tratate. Unele sunt tratatele încheiate de unele dintre părți în perioada interbelică, altele sunt cele de după al Doilea Război Mondial. Unele sunt tratate cadru (cum este *Carta ONU* sau tratatele de recunoaștere a drepturilor fundamentale ale omului), altele sunt tratate bilaterale (politice, comerciale, diplomatice etc.) încheiate în timp de statele semnatare (ex. România cu Ungaria, Austria etc., Italia cu Austria, Ungaria, Slovenia etc.).

9. Concluzii

Așadar, realizând o trecere în revistă a opiniilor exprimate în doctrina de specialitate, observăm că principiul naționalităților a jucat un rol important în opera de reconstrucție europeană derulată după Primul Război Mondial, constituind o idee călăuzitoare a Tratatelor de pace din 1919-1920.

Totodată, s-a evidențiat că Tratatele de pace la care am făcut referire au reprezentat instrumente internaționale cu putere juridică și politică ce au consemnat o realitate de fapt concretizată în conformitate cu voința statelor semnatare.

Modificările teritoriale rezultate din aplicarea principiului naționalităților au dus la transferuri de suveranitate, punându-se astfel problema naționalității locuitorilor din teritoriile respective. În acest context, prin tratate s-au stabilit criterii pentru a determina naționalitatea indivizilor din teritoriile ce au schimbat suveranitatea, remarcându-se preocuparea ca orice persoană să aibă o naționalitate. Se deduce această preocupare și din reglementarea dreptului la opțiune în alegerea naționalității, stipulat și în Tratatul de la Trianon, văzut ca o aplicare logică a principiului naționalităților și prin care s-a acordat persoanelor dreptul de a-și decide ele însele soarta, apărând astfel ca un corolar al libertății individului.

În ceea ce privește România, pe baza principiului naționalităților, prin tratatul în discuție s-a concretizat dreptul poporului român la unitate național-statală, între altele, și prin reglementările referitoare la stabilirea și delimitarea frontierelor. De altfel, profesorul George Sofronie, unul dintre autorii cu contribuție marcantă în ceea ce privește analiza principiului naționalităților, arăta că România era unul dintre cele mai desăvârșite exemple de aplicare a principiului naționalităților.

Totodată, nu putem să nu remarcăm multitudinea și complexitatea dispozițiilor cuprinse în tratat, amintind, cu titlu de exemplu, pe cele referitoare la protecția minorităților naționale, la succesiunea statelor la arhive, bunuri, datorii.

Încheiat, așa cum am văzut, cu respectarea condițiilor de valabilitate, Tratatul de la Trianon a cuprins în conținutul său drepturi și obligații a căror îndeplinire s-a impus în baza principiilor fundamentale ale dreptului internațional.

Consfințit prin Tratatele de pace care au pus capăt Primului Război Mondial, inclusiv prin Tratatul de la Trianon, principiul naționalităților este actualmente, prin corolarul său, dreptul popoarelor la autodeterminare, consacrat ca principiu fundamental al dreptului internațional și are menirea, alături de celelalte astfel de principii, de a apăra va-

lori de importanță deosebită pentru omenire, așa cum sunt pacea și securitatea internațională, libertatea popoarelor și dezvoltarea lor politică, economică, socială și culturală.

Cu toate acestea, se lasă treptat tot mai mult loc altor principii care guvernează relațiile dintre state. Nu putem ignora faptul că evoluțiile în planul vieții internaționale, globalizarea, au făcut ca problemele lumii să nu mai fie locale, afectând doar anumite teritorii sau națiuni, ci au determinat schimbări majore în relațiile dintre state ori dintre state și alte subiecte de drept internațional. Dincolo de faptul că avem tratate tot mai complexe, care au tot mai multe părți și care reglementează tot mai multe aspecte, există o tendință de relaționare interstatală în care conceptul de autodeterminare a naționalităților este asociat cu diferiți actori non-statali. Statele își au teritoriile recunoscute internațional, teritorii care sunt astfel spații în care statele au drept de reglementare, jurisdicție, teritorii în care, independent de originea națională, cetățenii sunt egali în drepturi. Dar există, așa cum se arată de către unii dintre autorii citați, domenii care necesită o organizare globală susținută de un regim juridic ferm, o reglementare uniformă și riguroasă, un sistem eficace de executare a normelor internaționale, domenii în care sunt necesare activități de coordonare internațională și de acțiune colectivă.

Totodată, în contextul în care prin înțelegerile dintre state s-a recunoscut dreptul anumitor organizații internaționale de a interveni în anumite zone și chiar teritorii, în funcție de circumstanțe concrete, predeterminate, astăzi se discută intens în ce măsură statele mai păstrează competență deplină asupra propriilor teritorii și a populației. Statele sunt obligate, de exemplu, să respecte drepturile și libertățile fundamentale ale omului, consacrate prin tratatele internaționale la care sunt parte, astfel că nu mai au competență exclusivă, născându-se premisele unei relații directe între indivizi și ordinea internațională, fără intermediul statului sau chiar împotriva acestuia[90].

[90] Raluca Miga Beșteliu, *op. cit.,* p. 26

Mai mult, tratatele pe care se întemeiază Uniunea Europeană, apărută ca „organizație supranațională”[91], atribuie acesteia competență exclusivă în domenii determinate, dându-se și posibilitatea punerii în aplicare a unei politici externe și de securitate comună.

Exemplele pot continua cu Organizația Națiunilor Unite, care reprezintă „popoarele Națiunilor Unite” în domeniul menținerii păcii și securității internaționale.

Față de acestea considerăm, alături de alți autori, că respectarea dreptului internațional de către state, asumarea unor obligații internaționale nu echivalează cu pierderea suveranității lor, ci, dimpotrivă, întărirea capacității statului de a se angaja în plan internațional constituie un atribut al suveranității sale, statul continuând să fie principalul subiect al Relațiilor Internaționale.

[91] Teodora Elena Zaldea, *Cetățenia Europeană – Componentă a uniunii fondată pe drept*, https://www. universuljuridic. ro/cetatenia-europeana-componenta-a-uniunii-fondata-pe-drept/, accesat la 31. 01. 2020

Avatarurile recuperării patrimoniului arhivistic din teritoriile unite cu România, după Tratatul de la Trianon

Veronica Turcuș

Una dintre puțin vehiculatele teme din panoplia discuțiilor ce se tot întrețes în istoriografia românească, maghiară și internațională, cu privire la efectele Tratatului de la Trianon, este aceea a evidențelor culturii materiale și spirituale care trebuiau recuperate, drept consecință a deciziilor politice corecte luate la Conferința de pace de la Paris, după terminarea Primului Război Mondial.

Este un truism că în cultură se sedimentează tot ce are mai genuin o comunitate și, tot aceasta, este partea cea mai expresivă a identității acelei comunități. Acum discuția în cazul transilvan (cu toate celelalte elemente genetic-naționale asociate, maramureșean, crișan, bănățean), dată fiind configurația etnică particulară, era ceva mai complicată ca în alte cazuri (cel croat spre exemplu) unde majorități etnice solide au fost menținute constant, de-a lungul secolelor, sub tutele instituționale străine. Și este puțin mai complicată nu doar datorită poluărilor ideologice și naționaliste, ci mai cu seamă a comixtiunii de populație cu un profil național bine identificat: români, maghiari, sași și secui. Până la momentul Marii Uniri din 1918 în Transilvania și celelalte regiuni a existat, pentru câteva decenii, un mecanism de control cultural sufocant, mai cu seamă din perspectiva epocii dualismului austro-ungar. La aceasta s-a adăugat un plan de intensificare a augmentării artificiale a populației maghiare din Transilvania în perioada anterioară, dar și a dualismului, prin transferuri de populație, așa cum a demonstrat-o cu prisosință Ștefan Manciulea[1].

[1] Ștefan Manciulea, *Granița de vest*, Editura Gutinul, Baia Mare, 1994, pp. 72-139.

Exista în Transilvania înainte de 1918 o cultură impus dominantă, cea maghiară, care însă se dorea și absolută, epuizând instituțional ardoarea și flacăra culturală a celorlalte etnii (români, slovaci, sârbi, ruteni). Una era însă cultura instituțională, ce birocratiza actul de cultură și dorea să fasoneze o memorie uniformizatoare, monoetnică și monocratică maghiară, și alta era cultura vie, cea comună de la nivelurile de jos și intermediare care, deși obscurată oficial, producea cultură genuină materială (arhitectură ecleziastică și civilă urbană și rurală, amenajări teritoriale cu caracter urban-rural-silvic și tehnic) și spirituală (drept consuetudinar, contracte de vânzare-cumpărare, carte tipărită, literatură sapiențială și tehnică, muzică, vestimentație, forme de asociaționism de matrice religioasă etc.). Toată această cultură vie, conștientă de sine și de particularitățile ei, mai cu seamă din secolul al XVIII-lea, reprezenta o proporție mai mare în devenirea materială și spirituală a Transilvaniei, iar pe principiul proporționalității trebuia să fie românesc-transilvană și să fie în masa succesorală cu care Transilvania se unea cu România.

Dificultățile însă au fost de dublă natură: pe de o parte, mult din ceea ce a fost administrarea teritoriilor cu majoritate românească din Imperiul habsburgic și apoi Austro-Ungaria a ținut, direct sau prin intermediari, de Curtea de la Viena, ocolind de cele mai multe ori orice ambiție maghiară, în acest sens, cel puțin până la 1849; pe de altă parte, maghiarii dezvoltaseră un simț atât de rigid al controlului „caracterului maghiar" al Transilvaniei încât începuseră, cu mult înainte de război, să concentreze la Buda și Pesta și apoi la Budapesta elementele definitorii ce documentau viața juridică și istorică a provinciei. De la sfârșitul secolului al XVIII-lea, contemporan cu Supplex Libellus Valachorum și cerințele legitime ale elitei românești, s-a dezvoltat acest sentiment ultra posesiv, al custodiei caracteristicilor transilvane indiferent de origine etnică, în administrația maghiarismului, cu tentația tot mai evidentă după 1849 și 1867 de a

ecrasa românitatea transilvană[2] în favoarea unei maghiarități de expus în vitrina ideologică a secolului al XIX-lea[3].

Întrucât la finalul Primului Război Mondial responsabilitatea spolierii teritoriilor românești din Imperiul Austro-Ungar era dublă, austro-maghiară, tratatele internaționale subscrise de statele învinse, Austria și Ungaria, au fost foarte limpezi în ceea ce privește restituirea bunurilor ce țineau de cultura materială și spirituală din provinciile românești[4]. Referitor la chestiunea arhivelor, articolul 191 al Tratatului de la Saint-Germain și articolul 175 al Tratatului de la Trianon obligau Austria, respectiv Ungaria, să restituie fiecăreia dintre puterile aliate și asociate toate actele, documentele și obiectele (artefacte) de antichități și artă și întreg materialul științific și bibliografic ridicat din teritoriile ocupate, fie că aceste obiecte aparțineau sau erau în posesia statului, administrațiilor provinciale, comunale, de binefacere sau ecleziastice ori a altor instituții publice sau private. Articolul 192 din Tratatul de la Saint-Germain și articolul 176 al Tratatului de la Trianon obligau Austria și Ungaria să restituie și acele obiecte, numite și în articolele precedente (191 și 175), pe care le-au ridicat din teritoriile cedate, după 1 iunie 1914. Excepție făceau obiectele cumpărate de la proprietarii privați. Articolul 93, din Tratatul cu Austria și articolul 77, din Tratatul de la Trianon obligau Austria și Ungaria să remită fără întârziere arhivele,

---

[2] O spune și istoricul de artă Coriolan Petranu, „*A. Kampis în revista «Századok», Budapesta, 1933, LXVII, 7-8, p. 315-319 publică o recenzie de aproape cinci pagini asupra lucrării mele «Monumente Istorice ale județului Bihor» [...] Recenzentul nu neglijează să vorbească în recenzia sa cu aparențe științifice de Tratatul de la Trianon, de «tragedia istoriei artei ungare» prin Tratat. El consideră județul Bihor, apoi Slovacia ca «teritorii ocupate», iar monumentele de acolo ca ungurești. «Așa se poate întâmpla, ca tezaurul nostru de monumente istorice necunoscute până acum să fie publicat de specialiștii din statele succesoare»*.", Coriolan Petranu, *Bisericile noastre de lemn din Ardeal în lumina recentelor aprecieri ungare*, „Gând românesc", Cluj, II, 1934, no. 5 (mai), pp. 285-286.

[3] Semnificative în acest sens sunt vizitele în colecțiile muzeelor etnografice maghiare, din Budapesta mai ales, unde pot fi vizionate piese genuin și temeinic atestate românești, ca făcând parte din patrimoniul folcloric maghiar. Explicațiile ar putea fi funcționale, în sensul contaminării maghiarilor cu motive românești, numai că harta prezenței așa-ziselor motive maghiare trece frontiera Transilvaniei, ajungând până în Bucovina, ceea ce sfidează chiar și politețea contaminărilor antropologice.

[4] „Revista economică. Organ financiar-economic", Sibiu, XXIII, 1921, nr. 36, 10 septembrie, pp. 328-333.

registrele, planurile și documentele aparținând administrațiilor civile, militare, financiare, judiciare sau ale altor administrații din teritoriile cedate. Dacă arhivele, registrele, planurile și titlurile sau documentele cu caracter militar, numite în secțiunea menționată, ar privi și ramuri din administrația austriacă sau maghiară și astfel acestea n-ar putea fi cedate fără prejudicii pentru cele din urmă, țările învinse se obligau, cu condiția reciprocității, să pună la dispoziția guvernelor aliate și asociate interesate, datele necesare. Articolul 193, din Tratatul cu Austria obliga această țară să restituie fiecărui guvern aliat sau asociat toate actele, documentele și memoriile istorice posedate de instituțiile publice care au avut un raport direct cu istoria teritoriilor cedate și care au fost elaborate și ridicate înainte cu zece ani. Pentru Ungaria, dispozițiile acestea erau cuprinse în articolul 177, alineatul 1 și în articolul 178, din Tratatul de la Trianon. Dar Ungaria era obligată să restituie guvernelor aliate și asociate actele, memoriile și documentele istorice, ridicate nu numai în ultimii zece ani, ci de la 1 ianuarie 1868, deci în întreaga perioadă a dualismului. Articolul 274, alineatul 2, din Tratatul de la Saint-Germain și articolul 257, alineatul 2, din Tratatul de la Trianon prevedeau realizarea unei convenții speciale care să reglementeze toate chestiunile legate de arhive, registre și planuri, relative la serviciul proprietății industriale, literare și artistice.

Articolul 196 din Tratatul de la Saint-Germain și articolul 177, alineatele 2, 3 și 4 din Tratatul de la Trianon dispuneau că, în ceea ce privește obiectele și documentele cu caracter artistic, arheologic, științific sau istoric, care făceau parte din colecțiile ce au aparținut mai înainte guvernului monarhiei austro-ungare sau Coroanei maghiare și care nu formau obiectul unor dispoziții ale tratatelor, Austria, respectiv Ungaria, se angajau: a) să încheie cu statele interesate, când acestea le-ar cere, aranjamente amiabile, în virtutea cărora toate acele părți ale numitelor colecțiuni și toate obiectele și documentele vizate mai sus, care alcătuiau proprietatea intelectuală a ziselor state, să poată fi restituite în bază de reciprocitate țărilor lor de origine; b) timp de 20 de ani să nu înstrăineze nimic din aceste colecții, nici să le împrăștie și nici să dispună altfel asupra obiectelor individuale, exceptând cazul în care ar

fi intervenit vreun aranjament special; erau obligate să se îngrijească de siguranța și buna conservare a colecțiilor, punându-le, împreună cu inventarele, cataloagele și documentele administrative, la dispoziția cercetătorilor științifici ale supușilor oricărei puteri aliate și asociate.

Termenii tratatelor erau destul de concișI și nu evazivi, având în vedere cantitatea de jurisprudență introdusă și se străduiseră să acopere cât mai multe dintre problemele patrimoniale aflate în litigiu. Importanță deosebită aveau prevederile care impuneau restituirea documentelor și artefactelor luate (practic extrase cu forța) din structura organică a colecțiilor din care făcuseră parte.

Cum se prezenta situația după mai mult de un deceniu de la încheierea tratatelor de pace postbelice, mai precis în 1934? O spune cu destul de multă amărăciune David Prodan[5]: *„În materie arhivistică tratatele care ne interesează pe noi sunt cele de la St. Germain și Trianon, și statele de la cari avem material de revendicat sunt Austria și Ungaria. Arhivele vieneze au și lichidat o bună parte din materialul convenit. Austria a încheiat convenții cu Italia și Cehoslovacia. Nu demult și-au adus și Ungurii tot materialul de ordin cultural de la Viena, din care au și făcut o interesantă expoziție în vară. Au pretins chiar întreg materialul Ungariei istorice, deci și pe al provinciilor pierdute, bineînțeles fără rezultat. Cu Austria avem și noi o convenție privitoare la arhive, încheiată de o comisiune prezidată de D. Onciul (5 Oct. 1921). Numai că ea mai trebuia și executată. Au trecut însă 12 ani de atunci și materialul Transilvaniei și Banatului e încă tot la Viena"*[6].

La mai mult de un deceniu de la semnarea Tratatului de la Trianon, Ungaria reușise să-și păstreze în întregime colecțiile. Nici una dintre țările Micii Înțelegeri nu-și obținuse materialul arhivistic de la Budapesta. Mărturie erau publicațiile Ligii Națiunilor, unde nu au fost vehiculate decât convenții pentru arhivele administrative, de natură să faciliteze fazele tehnice ale tratativelor privind ceea ce fuseseră arhivele curente și nicidecum chestiunile din arhivele istorice și de depozit. De fapt,

[5] David Prodan, *Arhivele noastre istorice de la Budapesta*, „Gând românesc", II, 1934, nr. 1-2 (ianuarie-februarie), pp. 77-86.
[6] *Ibidem*, pp. 78-79.

aceasta era și intenția manifestă, spusă aproape direct autorităților de la București cu prilejul reuniunilor privind recuperarea patrimoniului arhivistic transilvan: „*În comisiunea de restituțiuni de la Budapesta a fost delegat din partea guvernului nostru și un arhivist de specialitate, anume sasul Dr. Paul Eder. Acesta, în anul 1923, a făcut un proiect de convenție, în baza căruia erau să înceapă tratativele cu Ungaria. S-a format apoi și o comisie de istorici cunoscători ai chestiunii, care în toamna anului 1923 a și luat contact cu o comisie ungurească venită la București pentru diferite alte lichidări. Discuțiunile s-au terminat repede, căci delegatul Ungariei neavând o însărcinare specială pentru aceasta, și-a declinat competența, – ne-a invitat să tratăm chestiunea la Budapesta, Era și natural: noi aveam de revendicat ceva, deci noi trebuia să mergem la ei. Tratativele însă reclamau anumite cheltuieli și ungurii erau susceptibili de a opune rezistență.* ***Ne dăduseră să înțelegem că vreau să-și mențină integritatea Ungariei istorice măcar în această formă***”[7].

Pe de altă parte, maghiarii, în anii acestor pseudo-negocieri, finalizaseră o nouă clădire a Arhivelor Naționale, modernă în epocă și conformă cu un nivel de conservare adaptat cerințelor arhivotehnice și arhivoeconomice de atunci, și operaseră rapid regrupări și rearondări de fonduri arhivistice pentru a destructura, în numele unor criterii tehnice numai de ei inventate, organicitatea fondurilor aparținând prin tratate României: „*Materialul nostru* – spune același David Prodan – *va fi desigur astfel clasat, încât la o eventuală lichidare să fie cât mai greu de descoperit*”. Și încă o informație menită să cenzureze interesul istoricilor români pentru arhivele de drept ale României era lansată de maghiari: „*Ungurii ne asigură că în acest timp s-a întâmplat ceva și mai grav. Arhiva Guvernului ardelean, depusă aparte într-o biserică, a ars. Tocmai înainte de mutare! Unii spun că ar fi ars acolo și arhiva fiscală – care după cât știm nici nu era acolo*”[8].

Materialul arhivistic care interesa România era foarte consistent. Din întâmplare sau nu, momentul sfârșitului dualismului austro-ungar a co-

[7] *Ibidem*, p. 84.
[8] *Ibidem*, p. 85.

incis și cu o puternică mișcare științifică de valorizare a arhivelor, mișcare subvenționată însă și pentru scopuri ideologice. Din a doua jumătate a veacului al XIX-lea, urmând exemplul francez și german, națiunile din Europa secolului naționalităților au început să demonstreze un interes aparte față de documentele istorice, dar nu în dimensiunea lor științific-istorică, ci în dimensiunea lor justificativ-vindicativă. Diplomatica (știința auxiliară a istoriei care se ocupă cu studiul documentelor pe suport subiacent moale) nu servea pentru decelarea adevărului și semnalizarea falsului în documente, ci pentru justificarea situației politico-teritoriale din momentul acela. Astfel că, ținând cont de condițiile politice ale comunității maghiare de atunci, dispusă prin orice metodă la promovarea ideii de Ungaria Mare, autoritățile maghiare promovau retrăirea în formulă ideologică romantic-conservatoare a perioadei „faste" și fabricată mitologic a regatului medieval ungar[9]. Întrucât odată cu dualismul (1867), s-a decis și alipirea instituțională a Transilvaniei la Ungaria, eliminându-se multiseculara caracter particular al Transilvaniei (ce fusese ritmat de autonomii mai mult sau mai puțin accentuate, dar și de independență sau suzeranitatea otomană), maghiarii au dus din Transilvania la Budapesta câteva dintre cele mai importante arhive istorice locale și le-au înglobat în noua instituție statală numită Arhivele Statului (Országos Levéltár), înființată în 1875 (istoriografia oficială maghiară reține anul 1756, un protocronism tipic). Drept consecință a dualismului, în numele Transilvaniei, guvernele budapestane au convins autoritățile de la Viena să consimtă aducerea din capitala Imperiului și a arhivei Cancelariei aulice transilvane, ca și cum ar fi făcut parte din Ungaria și nu ar fi avut o identitate instituțională și teritorială distinctă sub tutela imperială. Arhivele de la Budapesta cuprindeau așadar, la momentul semnării Tratatului de la Trianon, o cantitate considerabilă de material care trebuia, potrivit tratatului, să facă parte din patrimoniul cultural al României întregite. Statul român însă nu s-a preocupat îndeajuns de

[9] Din acea perioadă provine și revigorarea antroponimiei tribale maghiare cu unități păgâne ca Arpad, Zoltan, Hunor etc. *Antroponimia în Transilvania medievală*, coordonator Șerban Turcuș, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2011, vol. I, p. 174.

acest subiect pentru recuperarea bunurilor arhivistice care-i reveneau de drept.

Potrivit inventarului făcut de David Prodan[10] (un inventar aproximativ din punctul de vedere al dimensiunilor în metri liniari – unitatea de măsură în arhivistică[11]) trebuiau restituite:

1. *Arhiva Guvernului ardelean*, desființat în 1872. Aceasta, înainte de a fi dusă la Budapesta cuprindea (sunt unitățile de măsură pe care Prodan le-a asimilat din documentările făcute pe baza descrierilor de la sfârșitul secolului al XIX-lea) 13 camere, plus 5-6 camere ocupate de arhivele câtorva oficii afiliate. Copiile din această arhivă mergeau până în secolul al XIII-lea, fiind asociate diferite documente pe spețele aflate în procesare, marea masă a materialului fiind însă dintre anii 1690-1872. Potrivit lui Prodan, „*aproape tot ce s-a petrecut mai important în viața publică ardeleană în acest răstimp a lăsat urme în aceste hârtii*". Aici erau conservate actele importante ale administrației de stat, tratate, acte fundaționale, articole de legi (secolele XVI-XIX), protocoalele dietelor ardelene (1691-1843), protocoalele de ședințe ale guvernului, ale congregațiilor comitatelor, scaunelor și districtelor; scriptele nobilitare, „cărțile regești" (*Libri regii*) ale Guvernului; o serie de volume cu privilegiile și statutele orașelor și comunităților ardelene, regulamentele instituțiilor publice de toate naturile; colecții mari de înscrisuri privitoare la domeniile fiscale și la ocnele de sare, de regulamente ale breslelor și corporațiilor; rescriptele regale, începând cu anul 1771 (aproximativ 100 de volume), separat apoi toate ordinele imperiale ale lui Iosif al II-lea.

[10] D. Prodan, *op. cit.*, pp. 79-82.

[11] Într-un interviu acordat cotidianului „Adevărul", din 30 iulie 2011, directoarea Arhivelor Naționale Maghiare afirmă că: „*Pe teritoriul Ungariei există aproximativ un kilometru de documente de arhivă care conțin informații despre istoria Transilvaniei*". Trebuie să evaluăm această apreciere ca fiind poziția oficială a autorităților maghiare asupra cuantumului aproximativ de arhivă nerestituită României după operațiunile de relocare, regrupare, decupare, selectare și altor incidente mai mult sau mai puțin fortuite. Oricum, este o arhivă imensă daca ne gândim că se oprește undeva în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, într-o epocă în care oralitatea la nivelul societății fie urbane, fie rurale transilvane era încă omniprezentă, iar procedurile juridice și tranzacțiile comerciale se desfășurau de bună credință, mai degrabă decât prin medierea înscrisurilor.

Tot în acest fond se afla arhiva prezidială a Guvernului şi arhiva Dietei Transilvaniei. Continuă Prodan: „*Indicele şi alte înscrisuri auxiliare ale arhivei singure cuprindeau o cameră, iar o altă cameră era ocupată de arhiva judiciară cu material privitor la relaţiile de proprietate, conscripţii, urbarii etc. Arhiva principală apoi, numită publico-politică, aşezată în 8 camere, cuprindea tot ce interesase autoritatea centrală din viaţa Ardealului de 172 de ani (1701-1872)*”[12].

David Prodan nu excludea ca această arhivă să fi fost deja supusă unui mecanism tipic secolului al XIX-lea, acela de selectare privată şi însuşire a documentelor pentru cei care aveau acces direct sau indirect la ea, având în vedere că legislaţia arhivistică era la începuturi în epocă. În fapt, anterior acelei invocate „politici de stat” de achiziţionare şi rechiziţionare a arhivelor instituţionale, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, a existat o febră a „colecţionismului” de documente de arhivă a unor personaje care au deţinut demnităţi publice şi care s-au servit din arhivele publice ca din propriile bunuri private cu scopuri mai mult sau mai puţin lucrative şi ideologice. Personajul legendar în această speţă a fost contele Kemény József (1795-1855), falsificator celebru şi traficant de documente medievale, premoderne şi moderne, dar el este doar vârful aisbergului celor ce au subtilizat documente din arhivele publice pentru interese lucrative şi meschine (conflicte familiale, litigii patrimoniale, conflicte interconfesionale sau interetnice). Spune David Prodan: „*aceşti colecţionari de documente istorice, în cursul veacului al XIX-lea, au făcut adevărate ravagii prin toate arhivele publice, sustrăgând tot ce li s-a părut demn de reţinut pentru istoria anumitor evenimente şi familii, încât cercetătorul istoric e foarte des pus în situaţia de a nu mai găsi la locul lor actele care-l interesează, ci trebuie să le descopere cine ştie unde şi în ce colecţii particulare*”[13]. De fapt, toate instituţiile administrative transilvănene au fost afectate de această febră a spolierii arhivelor.

2. *Arhiva Cancelariei aulice transilvane*, adusă de la Viena la Budapesta, în 1872, în aceeaşi direcţie a cuprinderii şi alipirii ideo-

[12] D. Prodan, *op. cit.,* p. 79.
[13] *Ibidem*, p. 83.

logice a istoriei Transilvaniei la cea a regatului maghiar, în sens ficțional medieval. Cancelaria aulică a fost organul central prin care împăratul a guvernat Transilvania și a funcționat cu o mică întrerupere (1848-60), din 1694 până la 1867, având conservată arhiva pentru acel segment cronologic. Prodan precizează că actele cancelariei, până la 1848, erau grupate în *„2395 de legături și au 190 de volume registre și indice”.* La acestea se adaugă: protocoalele cancelariei (șase volume), cu câteva sute de legături acte anexe (1729-1848), protocoalele dietelor ardelene (seria completă 1746-1781, cu actele relative), diferite alte protocoale și colecții de acte (23 vol., 12 legături și 12 caiete), recapitularea conscripției urbariale din 1819-1820, în 20 de tabele, diferite evidențe și repertorii ale speților trecute prin cancelarie (20 de volume), „cărțile regești” ardelene (18 volume), evidențe ale ordonanțelor și hotărârilor înalte (10 volume); câteva depuneri de acte particulare pentru păstrare și actele deținute de agenții încredințați cu rezolvarea cauzelor particulare; actele prezidiale ale cancelariei (43 de legături, cu cinci volume indice) și protocoalele prezidiale de ședințe (56 de volume, două legături). Se mai adăugau actele transilvane ale Ministerului de Externe maghiar, din 1848 (două legături), materialul transilvan al diferitelor ministere austriece dintre 1848-1860, când Cancelaria nu mai funcționa (118 legături și trei volume indice) și materialul din ultima etapă de funcționare (1861-1867), cu registrele și indicii acestora (390 de legături, 52 de volume, 20 de caiete). Totalul era de aproximativ 3500 de legături de acte și 400 de volume de protocoale, registre și indice, iar cuantumul se apropia de cel al a arhivei guvernului din Transilvania).

3. *Arhiva fiscală ardeleană*, care a fost transportată din Sibiu la Budapesta, la 21 octombrie 1876. Original era împărțită în 32 de dulapuri și cuprindea, în mai multe sute de fascicole, diplome, procese, conscripții, urbarii, privilegii, cu registre și indice, privitoare la comitate, scaunele secuiești, așa zisul „pământ crăiesc”, districte, domeniile fiscale, ocne, ținuturile grănicerești. Toate acestea în 16 dulapuri. Mai cuprindea articole de legi (10 vol.), scrisori și privilegii

nobilitare (588 de fascicole) și pe cele ale boierilor din Făgăraș și negustorilor străini (cinci fascicule), Miscellanea judicialia (2506 acte), diplome pentru diferite jurisdicțiuni (66 de fascicule), acte și diplome privitoare la românii ortodocși (18 fascicule), ajunse aici după moartea episcopului Dionisie Novacovici, acte privitoare la cler, fundații și diferite ordine religioase catolice (75 de fascicule), la proprietățile iezuiților (122 fascicule), înscrisuri și socoteli privitoare la domeniile apafiane, decretele și corespondența Tezaurariatului și Directoratului fiscal. Prodan afirma, cu privire la această arhivă: „*Când știm că Românii trăiau în mari majorități sau în mase compacte, în aproape toate ținuturile la cari se referă acest material, nu mai poate rămânea nici o îndoială asupra importanței arhivei, mai ales pentru viața lor din veacurile XVIII-XIX*"[14].

4. *Arhiva Capitlului din Alba-Iulia*, transportată la Budapesta în baza unui articol din Legea XXIII, din 1882. Capitlul din Alba-Iulia a fost, încă din secolul al XIII-lea, un loc de adeverire (în societatea puțin letrizată medievală avea rol de notariat) însărcinat cu emiteri de acte sau copii cu valoare juridică, executări de sentințe judecătorești, introduceri în posesiune, ascultări de martori, precum și cu păstrarea actelor de proprietate depuse pentru mai mare siguranță de persoanele juridice și fizice. Materialul transportat la Budapesta provenea din anii 1246-1882, așadar de extremă importanță nu numai pentru construcția instituțională a Transilvaniei medievale, ci și pentru realitățile etnice și patrimoniale de atunci, destul de fluide și evazive pentru maghiari. Pentru epoca modernă acolo se conservau diplomele principilor ardeleni dintre anii 1580-1689 (28 de volume), protocoalele arhivei dintre anii 1526-1836 (43 de volume), articole de legi din anii 1505-1624 (trei volume) și 1514-1868 (12 caiete); diplome princiare și nobiliare, aranjate o parte după comitate, scaune și districte, iar alta în grupuri de câte 100 (centuriae), în total 8000 de bucăți, indicele acestui material arhivistic (16 volume), o altă serie de diplome și acte grupate în fascicole (31 de pachete) pentru un cuantum de 7.000 de bucăți; socoteli ale oficiilor de sare

[14] *Ibidem*, p. 81.

(1640-1690), veniturile administrației Principatului (1603-1699); socoteli ale comitatelor și scaunelor secuiești, protocoalele de corespondență ale Capitlului (1727-1882) și, nu în ultimul rând, conscripțiile urbariale (1819-1820) a 916 sate din comitatele Alba, Hunedoara, Târnava, Turda, Zarand și scaunul Arieșului.

5. *Arhiva Conventului din Cluj-Mănăștur* – un loc de adeverire (notariat funcțional pe lângă abația benedictină din Cluj-Mănăștur) – azi topicul Calvaria din Cluj – care de la începutul secolului al XIII-lea a depins mult timp direct de Roma, fără mediere maghiară, dusă în baza aceluiași articol de lege din 1882. Arhiva cuprindea *Libri regii*, pentru anii 1549-1570, articole de legi pentru intervalul 1538-1757 (două volume) cu repertoriu, extrase sumare din articole dietale (1538-1843), registrul domeniilor fiscale la 1650, registrul arenzilor fiscale dintre 1582-1589, *Libri lustrales* a scaunelor secuiești Odorheiu – 1635 și Arieș – 1642; cercetarea diplomelor nobililor donatari din districtul Chioarului – 1638, conscrierea porților din comitatul Cluj, pentru 1585 și 1587; actul de împărțire a Transilvaniei în 11 comitate, în 1784. Diplomele din arhivă începeau din anul 1268 și erau aranjate după comitate și scaune. Se adăugau apoi o serie de diplome de înnobilare, testamente, genealogii, proteste, hotărnicii – toate cu indice și regeste; protocoalele Conventului, cu mărturiile depuse de părți în fața lui, începând cu anul 1416 până în secolul al XIX-lea, dintre care 27 erau din veacurile XV-XVI și 42 din secolele XVII-XVIII).

6. Secțiunea provinciilor acum românești din colecția de *Urbaria et Conscriptiones*. Cele mai multe sate din Transilvania își aveau aici, unele la diverse intervale, conscripțiile urbariale care, începând cu secolul al XVIII-lea, se amplifică în adevărate monografii, fiind cel mai prețios material pentru istoria satului românesc. Spune David Prodan, cu un presentiment al îndatoririlor istorice pe care și le va asuma de-a lungul longevivei sale perioade de creație: „*Urbariile ardelene din această colecție sunt din veacurile XVI-XIX, cuprind deci trei veacuri de istorie concretă a iobăgiei noastre – subiectul cel mai puțin studiat, căci încă nimeni n-a scris o istorie a iobăgiei ardelene. Aici*

sunt și nenumăratele conscripții de dări, dijme etc., din cari se alimentează statisticele etnice ale istoriei ungurești. Aceste urbarii și conscripții au ajuns aici parte din arhivele înșirate mai sus, parte din arhivele altor instituții publice ardelene"[15].

Acestea de mai sus erau marile fonduri, organice, sistematice pentru toată istoria Transilvaniei asupra cărora exista o estimare aproximativă. Să nu uităm că era încă etapa de pionierat a arhivisticii și multe fonduri nu fuseseră regestate, ca să nu mai spunem că un număr mare de fonduri nu fuseseră inventariate. David Prodan sublinia că trebuiau restituite de Ungaria, fiindcă fuseseră transportate la Budapesta, arhiva Capitlului din Oradea, de o deosebită importanță pentru realitățile medievale și premoderne din vestul țării noastre, și arhiva Tablei regești ardelene, semnificativă pentru jurisprudența transilvană modernă. Tot transferate în capitala ungară erau unele părți din arhivele județene și orășenești, duse mai ales în timpul războiului (mai precis în 1916). Secția diplomatică a Arhivelor maghiare cuprindea, între cele aproape 40.000 (inventarul din epocă), diplome medievale originale (1109-1526), mult material din Transilvania ajuns acolo pe diferite căi, fiind identificate diplomele medievale ale Capitlului din Alba Iulia și ale Conventului din Cluj-Mănăștur. De asemenea, „*Arhiva cancelariei aulice ungare, adusă și aceasta de la Viena, deodată cu a cancelariei transilvane, cuprindea colecții întregi de acte cari ne privesc sub titlurile de Transylvanica, Banatica, Illyrica. Între altele, acolo se găseau și cele 7 pachete cu toate ascultările de martori, procesele verbale, sentințele date și corespondența comisiei Jankovits, încredințată cu anchetarea răscoalei lui Horea și ajunse acolo pentru că, între anii 1782-1791, cancelaria maghiară a fost unită cu cea transilvană*"[16].

Acestea erau *grosso-modo* evidențele pe care istoricii români le-au putut alcătui pe baza datelor înregistrate anterior Primului Război Mondial. Potrivit lui Prodan însă, existau numeroase documente transilvane „*în aproape toate colecțiile Budapestei*". Și ca

[15] *Ibidem*, p. 82.
[16] *Ibidem*.

exemple ilustrative dă „*foarte importanta arhivă a Muzeului Național, în colecțiile lui generale și chiar în arhivele familiilor, cari dețineau de foarte multe ori și actele funcțiunii publice pe cari o ocupau și unele familii deponente sunt din Ardeal. Se află însă mai ales în colecțiunile particulare de acte istorice de acolo, despre cari se știe că provin, în cea mai mare parte, din arhivele instituțiilor publice*”[17]. Enunțul lui Prodan este important pentru o altă categorie de arhive ce aparținea Transilvaniei și trebuia să revină de drept României. Mult timp, în structurarea demnităților din perioada medievală și premodernă nu a existat distincția instituțională și etică între funcție și patrimoniul personal, funcția fiind utilizată excesiv în favoarea gestiunii averii proprii. Așadar, multe familii ce deținuseră, prin membri de vază, demnități în Transilvania și în celelalte provincii românești (voievod, vicevoievod, principe, guvernator) și ulterior se transferaseră în teritoriul Ungariei de după Trianon, dețineau documente instituționale de o importanță demnă de luat în considerare pentru patrimoniul arhivistic românesc. A le identifica și revendica în contextul interbelic și postbelic e ca și cum ai căuta „acul în carul cu fân”.

În același articol-semnal de alarmă, cu o luciditate demnă de admirație, istoricul-arhivist David Prodan susținea că dintr-o dată, după Trianon, istoricii maghiari au avut o revelație istoriografică: „*...după răsboiu, Ungurii s-au trezit și ei că Ardealul a fost neglijat de istoriografia ungurească. Sunt de părerea că împrejurările noi reclamă o reluare a istoriei provinciilor pierdute pentru a scoate dovezi noi că aceste pământuri au fost unguresti. Și lucrează cu un zel deosebit în acest sens. Ni se va pregăti în virtutea scopului urmărit, o istorie a Ardealului care desigur nu ne va măguli. Cu materialul nostru*!”[18]. Adevărul era undeva la mijloc, în sensul că istoricii maghiari din Transilvania făcuseră investigații de natură istorico-diplomatică, dar nu neapărat la nivel de politică de stat, ci ca urmare a unor imbolduri venite fie din copierea modelelor istoriografice occidentale de tip romantic și apoi pozitivist,

[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem*, p. 83.

fie din considerente de natură a concurenței confesionale, mai ales catolico-calvină (un alt discurs este valabil, istoriografic vorbind, pentru comunitatea săsească-luterană). Este însă cert că un discurs *sistematic vindicativ* și antiromânesc care să fie laitmotiv permanent al istoriei maghiare nu se prea învederase până atunci. Totul fusese consumat în jurul temelor-fetiș ale comunității academice ungare cu privire la lipsa continuității daco-romane și a migrației românilor de la sud de Dunăre, începând cu secolul al XIII-lea, dublată de rizibila teză a particularei fertilități românești care ar fi debalansat demografic populația maghiară.

Istoricul român menționat a pus în evidență mai multe erori pe care le-au făcut autoritățile române privitor la arhive. Cea dintâi ar fi fost aceea că nu s-a profitat de momentul 1919: *„Prima și cea mai mare greșeală am făcut-o în 1919, când Budapesta era sub ocupație românească. Puteam să aducem atunci arhivele noastre, păstrate încă în blocuri aparte – ne trebuiau doar câteva vagoane – și să lăsăm Ungurilor grija noastră de azi: să-și urmărească ei materialul de revendicat, dacă le mai rămânea ceva de revendicat. O încercare s-a și făcut. Arhivele ardelene erau să fie aduse atunci, încercarea însă s-a lovit de neînțelegerea unui general)*[19]*"*. Cea de-a doua eroare ar fi fost nespecificarea, într-o anexă a Tratatului de la Trianon, a fondurilor care trebuie repatriate, Ungaria profitând postbellum și „fentându-ne" cu materialul arhivistic de la Viena: *„Observația e valabilă mai ales pentru arhiva Cancelariei aulice transilvane, care n-a fost dusă din teritoriile cedate, ci a fost adusă de la Viena, Deși e evident proprietatea noastră*"[20].

Situația era cu atât mai gravă întrucât, în contextul revizionismului, accesul la arhivele din Budapesta era cenzurat pentru cercetătorii români: *„Nu numai că nu putem face cercetări în colecțiile ardelene, dar nu putem face deloc cercetări în arhivele statului de la Budapesta și, după cât ne spun cei cari au încercat, nu sunt admiși nici cercetătorii celorlalte*

[19] *Ibidem*.
[20] *Ibidem*, p. 84.

două țări ale Micei Antante – în afară bineînțeles de Ungurii cu depline garanții naționale cari singuri se bucură de această favoare"[21].

La momentul în care David Prodan trăgea acest semnal de alarmă privind trenarea restituirii arhivelor mai rămăseseră cinci ani pentru eventualele negocieri care deveneau tot mai dificile din pricina poziționării internaționale diferite a României și Ungariei, dar mai cu seamă a agitării contextului revizionist: „*Nu peste mult apoi expiră termenul de 20 de ani al aliniatului b), după care Ungurii pot să înstreineze sau disperseze materialul care nu intră în alin. 1 al art. 177, dacă până atunci nu se produce o convenție care să dispună altfel, ceea ce știm ce'nsamnă. Mai avem 5 ani. După acest termen o lichidare ar fi extrem de grea și numai parțială. Poate nici atât, căci bilanțul pe care ni-1 va prezenta Ungaria, la o eventuală cerere a noastră, după termenul de 20 de ani, se desenează de pe acum: arhiva Guvernului ardelean – poate și arhiva fiscală – arse, arhivele Capitlului din Alba-Iulia și acele ale Conventului din Mănăștur împărțite în alte colecții, arhiva Cancelariei aulice transilvane nerevendicabilă, căci textele se pot interpreta*"[22].

Iar la momentul în care s-au împlinit cei 20 de ani stabiliți de Tratatul de la Trianon a intervenit Dictatul de la Viena, ceea ce a permis statului maghiar o nouă spoliere și selectare a arhivelor românești din Transilvania, de data aceasta cu mai mult aplomb și incisivitate. Deoarece problema arhivistică a Transilvaniei devenise prioritară pentru Ungaria regentului Horthy Miklós, Budapesta făcuse, în cei 20 de ani interbelici, inventarele documentelor și se observase ce anume ar putea îmbogăți o temă de studiu sau alta și justificarea politică a acesteia/acestora, ce trebuia eliminat și obscurat întrucât nu ar fi congruent cu punctele de vedere oficiale și ideologice ale Ungariei horthiste. Astfel că, în intervalul 1940-1944, administrația maghiară s-a deservit cu prisosință din materialul arhivistic românesc din Transilvania de Nord, fiind vorba de o adevărată decimare a documentelor diplomatice tran-

[21] *Ibidem,* p. 85.
[22] *Ibidem.*

silvănene, operațiune total contrapusă principiilor de bază ale arhivisticii, care promovează organicitatea și intangibilitatea fondurilor documentare ale creatorului de arhivă la locul inițial al conservării.

Spunem aceste lucruri deoarece s-a observat, de-a lungul dezvoltării statutului istoriei ca știință, în ultimele două veacuri, că există, în arealul Europei Central-Răsăritene o destul de accentuată cenzură a documentelor care neagă „adevărul politico-ideologic" al unei alcătuiri statale, la un moment dat. Tendința era latentă, dar după experimentul ideocratic comunist a devenit quasi-normativ, iar vecinii unguri chiar au excelat în această practică. Nu se poate explica, spre exemplu, de ce actele „Sinodului General de la Buda", din 1279, publicate în istoriografia românească acum aproape două decenii[23], nu sunt publicate de istoriografia maghiară? O explicație de bun simț ne îndeamnă să credem că există, dincolo de obtuzitatea ideologică, o rușine istoriografică față de momentul maximei decăderi morale a regatului patrimonial maghiar, când dinastul arpadian a fost (ca de multe alte ori în Evul Mediu) delegitimat de Scaunul Apostolic și disciplinat în mod sistematic. Sunt o mulțime de episoade în istoria maghiară ce conțin elemente comune trăirii medievale, dar pe care istoriografia ungară le consideră neadecvate ideologic și le suprimă sau obnubilează documentar (cum e, în acest ultim caz moștenirea Violantei (Jolan) de Aragon (1215-1251), fiica regelui maghiar Andrei al II-lea, care a primit ca zestre parte din teritoriile Slovaciei actuale, teritorii ce nu au mai fost date niciodată ibericilor deoarece ar fi distrus regatul maghiar medieval prin destructurare și revendicări din partea regilor de Aragon și conților de Mallorca și Barcelona).

Care a fost și este, așadar, soarta arhivelor românești aflate captive la Budapesta, în pofida tratatelor funcționale până azi? Ele se află, juridic vorbind, în custodia autorităților publice ungare, după un secol, această circumstanță devenind, se pare, o cutumă acceptată. În mod lipsit de echivoc, după cel de-al Doilea Război Mondial,

[23] Șerban Turcuș, *Sinodul General de la Buda 1279*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001.

de arhivele românești de la Budapesta nu le-a păsat autorităților bolșevice instalate atât la București, cât și la Budapesta. Pentru ideocrația comunistă, venită cumva în siajul ideologiei arhivistice revizioniste, important era în arhivă doar ceea ce justifica interesele politice de moment, știința istorică având autonomia pe care i-o permitea conducerea politică a vremii. În numele internaționalismului proletar a fost înghețat acest litigiu.

În perioada național-comunismului românesc, ca răspuns la intervențiile, justificate istoricește până într-un punct (măcar de nerestituirea arhivelor de drept românești), ale autorităților publice din România, mediul politic maghiar a răspuns, după cum profețise în 1934 David Prodan, rezultatul fiind o operă de propagandă tripartită, editată în anii 1986-87, intitulată publicitar *Erdély története*, o compilație semiprofesionistă ce se distinge prin abundența de clișee și stereotipuri, neadecvate metodologic la critica diplomatică din secolul XX și la comparatismul istoric[24].

După 1990, relația bilaterală româno-maghiară a devenit contorsionată și chestiunea arhivelor s-a pus *sottovoce*, mai mult în mediile academice decât în cele politice. Există și reacții politice: materialul pus la dispoziție public de David Prodan, în 1934, a constituit și motivul unei interpelări în Camera Deputaților la 26 februarie 2002[25].

După integrarea țării noastre în Uniunea Europeană, dilemei nerezolvate privind arhivele românești i s-a dat o soluție „europeană", un compromis antamat în anul 2011. În acel an, directoarea de atunci a Arhivelor Maghiare recunoștea, indirect, într-un interviu în ziarul „Adevărul", că Ungaria nu a respectat nici după 90 de ani nici

[24] *Erdély története*. Kötet 1: *A kezdetektől 1606-ig*/ a kötet szerzői: Barta Gábor, Bóna István, Makkai László…; szerkesztette: Makkai László, Mócsy András; a mellékletet szerkesztette: Szász Zoltán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986; 1987, 612 p.; Kötet 2: *1606-tól 1830-ig*/ a kötet szerzői: Péter Katalin, Trócsány Zsolt, R. Várkonyi Ágnes; szerkesztette: Makkai László, Szász Zoltán; a mellékletet szerkesztette: Szász Zoltán, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986; 1987, p. 617-1187; Kötet 3: *1830-tól napjainkig*/ a kötet szerzői: Köpeczi Béla, Miskolczy Ambrus, Szász Zoltán; szerkesztette: Szász Zoltán a mellékletet szerkesztette: Szász Zoltán és Miskolczy Ambrus, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986;1987, p. 1193-1947.

[25] http://www. cdep. ro/pls/steno/steno. stenograma?ids=5209&idm=1, 02&idl=1

litera, nici spiritul Tratatului de la Trianon. La întrebarea reporterului „*Care va fi contribuția majoră a fondurilor de arhivă de pe teritoriul Ungariei la cunoașterea istoriei Transilvaniei între secolele XIII-XX*?", demnitarul maghiar Zsuzsanna Mikó răspundea: „*Eu pot să vorbesc despre fondurile deținute de Arhivele Naționale ale Ungariei, de la Budapesta. Ca să vă răspund la întrebare, consider că cele mai multe informații care se vor găsi în aceste documente fac referire la „Guberniul Transilvaniei„, care a fost înființat prin diploma imperială de la 16 octombrie 1690, premergătoare Diplomei Leopoldine din 1691, care instaura dominația habsburgică în Transilvania. Aceste documente se găsesc în Ungaria*"[26]. Practic, era recunoscută neaducerea la îndeplinire, după mai mult de nouă decenii, a obligațiilor asumate la semnarea Tratatului de la Trianon.

Semnificative sunt, pe tema ideologică a nerestituirii arhivelor românești, răspunsurile la alte două întrebări. La întrebarea „*Care dintre fondurile deținute de Arhivele Naționale de la Budapesta, ce fac referire la istoria Transilvaniei, i-au captivat până acum pe cercetători*?", directorul Arhivelor Maghiare răspundea: „*Interesul major a fost tocmai pentru fondul „Guberniul Transilvaniei", pentru că aici se găsesc cele mai prețioase informații despre Istoria Transilvaniei. Din aceste documente aflăm cum au funcționat instituțiile, cum a fost viața religioasă, mai ales după secolul al XVII-lea, când a existat o colaborare între cultele religioase de aici*". La o altă întrebare: „*Care ar fi cel mai vechi document despre Transilvania păstrat la Budapesta și la ce face referire?*", demnitarul maghiar a răspuns: „*Nu aș putea să vă răspund cu exactitate la această întrebare. Vă spun însă, că la Arhivele Naționale din Budapesta am finalizat un amplu proiect de digitalizare a documentelor din epoca medievală. Este vorba de 100.000 de documente de ev mediu, care conțin informații despre Ungaria, deci implicit și despre Transilvania*"[27]. Acest ultim fragment cu „*informații despre Ungaria, deci implicit și despre Transilvania*" este semnificativ pentru spiritul maghiar de a asocia indisolubil Transilvania cu

[26] https://adevarul. ro/locale/alba-iulia/miko-zsuzsanna-director-arhivele-ungariei-trebuie-stie-lumea-istorie-comuna-1_50ad2e767c42d5a66390414d/index. html
[27] *Ibidem*.

Ungaria Evului Mediu. Ceea ce nu este decât parțial adevărat (adică o relativă tutelă regală), Transilvania având o administrație diferită de a regatului maghiar, fiind o entitate distinctă cu particularitățile ei și instituțiile ei (cancelarie proprie etc.). Faptul că directorul Arhivelor Naționale ale Ungariei nu poate să răspundă la întrebarea care este cel mai vechi document din Transilvania păstrat la Budapesta este simptomul acestei teze maghiare, de a nu legitima o Transilvanie ca entitate teritorială cu identitate documentară precisă, aceasta nefăcând parte decât în mod medieval (cu multiple autonomii și lipsă de control centralizat) dintr-un areal unde exercita o influență variabilă un regat constituit sub tutela Imperiului, ce a avut suverani de origine maghiară, slavă, italiană și chiar română. Cu privire la prima întrebare, se poate observa că accentele cad pe secolele XVIII-XIX, când situația teritorială și politică se stabilizase, iar Ungaria și Transilvania (ca părți distincte) făceau parte din Imperiul habsburgic. Cu toate acestea există, credem noi, și instituțional și privat, un interes tot la fel de accentuat pentru secolele anterioare, mai ales pentru fondurile arhivistice de la Alba Iulia, Cluj-Mănăștur, Oradea, care ar pune în evidență o situație mult mai fragmentată și diversă etnic și patrimonial decât lasă să se întrevadă sintezele de istorie maghiară condimentate ideologic.

Ultimii pași în direcția atenuării diferendului arhivistic româno-maghiar au fost făcuți în urmă cu aproape doi ani. Potrivit unui comunicat de presă al Arhivelor Naționale ale României, din 2 iulie 2018: „*A apărut primul volum redactat de Arhivele Naționale din Ungaria în cadrul seriei „Ghidul bilingv al fondurilor și colecțiilor arhivistice privitoare la Transilvania, anterioare anului 1918-1919". Volumul cuprinde descrierea fondurilor și colecțiilor aflate în păstrarea Arhivelor comitatelor Bichiș, Bihor, Cenad, Sătmar, Arhivele Districtului Chioar și alte Arhive teritoriale din Ungaria, în format bilingv (română și maghiară). Volumele din această serie sunt realizate în baza Protocolului încheiat în anul 2011 între Arhivele Naționale ale României, Arhivele Naționale Ungare, Arhivele Municipale din Budapesta și Asociația Arhiviștilor din Ungaria. În continuarea seriei, până la sfârșitul acestui an, vor fi editate alte două volume privind fondurile și colecțiile referitoare la Transilvania, deținute de Arhivele Naționale ale Ungariei, în primul rând arhiva istorică a*

Transilvaniei, reținută la Budapesta după Primul Război Mondial. Arhivele Naționale au finalizat ghidurile arhivistice ale județelor Mureș, Harghita și Maramureș. În total, Ghidul va avea 21 volume și va reprezenta un instrument complet de prezentare a arhivelor publice din România și Ungaria, referitoare la istoria Transilvaniei, până la sfârșitul Primului Război Mondial"[28].

Ne aflăm, așadar, într-o situație de compromis arhivistic în care statul român acceptă o soluție echivocă, menită să detensioneze un diferend lung de o sută de ani. Partea română nu are niciun instrument pentru a verifica omogenitatea și genuinitatea fondurilor arhivistice, trebuind să meargă pe buna credință a colegilor maghiari. Colegi poate luminați și insuflați de spirit profesional, dar care lucrează cu o arhivă care de un veac a tot fost verificată, dijmuită și selectată de înaintașii lor cu alte înclinații doctrinare. Și iată câtă dreptate a avut David Prodan acum 85 de ani: „*Ne dăduseră să înțelegem că vreau să-și mențină integritatea Ungariei istorice măcar în această formă".*

Istoricii români au învățat lecția diferendului arhivistic româno-maghiar și au căutat informații autentice în alte fonduri, din țări ce au cultivat respectul față de patrimoniul documentar. Au identificat izvoare care ne ajută la rescrierea istoriei unei Transilvanii cu caracter politic bine determinat și distinct instituțional, a cărei situație în Europa medievală și premodernă, a largilor autonomii și a regalităților itinerante, este mult diferită de reconstrucțiile istoriografice maghiare mitizate. La toate acestea adăugăm că „un stat maghiar" nu a existat între 1541 și 1867 (așa cum afirmă unii constituționaliști maghiari, care nu recunosc discontinuitatea instituțiilor statale din Ungaria) și orice tentativă de a transforma Transilvania într-un „stat maghiar" *sui generis* (în perioada 1541-1699) este invalidată de documente.

[28] http://arhivelenationale. ro/site/2018/07/02/arhivele-transilvanene-din-ungaria-in-limba-romana/

Sfântul Scaun și dezavuarea doctrinei Coroanei maghiare în contextul Tratatului de la Trianon (documente din anii 1919-1921)

Șerban Turcuș

«*Quand la France manque à l'Église, et l'Église à la France, il y a quelque chose dans le monde qui ne va pas*» spunea cardinalul Rampolla[1], Secretarul de stat al papei Leon al XIII-lea. Repoziționarea internațională a Tronului lui Petru[2] ca și reapropierea de Franța, după Primul Război Mondial, a semnificat pentru Sfântul Scaun dorința de ieșire din izolarea diplomatică la care autoconsimțise cu decenii în urmă prin statutul ambiguu pe care-l avea. Momentul cheie al acestei reapropieri a fost semnificat de participarea, în calitate de observator tolerat în mod neoficial, la Conferința de pace de la Versailles[3].

Situația Sfântului Scaun nu era deloc facilă, statutul său internațional nefiind bine definit *de jure*, acceptat *de facto*, pozițiile sale voit și obligat neutrale fiind criticate în funcție de interesele țărilor participante și de ponderea populației catolice. Faptul că Sfântul Scaun dorea să-și mențină un statut aparte, dincolo de normalitatea relațiilor internaționale, este reiterat de constituția apostolică *Providentissima mater Ecclesia,* promulgată de Benedict al XV-lea, la 15 septembrie 1917, prin care se afirma peremptoriu că Biserica este o *societas perfecta*. *Perfecta* în sens de autonomă, cu o structură juridică autosuficientă și ca atare titulară a unui drept *proprium ac nativum*

---

[1] Mariano Rampolla del Tindaro (1843-1913), Secretar de Stat (prim-ministru) al Sfântului Scaun în perioada 1887-1903.

[2] *Tronul lui Petru/Cathedra Petri* se numește tradițional Sfântul Scaun sau Scaunul Apostolic.

[3] Giuseppe Maria Croce. *Le Saint-Siège et la Conférence de la paix (1919). Diplomatie d'Église et diplomaties d'État.,"Mélanges de l'Ecole française de Rome. Italie et Méditerranée*", tome 109, nr. 2, 1997. pp. 793-823.

(în sens de originar) de a produce norme juridice. Structura sa juridică este primară pentru că nu se originează într-o putere civilă, ci doar în Christos – „*legiuitorul divin*"[4].

Pe de altă parte, așa cum se stipulase în articolul XV al Pactului de la Londra, prin care regatul Italiei se angaja să intre în conflict de partea Angliei, Franței și Rusiei, cele trei puteri menționate dădeau garanții solemne că nu vor permite ca la negocierile pentru pace și la orice problemă ridicată de chestiunile de război să fie acceptat în vreo formă Sfântul Scaun[5].

Papa Benedict al XV-lea și Secretarul de stat (prim-ministru), cardinalul Pietro Gasparri, au început încă din 1917 și până în decembrie 1918 o ofensivă puternică pentru ca vocea succesorului lui Petru să se audă la tratativele pentru pace, mizând pe influența Angliei, a Belgiei și a SUA[6]. Răspunsurile semioficiale au fost de bun simț, dar Sfântul Scaun nu a obținut statutul ce-l dorea. Rămânea să elaboreze un plan de acțiune în care să fie totuși reprezentate interesele sale ecleziale la Conferința de pace. Factotum al Sfântului Scaun la Paris, pentru prezentarea punctelor de vedere ale Bisericii Catolice, a devenit cel mai versat diplomat de carieră, monseniorul Bonaventura Cerretti (1872-1933). Acesta, după o serie de contacte a reușit să se vadă, în 18 decembrie 1918, cu președintele Statelor Unite, W. Wilson[7].

Sfântul Scaun nu a reușit în cele din urmă să se impună ca participant la Conferința de pace, dar a vegheat prin fel de fel de intermediari catolici și binevoitori non-catolici la desfășurarea lucrărilor și

---

[4] "*Providentissima mater Ecclesia, ita a conditore Christo constituta, ut omnibus instructa esset notis quae cuilibet perfectae societati congruunt ... ius ferendarum legum proprium ac nativum evolvere atque explicare nunquam destitit*".

[5] *I documenti diplomatici italiani*, V serie, 1914-1918, t. Ill, Ministero degli Affari Esteri, Roma, 1985, nr. 470.

[6] "*...pressions exercées sur les cabinets des puissances que l'on croyait les mieux disposées à appuyer les revendications pontificales, d'abord l'Angleterre, pays protestant, mais qui avait un agent diplomatique au Vatican, le comte de Salis, et un cardinal, Bourne, qui se montrait très actif dans la défense des intérêts du Saint-Siège, et ensuite la Belgique, où Gasparri pouvait compter sur le ministre van der Heuvel et sur le cardinal Mercier. Un troisième cardinal, l'archevêque de Baltimore, Gibbons, sera pressenti par le Secrétaire d'État pour essayer d'obtenir l'appui du président Wilson*". Giuseppe Maria Croce, *op. cit.*, p. 803.

[7] *Ibidem*, p. 806.

poziționarea protagoniștilor. Era însă atât de bine informat asupra evoluției lucrărilor încât Secretariatul de Stat al Sfântului Scaun a stabilit pentru corespondență un cod monastic medieval prin care Conferința era denumită *Capitlul provincial*, președintele SUA – *abatele general*, Lloyd George – *vicarul general*, Lord Balfour – *vicarul capitular*, Orlando era numit *maestrul general*, în timp ce lui Clemenceau i-au atribuit denumirea cea mai modestă, aceea de *frate convers*. Implicarea cea mai puternică, în cadrul tratativelor, Sfântul Scaun o nutrea pentru chestiunile misionare extraeuropene[8] și pentru statutul Constantinopolului/Istanbul, dorind ca misiunile catolice să-și păstreze statu-quoul iar capitala Imperiului otoman să nu cadă în mâinile unei puteri „schismatice", fie ea ortodoxă[9] sau protestantă. De asemenea, un interes manifest era demonstrat față de evoluția Țării Sfinte și a regimului acesteia prin respectarea cutumelor care permiteau Custodiei Țării Sfinte să aibă un regim particular în gestiunea site-urilor legate de viața terestră și activitatea lui Iisus Hristos.

---

[8]"*La nouvelle stratégie missionnaire qui sera définie dans la Lettre Maximum Illud de 1919, nécessite, selon le pape Benoit XV de reconsidérer la politique diplomatique du Vatican qui doit diversifier ses relations pour mieux s'opposer à la politique coloniale des Etats européens*". Catherine Marin, *De Maximum Illud à Rerum Ecclesiae (1919-1926). La stratégie missionnaire romaine après la Première Guerre Mondiale* în vol. *L'Allemagne missionnaire d'une guerre à l'autre (1914-1939). Effondrement et résilience*, Editions Karthala, 2018, p. 29.

[9]"*Pour le Vatican, donc, il s'agissait cette fois de faire échec non pas aux visées russes, mais aux desseins de la Grèce de Venizelos et de la «Grande idée», dont le rêve était de reconstituer Byzance et de rendre au patriarche oecuménique la basilique de Sainte-Sophie. Le cardinal Gasparri, qui, contrairement à Clemenceau, n'avait aucune sympathie pour les Grecs et qui considérait leur installation à Constantinople comme un véritable désastre, s'efforça par tous les moyens de briser le rêve séculaire hellénique. L'action diplomatique vaticane fut menéesur deux fronts. À Constantinople le délégué apostolique Mgr. Angelo-Maria Dolci se chargea de sonder les autorités ottomanes et alliées. Il eut de longs entretiens avec le khédive d'Egypte, le Grand Vizir, le représentant du Commissariat britannique, Ryan, Franchet d'Esperey et Defrance, et le comte Carlo Sforza. Mgr. Dolci illustra à ses interlocuteurs le point de vue du Saint-Siège à propos de la basilique de Sainte-Sophie que l'on souhaitait voir assignée au «culte catholique oriental» pour le cas où elle cesserait d'être une mosquée. Benoît XV était disposé à dédommager le gouvernement turc et prêt, s'il le fallait, à des sacrifices financiers «illimités». Tout aussi intense était, à Paris, l'action de Mgr. Cerretti dans les coulisses de la Conférence. Le prélat défendit la thèse vaticane dans ses conversations avec le représentant belge van den Heuvel, lord Balfour, Orlando, et Venizelos qui ne manqua pas d'exprimer de nettes réserves à propos des revendications du Saint-Siège et accueillit certaines considérations de Cerretti par un rire «homérique»*." Giuseppe Maria Croce, *op. cit.*, p. 814.

Chestiunile din Europa, mai cu seamă din Europa Central-Orientală, nu ocupau atât de mult atenția Sfântului Scaun, în cadrul tratativelor de la Paris, întrucât se primeau informații și se negocia direct cu guvernele și cu ierarhia catolică locală sau, în cazul în care exista, cu nunțiatura apostolică locală (cazul Austriei, la Viena). Să nu uităm că în acest areal Biserica era atât de bine înrădăcinată teritorial și societal încât informațiile necesare adoptării unor poziții publice se puteau face în interval optim de timp. Eventualele discuții pe care Sfântul Scaun le-a purtat pe parcursul negocierilor de la Paris, în urma informațiilor primite de la nunții pontificali sau lideri ecleziastici locali, primați, arhiepiscopi și episcopi ne demonstrează luciditatea de care a dat dovadă ierarhia Bisericii Catolice în a se poziționa în ceea ce privește tratativele ce au condus la Tratatul de la Trianon.

În cazul României, așa cum am arătat foarte recent, se luase, pe canale neoficiale, decizia angajării unor relații diplomatice permanente[10]. Se așteptau rezultatele tratativelor pentru a se stabiliza o relație bilaterală care să ducă la discuții în vederea semnării unui Concordat. Atitudinea pozitivă a Scaunului Apostolic față de România era dublată de un entuziasm temperat privitor la o dorită unire eclezială. În cazul Ungariei, înfrântă în război și devastată de revoluția bolșevică, se vădea un viitor destul de sumbru pentru edificiul statal care afecta și Biserica Romano-Catolică, în primul rând, dar și cea Greco-Catolică, în sens administrativ. Imediat după Trianon maghiarii se lamentau de faptul că 80% din teritoriul și parohiile arhiepiscopiei de Esztergom, care până atunci fusese una dintre cele mai mari de pe continent, se afla dintr-o dată pe teritoriul Cehoslovaciei, în timp ce 70% dintre credincioși, 60% din structură și 50% dintre preoții Arhiepiscopiei de Kalocsa-Bàcs s-au regăsit în regatul sârbo-croaților și slovenilor. Ce ar fi important de evidențiat în această chestiune, și istoriografia maghiară ignoră, este că în durata

[10] Veronica Turcuș, Șerban Turcuș *The First Secret Contacts for The Establishment of Diplomatic Relations between The Holy See and The Kingdom of Romania in 1918*, „Acta Musei Napocensis", 54/II, 2017, Cluj-Napoca, 2018, pp. 136-144.

secolelor scurse ambele arhiepiscopii menționate au mușcat din teritorii cu densitate etnică diversă de cea maghiară și au avut, spre exemplu, responsabilități majore pe teritoriul Transilvaniei prin intermediul episcopiilor sau structurilor ecleziastice sufragane în zone cu populație maghiară redusă ca densitate, fie în favoarea românilor, fie a sașilor.

Ambianța în care ierarhia catolică de la Vatican (folosim termenul doar ca topic pentru a desemna „Sacrele Palate de la Vatican", în epocă neavând altă relevanță) a discutat problemele maghiare, în anii 1918-1920, au fost așa-zisele Congregații de cardinali. Au existat mai multe reuniuni ale acestei Congregații de cardinali (Congregația pentru Afaceri Ecleziastice Extraordinare, precursoare a Secțiunii a II-a pentru Relațiile cu State de azi – ministerul de externe al Sfântului Scaun) destinate să analizeze situația din fostul Imperiu Austro-Ungar, dar cel puțin două au fost importante pentru a defini în substanță raportarea Sfântului Scaun la problema maghiară sau româno-maghiară.

Cea dintâi a fost Congregația din 2 februarie 1919[11] la care au participat cardinalii Gaetano de Lai – cardinal episcop de Sabina, Gennaro Granito di Belmonte – camerlengul Bisericii Romane la acel moment, cardinalul austriac (și frate dominican) Andreas Franz Frühwirth, fost nunțiu apostolic în Bavaria, cardinalul Raffaele Scapinelli di Leguigno – prefect al Congregației pentru clerici și fost nunțiu apostolic în Austro-Ungaria, cardinalul Filippo Giustini – prefectul Congregației pentru Disciplina Sacramentelor și cardinalul Pietro Gasparri, Secretarul de stat al Sfântului Scaun. În discuțiile avute în cadrul reuniunii au fost abordate aspectele privind statele succesorale ale Austro-Ungariei și redefinirea raporturilor cu acestea sau foste părți din acestea și ca urmare a demersurilor întreprinse de primatul Ungariei, János Csernoch (care fiind arhiepiscop de Esztergom, în lipsa regelui, avea rolul cel mai important, în logica constituțională tipic maghiară, de conservare a integrității coroanei Sfântului Ștefan). Cardinalul De Lai a subliniat că

[11] *Hungary and the Holy See of Rome II. Hungarian Historical Researches of the 21th Century in the Vatican*, edited by Péter Tusor, Kornél Szovák, Tamás Fedeles, Budapest-Rome, 2017, pp. 352-354.

Sfântul Scaun a luat act de aspirațiile naționale din Europa Centro-Orientală și că nu se opunea acestora, transmițând un avertisment către primatul maghiar că nu există cale de întoarcere. Cardinalul Granito di Belmonte a adăugat și el că: „*D'altra parte ci troviamo davanti ad una vera esplosione di sentimenti nazionalistici; la S. Sede non può intervenire contro/ Pe de altă parte ne găsim în fața unei explozii de sentimente naționaliste; Sfântul Scaun nu se poate opune acestora*"[12], dând semnalul clar că lucrurile vor urma cursul negocierilor de la Paris, fără ca Biserica să se amestece. Cardinalul austriac Frühwirth a evidențiat că există încă o marjă de acțiune în favoarea vechilor instituționalizări religioase: „*Bisogna proteggere gl'interessi religiosi; ma dopo la sistemazione politica. Raccomandare a Parigi i diritti di lingua e di culto. Se i Romeni entrano, la Chiesa ne soffrirà per i Rumeni stessi/Trebuie protejate în primul rând interesele religioase; dar după aranjamentele politice. Să fie recomandate la Paris drepturile la limbă și la cult. Dacă Românii intră, Biserica va suferi pentru Români*".[13], dar cardinalul Scapinelli, fost nunțiu în Austro-Ungaria, i-a retezat-o fără preget susținând că Ungaria oricât ar fi de catolică, nu poate fi favorizată în defavoarea altor etnii catolice (slovacii romano-catolici și românii greco-catolici) și că primatul maghiar ar fi bine să fie ceva mai atent la exprimările sale care coincideau în mod nepermis cu cele ale guvernului maghiar, în timp ce Sfântul Scaun dorește să se mențină neutru: „*Cautela. Non si può favorire l'Ungheria sia pure cattolica contro le aspirazioni di questi gruppi etnici pure essi cattolici. La S. Sede deve mantenersi neutrale. Rispondere al Primate senza urtare il Governo Ungherese che gli sta dietro ma senza compromettersi/Să avem grijă. Nu poate fi favorizată Ungaria chiar dacă catolică contra aspiraților acestor grupuri etnice și ele catolice. Sfântul Scaun trebuie să rămână neutru. Să se răspundă Primatului maghiar fără a lovi în Guvernul ungar care stă în spatele lui, dar în același timp să aibă grijă Primatul să nu se compromită*"[14]. Pe aceeași temă a intervenit și Secretarul de stat al Sfântului Scaun, Pietro Gasparri care a susținut că primatul maghiar l-a rugat să intervină în favoarea Ungariei în manieră

[12] *Ibidem*, p. 352.
[13] *Ibidem.*
[14] *Ibidem*, p. 353

politică cu prilejul vizitei pe care Woodrow Wilson o făcuse la Roma și la Papă, în 4 ianuarie 1919: „*Poi il Primate si raccomandi per questo in occasione della venuta di Wilson a Roma/ Apoi Primatul maghiar ne-a rugat să vorbim cu Wilson cu ocazia vizitei sale la Roma*." Demnitarul catolic a subliniat că Sfântul Scaun nu a făcut așa ceva și nu va putea să recomande cauza maghiară la Conferința de pace de la Paris pentru că Tronul lui Petru și succesorul Principelui Apostolilor a declarat că recunoaște aspirațiile naționale și noile state chiar dacă în manieră provizorie, până la semnarea tratatelor de pace: „*La S. Sede non può entrare in simili questioni. Capta occasione; ma quale? Se come raccomandare l'Ungheria al Congresso? in che termini? Dunque risposta evasiva al Primate. La S. Sede ha già dichiarato di riconoscere le aspirazioni nazionali e almeno in via provvisoria i nuovi Stati. Il Nunzio ha avuto istruzioni in materia, questo si sa. D'altra parte anche con l'Ungheria esistono buone relazioni/ Sfântul Scaun nu se poate amesteca în aceste chestiuni. Prinde ocazia; dar care ocazie? Cum poți să recomanzi Ungaria Congresului de pace? În ce termeni? Să se dea un răspuns evaziv Primatului maghiar. Sfântul Scaun a declarat deja că recunoaște aspirațiile naționale și, în manieră provizorie, noile State. Nunțiul a avut instrucțiuni pe această temă după cum se știe și cu Ungaria, pe de altă parte, există relații bune."*[15].

În aceeași sesiune s-a abordat și problema patrimonială a Bisericii Catolice din fostul regat maghiar. Cu referire la această temă spinoasă, pe care nu o vom dezvolta aici, s-a evidențiat problema juridică aproape milenară pe care s-a construit conștiința publică maghiară în perioada modernă. Este vorba despre așa numita concepție a regatului apostolic, care s-a accelerat politic în ultimul secol (XIX), pentru a susține drepturile istorice ale maghiarilor asupra celorlalte popoare și națiuni din această parte a Europei și ar fi cauționat așa-numita „civilizare" adusă de un „regat apostolic maghiar", independent de Sfântul Scaun de la fondare, un non-sens istoric desființat, cum vom vedea, de izvoarele din secolul al XI-lea.

În discuția despre dreptul de patronat pe care împărații austrieci (cu referire și la cuprinsul Ungariei) l-ar fi avut asupra bisericilor din

[15] *Ibidem*.

întinderea imperiului, cardinalii reuniți în Congregație au subliniat că acesta devenise caduc după concordatul din 1868, dar, adaugă cardinalul Scapinelli, că în cazul maghiar Sfântul Scaun nu l-a recunoscut în mod formal: „*Ciò vale specialmente dell'Ungheria, ove senza parlare del Concordato si vantavano i diritti apostolici. La S. Sede non li ha riconoscuti formalmente/ Acest lucru este valabil în mod special și pentru Ungaria, unde, fără a aduce în discuție Concordatul, se făcea apel la așa-zise drepturi apostolice pe care Sfântul Scaun nu le-a recunoscut în mod formal niciodată.*"[16]

Sursa esențială pentru a vedea cum s-a poziționat Sfântul Scaun față de Ungaria, în contextul imediat succesiv semnării Tratatului de la Trianon, este însă un document din luna august 1920, semnalat de Mara Dissegna și păstrat la Archivio Segreto Vaticano, fondul *Affari Ecclesiastici Straordinari, Austria-Ungheria, III periodo (1920-1921), pos. 1466, fasc. 594, oggetto: Istruzioni per Mons. Lorenzo Schioppa, Arcivescovo tit. di Giustinianopoli, Nunzio Apostolico in Ungheria*[17].

Lorenzo Schioppa, arhiepiscop titular de Giustinianopoli, a fost numit nunțiu apostolic în Ungaria la 10 august 1920, iar instrucțiunile redactate de Secretariatul de stat al Sfântului Scaun sunt imediat succesive. Documentul diplomatic, întocmit la instrucțiunile lui Pietro Gasparri, Secretarul de stat al Sfântului Scaun, și aprobat de acesta în vederea transmiterii, se deschide cu o analiză de natură politică a situației Ungariei, proaspăt traversată de un experiment de tip bolșevic care a măcinat odată în plus situația instituțiilor maghiare decăzute la finalul Primului Război Mondial. Sfântul Scaun reliefează că situația s-a stabilizat odată cu alegerea ca „*guvernator al statului maghiar*" a amiralului Horthy care a pus ca fundament al guvernării sale morala creștină: „*In un nobile proclama diretto al popolo egli dichiarò che avrebbe seguito una politica di conciliazione e procurato di ristabilire il regno della morale cristiana/Într-o proclamație*

[16] *Ibidem*, p, 354

[17] Istoricul Mara Dissegna, de la Universitatea din Trento, a exploatat în urmă cu puțini ani fondul arhivistic de la Archivio Segreto Vaticano și alte arhive vaticane relativ la relațiile dintre Sfântul Scaun și România. A rezultat un studiu intitulat *Verso l'Europa orientale: l'apertura delle nunziature ungherese e romena*, în volumul, *Diplomazia senza eserciti. Le relazioni internazionali della Chiesa di Pio XI*, a cura di Emma Fattorini, Roma, Carocci Editore, 2013, pp. 155-178.

vibrantă adresată poporului el a declarat că va urmări politică de reconciliere și va încerca să restabilească domnia moralei creștine"[18].

Instrucțiunile rememorează că, la 4 iunie 1920, plenipotențiarii maghiari au subscris Tratatul de la Trianon care „*impune Ungariei sacrificii teritoriale cu adevărat dureroase pentru sufletul maghiar*"[19]. Următorul pasaj, cu indicații pentru nunțiul apostolic, îi învederează acestuia situația organizării ecleziastice din Ungaria, dată peste cap de ultimele evenimente și atenția ce trebuia acordată reformulărilor teritoriale ale episcopiilor și a calibrării noilor relații privind bunurile ecleziastice, având în vedere că situația precedentă a fost atomizată și se pleca de la un nou start patrimonial.

Vârful ierarhiei catolice executive îi atrage atenția nunțiului apostolic că aparatul ecleziastic maghiar se poziționează într-o situație de aparentă paralizie și nerecunoaștere a noii situații politice și teritoriale, ceea ce creează destule probleme în raporturile cu statele învecinate. Acuzat era primatul slovaco-maghiar Csernoch care spera iluzoriu la o rectificare a Tratatului de la Trianon[20], susținând că dispozițiile teritoriale ale Tratatului nu trebuie considerate ca fiind definitive.

---

[18] Mesaj deosebit de actual în politica maghiară.

[19] "*Il 4 giugno scorso i plenipotenziari ungheresi firmavano a Versailles il Trattato di pace con l'Intesa. In tale Trattato venivano imposti all'Ungheria dei sacrifici territoriali veramente dolorosi per l'anima magiara. La Transilvania veniva assegnata alla Rumenia, la Slovacchia col territorio autonomo dei Ruteni alla Repub-blica cecoslovacca, l'Ungheria occidentale tedesca alla Repubblica austriaca, e il Banato veniva diviso tra rumeni e iugoslavi. Del suo primitivo territorio è stata appena riconosciuta alla nuova Ungheria una terza parte, rimanendo fuori di essa anche dei forti nuclei di popolazione magiara. Essa è diventato uno Stato di circa 8 milioni di abitanti, quasi tutti di nazionalità magiara*".

[20] "*Tale la situazione determinata dal trattato di pace. Ora l'E. mo signor Cardinale Csernoch, Arcivescovo di Strigonia e Primate d'Ungheria, ha insistito presso la S. Sede perché non venga introdotto alcun cambiamento nella circoscrizione diocesana, asserendo che le disposizioni territoriali del Trattato di pace non debbano considerarsi come definitive. Egli fonda tale sua asserzione sulla lettera colla quale il Signor Millerand trasmetteva al Presidente della Delegazione ungherese per la pace la risposta delle Potenze alleate e associate alle osservazioni fatte dall'Ungheria al Trattato di pace, che le era stato presentato. In detta lettera il signor Millerand diceva, secondo fu pubblicato dalla stampa, che «le potenze alleate avevano deciso di non modificare per nulla le clausole territoriali contenute nel Trattato di pace» sia che «quando le commissioni di delimitazione avranno cominciato il loro lavoro, se esse giudicheranno che le disposizioni del Trattato creino in qualche parte un'ingiustizia, esse potranno indirizzare un rapporto al Consiglio della Società delle Nazioni, che potrà interporre i suoi buoni uffici per rettificare amichevolmente il trattato». Non si può oggi determinare a qual*

Documentul trece mai apoi în revistă situația fondurilor religioase care aparțineau Bisericii Catolice și susțineau politica de edificare a lăcașurilor de cult și a educației catolice, nunțiul Schioppa fiind invitat să vegheze la cât mai adecvata conservare a acestora. Un alt capitol, înscris în textul instrucțiunilor, se referă la problema autonomiei Bisericii Romano-Catolice în Imperiul Austro-Ungar și istoricul recent al acesteia. Sfântul Scaun asertează că în virtutea unei ambigue tradiții relative la așa-numitul „drept de patronat" al regilor maghiari asupra Bisericii din Ungaria, Bisericii Romane, apoi și asupra celor protestante și ortodoxe, Roma a îngăduit, atât timp cât instituția regalității maghiare a fost reverențioasă și ascultătoare față de succesorul lui Petru, exercitarea acestui ficțional „drept de patronat". Evoluțiile din secolul al XIX-lea, mai ales după încoronarea lui Franz Joseph ca rege al Ungariei, au alunecat pe o pantă care a provocat stupoarea Scaunului Apostolic pentru ingerințele comise[21]. În contextul dezmembrării dublei monarhii danubiene, autoritățile maghiare au reluat, în manieră quasi-liberală, chestiunea autonomiei catolicilor, ceea ce nu a câștigat deloc simpatia Sfântului Scaun.

Toată această discuție, care dura de câteva decenii, îi oferea, în contextul dezbaterilor mai sus-menționate de la Congregațiile din Sacrele Palate, cardinalului Gasparri, Secretarul de stat al Sfântului Scaun, prilejul să atace frontal, în instrucțiunile pentru nunțiul apostolic în Ungaria, problema așa numitului „drept de patronat" al regelui maghiar, așa cum o conserva tradiția și realitatea ei juridică. Atragem atenția că este un text fundamental pentru evaluarea regatului

punto le surriferite parole del documento possano alimentare le speranze del Cardinale Czernoch. Ad ogni modo, gli Stati confinanti hanno già fatto pressioni presso la S. Sede perché quelle parti di diocesi che sono state loro aggiudicate e la cui sede è rimasta in Ungheria, non abbiano più a dipendere dai Prelati ungheresi".

21 "*Ma dopochè prevalsero i principi liberali e specialmente quando il Re apostolico prese ad esercitare le sue prerogative ecclesiastiche in via costituzionale, cioè mediante il Ministero, l'ingerenza governativa negli affari della Chiesa Cattolica venne ad essere d'intralcio e di peso, e quindi anche i cattolici cominciarono ad agitarsi per l'autonomia. Furono compilati diversi progetti nel senso di trasferire le suaccennate prerogative dello Stato – specialmente per ciò che riguarda l'amministrazione dei fondi – a un organismo autonomo, composto di elementi laici ed ecclesiastici. Ma nessuno di tale progetti poté ottenere l'approvazione della S. Sede, per l'eccessiva ingerenza che essi davano ai laici nelle cose ecclesiastiche*".

maghiar din partea Sfântului Scaun, întrucât se referă la însăși geneza și ADN-ul regalității/statului maghiar și demolează multe dintre miturile si stereotipurile prezente în istoriografiile română și maghiară de ieri și de azi:

*„Com'è noto, durante il passato regime i Re d'Ungheria **si arrogarono** un ampio diritto di patronato sopra i benefici ecclesiastici. Il fondamento e l'origine di questo diritto si volle da molti autori ricercare in una Bolla di Silvestro II (999-1003), colla quale questo Pontefice avrebbe concesso a S. Silvestro, Re ed Apostolo dell'Ungheria, illimitati poteri per stabilire la organizzazione ecclesiastica in mezzo a quelle popolazioni da lui convertite alla fede. Il Werboczy nel suo famoso „Tripartitum" (opera stampata la prima volta a Vienna nel 1527) non faceva menzione di questa Bolla di Silvestro II, ma adduceva i seguenti quattro titoli giuridici per il Patronato del Re di Ungheria:*

– la fondazione delle Chiese,

– la conversione di quelle popolazioni alla fede, operata dal Santo Re Stefano,

– la legittima prosecuzione

– la conferma data dal Concilio di Costanza.

Di fatto i Re di Ungheria pretesero sempre di avere un in supremi patronatus sopra tutte le Chiese del Regno, e da questo Patronato molti Autori ungheresi dedussero in favore del Sovrano dei diritti veramente straordinari.

Così, ad esempio, il Canonico Surangi nel suo articolo „Das Patronatsrecht in Ungarie" (in Archiv fuer K. Kirche, t. 78 ann, 1898 pg. 56 seg.) fissava nei seguenti punti la sfera giuridica del supremo Patronato regio in Ungheria.

1. Speciale diritto di protezione della religione e della Chiesa Cattolica, e della sua organizzazione.

2. Erezione delle diocesi, loro legittima circoscrizione ed ordinamento.

3. Nomina dei vescovi e collazione ai medesimi del loro beneficio.

4. Nomina dei Vescovi coadiutori con diritto di successione.

5. Nomina degli Abati e dei Preposti residenziali e titolari, ed erezione di quelli appartenenti ad un patronato privato.

6. Provvista dei Canonicati nei Capitoli cattedrali e collegiali dietro proposta di una tema da parte dell'Ordinario diocesano.

7. Il diritto di alta sorveglianza sopra tutti i beni ecclesiastici ed i benefici. Approvazione per i loro oneri, alienazione o mutamenti di qualsiasi genere.

8. Amministrazione di tutte le fondazioni e fondi ecclesiastici e scolastici, loro impiego conforme alla legittima destinazione dei medesimi.

9. Suprema direzione delle scuole e degli istituti cattolici.

10. Diritto di concessione del patronato ecclesiastico con o senza la proprietà del fondo.

11. Supremo giudizio nelle controversie del Patronato.

12. Regolamento del Patronato, della congrua, dei diritti di stola e delle elemosine e prestazioni ecclesiastiche.

13. Approvazione dell'autonomia ecclesiastica e ratifica della medesima.

Ora invece è da osservare, ***quanto al fondamento ed all'origine del Patronato, che l'autenticità della Bolla di Silvestro II è assai contestata****, e lo stesso Werboczy sopra citato non da menzione di essa. È vero che egli si riferisce ad* ***un atto del Concilio di Costanza****, il quale potrebbe essere considerato come una conferma della Bolla originaria e del privilegio in essa contenuto, ma tale atto, che per la prima volta è menzionato dal Verboczy****, non si conosce nel suo testo, ed anzi non si sa nemmeno in quale sessione del Concilio venisse emanato, di guisa che questo fondamento è di un valore assai dubbio, anche perché gli atti di quel Concilio non in tutte le sue sessioni hanno valore legittimo****. Così* ***pure gli altri titoli giuridici proposti dal Werboczy, e ripetuti dagli Autori ungheresi*** *dopo di lui, come base del diritto di Patronato universale per l'Ungheria,* ***non sono per sé sufficientemente concludenti****:* ***non la fondazione delle Chiese****, perché nel caso dei benefici maggiori, doveva accedere il privilegio apostolico****, non la conversione di quelle popolazioni alla fede****, com'è chiaro; – non finalmente la legittima prescrizione, perché, secondo la testimonianza dei documenti storici,* ***non si riscontra affatto quell'ius pacificus, per più di cinque secoli****, di cui parla il Werboczy*".

*/„După cum este cunoscut, în timpul regimului trecut, Regii Ungariei și-**au arogat** un amplu drept de patronat asupra beneficiilor ecleziastice. Fundamentul și originea acestui drept este căutat de mulți autori în Bula lui Silvestru al II-lea (999-1003), prin care acest Pontif ar fi concesionat Sfântului Ștefan, Rege și Apostol al Ungariei, puteri nelimitate pentru a stabili organizarea ecleziastică în mijlocul populațiilor convertite de el la credința creștină. Werboczy în faimosul său „Tripartitum" (opera tipărită prima dată la Viena în 1527) nu menționează această Bulă a lui Silvestru al II-lea, dar amintea următoarele patru elemente juridice pentru justificarea Patronatului Regilor Ungariei:*

– întemeierea Bisericilor,

– convertirea populațiilor maghiare la creștinism împlinită de regele sfânt Ștefan,

– continuitatea legitimă

– confirmarea dată de Conciliul de la Konstanz.

De fapt, Regii maghiari au pretins mereu că au un patronat suprem asupra tuturor Bisericilor din regat, iar din acest patronat mulți autori maghiari au scornit, în favoarea Suveranului, niște drepturi cu adevărat extraordinare.

Astfel, spre exemplu, canonicul Surangi în articolul său „Das Patronatsrecht in Ungarie" (în Archiv fuer K. Kirche, t. 78 ann, 1898 pg. 56 seg.) fixa în următoarele puncte sfera juridică a Patronatului suprem regal în Ungaria.

1. Dreptul special de protecție a religiei, a Bisericii Catolice și a organizării acesteia.

2. Fondarea episcopiilor, legitima lor structurare teritorială și organizare.

3. Numirea episcopilor și încredințarea beneficiilor lor ecleziastice.

4. Numirea episcopilor coadiutori cu dreptul de succesiune la moartea episcopului titular.

5. Numirea Abaților și Prepoziților rezidențiali și titulari și stabilirea celor care aparțin unui patronat privat.

6. Sistematizarea canonicatelor în Capitlurile catedrale și colegiale la propunerea episcopului local.

7. Dreptul de înaltă supraveghere asupra tuturor bunurilor ecleziastice și beneficiilor ecleziastice. Aprobarea cheltuielilor acestora, a înstrăinărilor și a transferurilor de orice natură.

8. Administrarea tuturor fundațiilor și fondurilor ecleziastice și școlare și folosirea lor potrivit legitimei destinații a acestora.

9. Conducerea supremă a școlilor și institutelor catolice.

10. Dreptul de concesionare a patronatului ecleziastic cu sau fără proprietăți.

11. Supremul drept de judecată în controversele privind Patronatul.

12. Reglementarea Patronatului, a drepturilor salariale, ale lăsămintelor și actelor caritabile și a altor prestații ecleziastice.

13. Aprobarea autonomiei ecleziastice și ratificarea acesteia.

Acum însă este de observat că, ***în ceea ce privește baza și originea Patronatului, autenticitatea bulei lui Silvestru al II-lea este extrem de contestată*** *și nici măcar Werboczy, citat mai sus, nu face vreo mențiune cu privire la aceasta. E adevărat că el se referă la* ***un act al Conciliului de la Konstanz*** *care ar putea fi considerat ca o confirmare a Bulei originare a privilegiului în ea conținută, dar un astfel de act, amintit pentru prima dată de Werboczy****, nu este cunoscut ca text scris, nu se știe în ce sesiune a conciliului de la Konstanz a fost emis, astfel că rezultă că acest fundament al Patronatului maghiar este de un dubiu extrem, mai ales că actele acelui Conciliu sunt parțial considerate nelegitime, nu toate sesiunile lui având valoare juridică.*** *Această perspectivă e valabilă* ***și pentru alte chestiuni juridice propuse de Werboczy și repetate de alți autori maghiari, după el, ca bază a Patronatului universal al regelui în Ungaria, acestea nefiind nici suficiente, nici concludente****: regalitatea maghiară* ***nu a putut fonda Biserici, pentru că în cazul beneficiilor majore (mitropolie, episcopie n.n.) e nevoie de un privilegiu dat doar de Papă, nu se justifică prin convertirea populațiilor la credință, cum este clar; – nu, în cele din urmă, prescripția***

legitimă (potrivit dreptului canonic al Bisericii Catolice nu sunt supuse prescripției drepturile de natură divină și naturală, drepturile obținute prin privilegiu apostolic, drepturile care privesc viața spirituală a credincioșilor, stabilirea episcopiilor și frontierelor acestora, actele caritabile și salarizarea funcțiilor ecleziastice care necesită ca titularul să fie hirotonit n.n.) ***pentru că, potrivit mărturiilor documentelor istorice nu se întâlnește, pentru mai mult de cinci secole, acel «ius pacificus», de care vorbește*** *Werboczy*".

Așadar, **ierarhia politică și diplomatică a Sfântului Scaun**, într-un document de uz intern, care însă constituie ghidul de practici sau punctajul diplomatic în raporturile cu Ungaria și terții ce au relații, raporturi, conexiuni cu Ungaria, **desființează juridic și ecleziastic conceptul imaginar de regat apostolic maghiar,** substanța însăși a revendicărilor cu iz milenar ale ierarhiei politice maghiare de ieri și de azi. Verbul folosit de Sfântul Scaun e fără dubiu: a aroga – „*În timpul regimului trecut regii maghiari* ***și-au arogat***[22] *un amplu drept de patronat asupra beneficiilor ecleziastice*[23]." Această operațiune juridică ar fi avut loc în contextul actului de fondare a regatului maghiar prin care papa

[22] Cuvântul și în italiană și în română înseamnă a-ți atribui abuziv ceva.

[23] Medievistica din ultimele două decenii a concluzionat că principala modalitate prin care regalitățile medievale au extins micul teritoriu pe care-l deținea un monarh, concurat de alți suzerani, a fost prin concesii făcute pentru Biserică și teritorializarea acesteia, deci prin beneficii, după stabilizarea puterii ecleziastice apărând și puterea seculară cu scopul primar de a o apăra. Acest fenomen poartă numele științific de ***inecclesiamento***: „*Florian Mazel propose une réflexion à une autre échelle, celle du territoire comme espace d'expression de la souveraineté politique, l'Église, à travers la mise en place d'une spatialité inédite – le diocèse – précédant l'État comme institution qui se réalise à travers une construction territoriale*". Dominique Iogna-Prat, *Sens et usages du territoire médiéval*, "Annales. Histoire, Sciences Sociales", LXII, 2017, nr. 1, p. 99.

Silvestru al II-lea[24] a consimțit la fondarea unui regat la marginea Imperiului[25] ca parte a *Christianitas* (structura instituțională globală medievală)[26]. Practic aparatul de putere maghiar afirma că regele Ștefan ar fi primit (nu a primit, ci ar fi primit) nelimitate puteri care au permis

[24] Acest document util pentru înțelegerea funcționării primitive a regatului maghiar și a încadrării sale instituționale a fost ignorat de istoriografia românească și a cunoscut o traducere a unei variante târzii (ideologic utilizate) Vasile Rus, *Syllogimaeorum Transylvanae Ecclesiae Libri Septem de Rudolph Bzensky*, în "Acta Musei Napocensis", Istorie, 34, II, 1998, p. 239. Efortul criticii istorice maghiare din ultimii ani este acela de a demonstra acum, față de în urmă cu un secol, falsitatea acestui document, cu toate că scrisoarea apostolică a fost inserată, cu interpolările de rigoare, de altfel în aproape toate marile colecții de izvoare diplomatice maghiare editate până în secolul al XIX-lea de către Melchior Inchofer, Istvan Katona, Martin Schwartner, Gyorgyi Fejér etc. În colecția de documente *Diplomata Hungariae Antiquissima accedunt Epistolae et acta ad historiam Hungariae pertinentia*, vol. I *Ab anno 1000 usque ad annum 1131*, Budapest, 1992, documentul nici măcar nu este editat, lectorul rămânând cu explicația: "*Hanc, quia falsificatio recentioris aevi est, in diplomatarium nostrum non assumimus*", fără a fi dată o expertiză relativă la elementele care ar proba falsitatea actului. Singurul argument vizibil în toată strădania de a justifica falsitatea actului este anul emiterii acestuia. În ceea ce privește textul propriu-zis, diplomatica europeană emite dubii asupra autenticității anului în care documentul a fost emis. Aici este deja un paradox tipic maghiar: documentul care ar substanția prioritar doctrina Sfintei Coroane Maghiare este fals, dar Sfânta Coroană Maghiară există. Evident că istoricii maghiari au adoptat această poziție după ce Sfântul Scaun a respins total conținutul interpolat al bulei, nefiind găsit originalul, dar juridic doctrina supraviețuiește. E un caz tipic al falsurilor diplomatice medievale, cel mai celebru fiind *Constitutum Constantini* care a generat actuala fizionomie spiritual-religioasă a Europei.

[25] "*Summa potestas nullis circumclusa limitibus".* Piero Bellini, *Dominus Totius Mundi. L'Imperatore dei romani e i popoli estranei al popolo romano (secolele XII-XIV)*, în *Popoli e spazio romano tra diritto e profezia*, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 1986, (*Da Roma alla Terza Roma. Documenti e Studi. Studi III, Roma, Campidoglio, 21-23 Aprile 1983*), p. 251

[26] Chestiunea este extrem de complicată pentru non-specialiști, fiind vorba de un act posibil emis de Silvestru al II-lea, la rugămintea împăratului Otto al III-lea, care-i îngăduia ducelui Vajk, sub tutela imperiului și nu în afara acestuia, să fondeze un regat foederat, în concordanță cu dreptul roman, conform principiului *imperator est princeps totius mundi.* Izvoarele din epocă sunt de netăgăduit"*Nel ritmo in lode di Ottone II composto intorno al 981 e pubblicato dallo Schramm, la differenzziazione dei popoli dell'Occidente, determinatasi nel seno stesso dell'eredità carolingia, appare evidente. Sono ancora considerati fuori della comunità dell'Impero* **gli slavi, gli ungari** *e i saraceni;* **ma i due primi sono destinati a subire, impotenti, la forza dell'imperatore***; gli altri, i saraceni, debbono ritrarsi e fuggire dinanzi all'affermarsi dell'Impero cristiano: Sclavus grunniat, Ungarus strideat, /Grecus miretur et stupeat, Sarracenus turbetur et fugiat. /Punicus persolvat tributum, Hispanus requirat auxilium. /Burgundio veneretur et diligat, Aquitanus latabundus accurrat. /Dicat omnis Gallia: "Quis audivit talia?"/Dicat Italicus populus, levatis sursum manibus:/"Per quel deu, hic est cesaris unicus Octonis magnis filius!*". Raffaello Morghen, *Ottone III e l'ideale della "renovatio"*, în *Medioevo cristiano*, Laterza, Roma-Bari, 1978, p. 80. A se vedea și Robert Folz, *Aux origines de la royauté en Pologne et en Hongrie*, "Le Moyen Age. Revue d'histoire et de Philologie", nr. 2, 1991, p. 275-276.

extinderea regatului și administrarea acestuia[27]. Sfântul Scaun precizează că această bulă nu a fost găsită (originalul oricum nu există, circulă doar copii târzii și interpolate n.n.) și că nu se face referire la ea nici în *Tripatitum*-ul lui István Werböczy, opera de sistematizare a jurisprudenței regatului maghiar medieval și premodern.

În schimb Werböczy, preluând tradiția, susține că patronatul regal maghiar s-ar fonda pe activitatea de înființare a structurilor ecleziastice, de conversiune a maghiarilor la creștinism și opera continuă a regilor maghiari de impunere a creștinismului în teritoriile agregate la regatul patrimonial maghiar și, în sfârșit, pe o confirmare a acestui drept la Conciliul de la Konstanz (1414-1418).

Nota diplomatică menționată continuă susținând că regii maghiari și formele de substituție ale acestora (spre exemplu, în timpul lui Iancu de Hunedoara guvernatorat[28] sau în timpul Imperiului habsburgic n.n.) ar fi obținut de-a lungul istoriei drepturi nemaiîntâlnite și nemaiconcedate altora de Biserica Romană și apoi Biserica Catolică, drepturi care au găsit însă justificări condescendente din partea autorilor maghiari, fiind dat ca exemplu un canonic Surangi, din secolul al XIX-lea, autor al unei scheme sistematice a ceea ce ar însemna dreptul de patronat al regilor maghiari ce conține 13 puncte, admițând pentru regele maghiar (sau substitutele acestuia) o ingerință niciodată acceptată de Roma în afacerile Bisericii.

Instrucțiunile lui Gasparri precizează fără echivoc că autenticitatea bulei lui Silvestru al II-lea nu poate fi stabilită, că așezământul

---

[27] Izvoarele liturgice din epocă în schimb îl limitează doar în perimetrul populațiilor tribale maghiare: iată antifonul de la *Magnificat* rostit la vecernie: "*Sanctissimus rex Stephanus*/**Ungarorum apostolus**, */signis et virtutibus/cotidie declaratur celitus. Quem supplices deposcimus, /ut nos muniat a malis omnibus*. László Mezey, *Szent István XIII. századi verses históriája*, în "Magyar Századok", Budapest, 1948, p. 41-51, apud Béla Holl, *Spiritualitas dominorum ultramontanorum: sulla poesia medievale liturgica în Ungheria e sul suo riflesso europeo*, în *Storia religiosa dell'Ungheria*, p. 136.

[28] Memoria instituțională a lui Iancu de Hunedoara devine baza simbolică pentru regența lui Horthy și existența Ungariei interbelice ca „regat fără rege". Documentul cu referire la această chestiune se păstrează la Archivio Apostolico Vaticano, fondul Nunziatura Vienna, b. 795. fasc. 8. ff. 295r–296v și a fost publicat pentru prima dată de Tóth Krisztina, Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása, în vol. Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015, szerkesztette: Fejérdy András, Budapest–Róma. 2015, pp. 104-105.

constituțional maghiar *Tripartitum* nu evocă deloc un astfel de moment, că în actele Conciliului de la Konstanz nu este cunoscut un asemenea text, nu se știe în ce sesiune a conciliului ar fi fost aprobat, iar anumite documente ale acestui conciliu nu sunt recunoscute ca fiind legitime.

Sfântul Scaun subliniază că autorii maghiari citați, fie Werböczy, fie Surangi, au fost neatenți și nonprofesioniști când au întocmit justificările pentru regii maghiari întrucât privilegiile majore – adică fondarea de structuri episcopale – se întemeiază doar pe privilegii pontificale, nefiind un atribut regal, la fel cum este si cu convertirea populațiilor necreștine/schismatice la creștinismul în rit roman/latin care, din nou, solicită documente din partea Suveranului Pontif ca și prelungirea acestui mandat. În sfârșit, în ceea ce privește privilegiile unui rege, care ar fi avut atribuții concesionate de Sfântul Scaun, acesta ar fi trebuit să fi fost blindat juridic cu *ius pacificus* și să fii acționat în marja acestui drept– sintagmă care timp de cinci secole nu se regăsește în documentele medievale ce fac referire la regii maghiari.

Practic, acest document diplomatic de uz intern, emis de la cel mai înalt nivel catolic, desființează întreaga ideologie pe care s-a construit în epoca premodernă și modernă mitul Coroanei regelui Ștefan cu doctrina adiacentă. Nimic din ceea ce, începând cu angevinii italieni din secolul al XIV-lea, a fost construit simbolic și metodic pentru a justifica legitimarea ocupării tronului arpadian de italianul Carol Robert de Anjou[29] nu este recunoscut de Sfântul Scaun. Era și firesc să fie așa întrucât studiile din ultimele decenii au demonstrat că Evul Mediu nu a cunoscut realitățile ideologice pe care se sprijină ideea de stat maghiar modern, în acea epocă regatul arpadian fiind un simplu regat, înregimentat ca multe altele din Europa în sistemul suzeranității particulare a Sfântului Scaun[30], care pretindea supunerea necondiționată a acestora față de *Cathedra Petri*. Din categoria

[29] De altfel, un vasal al Sfântului Scaun numit pe tronul maghiar de papa Bonifaciu al VIII-lea.

[30] *Certains ont pensé trover la preuve d'une telle prétentions dans les liens de vassalité que Grégoire VII a fait contracter envers le Siège romain à des nombreux royaumes: Espagne, possessions normandes de l'Italie du Sud,* ***Hongrie****, Croatie-Dalmatie et, si Guillaume le Conqué-*

acestora a făcut parte și regatul englez, potrivit jurământului vasalic prestat de regele Ioan fără Țară papei Inocenţiu al III-lea[31], chestiune pe care și istoriografia britanică o ocolește cu multă grație.

Toleranța pe care s-a întemeiat receptarea ambiguă a așa numitului drept la patronat al regilor maghiari a fost, în epoca modernă, facilitată de faptul că ungurii nu au avut niciun rege, monarhia maghiară fiind aneantizată teritorial, acceptându-se la Roma o ficțiune juridică pe care a absorbit-o și oficiul imperial deținut de Habsburgi. Însă fiind desființat Imperiul habsburgic, Sfântul Scaun consideră drept caducă și ficțiunea juridică maghiară care a poluat sute de ani atmosfera politică din această parte a continentului.

Pentru ca lucrurile să fie întru totul clare și lipsite de echivoc, într-o reuniune a Congregației din 8 noiembrie 1921, deci succesivă cu un an și ceva instrucţiunilor sus menționate, consacrată *„statelor succesorale ale Imperiului austro-ungar și patronatului regal maghiar*"[32], la care au participat cardinalii De Lai, Basilio Pompilj – cardinal episcop de Velletri-Signi, fostul Secretar de stat al Sfântului Scaun între 1903-1914, – Rafael Merry del Val, Scapinelli, Frühwirth, Tedoro Valfré – prefectul Congregației pentru religioși și fost nunțiu

---

rant n'avait pas refusé, l'Angleterre...On ne peut négliger le fait que le pape trouvait éventuellement ainsi un appui politique, voire un secours militaire (les Normands) pour résister à Henri IV. Mais il n'est pas nécessaire d'admettre un plan de "Weltherrschaft" temporelle pour donner un sens d'ensemble à cette politique de liens vassaliques. L'Eglise a toujours usé du maximum possible de moyens pour accomplir sa mission. Le Siège de Pierre étant l'axe sur lequel Dieu poursuit la réalisation de son plan de se rapporter toutes choses les structures juridiques de la féodalité ont paru à Grégoire aptes à favoriser la réalisation de ce plan, dont il avait charge." Yves Congar, *L'Eglise. De saint Augustin à l'epoque moderne*, Les Éditions du CERF, Paris, 1970

[31]"*nostra bona spontaneaque voluntate ac communi consilio baronum nostrorum, offerimus et libere concedimus Deo et sanctis apostolis eius Petro et Paulo, et sanctae Romane ecclesie matri nostre, ac domino nostro pape Innocentio eiusque catholicis successoribus, totum regnum Anglie et totum regnum Ibernie " ..."Patrimonium beati Petri, et specialiter regnum Angliae et regnum Ibernie, adiutor ero ad tenendum et ad defendendum contra omnes homines, pro posse meo".* Paolo Prodi, *Il sacramento del potere. Il giuramento politico nella storia costituzionale dell'Occidente*, SocietB editrice Il Mulino, Bologna, 1994, p. 153.

[32] *Hungary and the Holy See of Rome II. Hungarian Historical Researches of the 21th Century in the Vatican*, edited by Péter Tusor, Kornél Szovák, Tamás Fedeles, Budapest-Rome, 2017, pp. 354-356.

în Austro-Ungaria și Secretarul de stat Pietro Gasparri, a fost abordată din nou, în speță directă, problema regatului maghiar și a pretențiilor acestuia vizavi de așa-zisele „drepturi istorice" asupra Bisericii. Cardinalul de Lai a susținut că privilegiul dreptului de patronat regal asupra Bisericii Catolice în Ungaria nu a existat niciodată: „*Siccome il privilegio non è storicamente provato, tocca al Governo Ungherese darne le prove, e fino che non le dia, il privilegio non esiste/ Întrucât privilegiul nu este istoricește documentat, îi revine Guvernului maghiar datoria de a oferi probe, iar până nu va da aceste probe, privilegiul nu există"*[33].

Foarte clar este în acest sens cardinalul Merry del Val a cărui profundă cunoaștere a relațiilor internaționale și a raporturilor Bisericii cu statele catolice erau inegalabile. Fostul Secretar de stat vorbește de cazul maghiar, pe care-l cunoștea în amănunt, ca de un particular **fetișism tradițional** și că așa-numitele privilegii regale trebuie rediscutate cu calm pentru a nu încuraja o schismă a catolicilor maghiari. Ca o soluție de împăcare politică, fostul mare demnitar catolic susține că aceste privilegii ar trebui explicate ungurilor ca fiind cel mult privilegii personale, aplicabile unei persoane, nu unei instituții, și că nu au trecut niciodată, sub nicio formă către guvernul maghiar: „*Per gli Ungheresi l'origine del privilegio è sempre la Corona di S. Stefano, che con una specie di feticismo tradizionale, si ritiene contenere materialmente tutti i diritti regii, donde il principio:* ***Non est rex nisi coronatus****. Poiché d'altra parte i privilegi del Re sono discutibili del punto di vista storico, è bene in futuro nelle trattative seguire questa linea: dire al governo che tali privilegi – di qualsiasi natura essi fossero – erano personali e quindi non sono passati al governo ungherese. / Pentru unguri originea privilegiului este Coroana Sfântului Ștefan, care, cu un fel de fetișism tradițional, este considerată a conține material toate drepturile regale, de unde principiul* ***Nu există rege fără să fie încoronat.*** *Pentru că, pe de altă parte privilegiile regelui sunt discutabile din punct de vedere istoric ar fi bine ca pe viitor, în negocieri,*

[33] *Ibidem*, p. 356.

să se urmeze următorul principiu: să se spună guvernului maghiar că aceste privilegii – de orișice natură ar fi fost ele, au semnificat concesii personale și, deci, nu sunt transferabile guvernului maghiar."[34]

La finalul congregației, Secretarul de stat al Sfântului Scaun afirma în mod peremptoriu că așa numitul drept de patronat a încetat în teritoriile care nu mai fac parte din Ungaria redimensionată de Tratatul de la Trianon, iar toți demnitarii prezenți au fost de acord cu acest punct de vedere: „*È certo però che il Patronato è cessato nei territori fuori di Ungheria (E in questo tutti gli Emi convengono*)/ *Este de-acum sigur că Patronatul regilor maghiari s-a încheiat în teritoriile din afara Ungariei actuale (Iar această idee este aprobată de toți cardinalii prezenți"*[35]. Soluția urma să fie transmisă Suveranului Pontif, Benedict al XV-lea, care lua decizia finală[36].

Sfântul Scaun și-a precizat, în imediata succesiune a semnării Tratatului de la Trianon poziția în raport cu Ungaria. Aceasta însă, în anii următori, a continuat să susțină ficțiunea juridică pe care Scaunul Apostolic a desființat-o atât din punct de vedere canonic, dar și politic și diplomatic[37]. Se afirma și se afirmă, cu o suficiență nepoliticoasă

---

[34] *Ibidem*.

[35] *Ibidem.*

[36] Potrivit Codului de Drept Canonic, din 1917, a fost sancționat principiul autorității suverane a Pontifului Roman: „*ca legislator suprem, el stabilește pentru Biserica Universală și părțile acesteia, dreptul*".

[37]"*L'Assemblea Nazionale radunatasi su tale base il 16 febbraio 1920 votò l'articolo di legge 1 del 1920, il quale dichiarando nulle le leggi ed i decreti emessi all'epoca della repubblica popolaree di quella comunista, cioè dal 16 novembre 1918 al 7 agosto 1919, e confermando le disposizioni prese dai governi formatisi dopo il 7 agosto 1919, ristabilì in teoria l'antica costituzione in vigore fino al 16 novembre 1918 ed insieme formulò quelle disposizioni, lequali a sensi dello spirito della detta antica costituzione si erano rese necessarie perchè le " istituzioni costituzionali ordinarie, che per le circostanze esistenti non potevano funzionare, fossero sostituite provvisoriamente da altre. L'articolo di legge 1 del 1920 quindi, nonché le leggi votate ulteriormente, non diedero allo Stato ungherese una nuova costituzione, e perciò lo Stato ungherese non ha una costituzione diversa dalla sua antica; le leggi di cui qui si parla, conservando la millenaria costituzione dello Stato, l'hanno solamente completata e modificata in seguito alle circostanze straordinarie sopravvenute, cessate le quali, le ordinarie istituzioni — in quanto le dette leggi non le abbiano modificate definitivamente o poste fuori di vigore —, riprenderanno automaticamente le loro funzioni. Volendo presentare quindi l'attuale costituzione dell'Ungheria non basta soffermarsi sulle condizioni e sulle disposizioni costituzionali subentrate dopo il 1920. Per intendere queste ultime è necessario prender per base*

și stridentă, în pofida evidențelor istorice, că statul maghiar are o continuitate de un mileniu (cu toate că regatul maghiar a fost desființat în secolul al XVI-lea și recompus simbolico-instituțional de dinaștii habsburgi în secolele XVIII-XIX).

În perioada dintre cele două războaie mondiale, cu ecouri până astăzi, s-a instrumentalizat mitul Sfintei Coroane Maghiare (*Sacra Corona Regni Hungariae*) și a regatului apostolic maghiar independent, într-o manieră cu care Sfântul Scaun nu a fost de acord și nu avea credit din punctul de vedere al surselor istorice pontificale[38]. Desigur, în practica de abordare de către Scaunul Apostolic a realităților temporale se acceptă fel de fel de experimente de natură a facilita viața normală și pașnică a credincioșilor și probabil că, în evaluarea Ungariei de după

---

l'antica costituzione ed in questa devono essere inserite le istituzioni create a titolo di completamento o di supplemento dal 1920 a questa parte.
L'Ungheria attuale, come organizzazione statale, continua lo Stato ungherese che esiste già da più di un millennio. Il trattato del Trianon ha tolto, è vero, al millenario Stato ungherese due terzi del territorio e della popolazione, ma non ha potuto creare un nuovo Stato dall'Ungheria rimasta; lo Stato ungherese anche dopo la terribile e considerevole mutilazione subita, non è altro che la continuazione dell'antico Stato che continua a sussistere. La «teoria della Santa Corona» rappresenta il concettodello Stato ed è simbolo dei poteri delio Stato. Il paese è proprietario della Santa Corona (Sacra Corona Regni Hungáriae), ossia il popolo che anticamente era composto solamente dai nobili, e oggi da tutti i cittadini dello Stato. La Corona è portata dal Re, al quale è data dal popolo, ossia dalla sua rappresentanza, dal Parlamento, che quindi incorona. Il Re esercita i pieni poteri dello Stato solamente se è stato incoronato dal popolo per mezzo del Parlamento, ed in tal modo gli è stato affidato il cosiddetto «regimen et gubernium»; ne deriva quindi che il potere del Re è pari ad un'investitura: il Re riceve il potere dal popolo e dall' autorità del popolo («a communitate et commanitatis ab autoritate»), in cui si trovano anche le radici del potere stesso. (A questo proposito quella ungherese somiglia alla costituzione italiana, secondo la quale il Re è «Re per grazia di Dio e per volontà della Nazione»). Nel concetto della Santa Corona quindi popolo e Re si uniscono nel senso che il Re è la testa (caput) della Santa Corona, il popolo le membra (membra Sacrae Regni Coronae), e ove i due sono presenti insieme, ivi è presente tutto il corpo della Santa Corona (totum corpus S. R. C)". Edmondo Polner, *La Costituzione attuale dell'Ungheria*, Istituto per l'Europa Orientale, Roma, 1930, p. 7-8.

[38] *Nei diplomi del gennaio 1001 il titolo di «servus apostolorum» allude alla dilatazione dell'impero e della Cristianità nella terra degli Ungari. Il paralelismo con San Paolo «servus Jesu Christi» è tuttavia qui abbandonato in favore della formula che istituisce la dipendenza di Ottone da Pietro e Paolo. «Servus apostolorum» potrebbe essere allora designazione meno forte della precedente: essendo i diplomi emanati a Roma si può infatti intendere il titolo come riferimento alla missione apostolica che l'imperatore compie non soltanto al servizio della chiesa ma anche del papato, riconoscendone in tal modo la superiore responsabilità religiosa*. " *Germano Gandino, Ruolo dei linguaggi e linguaggio dei ruoli: Ottone III, Silvestro II e un episodio delle relazioni tra impero e papato*, în "Quaderni storici", nr. 102, anno XXXIV, fascicolo 3, dicembre 1999, p. 36.

Trianon, Sfântul Scaun a privit cu amară condescendență cum, utilizând instrumentarul sacramentar al cărei titular este Biserica, *establishment*-ul politic maghiar continua să se joace cu o ficțiune juridică, agitând frontierele aproape firești ale națiunilor din Europa Centrală și Orientală.

Biserica Catolică, potrivit doctrinei funcționale din epoca interbelică, ce o autodefinea ca societate perfectă/*societas perfecta,* aprecia că, prin voința divină explicită, a fost configurată nu ca o ordine de credincioși agregați pe un plan de paritate (*societas aequalis*), ci ca o entitate asociativă ierarhizată (*societas inaequalis*) în diferite paliere de demnități și puteri societare.

Această societate, depășind nivelul simplilor credincioși, își sporește identitatea prin mijlocirea preoților și a episcopilor, iar în vârful acestei piramide se află oficiul Pontifului Roman, în interiorul căruia societatea perfectă se manifestă plenar și a cărui jurisdicție configurează un primat extins la nivelul fiecărui episcop și peste întreaga Biserică. Pentru susținătorii teoriei (oamenii Bisericii) este evidentă superioritatea organizării ecleziastice tocmai prin structurarea sa ierarhică în raport cu cea monarhico-statală pentru că originea și scopurile naturale ale Statului sunt subordonate misiunii și scopurilor supranaturale a căror cheie este în mâna Bisericii. Așadar, doctrina statului maghiar încălca flagrant însăși doctrina Bisericii Catolice, concurând-o în însăși nucleul ei ideatic, deoarece în substanță finală subordonarea indirectă a puterii temporale față de puterea spirituală este imediată și logică: „*Indirecta subordinatio potestatis temporalis ad potestatem spiritualem est immediatum et logicum consectarium relationis juridicae subordinationis indirectae finis temporalis (Status), ad finem spiritualem (Ecclesiae). / Subordonarea indirectă a puterii temporale față de puterea spirituală este imediată și e o consecință logică a relațiilor de subordonare juridică indirectă a scopurilor temporale (Statul) față de scopurile spirituale (Biserica)"*[39]. Desigur, cazul maghiar e complicat întrucât la doctrina Sfintei Coroane, de substanță catolică, subscriu și calvinii și unitarienii și luteranii maghiari (obligați și greco-catolicii și ortodocșii maghiari)

[39] A. Ottaviani, *Institutiones iuris publici ecclesiastici*, vol. II *Ius publicum externum (Ecclesia et Status)*, Libreria Editrice Vaticana, Città del Vaticano, 1960, p. 134

ceea ce face ca această ficțiune fetișizată, după cum spunea cardinalul Rafael Merry del Val, să fie de un sincretism inacceptabil pentru doctrina catolică a societății perfecte.

Ceea ce se poate afirma, fără putință de tăgadă, este că Sfântul Scaun, având în vedere pozițiile luate în raport cu Ungaria, în anii 1920-1921, nu a sprijinit doctrinar și ecleziologic tendințele revizioniste și revanșarde construite pe ideologia deviantă interbelică și pe documente juridice false și total lipsite de fundament istoric. Documentele utilizate aici sunt din intimitatea funcțională a Bisericii Catolice, desecretizate de puțini ani, și arată că nici măcar subiacent nu a existat din partea autorităților pontificale poziții filomaghiare sau antiromânești. Toate acțiunile succesorilor lui Petru, fie ca a fost vorba de Benedict al XV-lea, de Pius al XI-lea sau de Pius al XII-lea, nu au urmărit decât stabilizarea și dezvoltarea comunităților catolice, iar în dinamica acestui efort desigur că s-au înregistrat și accidente și devieri de la parcurs care au putut fi considerate, la o evaluare superficială, ca fiind contrare intereselor românești (cazurile unor episcopi romano-catolici maghiari din Transilvania interbelică sau personaje ecleziastice filomaghiare de la Roma).

Dar ne întrebăm noi, la finalul acestui excurs istoric, oare când **Scaunul Apostolic a discutat și admis casarea (desființarea teologică și juridică) doctrinei patronatului regal maghiar asupra Bisericii Catolice de ambele rituri**, nu a făcut-o poate și eliberând Transilvania de-acum românească, Banatul, Crișana și Maramureșul, la fel de românești, de un spectru care a străjuit ilegitim și opresiv viața spirituală și culturală a românilor timp de secole?

Tratatul de la Trianon și mitologia politică revizionistă: abordări tradiționale și recente

Florin Abraham

Termenul „Trianon" are valențe speciale în Europa Centrală și de Est, deoarece dintr-un simplu toponim s-a transformat într-un simbol politic polarizant, având conotații esențial pozitive pentru croați, români, sârbi sau slovaci și negative pentru maghiari. Prin „Trianon" se subînțelege Tratatul de pace semnat la 4 iunie 1920 între Puterile Aliate și Ungaria, prin care erau fixate granițele celei din urmă după încheierea Primului Război Mondial. Evenimentul istoric în sine, ca urmare a implicațiilor sale, a cunoscut un rapid proces de mitologizare, prin care adevărul a fost combinat cu distorsiuni ale realității, rezultând o narațiune politică justificativă pentru trecut și prezent, dar care dă, în același timp, o motivație acțiunilor viitoare. Fenomenul istoric al mitologizării faptelor istorice nu este nou, însă „cazul Trianon" este remarcabil prin intensitatea și durabilitatea formelor sale de manifestare, fiind prezent în câmpul politic în ultimul secol.

Scopul acestui studiu este analiza unei secțiuni a mitologiei politice revizioniste create de statele perdante ale Marelui Război, cea generată în jurul Tratatului de la Trianon[1]. Demersul nostru de cercetare este structurat pe două axe, cea cronologică, respectiv dimensiunea funcțională (conținut, funcții și dinamica mitului politic). Ca urmare a complexității fenomenului, a uriașei cantități de informații acumulate în ultimul secol ce pot fi subsumate acestei tematici, de-

[1] Vezi Henry Tudor, *Political myth*, London, Macmillan, 1972, pp. 121-140; Christopher G. Flood, *Political myth: a theoretical introduction*, London, Routledge, 2002, pp. 13-44.

mersul nostru istoriografic este asumat a fi unul limitat, care defineşte doar momentele cheie, fără a include detaliile specifice abordărilor de tip monografic.

Ipoteza pe care construim studiul este aceea că mitologia revizionistă a fost produsă în Ungaria interbelică pentru a păstra statu-quoul politic şi social, ulterior fiind utilizată, în contexte istorice diferite, ca un instrument pentru conducerea autoritară a societăţii maghiare. Funcţionarea mitului s-a bazat pe o spirală a acţiunilor interne şi internaţionale, fiecare dimensiune având rolul de a legitima şi energiza mitologia politică. Dacă excludem perioada totalitarismului comunist, perioada de maximă libertate şi democraţie în Ungaria (1990-2010) coincide cu cea în care mitologia Trianonului avea un rol politic secundar/marginal.

Noua ordine europeană şi revizionismul

Ferocitatea traumatizantă şi, cel mai adesea, inutilă cu care s-au purtat operaţiunile militare în confruntările dintre Antantă şi Puterile Centrale a avut un efect major asupra climatului psihologic în care au fost concepute raporturile dintre învinşi şi învingători. Observatori critici ai modului în care era concepută asigurarea păcii, precum John Maynard Keynes[2], nu au avut ecou în cadrul Conferinţei de pace deoarece liderii principalilor state învingătoare (Imperiul Britanic, Franţa, Statele Unite ale Americii şi Italia, considerate a fi state cu „interese generale"), constituiţi în cadrul Consiliului Suprem, au fost animaţi nu doar de dorinţa unei „păci drepte", dar şi de egoism şi interese politice imediate[3]. În plus, opinia publică din statele în care au avut loc confruntări sângeroase (Franţa, Italia) sau

[2] Economistul britanic John Maynard Keynes, membru al delegaţiei ţării sale la Conferinţa de pace, a publicat la finalul anului 1919 cartea *The Economic Consequences of the Peace* (London, Macmillan & Co.), în care critica „pacea cartagineză" impusă statelor învinse, în principal Germaniei. Keynes nu era de acord cu despăgubirile uriaşe şi limitările comerciale şi economice impuse statelor învinse, care le afectau acestora refacerea şi acceptarea păcii.
[3] Vezi Margaret MacMillan, *Paris 1919: six months that changed the world*, New York, Random House, 2003.

au avut pierderi umane importante (Imperiul Britanic) se aştepta la o atitudine intransigentă faţă de învinşi, dorind să primească şi importante compensaţii materiale de la aceştia.

Noua ordine politică europeană, creată prin acceptarea limitată şi nu integral consecventă a principiului autodeterminării naţiunilor, cunoscută sub numele de „sistemul Versailles", a fost supusă contestărilor, atât imediat cât şi în întreaga perioadă interbelică, iar forme edulcorate ale acestui fenomen se regăsesc şi în prezent. Dispariţia imperiilor europene din rândul statelor învinse, simultan cu apariţia unor noi state sau extinderea celor existente, a constituit ingredientul naşterii revizionismului transnaţional. Acesta s-a afirmat în Germania şi Ungaria, dar şi în Uniunea Sovietică, Italia fascistă ori Bulgaria. Obiectele politicii revizioniste erau schimbarea noilor frontiere şi eliberarea de sub condiţiile păcii impuse statelor învinse (în principal posibilitatea de a se înarma). În perioada interbelică, la apogeul politicii revizioniste, obiectivele statale au fost acompaniate în permanenţă de o uriaşă dorinţă de revanşă din partea unei părţi semnificative a populaţiilor statelor învinse. Revizionismul recent vizează crearea unor mecanisme prin care să fie acceptate situaţii *de facto* sau *de jure* de co-suveranitate, în care „statele-mamă" să dobândească un drept de decizie asupra organizării politice a „statelor-gazdă" (de exemplu, susţinerea de către forţe politice din Ungaria a creării unor structuri administrativ-politice autonome în cadrul României, aşa-numitul „Ţinut Secuiesc").

Revizionismul s-a dezvoltat ca o mişcare politică transnaţională, având mai multe dimensiuni: *ideologică*, fiind unul din principalele ingrediente ale fascismului interbelic; *geopolitică*, de contestare a sistemului de securitate colectivă, având în frunte Liga Naţiunilor; *acţiuni de subminare* a statelor succesorale sau a celor care au preluat teritorii. De exemplu, România era vizată de Uniunea Sovietică şi Ungaria; Cehoslovacia de Germania, Ungaria, Polonia; Polonia de Germania şi Uniunea Sovietică. Folosirea minorităţilor etno-confesionale pentru a urmări o agendă geopolitică a determinat apariţia

sentimentului că minoritarii sunt „o coloană a V-a", ceea ce a îngreunat instalarea unui climat de integrare în cadrul unor naţiuni civice.

Revizionismul maghiar, în perioada interbelică, avea certe resorturi care ţineau de politica internă. Mizând pe tema „catastrofei naţionale", regimul Miklós Horthy (1920-1944) a menţinut supremaţia politică şi economică a unui număr redus de persoane (oligarhie), trecerea spre o democraţie parlamentară a fost blocată, iar iredentismul a devenit o componentă esenţială a cultului personalităţii conducătorului statului.

Nucleul politicii revizioniste a fost constituit de iredentism (revendicarea teritoriilor unui stat de către alt stat). Având o lungă tradiţie în politica europeană, iredentismul din perioada interbelică a şubrezit sistemul Versailles, fiind una din cauzele determinante ale celui de-al Doilea Război Mondial[4]. Cele mai active state cu politici iredentiste erau Germania (se afla în dispută chiar existenţa Austriei ca stat; Regiunea Sudetă cu Cehoslovacia; regiunile Ruhr şi Saar cu Franţa; Memell cu Lituania; Danzig şi Coridorul spre Mare cu Polonia) şi Ungaria (Budapesta viza Burgenland-ul de la Austria; Transilvania de la România; Banatul de la Iugoslavia; părţi din Slovacia, Rutenia şi Subcarpatia de la Cehoslovacia). Ca atare, starea de tensiune permanentă între state a creat percepţia unui război de 30 de ani în Europa, între 1914-1945[5].

S-a afirmat că la rădăcina iredentismului se află aspiraţia spre state cât mai omogene etnic, respectiv dorinţa de a îngloba în cadrul unui stat-naţiune toate populaţiile ce aparţin aceluiaşi grup etno-cultural. Un asemenea obiectiv este însă imposibil de realizat în Europa, aceasta fiind teza operaţională fundamentală a Conferinţei de la Paris. La sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial au avut loc deportări de populaţie germanică din Europa, dar găsirea unor

[4] Markus Kornprobst, *Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, pp. 240-244.
[5] Jay Winter (ed.), *The legacy of the Great War: ninety years on*, Columbia, University of Missouri Press, 2009, p. 124.

„soluții definitive" prin transferul de populații/schimburi de teritorii la nivelul întregii Europe, pentru a crea grupuri etno-confesionale compacte nu era fezabilă, nici de dorit. În pofida reconfirmării parțiale a „sistemului Versailles", la sfârșitul celui de a doua conflagrații mondiale, ulterior prin Actul Final de la Helsinki (1975), fantasma iredentismului nu a dispărut din Europa, fiind alimentată după sfârșitul Războiului Rece de forțe politice ce nutresc întoarcerea istoriei.

Tratatul de la Trianon, un dictat?

În statele învinse în Marele Război Tratatul de pace de la Versailles (înțeles ca suma actelor juridice încheiate între Puterile Aliate și statele învinse) a fost considerat ilegitim deoarece nu ar fi fost negociat, ci impus.[6] Tratatul de la Trianon a fost și este contestat pentru că ar fi fost un „dictat al Marilor Puteri", fiind piesa centrală a mitologiei revizioniste maghiare, în jurul căruia se organizează restul subtemelor mitului politic.

Contestarea sistemului de la Versailles din partea perdanților războiului nu este o surpriză. Mai interesante sunt însă cercetările istoriografice[7] critice la adresa Conferinței de pace de la Paris, care susțin, mai mult sau mai puțin nuanțat, că „Hitler s-a născut la Versailles". Miza istoriografiei revizioniste, începând cu anii 1920, a fost de a acredita ideea că sistemul internațional este nefuncțional deoarece se sprijină pe o fundație ilegitimă – „Diktatul de la Versailles".

Este adevărat că sentimentul de umilire al statelor învinse a fost utilizat de fasciști în drumul lor spre putere, iar reparațiile financiare uriașe au îngreunat refacerea economiilor europene. Însă a

[6] De exemplu, în timpul Republicii de la Weimer, naționaliștii germani denumeau Tratatul de la Versailles drept unul al „infamiei", Woodrow Wilson fiind învinuit de faptul că, deși a promis „o pace fără victorie" a impus, alături de prim-ministrul Franței Georges Clemenceau și premierul englez Lloyd George, un tratat prin care umileau Germania. Vezi Manfred F. Boemeke, Gerald D. Feldman, Elisabeth Glaser (eds.), *The Treaty of Versailles: a Reassessment after 75 Years*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, pp. 603-604.

[7] Vezi, de exemplu, Norman A. Graebner, Edward M. Bennett, *The Versailles Treaty and Its Legacy. The Failure of the Wilsonian Vision,* Cambridge, Cambridge University Press, 2011; Howard Elcock, *Could the Versailles System have Worked?,* Cham, Palgrave Macmillan, 2018.

spune că ascensiunea nazismului și, mai ales, al Doilea Război Mondial sunt consecința ineluctabilă a Tratatului de la Versailles implică introducerea în istoriografie a unui determinism postfactual, ce falsifică istoria. Nazismul „victorios" a fost mult mai mult consecința crizei economice (care nu a fost determinată de condițiile păcii impuse de învingători[8]) și a unui complex de factori politici și culturali[9], decât a Tratatului de la Versailles. Teleologia revizionistă, având drept piatră unghiulară teza „diktat-ului", nu ia în considerare faptul că Tratatul de la Versailles nu a fost aplicat în integralitate, că problema reparațiilor de război a fost supusă negocierilor, respectiv că până la momentul în care Marea Recesiune a lovit și Europa sistemul securității colective era funcțional în liniile sale fundamentale (Liga Națiunilor). Presupunând că Tratatele de la Versailles ar fi putut fi, categoric, mai blânde cu puterile învinse, cel puțin în privința reparațiilor economice, aceasta nu înseamnă că ele au fost ilegitime, iar consecințele lor în privința frontierelor ar fi fost moral a fi îndepărtate printr-o „revoluție iredentistă".

Ceea ce maghiarii denumesc „cea mai mare tragedie națională", dezmembrarea Regatului Ungariei, poate fi înțeleasă din perspectivă dimensiunii teritoriale și a populației: de la 325.411 km^2 a fost redus la 92.833 km^2, iar populația de la 20,8 milioane la 7,9 milioane locuitori[10]. Nu se menționează în narațiunea mitologizată a Tratatului de la Trianon că așa-numitele „teritorii pierdute" erau parte a Regatului Ungariei nu în

[8] Vezi Patricia Calvin, *The Great Depression in Europe, 1929-1939*, New York, Martin's Press, 2000, passim.

[9] Vezi Benjamin Carter Hett, *The Death of Democracy: Hitler's Rise to Power and the Downfall of the Weimar Republic*, New York, Henry Holt and Co., 2018, passim.

[10] Cifrele reprezintă o versiune maximală, în care este inclusă și Croația-Slovenia, acestea din urmă având o populație maghiară insignifiantă. În funcție de sursele istorice, suprafața Ungariei diferă, însă ordinul de mărime este același. Prin Tratatul de la Trianon, în baza art. 27-35, suprafața Ungariei s-a redus de la 282,870 km^2 la 92,952 km^2, iar populația de la 18. 264.533 la 7.615.117 persoane. Suprafețele cu care s-a redus dimensiunea fostului Regat al Ungariei sunt: România – 102.813 km^2; Cehoslovacia – 61.646 km^2; Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor – 20.829 km^2; Austria - 4,020 km^2. Populația maghiară ce a dobândit statutul de minoritate etnică în statele succesorale era de aproximativ 3,3 milioane persoane. Vezi Zsolt Horbulák, „The Image of the Treaty of Trianon in Slovak Historiography", *Res Historica*, 2016, Vol. 42, p. 266.

virtutea unui proces electiv democratic, ci erau consecința unor situații istorice discutabile din Evul Mediu. De exemplu, în Burgenland (cedat Austriei prin Tratatul de la Saint-Germain) populația maghiară era doar 9%. În teritoriile „pierdute" către Slovacia sau Serbia (Voievodina) grupul etno-confesional al ungurilor nu depășea 30%, potrivit recensământului efectuat de Budapesta în anul 1910. În privința Transilvaniei (Marele Principat al Transilvaniei, cu cele 15 comitate) datele din recensămintele oficiale arată efectele politicii de maghiarizare: în 1869 erau 1.428.299 (59,7%) români și 735.085 (30,7%) maghiari, iar în 1910 erau 1.608.108 (55,3%) români și 1.005.526 (34,6%) maghiari[11]. Chiar și în solicitările teritoriale extinse ale României la Conferința de pace, cele bazate pe Convenția politică dintre România și Antantă din august 1916, românii reprezentau majoritatea etnică, potrivit rezultatelor recensământului din 1910[12].

În construcția mitologică a „catastrofei Trianon-ului" în cadrul politicii maghiare, termenul de „dictat" nu este folosit întâmplător, dimpotrivă, are rolul de a-l delegitima, fiind elementul nodal al unei structuri narative de tip conspiraționist. După semnarea Tratatului de la Trianon, acesta ar fi fost refuzat de întreaga maghiarime, atitudine sintetizată prin sloganul „Nem, Nem, Soha!" („Nu, nu, niciodată!"), care a devenit simbolul revizionismului[13]. Delegitimarea unui act considerat a fi imoral este dublată de un îndemn la rezis-

[11] Ioan Bolovan, Elena Crinela Holom, Marius Eppel, „Ethnicity and Politics: Censuses in the Austro-Hungarian Empire (Case Study: Transylvania, 1869-1910)", *Romanian Journal of Population Studies*, 2016, Vol. X, No. 2, p. 150.

[12] În teritoriul revendicat de România locuiau în 1910 4, 845 milioane de locuitori, din care 2, 34 milioane (48, 3%) erau români, 1, 54 milioane maghiari (31,8%), 0,5 milioane secui (10. 3%), 0, 295 germani (6, 1%). Aceste cifre ale recensământului maghiar au fost contestate de experții români, deoarece o parte din evrei și români au fost înscriși ca maghiari (naționalitatea era derivată din limba vorbită de cei înscriși în recensământ, iar aceasta nu era cea aleasă liber de cetățeni, ci era „limba pe care cel chestionat o vorbește mai bine și cu cea mai mare plăcere"). Potrivit poziției românești în cadrul Conferinței de pace, românii reprezentau 52% din populație, maghiarii 24, 9% și secuii 9, 5%, în *La Roumanie devant le Congrès de la paix. Documents officiels du gouvernement roumain (1919)*, București, Editura Militară, 2018, pp. 161-164.

[13] Conny Mithander, Maria Holmgren Troy, John Sundholm (eds.), *Collective Traumas Memories of War and Conflict in 20th-Century Europe*, Brüssel, Peter Lang, 2007, p. 86.

tență și acțiune pentru a înlătura „nedreptatea". Ungaria este descrisă drept o victimă inocentă a cruditățiii Marilor Puteri, iar, potrivit logicii implicite a narațiunii mitologice, iredentismul era singura opțiune legitimă.

Au fost deciziile de la Conferința de pace luate în privința Ungariei absurde, imorale și lipsite de fundament, adică rodul unei acțiuni despotice de pedepsire? A fost Ungaria împiedicată să-și exprime propriile interese, iar semnarea Tratatului de la Trianon s-a produs prin amenințarea cu distrugerea statalității sale, astfel încât să putem discuta în mod veridic de un „dictat"? A fost Regatul Ungariei o „victimă inocentă" sau crearea statelor succesorale era soluția viabilă pentru rezolvarea problemei naționalităților din Austro-Ungaria?

Încă din timpul războiului, președintele american Woodrow Wilson, plecând de la cele 14 Puncte, prezentate în ianuarie 1918, urmate de asumarea explicită a principiului autodeterminării națiunilor, a expus viziunea asupra Conferinței de pace: trebuiau găsite soluții privind securitatea colectivă, iar națiunile oprimate de imperiile învinse trebuiau eliberate[14]. Chiar dacă soluția acceptării destrămării Austro-Ungariei a fost privită la început cu reticență în cadrul Administrației Wilson, aceasta s-a profilat la finalul anului 1918 drept decizia ce se impunea a fi aplicată, nu doar din considerente de strategie militară ori din „idealism", înțeles ca naivitate, ci pentru a elimina riscul unei noi confruntări militare[15].

Considerând că SUA vor fi forța nouă și progresistă care vor impune ordinea postbelică, națiunile oprimate ale Austro-Ungariei și-au manifestat voința de autodeterminare. În 28 octombrie 1918, cehii și-au proclamat ruptura față de Viena, iar două zile mai târziu, slovacii, prin Declarația de la Martin, și-au declarat independența față de

[14] Lloyd E. Ambrosius, *Wilsonianism: Woodrow Wilson and his legacy in American foreign relations*, New York, Palgrave Macmillan, 2012, pp. 51-64; Georg Schild, *Between ideology and realpolitik: Woodrow Wilson and the Russian Revolution (1917–1921)*, London, Greenwood Press, 1995, pp. 117-126.

[15] Subiectul a făcut obiectul a numeroase dezbateri istoriografice. Pentru o introducere în temă vezi Václav Horčička, „The Relationship between Austria-Hungary and the United States in 1918", *Prague Papers on the History of International Relations*, 2015, Vol. 1, pp. 57-92.

Austro-Ungaria și dorința de a crea Cehoslovacia. La rândul lor, românii din Ungaria au creat, la 27 octombrie/9, noiembrie Consiliul Național Român la Budapesta pentru administrarea teritoriilor locuite de români. Adunarea națională de la Alba Iulia (1 decembrie 1918) și, mai ales, procesul referendar finalizat cu adoptarea Rezoluției de unire cu Regatul României au indicat voința populației de a trăi în state create pe baza principiului autodeterminării. La sud, în Balcani, croații și-au manifestat voința de a se rupe din Ungaria, iar sârbii din Voievodina s-au alăturat Belgradului, într-o mișcare politică mai amplă, alături de croați, sloveni, pentru a forma împreună Regatul Sârbo-Croato-Sloven, proclamat la 1 decembrie 1918[16]. Mișcările de autodeterminare a naționalităților din muribunda monarhie dualistă au indicat liderilor Marilor Puteri învingătoare că nu poate exista scenariul revenirii la frontierele europene din 1914. Liderii american și englez nu ar fi putut justifica implicarea în război dacă învinșii își păstrau nealterată forța pentru noi confruntări. Pentru planificatorii păcii americani, englezi sau francezi era evident că în Europa Centrală nu se puteau constitui state omogene etnic, însă noile frontiere trebuiau să conțină cât mai puține grupuri etno-culturale diferite de ale majorității, respectiv noile construcții statale să fie viabile politic, economic și militar, pentru a rezista atât presiunii bolșevismului cât și unor eventuale amenințări din partea Germaniei.

Conferința de pace de la Paris, ce și-a început lucrările la 18 ianuarie 1919, a fost construită nu ca o simplă adunare a conducătorilor statelor învingătoare, care să ia decizii abrupte în privința statelor învinse, ci a fost pregătită să ia hotărâri plecând de la recomandările grupurilor de experți. În cazul concret al granițelor României trebuie menționat că, după prezentarea punctului de vedere de către conducătorul delegației, premierul Ion. I. C. Brătianu (31 ianuarie-1 februarie 1919), la 3 februarie 1919 a fost numită de către Consiliul Suprem o comisie de studiu formată din opt experți (francezi, englezi,

[16] Andrej Mitrović, *Serbia's Great War, 1914-1918*, West Lafayette, Purdue University Press, 2007, pp. 278-325.

americani și italieni)[17]. O procedură similară a fost utilizată și în cazul frontierelor Cehoslovaciei[18]. În cadrul lucrărilor comisiei teritoriale însărcinată cu analizarea solicitărilor României a fost respinsă ideea transferurilor de populație și a schimburilor de teritorii pentru a se crea zone omogene etnic. Ca atare, principiile agreate și în cazul României au fost cele ale autodeterminării, securității militare și eficienței economice. Dintre propunerile discutate în cadrul comisiei de experți cea mai îndepărtată de solicitările românești era cea americană, care lăsa Ungariei orașele Satu Mare, Oradea, Carei, Arad, sub argumentul etnic. Este adevărat că în aceste orașe prezența românească era una minoritară, însă în zonele rurale din proximitatea acestor orașe etnicii români erau majoritari. În includerea orașelor de pe zona de vest în teritoriul României a contat voința Franței și Angliei de a consolida economic și militar statul român (includerea căii ferate care lega aceste orașe), care trebuia, în viziunea Parisului și Londrei, să constituie o contrapondere, împreună cu Polonia, la Germania și pericolul bolșevic. În iunie 1919, Consiliul Suprem a căzut de acord să urmeze recomandările comisiei de studiu în privința granițelor României cu Ungaria și Regatul Sârbilor Croaților și Slovenilor, în pofida nemulțumirii guvernului de la București condus de Ion I. C. Brătianu[19]. Trebuie menționat, în acest context, faptul că la Conferința de pace nu au fost acceptate cererile maximale ale Româ-

[17] Pentru solicitările României la Conferința de pace vezi Lucian Leuștean, *România, Ungaria și Tratatul de la Trianon (1918-1920)*, Iași, Polirom, 2002, pp. 51-59.

[18] Sherman David Spector, *România și Conferinta de pace de la Paris: diplomația lui Ion I. C. Brătianu*, Iași, Institutul European, 1995, pp. 125-138; Volker Prott, *The Politics of Self-Determination. Remaking Territories and National Identities in Europe, 1917–1923*, Oxford, Oxford University Press, 2016, pp. 122-131.

[19] Brătianu era împotriva propunerii ca în Tratatul minorităților să fie incluse prevederi care lăsau Marilor Puteri dreptul de a interveni în treburile Regatului României, considerând că minoritățile au garantate drepturile „în ce privește limba, învățământul și exercitarea cultului lor". Împotrivirea lui Brătianu era argumentată de teama revizionismului, deoarece exista riscul ca unii minoritari „să caute protecție în afara granițelor". Este important de menționat că factorii de decizie români se simțeau umiliți la tratamentul la care erau supuși de Consiliul Suprem, acuzând atitudinea de sfidare la adresa statelor mici, vezi Alexandru Vaida-Voevod, *Scrisori de la Conferința de pace: Paris-Versailles, 1919-1920*, Cluj-Napoca, Multi Press International, 2003, passim.

niei. De asemenea, intenţia Consiliului Suprem de a impune un mecanism supranaţional de protecţie a minorităţilor nu a fost acceptată de Brătianu, motiv pentru care el a părăsit mai întâi Conferinţa de pace (iulie 1919), iar ulterior a demisionat din fruntea guvernului (septembrie 1919). În privinţa graniţei româno-sârbe, interesele strategice ale Marilor Puteri au vizat întărirea politico-militară a Belgradului, motiv pentru care o parte semnificativă a Banatului a rămas Serbiei, inclusiv românii din Valea Timocului (regiunea în dreapta Dunării, situată în vecinătatea sud-vestului României). Experţii şi liderii politici decidenţi erau conştienţi de faptul că pe teritoriul României rămâneau importante comunităţi de maghiari, germani sau evrei ş.a., însă au fost incluse clauze privind protecţia minorităţilor în Tratatul de la Trianon (art. 54-60). De asemenea, România a semnat, în 9 decembrie 1919, un Tratat al Minorităţilor, prin care se angaja să le respecte acestora drepturile, „fără nicio deosebire de naştere, de naţionalitate, de limbă, de rasă sau de religie" (art. 2)[20]. Acelaşi principiu al echilibrului a fost urmat de experţi şi stabilirea graniţelor dintre România şi Cehoslovacia: Maramureşul din dreapta Tisei a fost lăsat Pragăi, în timp ce frontiera românească a fost stabilită pe râul Tisa, considerat a fi o frontieră naturală. Soluţiile găsite la Conferinţa de pace nu mulţumeau în chip absolut niciuna din părţi, însă reprezentau un compromis considerat echitabil de Consiliul Suprem.

Nici România, nici Ungaria nu au fost reprezentate în comisiile de experţi care au analizat chestiunea frontierelor dintre cele două state. Atât guvernul de la Bucureşti[21], cât şi cel de la Budapesta, au

[20] La succesul României la Conferinţa de pace a contribuit şi atitudinea guvernului de la Bucureşti de a oferi garanţii că drepturile minorităţilor etnice vor fi respectate. Un element important a fost şi Decretul-lege din 22 mai 1919, prin care se rezolva problema acordării cetăţeniei pentru evrei, fiind astfel închisă o temă la care România era vulnerabilă.

[21] Vezi în acest sens broşurile publicate de România: *La Roumanie devant le Congrès de la paix. Ses revendications territoriales*. *La Transylvanie et les territoires Roumains de Hongrie: renseignements statistiques et ethniques avec une carte ethnographique*, Paris, Dubois et Bauer, 1919; *La Roumanie devant le Congrès de la paix: le Banat de Temeshvar*, Paris, Dubois et Bauer, 1919.

căutat să influenţeze deciziile Conferinţei de pace nu doar prin instrumentele mai puţin vizibile ale lobby-ului, ci şi prin transmiterea unor puncte de vedere scrise, menite a influenţa deciziile finale. În contradicţie cu teza „diktat-ului", Ungaria şi-a făcut cunoscută poziţia prin 38 de note diplomatice, punând la dispoziţie un vast material documentar, prin care spera să determine deciziile Conferinţei[22].

Este important de menţionat faptul că finalizarea Tratatului de pace cu Ungaria s-a realizat doar după ce România, care ocupase Budapesta în august 1919, a primit solicitarea de retragere (7 noiembrie 1919). Până la 28 martie 1920, armata română s-a retras din întreg teritoriul Ungariei (la est de râul Tisa), potrivit înţelegerii cu Consiliul Suprem.

Ungaria a fost invitată să-şi expună propria poziţie în faţa Conferinţei de pace, fiind primită „cu răceală, dar corect" de gazdele franceze[23]. Conducătorul delegaţiei maghiare, Contele Albert Apponyi, ce încarna Ungaria aristocratică şi conservatoare, a vorbit în faţa Consiliului Suprem în ianuarie 1920, exact cum făcuse cu un an în urmă şi primul conducător al delegaţiei României, Ion I. C. Brătianu. Nu au avut loc negocieri verbale, însă delegaţiei maghiare i s-a permis să depună documente scrise, în sprijinul poziţiei sale. Plecând de la condiţia de ţară responsabilă de izbucnirea războiului, stare stabilită încă de la începutul Conferinţei de pace, Ungaria trebuia să convingă asupra faptului că a înţeles noile realităţi, iar opresiunea asupra minorităţilor va înceta definitiv. Dimpotrivă, Contele Apponyi, sfidător faţă de naţionalităţile emancipate ale Austro-Ungariei, a susţinut inferioritatea rasială a românilor, de exemplu. În

[22] Vezi *Les négociations de la paix hongroise: compte-rendu sur les travaux de la délégation de paix de Hongrie à Neuilly sur Seine de janvier à mars 1920*, 4 Vol., Budapest, Impr. V. Hornyánszky, 1920-1921. O parte din aceste documente au fost publicate şi în limba română: Cristina Tineghe (ed.), *Problema transilvană reflectată în notele prezentate de delegaţia maghiară la Conferinţa de pace de la Paris (1920)*, Bucureşti, Centrul de Studii pentru Resurse Româneşti, 2008. Documentele prezentate în cadrul Conferinţei de pace au constituit, ulterior, principala resursă ideatică a iredentismului maghiar. Un exemplu în acest sens este Albert Apponyi, Albert Berzeviczy, Oliver Eöttevényi, *Justice for Hungary: review and criticism of the effect of the Treaty of Trianon*, London, Longmans, Green, 1928.
[23] MacMillan, *op. cit.*, 268.

fața noii situații create de atitudinea delegației maghiare la Paris, în 24 februarie 1920, Consiliul Suprem a primit o scrisoare comună a delegațiilor Cehoslovaciei, României și Regatului Sârbo-Croato-Sloven, în care era avertizat că orice modificare a frontierelor deja convenite însemna o „trădare".

Budapesta a încercat o acțiune de ultim moment. Contele Apponyi a refuzat semnarea Tratatului de pace și au fost deschise tratative secrete cu Franța, guvernul maghiar încercând să obțină sprijinul Parisului pentru modificarea frontierelor, în schimbul unor avantaje pentru oameni de afaceri francezi (de exemplu, firmele Schneider-Creusot)[24]. Turnura pro-franceză a Budapestei nu a avut șanse de reușită deoarece Parisul ar fi trebuit să ofere explicații pentru schimbarea sa, atât anglo-americanilor, cât și aliaților săi din Europa Central-Răsăriteană. Ca atare, Parisul a abandonat jocurile oportuniste și Ungaria nu a mai putut tergiversa încheierea Tratatului de pace, semnat la Trianon, în 4 iunie 1920. Socotind a fi un eșec cu adevărat istoric, elita politică maghiară s-a derobat de responsabilitate, a evitat asumarea realităților, aruncându-se cu fervoare în teoria conspiraționistă a „diktat-ului".

Iredentismul maghiar: de la Trianon la Războiul Rece

În timp ce în statele succesorale și în cele care și-au extins frontierele etnice, precum România, spiritul noii epoci însemna adâncirea democrației, Ungaria redusă la nucleul omogenității sale etnice plonja într-un ev mediu renăscut. După îndepărtarea regimului bolșevic, condus de Béla Kun, și retragerea armatei române din Ungaria, la Budapesta s-a instaurat un regim conservator, menit a proteja interesele aristocrației și marilor proprietari[25]. Spre deosebire de

[24] István Polgár, *Tratatul de la Trianon-impactul asupra istoriografiei române și maghiare (1920-2010)*, Oradea, Editura Universității din Oradea, 2011, pp. 141-143. În negocierile secrete cu francezii, guvernul de la Budapesta cerea să primească o bună parte din teritoriile Ungariei Superioare (Slovacia), zone din Ucraina Subcarpatică, iar ungurii și sașii transilvăneni trebuiau să se bucure de autonomie teritorială.

[25] Pentru istoria Ungariei interbelice vezi Mária Ormos, *Hungary in the Age of the Two World Wars 1914-1945*, Boulder, Eastern European Monographs, 2007; Norman Stone, *Hungary: A Short History*, London, Profile Books, 2019; Nicholas M. Nagy-Talavera, *The Green Shirts*

Austria, care a dezvoltat un regim democratic în cadrul unei republici constituționale, Ungaria a revenit la o monarhie *sui generis*, deoarece restaurația habsburgică, în persoana lui Carol al IV-lea, nu era, de fapt, dorită. Amiralul Miklós Horthy preluase puterea în noiembrie 1919 în calitatea de guvernator al Ungariei, denumit regent (în lipsa unui rege), însă s-a opus celor trei încercări ale lui Carol al IV-lea (octombrie 1920-octombrie 1921), susținut de o parte a aristocrației maghiare, de a deveni monarh. În noiembrie 1921 a fost abrogată legea de uniune dintre Ungaria și Habsburgi[26]. Coroana putea fi supusă, în principiu, unei noi acțiuni elective, dar acest lucru nu s-a produs. Ca atare, Ungaria era un regat fără rege, condus de ultimul amiral al țării, Miklós Horthy, în condițiile în care țara nu avea ieșire la mare. Nostalgia după Ungaria imperială era parte constitutivă a identității noului stat. Ideologia regimului era un conservatorism, definit „creștinism național", cu puternice accente naționaliste și antisemite (plecând de la un mai vechi antisemitism, evreii erau învinovățiți într-o dublă ipostază, pentru că ar fi adus comunismul în Ungaria – Béla Kun fusese evreu – dar și liberalismul occidental, care ar fi fost sursă a mișcărilor de emancipare a naționalităților[27]).

Tratatul de la Trianon a fost supus unui rapid proces de mitologizare, devenind evenimentul fondator traumatic al Ungariei. Funcția lui fundamentală era de a păstra statu-quoul politic, social și economic, în condițiile în care pretențiile elitei maghiare de a conduce o „mare putere" s-au dovedit iluzorii. A fost refuzată reforma agrară, deși doar 745 magnați dețineau o treime din teritoriul agricol, iar 1, 2 milioane de țărani nu aveau proprietăți funciare. Societatea maghiară nu a urmat un proces de democratizare internă, ci s-a menținut un regim parlamentar caricatural, fiind refuzată introducerea

and the Others. A History of Fascism in Hungary and Romania, Portland, The Center for Romanian Studies, 2001.

[26] Bryan Cartledge, *The Will to Survive: A History of Hungary*, New York, Hurst & Company, 2011, p. 336.

[27] Attila Pók, *The Politics of Hatred in the Middle of Europe. Scapegoating in Twentieth Century Hungary History and Historiography*, Savaria University Press, 2009, pp. 131-132

scrutinului universal masculin, precum în celelalte state din vecinătatea Ungariei. Premierul István Bethlen (1921-1931) spunea că votul secret „nu era compatibil cu caracterul deschis al națiunii maghiare”[28]. Dimpotrivă, societatea maghiară, având avantajul relativei omogenități etnice (cca 90% erau etnici maghiari), se afla într-o permanentă stare de mobilizare și tensiune, pentru himerica refacere a Regatului Sfântului Ștefan. Mitologia Tratatului de la Trianon era parte esențială a politicii revizioniste, prin care Ungaria spera la redobândirea fostelor teritorii din perioada dublei monarhii, ori măcar o parte a acestora, prin alianțe cu statele revizioniste, Italia fascistă și Germania nazistă.

Mitologia Trianonului s-a forjat în evenimentele dramatice care au urmat capitulării Austro-Ungariei (Padova, 3 noiembrie 1918; Belgrad, 13 noiembrie 1918), însă s-a clădit pe un fundament ce exista în cadrul culturii politice maghiare a secolului al XIX-lea. Teza fundamentală prezentată de delegația maghiară, în cadrul Conferinței de pace, dincolo de argumentele tehnice privind distribuția etnică, pentru care Marile Puteri ar fi trebuit să mențină Ungaria Mare, era presupusa superioritate civilizațională a ungurilor în raport cu celelalte populații[29]. Funcțiile acestei teorii a superiorității rasial-civilizaționale maghiare, manifestate și în cadrul Austro-Ungariei[30], erau de a menține statu-quoul: între maghiari/austrieci și restul naționalităților, care trebuiau să le accepte dominația în baza presupusei superiorități, respectiv în interiorul societății maghiare. Aristocrația și-a inventat rolul de garant al prezervării superiorității națiunii, ca atare țărănimea, proletariatul și mica burghezie trebuiau să accepte o piramidă socială imuabilă.

---

[28] Cartledge, *op. cit.,* p. 339.

[29] Leonard V. Smith, *Sovereignty at the Paris Peace Conference of 1919*, Oxford, Oxford University Press, 2018, pp. 98-99.

[30] Marius Turda, *Ideea de superioritate națională în Imperiul Austro-Ungar (1880-1918)*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2016, passim.

Substanța ideatică a mitologiei revizioniste a Trianonului s-a agregat în timpul Conferinței de pace, fiind ulterior diversificată, amplificată și reinterpretată în funcție de contextele istorice ale ultimului secol.

În constelația de idei a mitologiei revizioniste, argumentele de ordin juridic (care ar trebui să aibă prioritate într-o confruntare pe tărâmul dreptului internațional, căreia îi și aparține speța Tratatului de la Trianon) au o importanță marginală. Contestarea în sine a valabilității juridice a Tratatului de pace cu Ungaria, invocată în spațiul public maghiar drept o consecință a „diktatului", nu s-a dezvoltat ca o temă importantă, deoarece guvernul maghiar a participat la Conferința de pace, iar textul juridic a fost semnat de împuterniciți legali ai Ungariei, dobândind valabilitate prin ratificare și înregistrarea în Seria de tratate a Ligii Națiunilor (1921).

Un alt argument de factură legalistă este cel al aplicării principiului autodeterminării popoarelor. Cu vădită neplăcere și încercând să-i diminueze impactul, guvernul Ungariei a recunoscut la Conferința de pace valabilitatea acestui principiu. Nici nu putea fi altfel, deoarece nu doar că se afla la baza existenței noului stat maghiar, ci s-a manifestat și în relație cu România. În contextul semnării Tratatului de la București (7 mai 1918), care consacra înfrângerea militară a României, Puterile Centrale (implicit Ungaria), se angajau să nu se opună unirii Basarabiei cu Regatul României, decizie rezultată prin aplicarea principiului naționalităților.

Mitologia revizionistă încearcă să șubrezească forța principiului autodeterminării națiunilor prin relativizare. Este adevărat că principiul nu avea, la momentul Conferinței de pace de la Paris, o valoare universală, că el nu a fost aplicat în cadrul coloniilor puterilor învingătoare decât după al Doilea Război Mondial, iar cazul elocvent de inconsecvență este blocarea unificării Austriei cu Germania, din rațiuni privind securitatea europeană.

Ungaria nu a recunoscut decizia de unire cu România, luată la Alba Iulia (1 decembrie 1918), solicitând organizarea unui nou refe-

rendum. Consiliul Suprem a respins cererea Contelui Apponyi, considerând-o inutilă, deşi acesta se angajase să respecte decizia rezultată dintr-o nouă consultare a populaţiei, „oricare ar fie ea". Mitologia revizionistă exagerează consecinţele referendumului de la Sopron (vestul Ungariei), care a fost iniţial acordat Austriei, care însă în urma unui proces plebiscitar, în 1921, a revenit Ungariei. Ostilitatea împotriva maghiarilor era atât de extinsă încât nu poate fi imaginată dorinţa românilor, slovacilor ori a sârbilor de a reveni sub conducerea Budapestei, doar pentru că ei îşi declamau superioritatea civilizaţională/rasială. Dimpotrivă, dispreţul arătat faţă de identitatea naţionalităţilor în Austro-Ungaria le-a lăsat acestora o traumă greu de vindecat chiar şi în cadrul statelor succesorale.

În cazul Transilvaniei, în ipoteza unui referendum, singura zonă cu o predominanţă etnică non-română este în sud-estul provinciei, în aşa-numita „regiune secuiască". Tema era cunoscută experţilor din Comisia teritorială, însă în condiţiile în care ipoteza transferului de populaţie nu a fost luată în considerare, a căzut şi ipoteza subsecventă, a creării unei entităţi statale de sine stătătoare a populaţiei secuieşti. Era evident că un „stat secuiesc" de câteva sute de mii de persoane era pe deplin neviabil, deoarece se afla înconjurat de o populaţie covârşitor românească, astfel încât ar fi fost un focar de tensiuni interetnice iar colapsul lui economic era iminent. Ca atare, chiar dacă ar fi fost organizat un plebiscit al populaţiei maghiare din Transilvania, decizia acestora nu era reprezentativă pentru întreg teritoriul Ardealului, Maramureşului, Crişanei şi Banatului (principiul wilsonian al autodeterminării naţiunilor funcţiona la nivelul unui teritoriu care avea caracteristici de relativă omogenitate etnică şi unitate funcţională)[31]. Pentru cazul Transilvaniei mai trebuie

[31] Derivate din contestarea principiului autodeterminării naţiunilor sunt alte două subteme ale mitologiei revizioniste. În primul rând este negată reprezentativitatea democratică a procesului referendar din Transilvania, finalizat la Alba Iulia, în 1 decembrie 1918. Desigur, nu era vorba de un vot universal al românilor, imposibil de pus în practică în condiţiile concrete ale încheierii războiului. În realitate, cei 1.228 delegaţi prezenţi la Alba Iulia nu reprezentau doar o pătură îngustă a elitei, ci ei aveau împuternicirea comunităţilor (prin aşa-numitele „credenţiale") din care veneau. În acest context este important de menţionat

menționat că populația germanică (sașii) și majoritatea celei evreiești s-au raliat, în ianuarie 1919, deciziei de unire cu Regatul României, astfel încât exista o puternică majoritate în direcția unionistă. Ulterior, și-a exprimat adeziunea la proiectul unionist și populația germanică din Banat (șvabii, în august 1919), precum și țiganii.

În lipsa unor argumente juridice și demografice imbatabile, la Conferința de pace delegația maghiară a prezentat argumente emoționale, care au fost ulterior înglobate în mitologia Trianonului. Echipa Contelui Apponyi a considerat că va trezi empatia membrilor Consiliului Suprem prezentând un argument geopolitic îmbrăcat într-o haină istoristă: Regatul Sfântului Ștefan nu trebuia dezmembrat deoarece, încă din perioada Evului Mediu, împreună cu polonezii, au reprezentat un „scut" al creștinătății împotriva amenințării mongole și turce. Subsecvent acestei idei a „recunoștinței" pe care Occidentul ar trebui să o poarte Ungariei, se afla ideea superiorității rasiale a maghiarilor. Românii arau considerați o populație inferioară, deoarece erau o națiune tânără, spre deosebire de „Ungaria milenară". Teza inferiorității rasiale și civilizaționale a românilor transilvăneni, ce a fost utilizată la finalul perioadei interbelice în joncțiunea dintre iredentismul maghiar și nazist, se dorea a fi „demonstrată" prin teorii istorice revolute. Maghiarii încercau să-și fundamenteze dreptul asupra Transilvaniei prin teza preeminenței lor istorice în regiune, respectiv prin dreptul generat de cucerirea unui teritoriu. În acest sens a fost reînviată teoria istoricului austriac Robert Rösler (publicată în 1871) potrivit căreia românii ar fi ajuns în Transilvania în secolele XIV-XV, populația latinofonă dispărând în urma retragerii romane din secolul al III-lea. Această teză istorică asumată de guvernul maghiar și-a găsit ulterior numeroase ecouri

că voința transilvănenilor a fost liber exprimată, armata română era în teritoriile care nu și-au trimis reprezentați la Alba Iulia (în jurul orașului Târgu Mureș și în zona secuiască). În al doilea rând, teza că românii ar fi preferat să rămână în cadrul Ungariei, având un statut de autonomie, este o ficțiune istorică. „Oferta" maghiară în acest sens, prezentată de guvernul maghiar în convorbirile cu Consiliul Național Român de la Arad (13-14 noiembrie 1918), nu a constituit un veritabil punct de negociere, fiind respinsă imediat de liderii români.

în istoriografia maghiară, care a dorit cu orice preț să dovedească întâietatea maghiarilor în Transilvania, ignorând sau contestând nu doar sursele maghiare care atestau prezența populației neo-latine în Transilvania în zorii Evului mediu, ci și dovezile arheologice ale continuității aceleiași populații în Ardeal[32]. Dar cum în narațiunile de tip mitologic nu este esențială coerența internă a argumentației, ci doar capacitatea ei de seducție emoțională, delegația maghiară la Conferința de pace afirma că Transilvania era cu „100 de ani mai avansată decât Regatul României" (cu toate că românii transilvăneni erau considerați o rasă inferioară!), punând astfel bazele teoriei transilvanismului. Românii era blamați că nu erau recunoscători „conducătorilor maghiari" pentru că, din noblețe superioară, i-ar fi civilizat, oferindu-le cu „generozitate" școli și instituții politice. Contele Apponyi, autor al politicii de asimilare etnică în Austro-Ungaria, nega în cadrul Conferinței de pace orice politică opresivă în monarhia dualistă. Cu un astfel de arsenal ideatic, în condițiile în care situația politicilor de asimilare a minorităților din Austro-Ungaria era cunoscută în detaliu de diplomațiile occidentale, membrilor Consiliului Suprem le-a fost ușor să respingă orice revendicări teritoriale maghiare. Adevărata tragedie a Ungariei la Conferința de pace a fost, de fapt, lipsa de realism a elitelor conservatoare maghiare care au transformat propriul eșec al participării la administrarea unui imperiu multinațional într-o uriașă temă propagandistică, eludând realitatea, pentru a-și păstra statutul privilegiat.

Din bogatul material documentar depus de delegația maghiară la Conferința de pace mai pot fi identificate alte argumente, care au fost dezvoltate ulterior în teme ale mitologiei revizioniste. Ungaria a expus propriile versiuni asupra realităților etnografice, documente

[32] Tema continuității daco-romane în teritoriul Transilvaniei a produs o uriașă cantitate de lucrări istoriografice, altfel încât considerăm redundantă o nouă discuție asupra subiectului. Pentru o succintă introducere în temă vezi Ioan-Aurel Pop, *Românii și maghiarii în secolele IX-XIV. Geneza statului medieval în Transilvania*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2003.

realizate sub coordonarea lui Pál Teleki[33], însă situaţia nu era uşor de falsificat, în condiţiile în care în comisia teritorială se afla şi reputatul specialist francez Emmanuel de Martonne, care cunoştea în detaliu situaţia din Transilvania. O altă temă pe care mizau experţii maghiari, dar care nu a avut impact asupra deciziilor Conferinţei de pace, era cea a „Bazinului carpatic", un presupus spaţiu economic şi civilizaţional dominat în mod „natural" de maghiari, care ar fi trebuit prezervat pentru a asigura viabilitatea economică a Ungariei. Desigur, Ungaria a negat orice responsabilitate pentru declanşarea Primului Război Mondial, plasând întreaga vinovăţie în seama Vienei, însă această atitudine mai degrabă a iritat Consiliul Suprem, nu a trezit simpatie faţă de solicitările teritoriale maghiare.

Atunci când, la 13 noiembrie 1920, Parlamentul maghiar ratifica Tratatul de la Trianon, în pofida faptului că „era bazat pe date false, era injust şi contrar intereselor umanităţii", se încheia cu adevărat Marele Război pentru Ungaria şi era lansată în mod oficial politica revizionistă. Mitologia Trianonului nu a rămas însă un produs al elitelor politice şi intelectuale, ci a urmat un curs de interiorizare politică a faptului istoric, definit în termenii unei drame incomensurabile inserate în cele mai fine interstiţii ale culturii politice maghiare[34]. Unul dintre gesturile cu mare relevanţă politică a fost declararea, în 1921, a zilei de 13 noiembrie, data la care a fost ratificat Tratatul de la Trianon, drept zi de doliu naţional.

Tratatul de pace al Ungariei a fost integrat, în termenii unei mistici istoriste, în tema marilor traume ale naţiunii, denumită „Golgota maghiară": bătălia de la Muhi (1241), în urma căreia ungurii au fost învinşi de mongoli; bătălia de la Mohács (1526), pierdută în faţa Im-

[33] Nicolas Ginsburger, „L'expertise territoriale et cartographique des vaincus austro-hongrois. Robert Sieger, Pál Teleki et les traités de Saint-Germain et de Trianon", *Cartes & Géomatique*, 2016, No. 228, pp. 115-132.

[34] Vezi Miklós Zeidler, *Ideas on Territorial Revision in Hungary, 1920–1945*, Boulder, East European Mongraphs, 2007; Ignác Romsics (ed.), *Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920-1953* (*Trianon and the Hungarian political thought, 1920-1953*), Budapest, Osiris, 1998.

periului Otoman, având drept consecinţă desfiinţarea Regatul Ungariei; înfrângerea aspiraţiei spre independenţă prin intervenţia coordonată a Austriei şi Rusiei în 1848-49. Mesajul politic, devenit un loc comun al memoriei colective din Ungaria, era acela că după înfrângeri dezastruoase naţiunea îşi va reveni, cu condiţia să lupte. În şcolile din Ungaria interbelică, la începutul fiecărei zi de şcoală era recitat *Credo*-ul (*Hiszekegy*) maghiar: „Cred într-un Dumnezeu, Cred într-o singură ţară, Cred în Adevărul divin, Cred în renaşterea Ungariei, Amin!"[35] Revizionismul era ambalat într-o haină mistică, fiind un loc comun ideea că reîntregirea Ungariei era din voinţa divinităţii care trebuia împlinită de credincioşi. După ce Ungaria va parcurge *Via Dolorosa*, va urma reînvierea.

În Ungaria interbelică iredentismul propagat de stat se împletea cu cel izvorât din interiorul societăţii. Educaţia şcolară (limbă şi literatură, istorie, geografie, economie) în integralitate era aservită obiectivelor revizioniste. Manualele de istorie construiau nu doar imaginea unei Ungarii istorice glorioase, ci transmiteau mesajul iredentist în formule explicite, statul maghiar fiind prezentat drept o „victimă". Simultan era afirmată ideea unei „misiuni divine" a maghiarilor de a-i supune pe slavi şi români (denumiţi în mod peiorativ „olahi"), deoarece erau slabi şi necivilizaţi şi au „invadat teritoriile maghiare" (ideea inferiorităţii civilizaţionale/rasiale este o constantă a naraţiunii iredentismului maghiar). Mesajul politic, accentuat din 1936, odată cu dinamizarea politicii iredentiste la nivel statal, era de a se trece la acţiune pentru anularea „crudului Trianon", iar condiţia de „victimă" trebuia transformată în cea de „învingător"[36].

Politicile memoriei in Ungaria interbelică, menite a ţine societatea maghiară prizonieră într-o versiune mitologizată a istoriei naţionale, au fost aplicate într-o relaţie de sinergie cu literatura istorică. Din 1922,

---

[35] Cartledge, *op. cit.*, p. 359.

[36] Róbert Balogh, *Nightmares of the Little Mermaid. Indoctrination and Representation of the Trianon Treaty in Hungarian History Textbooks 1920-1980,* in Harald Gröller, Harald Heppner (eds.), *Die Pariser Vororte-Verträge im Spiegel der Öffentlichkeit,* Münster, LIT Verlag, 2013, pp. 147-163.

statul maghiar a acordat subvenții importante cercetării istorice, istoriografia maghiară fiind centralizată pentru a putea servi mai bine obiectivelor politice ale regimului Miklós Horthy, rezultatul fiind apariția așa-numitelor „cărți ale Trianonului”[37]. Publicate cel mai adesea în limba maghiară, rolul istoriografiei ideologizate era de a oferi suport pentru obiectivele politice ale statului. Din punct de vedere tematic, istoriografia avea menirea de a „întări științific” argumentele expuse de Ungaria în cadrul Conferinței de pace. Acoperind o tematică diversă, literatura istorică produsă în Ungaria a antrenat un lanț de contrareacții în statele succesorale, fiecare dorind să producă propria argumentație care să răspundă tezelor revizioniste[38].

Nu doar istoriografia maghiară a fost instrumentalizată pentru a servi „Marea Cauză”, ci și geografia. Geografia fizică trebuia să dovedească inviolabilitatea spațiului regatului ungar în frontierele sale medievale, iar geografia umană încerca să convingă asupra unității perfecte între civilizația maghiară și spațiul fizic. Unul dintre mituri crea o narațiune despre „binecuvântarea” de a avea un spațiu fizic și civilizațional „perfect”, ce se suprapunea cu arealul milenar al Regatului Sfântului Ștefan. Tratatul de la Trianon crea o realitate „instabilă și injustă” deoarece, spunea mitul geografic, cultura maghiară era așezată temeinic într-un spațiu creat de forțe străvechi, cu origine cosmică. Un exponent important al geografiei mitologizate este Gyula Prinz, care încerca să demonstreze teza „Ungariei mesopotamice”, potrivit căreia structura geografică Dunăre-Tisa este similară cu cea dintre Tigru și Eufrat, iar acest nucleu cultural a iradiat asupra celorlalte etnii ce locuiesc în Bazinul carpatic. Ungaria era, spunea geograful maghiar, o „putere culturală” care era astfel îndreptățită să fie o mare putere în Europa Centrală.

---

[37] Polgár, *op. cit*., pp. 23-27.

[38] În România, cei mai importanți istorici (Nicolae Iorga, Gh. Brătianu, Silviu Dragomir ș. a.) s-au simțit datori să producă opere istorice prin care să demonteze tezele istoriografiei revizioniste maghiare. Ulterior, în contextul aniversării Centenarului Marelui Război și Marii Uniri (2014-2018) s-a desfășurat un amplu program de retipărire a mai multor lucrări istorice dedicate istoriei naționale sau contracarării istoriografiei revizioniste maghiare.

Mitologia geografică era extinsă și la nivelul educației școlare. Într-un atlas utilizat frecvent în învățământul maghiar (autor Manó Kogutovitz), Ardealul este prezentat ca o entitate independentă, iar România era inclusă în granițele sale din 1914. Într-un manual din 1927 se afla o ilustrație cu Primul Război Mondial, sub care se descrie lupta ungurilor cu vecinii români. La atac, ungurii strigă „Taie-l ungure, taie-l! Doamne ajută!"[39].

Acțiunile de mitologizare a trecutului Ungariei au fost multiplicate la scară microsocială prin texte literare și monumente de comemorare a Trianonului[40]. În 1921, peste 80.000 de persoane au asistat la inaugurarea unui ansamblu statuar (patru statui romantice reprezentând teritoriile „pierdute" către statele succesorale) dedicat Tratatului de la Trianon, în Piața Libertății din Budapesta[41]. S-au creat mai multe memoriale dedicate Trianonului, cel mai aparte fiind cel de la Zebegény, din apropierea Budapestei. În 1928, cu ocazia zilei Sfântului Ștefan, pe unul din momentele dedicate Trianonului au fost adăugate două inscripții menite a simboliza recunoașterea internațională a traumei ungare: „Le trattate no sono eterne!" (Benito Mussolini) și „Locul Ungariei este sub soare" (numele unui articol publicat de Lordul Rothermere).

Ungaria a organizat, din 1921, acțiuni revizioniste de propagandă, coordonate de așa-numitul „Birou Teleki" din cadrul Institutului Sociografic Maghiar, ce aparținea Academiei ungare de științe[42]. Foarte populară era o așa-numită „hartă roșie", creată de Pál Teleki pentru Conferința de pace, în care, în baza limbii vorbite de populația Ungariei la recensământul din 1910, se susținea predominanța etnică maghiară și în teritorii care, potrivit Tratatului de la Trianon, aparțineau României, Cehoslovaciei ori Iugoslaviei. Imaginea „hărții

[39] Aurel Gociman, *România și revizionismul maghiar*, București, Universul, 1934, pp. 144-146.
[40] Anna Menyhért, „The Image of the «Maimed Hungary» in 20th-Century Cultural Memory and the 21st Century Consequences of an Unresolved Collective Trauma: The Impact of the Treaty of Trianon", *Environment, Space, Place,* 2016, Vol. 8, No. 2, pp. 69-97.
[41] Juliet Kinchin, *„Caught in the Ferris-wheel of History": Trianon Memorials in Hungary*, in Matthew Rampley (ed.), *Heritage, Ideology, and Identity in Central and Eastern Europe: Contested Pasts, Contested Presents*, Woodbridge, Boydell Press, 2012, pp. 21-40.
[42] Ginsburger, *loc. cit.,* pp. 15-16.

roșii", simbolizând „Ungaria Mare", a fost utilizată pentru cărți poștale, afișe, buletine de știri, articole din presă ș. a. Scopul politicii de crearea a unor „locuri ale memoriei" nu reprezenta doar o terapie psihologică a unei drame naționale, ci avea rolul de a pregăti viitoare acțiuni pentru schimbarea frontierelor.

În linia transferului responsabilității pentru destrămarea Ungariei Mari altor factori decât elitei politice și intelectuale conservatoare maghiare, a fost lansată tema „ignoranței Occidentului" în privința realităților maghiare, respectiv a consecințelor Tratatului de la Trianon. Figuri proeminente ale politicii maghiare s-au implicat în activitatea de „iluminare" a Occidentului, fiind editate cărți în limbile franceză, engleză sau germană[43]. Teza „Occidentului neinformat", ce dăinuie până azi, este consecința complexului de superioritate maghiară: în timp ce slavii și românii trebuiau supuși unor acțiuni de „civilizare" (maghiarizare), opinia publică occidentală trebuia „iluminată", deoarece se asuma că era prea leneșă și superficială pentru a se informa asupra realităților Europei Centrale.

Cel mai important succes propagandistic maghiar al perioadei interbelice a fost apariția a două editoriale semnate de mogulul britanic Lord Rothermere, în ziarul său *Daily Mail* (iunie și august 1927), în care ridica problema etnicilor maghiari, propunând reîntoarcerea la Ungaria a unor teritorii ce aparțineau României, Cehoslovaciei și Iugoslaviei, pentru „siguranța acestora". Concret, mogulul englez propunea integrarea în Ungaria a cel puțin două milioane de maghiari. Lordul Rothermere a fondat „Liga Revizionistă Maghiară" (având organul de presă *The Danubian Review*) ce își propunea să susțină în Occident teza potrivit căreia Ungaria putea constitui o veritabilă barieră împotriva răspândirii bolșevismului[44]. Pentru sprijinul primit din partea Lordului Rothermere, Parlamentul maghiar a

[43] Vezi, de exemplu, Paul Teleki, *The Evolution of Hungary and its Place in European History*, New York, MacMillan Company, 1923; Steven Bethlen, *The Treaty of Trianon and European Peace*, New York, Arno Press and the New York Times, 1934.
[44] Cartledge, *op. cit.*, pp. 343-344.

adoptat, în 1928, o rezoluție de mulțumire, iar Universitatea din Szeged i-a acordat titlul de *Doctor Honoris Causa*[45].

Cazul Rothermere marchează o schimbare de substanță în funcțiile mitologiei Trianonului, prin emascularea dimensiunii justificative și creșterea rapidă a acțiunilor revendicative. Propaganda maghiară a difuzat hărți etnice falsificate, majoritatea bazate pe recensământul din 1910, iar noua temă introdusă era cea a eșecului Tratatului de la Trianon în chestiunea respectării drepturilor minorităților din statele succesorale. Pretențiile privind omogenizarea etnică susținute în perioada Austro-Ungariei au fost uitate, fiind înlocuite printr-un presupus drept de intervenție pentru a stopa „opresiunea" minorităților maghiare. Această nouă linie tematică a fost întărită și susținută până în zorii Războiului Rece, fiind una din justificările asocierii cu Germania nazistă și Italia fascistă. Tema minorităților s-a inserat ca un subiect tot mai important al revizionismului, fiind considerat o formă alternativă de modificare a prevederilor Tratatului de la Trianon, în condițiile în care guvernul de la Budapesta a constatat că nu poate obține sprijin pentru modificarea frontierelor doar cu instrumentele propagandei de stat.

Port-drapelul ideologic al revizionismului iredentist a fost periodicul *Magyar Szemle* (*Revista Maghiară*), care a apărut în perioada 1927-1944[46]. În paginile revistei erau afirmate cu tărie tezele iredentismului, fiind prezentată și o ucronie: refacerea Regatului Sfântului Ștefan, a unui imperiu multinațional, condus de aristocrația maghiară, proiect denumit pompos „Noua Ungarie". De asemenea, Ungaria s-a dotat cu publicații periodice în franceză (*La Nouvelle Revue de Hongrie*, 1932-1944) și engleză (*The Hungarian Quarterly*, 1936-1944), în scopul influențării opiniei publice internaționale.

---

[45] Jim Wilson, *Nazi princess: Hitler, Lord Rothermere, and Princess Stephanie Von Hohenlohe*, Gloucestershire, History Press, 2011, pp. 18-30. Probabil, convertirea Lordului Rothermere la acțiuni revizioniste a fost rezultatul persuasiunii unei frumoase austriece, Stefánia Hohenloe.

[46] Matthew Caples, „Et in. Hungaria Ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927-1944)", *Hungarian Studies*, 2005, Vol. 19, No. 1, pp. 51-104.

Dinamica mitului politic iredentist a fost asigurată de numeroasele activităţi desfăşurate de statul maghiar direct sau de cei animaţi de ideile revizioniste. Presa scrisă şi radioul din Ungaria interbelică aveau ca obiectiv strategic promovarea mesajului revizionist, prin prezentarea unor evenimente interne sau internaţionale, fiind, totodată, un element de amplificare a nemulţumirilor etnicilor maghiari din teritoriul statelor succesorale. Iredentismul s-a manifestat ca un comportament inserat în practicile cotidiene ale populaţiei maghiare din statele succesorale, care îşi pierduse statutul de elită conducătoare, inclusiv privilegiile politice şi economice asociate acesteia, fiind nevoită să se adapteze noilor realităţi. Se ridica problema modului de colaborare cu autorităţile statelor ai căror cetăţeni au devenit: dacă să participe la viaţa politică, ori să refuze orice formă de colaborare, sperând la înlăturarea consecinţelor Tratatului de la Trianon[47]. Activităţile Ligii Revizioniste Maghiare, care a publicat în perioada 1927-1940 peste 200 de cărţi, reviste şi ziare în limbile germană, italiană, franceză, engleză, spaniolă, finlandeză, portugheză şi maghiară (din care 124 de aveau ca tematică „problema Transilvaniei") erau urmărite îndeaproape nu doar de serviciile diplomatice ori de structurile poliţieneşti şi de informaţii ale statelor succesorale, ci adesea era prezentate în publicaţiile naţionale din statele respective[48]. Transmiterea mitologiei Trianonului prin intermediul filmelor şi pieselor de teatru, a folclorului, a menţinut vie speranţa iredentistă până la nivele elementare ale comunităţilor maghiare. În acelaşi timp, teama de subversiune din partea etnicilor maghiari, re-

[47] Vezi Rogers Brubaker, *Politică naţionalistă şi etnicitate cotidiană într-un oraş transilvănean*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităţilor Naţionale, Cluj-Napoca 2010, pp. 80-81; Lucian Nastasă, Levente Salat (ed.), *Maghiarii din România şi etica minoritară (1920-1940),* Cluj-Napoca, Editura CRDE, 2003, passim.

[48] Pentru mai multe exemple de acţiuni revizioniste maghiare vezi: Valeriu Florin Dobrinescu, *România şi Ungaria de la Trianon la Paris (1920-1947). Bătalia diplomatică pentru Transilvania*, Bucureşti, Viitorul Românesc, 1996; Augustin Deac, *Revizionismul ungar, permanent factor destabilizator în Europa (1920-1938)*, Bucureşti, Bravo Press, 1996; Lucian Leuştean, *România şi Ungaria în cadrul „Noii Europe": (1920-1923)*, Iaşi, Polirom, 2003; Milan Olejník, „Criticism of revisionistic policies of Hungary in contemporary Czechoslovak press during third decennium of twentieth century", *Človek a spoločnosť*, 2012, Vol. 15, No. 4, pp. 50-64.

lativ difuză la începutul anilor 1920, a devenit tot mai puternică pe măsură ce Ungaria era tot mai activă iar statele revizioniste erau mai puternice. Dacă descrierea în termeni de „traumă" a Tratatului de la Trianon în societatea maghiară este susținută cu dovezi istorice incontestabile, activitatea iredentistă a determinat reacții de mobilizare pentru apărarea frontierelor create prin tratatele de pace, putându-se vorbi de „traume" colective legate de destrămarea statelor succesorale[49]. În România s-a creat, în decembrie 1933, Liga Antirevizionistă Română, ce regrupa importante personalități ale vieții politice și culturale (Iuliu Maniu, Alexandru Vaida-Voevod, Patriarhul Miron Cristea ș.a.), iar în Transilvania s-au creat sute de comitete locale prin care se urmărea lupta împotriva iredentismului[50].

Profețiile privind distrugerea Tratatului de la Trianon au depășit zona mitologică odată ce Hitler a fost tot mai hotărât să cucerească Europa iar guvernele de la Londra și Paris trăiau iluzia conciliatorismului. Imediat după alipirea Austriei la Germania (*Anschluss*, 12 martie 1938), guvernul maghiar a început presiunile asupra Cehoslovaciei, solicitând cedarea întregii Slovacii, iar etnicii slovaci urmau să primească o autonomie politică. Budapesta a fost, evident, refuzată, însă datele problemei s-au schimbat după Conferința de la München, în urma căreia Germania, cu acceptul guvernelor francez și britanic, primea Regiunea Sudetă din Cehoslovacia, fără ca guvernul de la Praga să fie invitat la eveniment (30 septembrie 1938). Simțind uriașa oportunitate creată, Ungaria a insistat pe lângă aliații săi revizioniști, Hitler și Mussolini, să-i acorde sprijinul. Drept consecință, în 2 noiembrie 1938, la Viena, s-a realizat un „arbitraj", patronat de miniștrii de externe ai Germaniei (Joachim von Ribbentrop)

[49] Pentru relațiile slovaco-ungare vezi Miroslav Michela, László Vörö (eds.), *Rozpad Uhorska a Trianonská mierová zmluva. K politikám pamäti na Slovensku a v Maďarsku (The Disintegration of Historical Hungary and the Trianon Peace Treaty. Politics of Memory in Slovakia and Hungary),* Bratislava, Historický ústav SAV, 2013, passim.

[50] Vezi Liviu Lazăr, *Mișcarea antirevizionistă din Transilvania în perioada interbelică*, Deva, Călăuza, 2003, pp. 231-367. Dintr-o bogată literatură recentă din România dedicată revizionismului, adesea realizată dintr-o perspectivă etnocentrică, vezi Petre Țurlea, *Români și unguri*. Vol. I (1918-1940), Vol. II (1940-1945), Vol. III (1945-2018), Editura Kartha Grafic, Ploiești, 2018; Ioan Bojan, *Bătălia pentru Ardeal*, Editura Napoca Star, 2015.

și Italiei (Galeazzo Ciano), prin care un teritoriu de 10.390 km² cu 854. 218 locuitori din Slovacia era cedat Ungariei. Teritoriul încorporat Ungariei avea o certă majoritate etnică maghiară, deoarece recensământul din 1930 indica o pondere de 57% unguri, care a crescut, însă puțin credibil, la 84% vorbitori de maghiară în recensământul maghiar din 1941[51]. Decizia de la Viena a fost primită cu manifestații de simpatie în Ungaria, iar Miklós Horthy, călare pe un cal alb își făcea intrarea în Košice, în 11 noiembrie 1938. Părea împlinirea unei promisiuni divine, însă era doar consecința politicii de forță naziste, care nu avea să reziste războiului. Promisiunea Ungariei de respectare a drepturilor slovacilor a fost uitată imediat, aceștia fiind supuși unui proces de îndoctrinare cu mitologia iredentistă care viza asimilarea etnică[52].

Cum, potrivit unei zicale populare, „pofta vine mâncând", conducerea Ungariei credea că se apropie de refacerea Regatului Sfântului Ștefan. Ocuparea Cehiei de către armata germană (14 martie 1939) și încorporarea acesteia în Reich (Protectoratul Boemiei și Moraviei) a fost o oportunitate pentru Ungaria să anexeze teritorii din Subcarpatia (Rutenia), ce aparţinuseră Pragăi. În cei aproximativ 12.000 km² obținuți prin ocupație militară, numărul vorbitorilor de maghiară nu era mai mare de 10% (chiar și potrivit statisticilor maghiare din 1941). Nu era vorba de aplicarea principiului etnic, ci era un teritoriu preluat ca recompensă pentru fidelitatea arătată de Ungaria cauzei revizioniste[53].

Ocuparea Poloniei de Germania și Uniunea Sovietică, respectiv înfrângerea militară a Franței (22 iunie 1940) și atacurile Germaniei asupra Angliei arătau că întregul edificiu al securității colective creat

[51] Marina Cattaruzza (ed.), *Territorial revisionism and the allies of Germany in the Second World War: goals, expectations, practices*, Oxford, Berghahn Books, 2015, p. 96.
[52] Leslie M. Waters. „Learning and Unlearning Nationality: Hungarian National Education in Reannexed Felvidék, 1938–1944", *Hungarian Historical Review*, 2013, Vol. 2, No. 3, pp. 538–565.
[53] Imediat după ce Ungaria a dobândit teritorii cu ajutorul nazismului s-a remarcat faptul că problema națională nu s-a rezolvat, dimpotrivă, românii, slovacii ori sârbii luptau pentru eliberare. Vezi Rustem Vambery, *The Hungarian problem*, New York, The Nation, 1942, p. 27.

prin Tratatele de la Paris (1919-1920) s-a prăbușit. Furtuna revizionistă s-a dezlănțuit și asupra României, în vara anului 1940, prin trei vectori: sovietic, maghiar și bulgar.

Marele „trofeu" al politicii iredentiste maghiare desfășurate de regimul Horthy trebuia să fie Transilvania, deoarece în aceasta nu doar că trăia o importantă comunitate maghiară, însă era considerată că a reprezentat „refugiul" statalității maghiare după transformarea Ungariei centrale în pașalâc turcesc (1541-1699)[54]. România nu era ușor de răpus, deoarece Regele Carol al II-lea a întreprins și el o orientare oportunistă a politicii externe către Germania nazistă, iar pentru Hitler era important să poată folosi resursele din România în viitoarele confruntări militare. În contextul presiunilor sovietice, urmare a cărora Basarabia și Bucovina de Nord au fost anexate URSS, potrivit clauzelor secrete ale acordului Hitler-Stalin din 23 august 1939 (care nu cuprindeau și Bucovina), Ungaria a testat ipoteza unui atac asupra României. Răspunsul lui Molotov la solicitarea ambasadorului Ungariei la Moscova era ambiguu: URSS nu se opunea pretențiilor maghiare, dar nu susținea ideea unei acțiuni politico-militare în comun contra României. Aplicând strategia din cazul Cehoslovaciei, guvernul maghiar și-a manifestat față de statul român pretenția de a prelua Transilvania. Jucând la intimidare, guvernul maghiar a solicitat României să-i cedeze un teritoriu de 69.000 km^2, cu o populație de 3,9 milioane locuitori, din care doar 1,2 milioane erau maghiari. Această solicitare oficială era considerată de guvernul maghiar un „sacrificiu", o „discriminare în prejudiciul său", în scopul obținerii unui „compromis leal"[55]. Factorii de decizie din România au respins o astfel de cerere. Ipoteza unei confruntări militare cu Ungaria prindea tot mai mult contur, cu atât mai mult cu cât România a renunțat la Basarabia și Nordul Bucovinei fără să opună o rezistență militară agresiunii sovietice. În fața acestei perspective,

[54] Asupra subiectului vezi și László Kürti, *The Remote Borderland. Transylvania in the Hungarian Imagination*, Albany, State University of New York Press, 2001, passim.

[55] Aurică Simion, *Dictatul de la Viena*, București, Editura Albatros, 1996, p. 264. Pentru o perspectivă maghiară asupra evenimentului vezi Béni L. Balogh, *The Second Vienna Award and the Hungarian–Romanian Relations 1940–1944*, Boulder, Social Science Monographs, 2011.

Hitler a preluat inițiativa și, în fața insistențelor Ungariei, având în minte ostilitatea sa față de elitele României, a hotărât să impună o soluție convenabilă Germaniei în chestiunea Transilvaniei. În cel de-al doilea „Arbitraj" de la Viena (30 august 1940), România a fost obligată să cedeze către Ungaria 43.492 km², cu o populație de 2,66 milioane locuitori, din care 50,1% erau etnici români, 37,1% maghiari, 2,7% germani. În mod evident nu era vorba de o „reparație istorică" prin aplicarea principiului etnic, deoarece chiar și în dubiosul recensământ realizat de Ungaria în 1941 (într-un teritoriu aflat sub jurisdicție militară) nu rezultau mai mult de 52 procente de vorbitori de limbă maghiară. Decizia de dezmembrare a Transilvaniei nu avea la bază rațiuni etnice sau economice, ci geostrategice, pentru a slăbi România și Ungaria, crescând însă influența germană în regiune[56]. Mitologia revizionistă era brusc rescrisă, deoarece teritoriul preluat nu era dominat etnic de maghiari, ci de români. Nu mai contau însă principiile atât de des invocate: în 15 septembrie 1940 Miklós Horthy se afișa în centrul orașului Cluj călare pe un cal alb, ce avea copitele potcovite cu aur. Credința că istoria este de partea Ungariei era dominantă în rândul elitelor maghiare, iar entuziasmul irațional al „întoarcerii Istoriei" era puternic stimulat de propaganda horthistă. Mai era o țară de unde trebuiau luate teritorii: Iugoslavia. În decembrie 1940, Iugoslavia și Ungaria semnau un tratat bilateral în care erau asumate „relații de prietenie și pace veșnică" între cele două state. Dar invazia Iugoslaviei de către Hitler a oferit Ungariei posibilitatea de a anexa noi teritorii. La 1 aprilie 1941 Budapesta a luat sub stăpânire încă 11.500 km², cu un milion de locuitori, din care doar o treime erau etnici maghiari. În acest fel, prada de război a Budapestei, luată din noiembrie 1938 până în aprilie 1941, primită prin asocierea cu Hitler și Mussolini, se apropia de 80.000 km² și peste 5 milioane de locuitori, din care mai puțin de 40% erau etnici maghiari. Acest fapt a pus Ungaria în rândul marilor profitori de răz-

[56] Vasile Pușcaș, *Phillip E. Mosely despre Transilvania și Basarabia*, Cluj-Napoca, Școala Ardeleană, 2017, p. 74.

boi. Într-adevăr, Tratatul de la Trianon a fost dărâmat, însă nu pentru a repara o nedreptate, ci pentru a încerca să profite de dreptul de cucerire. Drept consecință, Ungariei nu i-a fost recunoscute ca fiind legitime câștigurile teritoriale obținute prin asocierea cu nazismul. Nici trimiterea evreilor din teritoriile ocupate de Budapesta în lagărele morții nu i-a fost de folos, dimpotrivă, a dat încă o motivație morală Națiunilor Unite de a nu recunoaște nicio cucerire de teritorii, chiar dacă în acestea se aflau comunități maghiare semnificative. La finalul celui de-al Doilea Război Mondial, Ungaria s-a întors la granițele stabilite prin Tratatul de la Trianon, deși Budapesta a încercat cu disperare să obțină și alte teritorii. Iredentismul a fost însă respins ca soluție de rezolvare a problemei diversității etnice în Europa de Est, cel puțin în cazul Ungariei.

Reflexele iredentismului dispăreau cu greu din atitudinea elitelor maghiare, chiar și după înfrângerea militară din al Doilea Război Mondial. Cu toate că administrația românească a fost restabilită în Transilvania, la 9 martie 1945, situația provinciei nu era pe deplin reconfirmată printr-un nou tratat de pace. Prin Convenția de armistițiu semnată de România, la Moscova, cu Națiunile Unite (12 septembrie 1944), după ieșirea din războiul alături de Puterile Axei (23 august 1944) se stipula: „19. Guvernele Aliate socotesc hotărârea Arbitrajului de la Viena, cu privire la Transilvania, ca nulă și neavenită și sunt de acord ca Transilvania (sau cea mai mare parte a ei) să fie restituită României sub condiția confirmării prin Tratatul de pace, și Guvernul Sovietic este de acord ca forțele sovietice să ia parte în acest scop, în operațiuni militare, conjugate cu România, contra Germaniei și Ungariei." Budapesta și-a continuat acțiunile de lobby în chestiunea Transilvaniei, din perioada războiului, pe lângă anglo-americani, încercând să câștige sprijinul sovietic. Aceștia i-au trimis pe maghiari la discuții directe cu România, care a refuzat orice redeschidere a subiectului, în primăvara anului 1946. În cadrul tratativelor pentru încheierea Tratatului de pace cu România, guvernul de la Budapesta a cerut să primească cel puțin 22.000 km^2 din teritoriul Transilvaniei, simultan cu un eventual schimb de populații, în baza principiului echilibrului etnic. Budapesta solicita orașele Satu

Mare, Oradea și Arad, în cadrul unei decupări a teritoriului care se întindea din Maramureș până în Banat. În septembrie 1946 situația s-a clarificat, prin respingerea oricăror solicitări din partea guvernului maghiar, iar Tratatul de pace de la Paris (februarie 1947) reconfirma Tratatul de la Trianon[57].

Rezumând această secțiune a studiului, constatăm că în perioada interbelică trucul politic revizionist a reușit, în raport cu obiectivele grupării politice naționalist-conservatoare maghiare. Liberalismul și social-democrația au fost anihilate ca opțiuni politice ale corpului politic maghiar, însă mitologia iredentistă a fost combustibilul ideologic necesar curentului fascist, reprezentat de Gyula Gömbös (Partidul Unității Naționale) și, ulterior, de Ferenc Szálasi (Partidul Crucilor cu Săgeți), conducătorii unor formațiuni politice totalitare și antisemite. În plan internațional, a existat un veritabil „Război Rece" între Ungaria și statele succesorale, marcat de doar câteva episoade de destindere. Exemplul elocvent al faliментului revizionismului îl reprezintă relația româno-maghiară. Budapesta a recucerit o parte din teritoriul Transilvaniei, în anul 1940, însă simultan Ungaria și România au intrat în capcana întinsă de Hitler, devenind prizonierele nazismului. Deopotrivă români și unguri au murit pe frontul rusesc, iar la final s-a revenit la situația post-Trianon, nu pentru că era perfectă, ci pentru că oferea cea mai mare stabilitate, fiind bazată pe realități etnice solide. Cele două decade ale perioadei interbelice au fost pierdute pentru consolidarea unor regimuri democratice în Europa Centrală, pentru că mitologia revizionistă a dat naștere unor contra-mitologii autoritare, de apărare a statu-quoului teritorial creat după Marele Război, democrația intrând în colaps, rând pe rând, și în statele succesorale. Eșecul consolidării unor regimuri democratice în Europa Centrală are, desigur, cauze complexe, însă revizionismul este, incontestabil, un element important, deoarece liderii autoritari și-au creat alibiul că nu-și pot apăra țările în fața pericolului revizionist decât prin eliminarea „slăbiciunilor" parlamentarismului.

[57] Marcela Sălăgean, *Transilvania în jocul de interese al Marilor Puteri (1940-1947)*, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2013, pp. 115-137.

Perspective asupra Tratatului de Trianon: de la Mátyás Rákosi la Viktor Orbán

Sovietizarea Europei Central-Răsăritene a adus cu sine amnezia forţată asupra Tratatului de la Trianon. Din perspectivă marxist-leninistă, sistemul Versailles era o creaţie a „Marilor Puteri imperialiste", iar problema naţională era considerată a fi una „falsă", legată de ideologia naţionalistă. Ca atare, în Europa ocupată de sovietici nu s-a mai discutat despre problemele naţionale în maniera tradiţională a confruntării. Din discursul politic oficial maghiar, în perioada de început a Războiului Rece, au dispărut referinţele la Trianon. Mai mult, dorind să ofere un „exemplu" de rezolvare a chestiunii minorităţilor etnice, Stalin a creat în România o entitate administrativ-teritorială cu statut special, Regiunea Autonomă Maghiară, care cuprindea teritoriile locuite majoritar de secui[58]. În politicile oficiale maghiare, române sau cehoslovace referinţele la Tratatul de la Trianon au rămas un tabu până în anii 1970, când au reapărut timid, cu prioritate în istoriografie, simultan cu înlocuirea sintagmei „naţionalism şovin" cu cea de „patriotism".

Mitologia Trianonului nu a fost pe deplin expulzată din istorie, ci ea s-a regăsit, cu o vivacitate tot mai mare, în rândul emigraţiei maghiare, mai cu seamă a celei din America de Nord. Anticomunismul s-a îmbinat în chip natural cu revizionismul, domeniul cel mai vizibil fiind istoriografia[59]. Funcţiile mitologiei revizioniste s-au schimbat, iar condiţiile nu mai erau asumate la nivel statal. Mitul politic transmis prin intermediul istoriografiei trebuia să „ţină trează" conştiinţa naţională, dar şi să pregătească un nou moment istoric, într-un viitor nedefinit, în care comunismul ar fi căzut, iar discuţia privind frontierele în Europa putea fi reînviată. Tezele revizionismului integral erau dificil de susţinut în Occident, deoarece erau asociate cu

[58] Stefano Bottoni, *Stalin's Legacy in Romania*. *The Hungarian Autonomous Region, 1952–1960,* Lanham, Lexington Books, 2018, passim.
[59] Polgár, *op. cit*., pp. 106-120.

nazismul, astfel încât în literatură era prezentă o variantă definită drept „moderată": formarea statului Transilvania, sau cel puțin crearea unor largi autonomii teritoriale în cadrul României.

Sub calmul aparent al Războiului Rece și al relațiilor „frățești" în interiorul blocului sovietic se petreceau însă mișcări de profunzime. În anii stalinismului, tema Trianonului se găsea în memoria colectivă maghiară, așa cum subiectul României Mari era ascuns în memoria colectivă exprimată într-un cadru privat de români. Liderii politici maghiari sau români, începând de la Mátyás Rákosi și Gheorghiu-Dej se considerau „marxist-leniniști patrioți", care respingeau naționalismul burghez, denumit „șovinism". În mitologia politică a regimului comunist tema reprezentării intereselor clasei muncitoare era dublată de cea a apărării intereselor naționale[60]. De aceea, nu este surprinzător că regimul János Kádár din Ungaria și-a conceput reconcilierea cu societatea maghiară după Revoluția maghiară din 1956, nu doar prin relaxarea politicilor economice și un dogmatism ideologic mai puțin rigid, ci și prin preluarea prudentă a tematicii naționale. Din anii 1970 a fost abandonată abordarea neutră în relațiile Ungariei cu România și Cehoslovacia (lipseau discuțiile oficiale despre minoritățile naționale), în noua abordare maghiarii, românii sau slovacii minoritari fiind considerați „punte" între state suverane și independente. Nicolae Ceaușescu, ce a acționat în plan internațional pentru o politică autonomă față de Uniunea Sovietică, era reticent față de orice „amestec în treburile interne", cu atât mai mult din partea Ungariei. Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa, în cadrul căruia s-a semnat Actul Final de la Helsinki (1975), nu marchează doar o nouă asumare a inviolabilității frontierelor (implicit o nouă confirmare juridică de către Ungaria a frontierelor stabilite prin Tratatului de la Trianon), ci deschidea și o linie de internaționalizare a chestiunii minorităților, privite de data aceasta prin doctrina drepturilor omului. De aceea, declarația lui János Kádár, care vorbea de „nedreptatea făcută Ungariei prin Tratatul de

[60] Balázs Apor, *The Invisible Shining. The Cult of Mátyás Rákosi in Stalinist Hungary, 1945-1956*, Budapest, CEU Press, 2017, pp. 127-130.

la Trianon", cu ocazia semnării Actului Final de la Helsinki[61], nu doar că transmitea un mesaj către societatea maghiară, ci era un semnal că o sămânță nouă, dar cu rădăcini vechi, era aruncată în câmpul politicii maghiare.

De la mijlocul anilor 1970, relațiile bilaterale româno-maghiare au devenit tot mai glaciale, în pofida zâmbetelor de complezență din cadrul întâlnirilor Tratatului de la Varșovia. Serviciile secrete din ambele state au primit misiuni să supravegheze mișcările din problema națională și, în măsura posibilului, să o influențeze. Într-o publicație cu circuit intern a Securității, din 1986, se afirma în mod deschis că tema drepturilor omului era utilizată pentru activități iredentiste, fiind identificate mai multe organizații considerate „subversive", de a căror existență și activitate se bănuia că statul vecin nu era străin[62]. De altfel, în 1986 relațiile bilaterale româno-maghiare au ajuns din nou pe o spirală conflictuală, în condițiile în care, sub egida Academiei de științe a Ungariei au fost tipărite trei volume din *Istoria Transilvaniei*, sub coordonarea lui Béla Köpeczi, în care erau reluate cele mai multe din tezele istoriografiei revizioniste. Cartea a produs o vădită iritare la București, deoarece regimul Ceaușescu se afla sub presiune internațională, fiind acuzat că nu respectă drepturile minorităților în România. Tensiunile bilaterale au escaladat, iar în 1988 a avut o acțiune de protest în fața Ambasadei României de la Budapesta, riposta lui Ceaușescu fiind închiderea Consulatului maghiar de la Cluj (Consulatul României de la Debrecen a fost închis din 1984, deoarece nu avea o activitate prea intensă)[63].

Căderea comunismului a reprezentat un veritabil moment de cotitură și în chestiunea instrumentalizării politice a Tratatului de la Trianon. Din perspectiva regimurilor democratice, revoluțiile anului

---

[61] Roger Gough, *A Good Comrade: Janos Kádár, Communism and Hungary*, London, I.B. Tauris, 2006, p. 203.

[62] *Securitatea*, 1986, nr. 3 (75), pp. 5-11, http://www. cnsas. ro/documente/periodicul securitatea/Securitatea%201986-3-75. pdf (accesat la 20 august 2019).

[63] Marius Avram, „Războiul rece dintre România și Ungaria", *Sinteza*, 2014, No. 3 (martie-aprilie), pp. 137-143.

1989 erau un veritabil moment de refondare națională, însă obligațiile internaționale ale statelor rămâneau neschimbate. În România, de exemplu, în contextul destrămării Uniunii Sovietice, s-a dezvoltat o retorică politică a refacerii „României Mari", prin unirea cu Basarabia și, eventual, reintegrarea Nordului Bucovinei. În Ungaria, o parte a opiniei publice și a elitelor politice doreau asumarea unei politici etnice mult mai agresive. Momentul Trianon -1920 rămânea în fundalul tuturor discuțiilor despre națiunea maghiară, dar iredentismul integral al perioadei interbelice a fost pe furiș substituit cu o formulă prin care stabilitatea frontierelor nu era negată în sine, dar Budapesta își asuma, trecând peste principiul suveranității statelor, un drept de intervenție pentru „protecția minorităților". La comemorarea Tratatului de la Trianon, din 1990, premierul maghiar József Antall declara: „Legal, vreau să devin prim-ministru al fiecărui cetățean maghiar din această țară de zece milioane, și în spirit și sentimente, de asemenea, din cele cincisprezece milioane de unguri", ceea ce însemna că dădea expresie opțiunii conservator-naționaliste din Ungaria[64]. Sintagma „Trianonul este o traumă permanentă" a devenit o mantra politică pentru conservatorii și radical-extremiștii din Ungaria postcomunistă.

Situația nu era așa de simplă precum o prezentau forțele politice care doreau revizuirea Tratatului de la Trianon sau refacerea României Mari[65], deoarece interesele statale și realitățile geopolitice aveau întâietate. Pentru toate statele eliberate de sub hegemonia sovietică era esențial să găsească soluții care să le garanteze securitatea și prosperitatea, iar acestea nu putea fi decât NATO și Uniunea Europeană. Politica identitară, care avea resorturi adânci în Europa Centrală, a fost subordonată acestor obiective. Cu o mare valoare simbolică a fost întâlnirea din cetatea Visegrád (februarie 1991), în

[64] Szabolcs Pogonyi, *Extra-Territorial Ethnic Politics, Discourses and Identities in Hungary*, Cham, Palgrave Macmillan, 2017, pp. 83.
[65] Florin Abraham, „Proiectul «României Mari» după 1989: nostalgii, realități, perspective", *Arhivele totalitarismului*, 2018, Nr. 3-4, pp. 187-209.

care liderii Ungariei, Cehoslovaciei și Poloniei se angajau să se sprijine reciproc în lupta pentru ieșirea definitivă de sub influența sovietică, simultan cu o acțiune comună în fața statelor occidentale, în vederea aderării la NATO și Comunitatea Europeană. Crearea și menținerea Grupului Visegrád însemna, implicit, abandonarea revizionismului integral în raport de Slovacia, accentul fiind pus pe drepturile minorităților. Nici nu se putea altfel, deoarece niciun stat nu putea fi primit în NATO și Uniunea Europeană cu o politică iredentistă. Ungaria a reconfirmat, pe cale bilaterală, granițele stabilite la Trianon prin tratatele politice de bază cu Slovacia (1995) și România (1996). Budapesta a insistat, și a primit, de la Bratislava și București acceptarea Rezoluției 1201, din 1993, a Consiliului Europei, care includea principiul protecției internaționale a drepturilor aparținând minorităților naționale. Ca atare, din rațiuni strategice mitologia Trianonului a fost utilizată până în anul 2010 de forțele politice conservator-naționaliste în planul politicii interne, ca o temă identitară, fără a fi inițiate acțiuni politice de amploare prin care să fie modificat statu-quoul.

Din perspectiva conținutului mitului politic al Trianonului nu au avut loc schimbări radicale. Tezele istoriografice de factură roesleriană nu au fost integral abandonate, însă ele ocupă un loc marginal, deoarece forța lor de convingere este minimală. Au dobândit un loc proeminent alte două subteme, interconectate. Prima se referă la scoaterea din uzul politic internațional a referințelor la Regatul Sfântului Ștefan și înlocuirea lui cu sintagma aparent neutră „Bazinul carpatic”[66]. După cum am arătat, conceptul în sine nu este nou, însă este intens folosit acum pentru a crea percepția unei omogenități etno-culturale și majorități etnice maghiare, dincolo de granițele statale. În așa-numitul „Bazin carpatic”, având în centrul său zona câmpiei Panoniei, sunt integrate Transilvania, Vestul Ucrainei, Slovacia, Croația și Serbia. Acestui teritoriu îi sunt date, cu instrumente aparent științifice, elemente de omogenitate și de continuitate istorică,

[66] Jussi Laine, Ilkka Liikanen, James W. Scott (eds.), *Post-Cold War Borders. Reframing Political Space in Eastern Europe*, London, Routledge, 2018, pp. 218-225.

fără însă ca noțiunea etno-politică să le aibă în realitate[67]. A doua subtemă, având rădăcini mai vechi, este cea a diferențelor civilizaționale între Occidentul catolic și protestant, ale cărui frontiere se opresc la Carpați, și spațiul ortodox. Teza ideologică are incidență asupra Transilvaniei și Voievodinei, însă este omisă mențiunea că, spre exemplu, în Ardeal predominanța confesională este ortodoxă[68].

Mitul politic își extrage forța vitală din emoția pe care o poate provoca. Din limbajul iredentist este expulzată noțiunea de „unire" pentru a desemna procesul de constituire a României Mari ori a Regatului Sârbo-Croato-Sloven, fiind utilizat termenul de „anexare", în germană „Anschluss", pentru a transmite mesajul lipsei de legitimitate a dezintegrării imperiului Austro-Ungar. În condițiile în care ambițiile revizioniste postbelice sunt construite pe ideea sensibilizării opiniei publice internaționale, cuvinte precum „victimă", „traumă", „crimă" îi sunt atașate Tratatului de la Trianon. Din dorința de a se conecta cu psihologia suferinței promovate de producțiile de la Hollywood, mitologia politică trianonică mizează pe empatia pe care o poate atrage „suferința", „martirajul" și „eroismul națiunii maghiare".

La fel ca în perioada interbelică, tema interconectată a Ungariei Mari/Trianonului a avut o puternică reprezentare la nivelul vieții cotidiene. Ungaria a fost din nouă împânzită cu monumente publice cu mesaj revizionist (de exemplu, cel de la Nograd, din 1996). În iunie 2000 memorialul de la Zebegény a fost reinaugurat ca „memorial al Trianonului"[69]. În 2004 se deschidea un muzeu al Trianonului în Várpalota. În același an apărea un film documentar pe aceeași temă,

[67] Vezi exemple de utilizare în literatura cu pretenții științifice a conceptelor cu funcție mitologică: Károly Kocsis, „Historical predecessors and current geographical possibilities of ethnic based territorial autonomies in the Carpathian Basin", *Hungarian Geographical Bulletin*, 2013, Vol. 62, No. 1, p. 3–46; István Szilágyi, „National minorities and the question of the autonomy in the Carpathian Basin", *Historia Actual Online,* 2014, Vol. 34, p. 89-103.
[68] Vezi teza „conflictului civilizațiilor" lansată de Samuel P. Huntington, în 1993, într-un articol din „Foreign Affairs", reluată și extinsă ulterior în *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon&Shuster, New York, 1996, potrivit căreia Transilvania aparținea lumii occidentale, iar restul României ar aparține civilizației orientale.
[69] Kinchin, *loc. cit*., p. 35.

produs de regizorul Gábor Koltai. Tricouri, steaguri și alte obiecte promoționale cu diverse reprezentări ale „Ungariei Mari" sunt utilizate în turismul maghiar. Odată cu intrarea în epoca digitală, mitologia Trianonului s-a răspândit pe Internet[70], strategia principală fiind de a oferi publicului o literatură în limbi de circulație internațională care să fie accesibilă fără cost. Accentul este pus pe popularizarea temelor revizioniste, profitând de lipsa filtrelor critice în spațiul virtual.

O veritabilă restaurație a mitologiei revizioniste s-a produs în Ungaria începând cu anul 2010. În acel an, ziua de 4 iunie a fost proclamată „Ziua Unității Naționale", fiind lăsate la o parte orice inhibiții ale naționalismului[71]. Dacă un atare gest ar fi fost realizat la mijlocul anilor 1990 Ungaria ar fi devenit un stat paria la nivel internațional, iar aderarea la NATO și Uniunea Europeană nu s-ar fi produs. Însă, deoarece Ungaria a fost primită în clubul euro-atlantic, premierul maghiar Viktor Orbán a mizat pe faptul că va fi greu de exclus. De aceea a pus la punct un mecanism de concentrare autoritară a puterii, în care mitologia istorică are un rol esențial.

Pas cu pas, după 2010, revizionismul a redevenit o politică de stat în Ungaria sub regimul Orbán. A fost integrat în ansamblul conceptual mai larg al redefinirii rolului internațional al Ungariei, prin așa-numita „recâștigare a suveranității" și apărarea „națiunii maghiare" în fața „globalismului neo-marxist". Reabilitarea politică a regimului Horthy, considerat un erou/patriot, nu un dictator, ci un „om puternic", s-a realizat atât la nivel simbolic (ridicarea de statui cu acesta, numirea unor locuri publice în onoarea acestuia ș.a.) cât și funcțional. La fel ca Horthy în perioada interbelică, Viktor Orbán și partidul de orientare conservator-naționalistă ce guvernează Ungaria din 2010 (FIDESZ, Uniunea Civică Maghiară) au procedat la o puternică instrumentalizare a trecutului, pentru construirea și fidelizarea unui grup masiv de votanți. Sensibilitatea față de „trauma perpetuă a Trianonului" este mai puternică în zonele rurale și orașele

[70] Menyhért, *loc. cit.*, pp. 82-87.
[71] Michael Shafir, „Conceptualizing Hungarian Negationism in Comparative Perspective: Deflection and Obfuscation", *Cahiers d'Études Hongroises et Finlandaises*, 2014, Vol. 20, p. 275.

mici ale Ungariei, iar acest lucru a fost folosit în mod cinic de FIDESZ, care au alimentat prin acțiuni politice psihologia pericolului național[72]. Scopul politicilor memoriei, dezvoltate de regimul Orbán, era de a constitui un pilon de sprijin ideologic pentru crearea unui regim autocratic, prin care o grupare oligarhică asociată cu FIDESZ a acaparat instituțiile statului maghiar, având drept consecință formarea unei „mafii de stat"[73]. Acum nu mai este vorba de menținerea unor privilegii pentru aristocrație, precum în perioada interbelică, ci de direcționarea resurselor publice spre un grup de prieteni politico-financiari ai lui Viktor Orbán.

Mișcarea cu valențe strategice în domeniul mitologiei istorice a fost adoptarea unei noi constituții, care a intrat în vigoare la 1 ianuarie 2012, în care este ridicată la rang de valoare constituțională teza Ungariei milenare, anistorice, ce domină în mod natural așa-numitul „Bazin carpatic": „Ne angajăm să promovăm și să ne protejăm moștenirea noastră, limba noastră unică, cultura maghiară, limbile și culturile persoanelor de alte naționalități care locuiesc în Ungaria, precum și toate lucrurile naturale și create de om din Bazinul carpatic. [...] Respectăm realizările Constituției noastre istorice și Sfânta Coroană, care reprezintă continuitatea constituțională a statalității Ungariei și unitatea națiunii"[74]. Crucea Ungariei devenea un simbol sfânt în ideologia democrației iliberale maghiare, iar contestarea acesteia devenea o culpă pedepsită legal.

Operațiunea de rescriere a istoriei Ungariei, într-o cheie mistic-milenaristă, era justificarea ideologică a unor acțiuni pragmatice de consolidare a puterii politice. În anul 2010 a fost emisă o nouă

---

[72] Paul Lendvai, *Orbán: Hungary's Strongman*, Oxford, Oxford University Press, 2017, pp. 35-37. Pentru controversele istoriografice antrenate de politicile memoriei ale regimului Orbán, legate de instrumentalizarea „traumei Trianonului", considerată a fi mai importantă și dramatică decât Holocaustul, vezi Éva Kovács, „Overcoming History through Trauma. The Hungarian Historikerstreit", *European Review*, 2016, Vol. 24, No. 4, p. 523–534.

[73] Bálint Magyar, *Post-communist mafia state: the case of Hungary*, Budapest, CEU Press, 2016, passim. Autorul maghiar definește regimul politic „the privatised form of a parasite state, an economic undertaking run by the family of the Godfather exploiting the political and public instruments of power".

[74] *Codex constituțional: constituțiile statelor membre ale Uniunii Europene*, Vol. II, București, Monitorul Oficial R. A., 2015, p. 784.

lege a cetățeniei (după cea din 2001), prin care cei care vorbeau limba maghiară din afara Ungariei putea solicita obținerea dublei cetățenii (cetățenia extrateritorială). Miza erau etnicii maghiari din România, Slovacia, Serbia și Ucraina, care au devenit ulterior o bază electorală fidelă FIDESZ (au votat în proporție de peste 90% pentru acest partid în alegerile parlamentare din 2014 și 2018 și europarlamentare din 2014 și 2019). Din perspectivă argumentativă avem de-a face cu o formă de revizionism fără contestarea explicită a granițelor, însă Budapesta își asuma o politică de refacere a „națiunii maghiare milenare rupte prin Tratatul de la Trianon"[75]. FIDESZ expunea o teorie a națiunii politice, care nu se suprapunea cu teritoriul Ungariei, însă care trebuia să-și asume rolul de „stat-mamă" pentru toți etnicii maghiari. În textul Constituției maghiare din 2012 se menționa: „Art. D Având în vedere că există o singură națiune maghiară, care trebuie să rămână unită, Ungaria este responsabilă de soarta cetățenilor maghiari care trăiesc în afara frontierelor sale...". Nici criticile Consiliului Europei, care indica responsabilitatea Ungariei pentru creșterea tensiunilor în relațiile dintre state, respectiv a relațiilor interetnice[76], nici protestele Slovaciei și Ucrainei nu au împiedicat politica de forță a Ungariei. Dimpotrivă, dorința Bucureștiului de a nu inflama relațiile politice a fost percepută nu atât ca o deschidere spre dialog, ci slăbiciune (era considerată încă o dovadă a inferiorității ancestrale a „valahilor"). Ca atare, acțiunile extrateritoriale ale Ungariei în așa-numitul Bazin carpatic au dobândit un caracter sistematic. Lideri ai FIDESZ, în concurență cu cei ai partidului extremist Jobbik (Alianța Tinerilor de Dreapta—Mișcarea pentru o Ungarie mai bună), s-au antrenat în numeroase declarații publice privind autonomia teritorială a așa-numitului „Ținut Secuiesc" din România. FIDESZ și-a subordonat *de facto* formațiunile politicile ale etnicilor maghiari din România, Slovacia sau Serbia, strategie prin care s-a realizat un export de naționalism maghiar în

[75] Pogonyi, *op. cit.*, pp. 86-88.
[76] *Opinion on the New Constitution of Hungary*, Venice Commission, Opinion no. 621/2011, Strasbourg, 20 June 2011.

statele vecine. Mass-media maghiară s-a extins în regiunile locuite de importante comunități maghiare, iar companiile de stat maghiare (MOL – în energie, OTP – în domeniul bancar) încearcă să creeze un spațiu economic unificat, deasupra granițelor. În domeniul educațional a fost creată în Transilvania Universitatea Sapienția, autodefinită a fi constituită pe criterii etnice și ideologice („Validarea valorilor umane creștine și universale"). Atitudinea de hegemonie, dincolo de frontierele statelor vecine Ungariei, s-a manifestat prin asumarea drept obiectiv strategic al diplomației maghiare sprijinirea inițiativelor pentru obținerea autonomiei (politice, culturale) a comunităților maghiare de pe teritoriul altor state. Strategia politică a FIDESZ s-a combinat, în formule ambigue, cu o politică de stat pragmatică, Ungaria fiind interesată de menținerea unor relații cordiale cu Slovacia în cadrul Grupului Visegrád, iar cu România pentru a o atrage în grupul statelor care se opun politicii Uniunii Europene de garantare a respectării statului de drept în Statele Membre.

Cum secretul menținerii vitalității miturilor politice este producția permanentă de forme noi care să păstreze esența mesajului primar, Ungaria a creat, în anul 2014, Institutul de Cercetare a Istoriei „Veritas", având drept obiectiv principal tema Trianonului. În anul 2016 a fost creat, în cadrul Academiei de Științe a Ungariei, un grup de peste 20 de cercetători, denumit „Trianon 100", care organizează conferințe, seminarii și editează surse istorice. Ungaria a negat un scop politic în crearea acestui grup, însă racordarea sa la o politică de stat este evidentă. Proiectul a fost prezentat în octombrie 2017 și la București, însă un dialog autentic a fost tarat de percepția că demersul este unul propagandistic, în condițiile în care despre Conferința de pace de la Paris există o uriașă bibliografie istorică, iar „descoperirile" istoricilor maghiari nu au cum să schimbe faptele esențiale ale narațiunii istoriei universale. Momentul culminant al activității FIDESZ în producția mitologiei istorice urmează a fi inaugurarea unui monument al Trianonului, în centrul Budapestei, în interiorul căruia urmează a fi înscrise numele celor 12.000 localități ale

Ungariei istorice (indiferent de componența lor etnică), fiind protejate de o „flacără veșnică", pentru a transmite mesajul nu doar că „trauma" este permanentă, ci și aspirația iredentistă!

Concluzii

Tratatul de la Trianon a fost perceput și definit de elitele politice și intelectuale maghiare ca un moment de criză majoră deopotrivă a statului și națiunii. Încercarea de ieșire din această situație autodefinită drept „traumă" a fost prin crearea unei mitologii politice, având rădăcini ideologice în naționalismul maghiar al secolului XIX, în care „vinovații" erau identificați în afara corpului politic maghiar: Marile Puteri, considerate revanșarde și nemiloase, pe de-o parte, respectiv, națiunile presupus a fi inferioare (cehi, slovaci, români, sârbi), care, lipsite de „recunoștința" de a fi supuse unui proces civilizator, au „trădat" măreața Ungarie milenară, după cum explicau aristocrații maghiari în perioada interbelică, și nu au mai acceptat conducerea maghiară într-un cadru politic care să le perpetueze dominația[77]. Mitologia Trianonului a fost utilizată în perioada interbelică de către elitele maghiare pentru a menține un regim politic conservator-autocrat și naționalist, fiind blocată pătrunderea ideilor liberale și social-democrate, iar politica internațională a Ungariei a avut drept unic vector refacerea granițelor statului medieval, sfidând realitățile etnice.

În perioada Războiului Rece mitologia revizionistă nu a mai fost afișată public în Ungaria comunistă, însă ea a rămas implantată adânc în memoria colectivă, de unde a fost cu ușurință pusă în circulație după 1989. Pentru a nu ridica suspiciuni asupra democratizării Ungariei, în contextul cursei pentru aderarea la NATO și Uniunea Europeană, mitologia Trianonului a fost utilizată cu prudență. După 2010, Viktor Orbán a redescoperit rețeta gestiunii politice prin utili-

[77] Tibor Glant, „The Myth and History of Woodrow Wilson's Fourteen Points in Hungary", *Eger Journal of American Studies*, 2010, Vol. XII, No. 1–2, pp. 301-322.

zarea mitologiei istorice. Tema Marilor Puteri malefice a fost convertită în ideea pericolului globalizării multiculturale, personificat de miliardarul cu origini iudeo-maghiare George Soros. Angoasa amenințării dispariției națiunii maghiare, creată cu ocazia recunoașterii Ungariei ca stat-națiune, în urma Tratatului de la Trianon, este folosită pentru a menține „puritatea creștină" a națiunii, presupus a fi afectată prin migrațiune. Ideea iredentistă a abolirii granițelor a fost înlocuită aparent cu cea a proiectului unei națiuni creștine care unifică politic, cultural și economic întreaga populație maghiară din Europa Centrală, indiferent de statul în care trăiește. Transformările stilistice și tematice recente ale mitologiei revizioniste nu schimbă funcțiile gramaticii acesteia: ea rămâne un instrument de dominație autoritară a societății, ținută într-o permanentă presiune de amenințarea unei presupuse aneantizări.

La un secol de la Conferința de pace de la Paris, care a încheiat Primul Război Mondial, putem constata cu serenitate că existența națiunii maghiare nu a fost pusă în realitate în primejdie. Tratatul de la Trianon a curmat utopia Ungariei regale milenare, prin aducerea ei la condiția de stat-națiune. Este adevărat, au rămas în afara granițelor Ungariei un număr important de etnici maghiari, însă acestora le-a fost recunoscută calitatea de membri cu drepturi depline. Pericolul asimilării etnice a minorităților din România și Cehoslovacia nu a fost unul iminent, din motivul simplu că românii, cehii ori slovacii nu au dezvoltat ideologia de națiune superioară, cu veleități imperiale, ca atare respectul pentru identitatea celuilalt s-a instaurat ca un dat natural, chiar dacă nu au lipsit sporadice tensiuni interetnice.

Este indubitabil faptul că destrămarea imperiului Austro-Ungar a produs o traumă în rândul națiunii maghiare, cum tot la fel de adevărat este că revizionismul iredentist maghiar a generat alte traume în rândul națiunilor vecine Ungariei, amenințate că statalitatea lor este atacată. Morala acestei situații seculare este că un consum ridicat de mitologie istorică poate să dăuneze sănătății națiunilor!

De la nostalgie politică la traumă culturală? Dilema europeană a Ungariei la 100 de ani după Trianon

Ionel N. Sava

1. Introducere

Anii 2018-2020 au fost dedicați, în întreaga Europă, Centenarului încheierii Primului Război Mondial. Nu s-au celebrat victorii ci mai degrabă încheierea ostilităților și cinstirea celor căzuți. Totuși, evenimentele cu însemnătate politică și socială de o asemenea anvergură sunt unice. De aici dorința liderilor europeni de a trage învățămintele necesare.

Reflectând la semnificația lor, întemeietorul studiilor mondialiste, Immanuel Wallerstein, considera că secolul al XIX-lea a început la 1815, cu pacea instaurată de Congresul de la Viena, și s-a încheiat în 1914, cu prima salvă de tun. A fost cea mai lungă perioadă de pace din istoria modernă a Europei. La 1918, când s-a încheiat primul conflict mondial, s-a dorit același lucru însă, după o perioadă numită – cum altfel decât inter-belică – țările europene s-au reașezat în tranșeele războiului. În scurt timp, întreaga omenire a fost atrasă în conflagrație.

Martor la aceste evenimente, H. Kissinger[1] a observat că ordinea mondială ar fi, pe fond, epilogul unor conflicte civile intra-europene precum Războiul de 30 de ani, Revoluția Franceză, Primul și al Doilea Război Mondial. Pacea de la Westfalia a dat naștere primului sistem internațional modern. Congresul de la Viena s-a finalizat cu așa-numitul Concert European, din secolul al XIX-lea, în timp ce conflagrațiile

[1] Născut Heinz Alfred Kissinger la Fürth, Bavaria, în 1923, emigrat la New York în 1938.

secolului al XX-lea au stabilit condițiile păcii internaționale valabile și în prezent. De aici și caracterul lor mondial.

Distinsul profesor american crede că transformarea rivalității franco-germane este cheia instaurării păcii pe vechiului continent. O Europă a păcii poate fi construită doar pe un fundament de reconciliere și integrare. Conferința de pace de la Versailles, din 1919-1920, și, îndeosebi, cea de la Paris, din 1946-1947, tocmai aceste înalte principii pretind că au stabilit. Eficacitatea lor se măsoară în timp, dovadă că au supraviețuit confruntării Est-Vest și, după 100 de ani, încă reprezintă fundația Europei unite și, desigur, condiția păcii internaționale.

Acesta ar fi, într-o scurtă descriere, contextul în care s-a marcat 1918 drept anul reconcilierii și reconstrucției în Europa. Franța și Germania, adversarii ireconciliabili de la 1914, învinsul și învingătorul de la 1918 și 1945 sunt astăzi model de reconciliere și construcție europeană. Întâlnirea simbolică a președintelui francez și a cancelarului german în catedrala de la Aachen, în ianuarie 2019, a primit, nu întâmplător, o astfel de semnificație. După modelul franco-german, viitorul Europei înseamnă reconciliere și construcție comună pentru toate statele vechiului continent.

În Europa Centrală și de Est, urmând modelul franco-german[2], ideea de reconciliere a pătruns la scurt timp după 1989. La mijlocul anilor 1990 a fost inițiat primul proiect româno-maghiar de bună vecinătate după căderea Zidului Berlinului. Franța și Germania au acordat sprijin însemnat. Misiuni diplomatice la Bonn și Paris, urmate de inițiative bilaterale între București și Budapesta, au asigurat un climat favorabil proiectelor de reformă și integrare ale celor două țări.[3] Reconcilierea din anii 1990 a netezit calea Ungariei și apoi a României către Uniunea Europeană și Organizația Tratatului

[2] Denumirea neoficială a parteneriatului franco-german este *mariage de raison*.

[3] Autorul a fost implicat în acest proiect în calitate de consilier, la acea vreme, a ministrului apărării de la București. Vizitele de documentare la Bonn și Paris, în anii 1995 și 1996, au contribuit decisiv la stabilirea unor măsuri de cooperare româno-maghiare după modelul franco-german.

Atlanticului de Nord. Ulterior integrării, începând cu 2004 și, îndeosebi după 2010, lucrurile s-au schimbat. Bucureștiul a asistat surprins, alături de alte capitale europene, la o schimbare de perspectivă în Ungaria.

Astfel că, în prezent, în Europa Centrală și de Est accentele locale sunt diferite și, pe alocuri, chiar contradictorii. Polonia a marcat cu optimism centenarul reconstrucției sale politice și a subliniat importanța susținerii anglo-saxone. Cehia s-a asociat inițiativelor europene, spre deosebire de Slovacia care a dat o notă națională evenimentului. România s-a remarcat prin menționarea contribuției Franței și celebrarea Reginei Maria și, într-o oarecare măsură, a Regelui Ferdinand ca figuri emblematice ale Marii Uniri de la 1918. Doar Ungaria a anunțat oficial că nu a avea nimic de aniversat în 2018-2019 și cu atât mai puțin în 2020. Totuși, și Budapesta comemorează acum 100 de ani de la semnarea Tratatului de la Trianon. O certă preferință pentru interbelic s-a reinstalat în țara vecină, la început sub forma disimulată a nostalgiei rolului istoric și apostolic al Ungariei și, la scurt timp după, în formele severe ale traumei Trianonului.

Acest articol prezintă resorturile sociale și culturale care întreține nostalgia politică maghiară interbelică și generează o formă actualizată a traumei Trianonului. Pentru noi este un prilej de a acorda interes eforturilor, altfel insistente, ale vecinilor maghiari și de a conforta eventuale neînțelegeri mai vechi. România nu are nimic de revendicat de la Ungaria cu excepția reconcilierii cu trecutul. De la 1918 încoace, mesajul nostru constant a exprimat dorința de conlucrare pentru un viitor european mai bun. România este conștientă că, în contextul european de astăzi, filosofia reconcilierii și integrării are prioritate în raport cu miturile și prejudecățile naționale.

Constatăm totuși că angoasa trecutului, deși s-a ameliorat, nu s-a consumat în totalitate în Europa Centrală. În chiar miezul Europei unite, nostalgia îmbracă în hainele simbolice ale prezentului evenimente din trecut considerate traumatizante. Sunt modalități, exprimări actualizate ale unui trecut pierdut. Astfel că, prin intermediul proceselor colective, devenim nostalgici față de evenimente pe care

nici măcar nu le-am trăit. Așa s-ar explica modalitatea prin care un tânăr maghiar, în vârstă de 25 de ani, sau un prim-ministru, de 56 de ani, privesc astăzi nostalgic la harta Ungariei Mari. Nostalgia încearcă să confirme sau, dimpotrivă, să corecteze circumstanțele extraordinare ale trecutului prin intermediul unei culturi conformiste sau revizioniste din prezent (Pickerring și Keightley, 2006). Dacă s-a produs o nedreptate, ne împotrivim în prezent acelei nedreptăți. Întrucât nu am participat la producerea ei, nu putem decât interpreta respectivul eveniment precum o piesă de teatru cu publicul, actorii, scena și culisele sale. Astfel, de fapt, s-ar reinterpreta, pe baza scenariului nostalgic despre trecut, trauma culturală a prezentului. Procesul a fost pe larg descris, printre alții, de F. Davis (1979), P. Sztompka (2000), R. Eyman (2001) și J. C. Alexander (2004, 2012).

În treacăt fie amintit aici, pentru a transmite experiențele neplăcute ale trecutului, grecii au inventat tragedia, adică teatralizarea unei experiențe sociale negative din care să se degaje învățăminte colective. Tragedia era un ritual ce se desfășura pe o scenă amenajată în fața unui public invitat sau selectat. Astfel, grecii au făcut din tragedie o pedagogie prin care s-a consumat prima stagiune a teatrului politic. Începând cu anticii, interpretarea unui rol în public a devenit sinonim cu politica. Alături de tragedia greacă, epoca modernă a inclus în tehnicile sale interpretative trauma, adică suferința colectivă și mobilizarea socială pentru ameliorarea nedreptății. Societatea întreagă devine o scenă. În tragedia greacă, trecutul nu mai poate fi corectat. În trauma modernă, trecutul poate fi compensat.[4]

Din dorința de a ilustra satisfăcător procesul de transfer al nostalgiei politice (în cazul nostru adorația Ungariei istorice) în codurile culturale colective maghiare (trauma Trianonului) am structurat acest capitol după cum urmează.

[4] Recent, guvernul de la Budapesta și-a arătat interesul față de politicile teatrale, pe care le consideră importante pentru cultura maghiară în general.

În prima parte este prezentat cadrul conceptual al traumei. Începând cu Ron Eyerman (2001), trauma este înțeleasă nu atât ca instituție (ca de exemplu sclavia sau captivitatea) și nici măcar ca experiență (a fi sclav sau deținut), cât mai ales ca memorie colectivă (amintirea servituții). La P. Sztompka (2000), evenimente sociale neprevăzute pot fi triumfale sau, dimpotrivă, traumatice. Totuși, nu oricine poate pretinde că a suferit și nu orice suferință devine o traumă. De aceea, cu J. C. Alexander (2004, 2012), trauma poate fi definită ca atare dacă sunt întrunite un număr de condiții. Când suferința este însușită colectiv ca o criză socială sau politică de anvergură, atunci devine o criză culturală (de identitate), adică o traumă culturală. În oricare dintre variante sau interpretări, acest capitol sugerează că trauma Trianonului este o criză a modului maghiar de a se raporta la trecut.

Motiv pentru care, în cea de-a doua parte, sunt abordate instrumentele de afirmare și repertoriul de exprimare a temei maghiare a Trianonului. Chestiunea minorităților și infrastructura academică sunt tratate aici ca vehicule sau instrumente (*tools*) de propagare a metaforei centenarului suferinței ungurești. Sunt descrise o serie de circumstanțe favorizante numite oportunități în teoria procesului politic. Resuscitarea *fin-de-siècle*-ului vienez, în anii 1980 și imediat după 1990, a oferit intelectualității central europene oportunitatea de a discuta și finalul acestei epoci care a fost, desigur, declinul dualității. Pentru maghiari, 1900 este luminos însă 1918 este de-a dreptul întunecat, poate chiar odios. Pe acest fundal, anticipând parcă manifestările Centenarului european ale anului 1918, prim-ministrul maghiar Viktor Orbán s-a folosit de prilej pentru a readuce în atenție nu ce ar avea Europa de sărbătorit, ci mai degrabă ce ar avea Ungaria de revendicat.

În cea de-a treia secțiune este detaliat mecanismul substituirii altor cauze sociale asociate cu suferința colectivă – Holocaustul evreiesc, ocupația sovietică, revolta din 1956, detenția și deportările – de către suferința maghiară a Trianonului care devine astfel *causa prima*. Traseul este unul sinuos. Începând cu anii 2000, Viena sfârșitului de secol

al XIX-lea este înlocuită de mitul istoric al Visegrádului[5] și de amintirea Trianonului. În interpretarea noastră, 1920 a căpătat prioritate în raport cu 1900 sau chiar cu 1940-1944, după cum vom vedea. Interbelicul marchează debutul trecutului traumatic al Ungariei, iar postcomunismul maghiar tinde să (re)devină interbelic, adică revendicativ și revizionist. Nimic nu este mai important decât revendicarea trecutului și obsesia măreției de odinioară, emoția istoricității și, desigur, hibrisul monarhiei imperiale și regale.

În partea a patra este evaluată incidența temei Trianonului în cotidian Reînvierea temei tratatului din 4 iunie 1920 este marcată de disputa istoricilor din Academia de Științe a Ungariei și din Universitatea Central Europeană și este indubitabil legată de accederea la guvernare a lui Viktor Orbán și a formațiunii sale politice, FIDESZ. Ungaria postcomunistă este asociată cu această formațiune populist-conservatoare și liderul său politic necontestat. Din aceste considerente, Eva Kovacs (2016) crede că Trianonul este important pentru elita politică și intelectuală maghiară, pentru segmente importante ale diasporei, dar nu pare a avea rezonanță în viața maghiarului de rând. K. Gerner (2007) consideră că, dimpotrivă, se poate constata o indiscutabilă mobilizare socială în serviciul Trianonului la care sunt asociate mediile urbane religioase și regiunile rurale conservatoare.

În încheierea capitolului este totuși probată chestiunea traumei maghiare. Leitmotivul suferinței afișează unele inconsistențe de fond atunci când este supusă comparației cu alte forme colective ale traumei. Motiv pentru care vecinii Ungariei au, împreună și separat, atitudini diferite în raport cu chestiunea minorităților și cu traumele trecutului. Pentru țări ca Slovacia și România, există o dilemă europeană a Ungariei vecine care are de ales între reconciliere și amânare. Un context internațional fluid ar da speranțe nostalgiei imperiale și regale maghiare în detrimentul ordinii europene curente. Pe de altă parte, o Europă mai bine integrată ar încuraja reconcilierea

[5] Visegradul (tratat de cooperare din 1335) este un simbol regional maghiar anterior Austriei (1526); pune astăzi în evidență rolul regatului ungar în Europa Centrală și de Est.

și împăcarea cu trecutul. Pentru a ilustra aceste opțiuni sunt evaluate, în actualul context european, tema minorităților și ecourile internaționale ale Trianonului la o sută de ani de la promulgarea tratatului cu același nume.

2. Ce este nostalgia. Despre condițiile suficiente ale traumei

Obsesia despre trecut a fost până relativ recent tratată cu mijloacele medicinei și psihanalizei. În anii 1970, sociologia a produs o schimbare de perspectivă. Astfel, s-a constat că nostalgia nu este nicidecum o patologie și nici cu necesitate o angoasă (depresie), cât mai degrabă exprimă dispoziția curentă în raport cu experiențele din trecut. În înțelegerea lui F. Davis, „Sensibilitatea pentru trecut are mai puțin de-a face cu cât de recente sau trecute sunt evenimentele decât cu modul în care acestea contrastează cu – sau, mai precis, cu modul în care noi le facem să contrasteze cu – evenimente, stări de spirit (*moods*) și dispoziții ale circumstanțelor noastre din prezent" (Davis, 1979: 12-13).

În formele colective, nostalgia despre trecut este un pretext pentru a reflecta la realitățile din prezent. Selecția evenimentelor are drept criteriu utilitatea lor pentru confortul curent. F. Davis insistă asupra conținutului pozitiv, plăcut, reconfortant al evenimentelor din trecut pe care le actualizăm în prezent pentru a ne procura plăcere, satisfacție, împlinire, confirmare. Amintirile copilăriei au o asemenea funcție. Ne amintim ce ne place.

Ce se întâmplă însă cu lucrurile negative, cu cele care provoacă neplăcere, suferință? Psihanaliza a sugerat că ele sunt reprimate, uitate intenționat, abandonate. Din inconștient s-ar întoarce eventual în forme deplasate sau derivate. Totuși, sociologia proceselor mentale, inspirată de teoria cadrelor (*framing*) consideră că abandonarea trecutului are sens doar atunci când viitorul este optimist, promițător. Când în mod colectiv avem o așteptare proastă pentru ziua de mâine, atunci cel mai probabil se declanșează nostalgia pentru ziua de ieri. Dacă există, depresiile colective îndeamnă la căutarea în

trecut a unui viitor mai bun. Nostalgia devine astfel opoziție la propagarea stării de lucru din prezent, adică la stagnare sau, dimpotrivă, la progres.[6] F. Davis ne avertizează că este o reacție identitară, întrucât „Nostalgia este unul dintre mijloacele … pe care le angajăm în lucrul neîncetat pentru a construi, menține și reconstrui propria identitate" (Davis, 1979: 22). Trianonul poate fi, așadar, acreditat, într-o primă versiune, ca expresie a crizei identitare din prezent a Ungariei.

Mai departe, doi autori americani arată că nostalgia este cultura despre trecut care se asociază cel mai adesea cu neîncrederea în viitor (Pickering & Keightley, 2006). Este o criză despre trecut. Dacă, de pildă, viitorul este dogmatic adulat sau renegat, nostalgia este reacția la fel de dogmatică de adorație sau de renegare a trecutului.[7] Progresul cu price preț, altfel numit și dogmatismul despre viitor, este, în această privință, poarta de trecere către trauma socială. Proiecția unui viitor peste puterile noastre generează o criză a trecutului. Forțăm, cu alte cuvinte, memoria trecutului pentru a servi un viitor închipuit, imaginat, exaltat. În acest mod, istoria recentă a transformat (și) cultura despre trecut într-o traumă. Memoria trecutului nu mai este, ca la renascentiști, înălțătoare, ci este retrogradă. Cu cât trecutul este mai recent, cu atât ar fi mai traumatic.

Polonezul P. Sztompka definește chiar o ambivalența a schimbării sociale care poate fi triumfală sau traumatizantă (Sztompka, 2000). Oricum ar fi, șocul schimbării produce traume la o scară mai mică sau mai mare. Din această perspectivă, într-o a doua accepțiune, 1918 este triumfal și traumatic în același timp. Acceptăm, în acest mod, că unii ar putea celebra un eveniment în timp ce alții, foarte probabil, ar evita acest lucru. Indiferent însă de dispoziția noastră, respectivul eveniment a produs consecințe ce au schimbat structura

[6] Renașterea a angajat primul sens modern al nostalgiei. A fost expresia răului colectiv la stagnarea medievală. Trecutul în care s-a refugiat gândirea renascentistă a fost tocmai Antichitatea. Mai precis, Grecia și Roma antică.

[7] Chestiunea la care anume viitor perceput ca dogmatic, utopic, nerealist a reacționat elita maghiară a anilor 2000 în așa mod încât s-a refugiat la fel de dogmatic în trecut rămâne a fi clarificată în studii ulterioare. Ar putea fi o imitație, un reflex, un automatism al reacției de la 1956 sau cu totul altceva.

vieții cotidiene pentru toți. Nimic nu mai este ca înainte, iar reconcilierea cu acest trecut ar fi atitudinea social dezirabilă pentru toți.

Spre deosebire de nostalgie, care are un caracter contemplativ, trauma cheamă la acțiune pentru a limita și, eventual, a înlătura acțiunea răului, pentru a expulza sursa neplăcerii, a disconfortului. Sunt doar două opțiuni disponibile: reconcilierea sau revendicarea. Aici intervine clarificarea lui J. C. Alexander: pentru a transforma suferința individuală sau de grup în reconciliere sau, dimpotrivă, în traumă colectivă este necesară acțiunea culturală. Aceasta ține de discursul public, de ritualuri, marșuri, adunări, jocuri, filme și narațiuni de toate felurile. Trauma și reconcilierea devin o poveste, o narațiune, un discurs de fiecare zi despre cine suntem. Aceste construcții ar avea, în înțelegerea sociologului american, potențialul de a declanșa conflicte oribile între grupuri, însă prezintă și oportunitatea de a deveni platformă pentru ameliorare și reconciliere (Alexander, 2012: 4).

Astfel că, într-o a treia accepțiune a traumei, dacă trauma este autentică, reconcilierea este posibilă. Suferința transformă identitatea. Când suferința este deplasată, trauma nu este ameliorată, ci amplificată. Se adaugă imitația, ipocrizia și, nu în ultimă instanță, minciuna. Suferința imitată sporește criza identitară. Este suferindul închipuit, bolnavul prefăcut etc. Ne folosim de traumă, invocăm suferința pentru a obține beneficii colective. Când este necesar, provocăm un adversar pentru a ne produce suferință și a confirma, astfel, destinul nostru traumatic. Mai mult, orice atentat împotriva noastră confirmă trauma, destinul suferinței, răul inevitabil.

Totuși, reală sau fabricată, nu orice neplăcere devine trauma. Pentru a evita exagerările sau diminuările, cum identificăm transferul suferinței în traumă? J. Alexander a propus o definiție operaționalizată, care ar presupune cumularea a cinci elemente sau condiții: a) un grup supus unei experiențe pe care membrii săi o consideră oribilă; b) degradarea este recunoscută ca atare de către „membrii unei colectivități"; c) stigma, marginalizarea lasă urme irefutabile (traumele) asupra conștiinței de grup; d) urme ce sunt mai apoi transferate de subiecți în memoria de grup (descendenții devin purtători ai

stigmei sociale generată de traumă, sunt supraviețuitorii oribilei experiențe); e) fapt ce marchează identitatea viitoare a grupului.[8] Recursul la memorie este definitoriu pentru definirea traumei astfel că, în memoria colectivă, trauma deține locul central.

La P. Sztompka, pentru a defini trauma sunt necesare cel puțin patru condiții. Astfel, o schimbare socială de proporții a intervenit în existența grupului / comunității, care a) s-a produs rapid și neașteptat; b) a fost de anvergură, substanțială chiar, afectând cea mai mare parte a membrilor comunității; c) a fost generată de un eveniment sau intervenție externă; d) a fost receptată de către comunitate ca fiind agresivă, repulsivă și șocantă (Sztompka, 2000b: 452). Prezența traumei în cotidian și interacțiunea membrilor comunității sunt, în acest caz, definitorii. Trauma nu trebuie rememorată, nu are nevoie de scenariu sau regizori pentru că este deja prezentă, produce efecte în cotidian. Oamenii vorbesc despre ea, se definesc ca victime, identifică vinovații și cauzele, bârfesc, caută ieșire și compensații. Tranziția postcomunistă aproximează un astfel de șoc social, o transformare de anvergură neașteptată, provocată de o decizie sau intervenție externă etc.

Acestea ar fi definițiile acceptate și condițiile suficiente ale traumei. Memoria și interacțiunea au rolul determinant. De reținut că trauma culturală este construită, fabricată de grup prin mecanismele interacțiunii simbolice. Sensul și înțelesul (*meaning*) trebuiesc atribuite unui eveniment pentru a-l transforma în eveniment traumatic. Evenimentul are caracter istoric pentru că schimbă structura socială (Sewell, 1996). Sociologia evenimențială arată că, după producere, nimic nu mai este cum a fost înainte.

În sfârșit, pentru ca trauma să cuprindă colectivitatea, crizele sociale trebuie să devină crize culturale (Alexander, 2004: 10). Trauma Trianonului, așa cum este construită și interpretată în episodul postsocialist, aproximează modelul lui Alexander privind cultura

[8] Probabil captivitatea egipteană ar fi cea mai veche aproximație a traumei culturale. Este un ideal-tip pe care cultura iudeo-creștină ni l-a pus la dispoziție cu atâta întâietate. Exodul aproximează apogeul traumei ebraice a captivității egiptene. A urmat extirparea traumei prin exercițiul nostalgiei (recuperarea identității) vreme de 40 de ani rătăciți prin deșert.

memoriei prin instrumente curente ale mobilizării colective. Dacă la polonezul Sztompka trauma este recentă, este legată de șocul tranziției postcomuniste, în varianta sa maghiară adevărata traumă este cea interbelică. Războiului Rece a înghețat crizele locale astfel că suferința a renăscut în postcomunism, adică atunci când libertatea a permis exercițiul memoriei colective.

Trauma maghiară este, așadar, construită ca traumă culturală astfel încât suferința trecutului să fie inclusă în repertoriul faptelor prezentului. Devine parte a *vieții cotidiene*. Este adică interpretată în cele mai diverse medii sociale, menționată în manualele școlare, înscrisă în memoria urbană cu nume de străzi, piețe și locuri publice, comemorată în ocazii oficiale, exprimată în scrierile universitare, propagată în mediile internaționale. Muzeul este viu, trecutul este trăit în viața de zi cu zi, trauma este cotidiană. Suferința reală sau doar închipuită sau imaginată este astfel politizată, colectivizată, stimulată ca sursă de emoție și transformată, în cele din urmă, în cauză culturală. Trauma este ulterior asociată cu turnee sau trasee ale expunerii publice a actorilor (*carriers*), beneficiază de recuzită și repertoriu, audiență și sprijin. Devine o acțiune colectivă ce exprimă deziderate sociale, unitate pentru împlinirea lor, număr semnificativ de aderenți și devotament în susținerea cauzei (C. Tilly[9], 2014). Trianonul este un pretext de mobilizare în sprijinul crizei identitare maghiare, după cum argumentăm în secțiunile următoare.

3. Vehiculele culturale și repertoriul de exprimare a traumei maghiare

Includerea comemorării Trianonului în calendarul oficial maghiar s-a produs în 2010, în virtutea unei legi adoptate de Parlamentul Ungariei. Oficializarea unui eveniment traumatic presupune interpretarea sa publică. Totuși, de la prima comemorare și până la refuzul explicit al Budapestei de a marca Centenarul European al

[9] Charles Tilly a dezvoltat repertoriul acțiunilor colective sub forma WUNC (în engleză worthiness, unity, number and commitment). Pentru detalii, vezi Ionel N Sava, 2014: *Sociologia Mișcărilor Sociale*, Nemira, București.

Primului Război Mondial s-au parcurs etape intermediare. Acestea au urmat, în înțelegerea prezentului capitol, cele două trasee de serviciu ale cauzei Trianonului stabilite încă de la începutul anilor 1920.

Primul dintre acestea este chestiunea minorităților. Tratatele semnate de Ungaria la sfârșitul Primului Război Mondial au recunoscut existența în țările vecine a minorității maghiare relativ numeroasă. O treime din națiunea maghiară ar fi rămas în afara noilor frontiere. Totuși, între aceste minorități și frontierele Ungariei se interpun majorități consistente. Este una dintre particularitățile etnografice și geografice ale regiunii. Suprapunerile și, în același timp, separările etnice și culturale sunt parte a istoriei locale. Pentru a obține echilibrul etnic necesar, echipele de teren care au trasat frontierele de la 1918 au apelat la diverse tehnici. În epocă, geograful Vidal de la Blache a observat că, în zonele de intersecție a suprastructurilor sociale (imperii, ocupații), populația stabilă este supusă regimurilor politice flotante.[10]

De aceea, a fost urmat, printre altele, principiul stabilității demografice: diferența dintre populația flotantă – funcționari imperiali, militari și comercianți plasați îndeosebi în zonele urbane – și populația stabilă din regiunile rurale. Este explicația pentru care circa 500 de mii de etnici maghiari au urmat principiul flotant (opțiunea pentru cetățenie) în anii 1920 și deci au părăsit vechile provincii austro-ungare parte a Translethaniei (Loewer, 2016: 7). Minorități compacte s-au menținut totuși la o distanță relativ mare de majoritatea etnică maghiară, însă profilul demografic al acestor populații era diferit. Secuii și sașii sunt parte a populației stabile în Transilvania. Anterior anului 1918, spre deosebire de populația românească autohtonă, ca populații stabile, sașii și secuii au beneficiat de un tratament privilegiat în raport cu suprastructura politică. Atunci când Imperiul a căzut, iar populația flotantă a optat, după 1920, pentru

[10] De exemplu, un etnic român din Bucovina de Nord, care nu a părăsit niciodată satul natal, s-a născut în Austro-Ungaria, a mers la școală în România, a primit de lucru în URSS și pensie în Ucraina. Este însă singurul actor social stabil într-o realitate politică fluctuantă.

strămutare, chestiunea care s-a pus a fost, desigur, în ce măsură populația stabilă cu statut privilegiat putea invoca trauma decăderii sociale. Ar fi însemnat deplângerea pierderii privilegiilor. Ceea ce populația germană din Transilvania nu a solicitat.

Practic însă, populația maghiară devenită între timp minoritară în (Ceho)Slovacia, Iugoslavia și România, a fost prima invocată atunci când, în subsidiar, a fost de fapt vorba despre Trianon. Chiar dacă tratatele internaționale au acordat, pentru întâia dată, drepturi colective minorităților. În acest mod, minoritățile au devenit varianta *soft* a Trianonului (K. Gerner, 2007: 98).

Între 1920 și 1940, revendicările teritoriale au fost directe. După 1945 și, îndeosebi după 1956, dacă tema Trianonului este aparent absentă în discursul public, cauza minorităților este reluată în perioada de consolidare a regimului János Kádár la Budapesta (1956-1988). La începutul anilor 1980, liderul maghiar își exprima deja public regretul în legătură cu „dictatul imperialist de la Trianon". În limitele „corectitudinii politice" impusă de sovietici, „imperialist" în narațiunea lui Kádár acoperea, de fapt, revendicarea maghiară relativă la ordinea europeană postbelică. La scurt timp după ce corsetul sovietic a fost înlăturat, la 4 iunie 1990 prim-ministrul József Antall s-a declarat liderul celor 15 milioane de unguri, număr ce includea și minoritățile din țările vecine.[11]

În sfârșit, după 1990 chestiunea minorităților beneficiază de un cadru larg de reglementare la nivelul Consiliului Europei și al OSCE. Fapt ce a îmbunătățit instrumentele de supraveghere și corectare a eventualelor abateri. Problema rămâne dacă standardele europene sunt considerate a fi și suficiente. Fapt este că ascensiunea la guvernare a lui Viktor Orbán și a FIDESZ sunt asociate cu reluarea chestiunii minorităților de către executivul de la Budapesta.

Al doilea și cel mai important instrument de propagare a fost infrastructura academică, prin care s-a menținut și cultivat memoria monarhiei imperiale și regale și s-a alimentat trauma Trianonului. Rețeaua de

[11] Primul guvern postcomunist a fost nu doar unul istoric, ci și de istorici, în frunte cu Antall și ministrul de externe Jeszenszky.

institute, centre de studii, lectorate de limbă și catedre de istorie din țară și din străinătate a fost creată la începutul anilor 1920. K. Gerner arată că „Întregul sistem educațional, de jos în sus, incluzând instituțiile științelor istorice, a fost profund reorganizat ulterior Tratatului de la Trianon" (K. Gerner, 2007: 91). Cu mici excepții, infrastructura educațională a fost întreținută de guvernele succedate în funcție indiferent de orientarea lor și, cu unele intermitențe, în 1919 și între 1947-1956, angajată în promovarea cauzei maghiare. Tot în anii 1920, alături de extinderea rețelei educaționale interne, au fost consolidate institutele culturale de la Roma și Berlin și a fost creat Institutul de Cercetare a Istoriei Maghiare de la Viena.[12]

După destrămarea monarhiei dualiste, Ungaria și-a așezat cercetarea istorică în vecinătatea arhivelor imperiale. Prin intermediul imperiului multinațional și a arhivelor acestuia, chestiunea Ungariei istorice este omologată, confirmată prin însăși esența dualismului de la 1867. Documentele de la Viena sunt o mărturie că Ungaria „adevărată" este cea dinainte de 1920. Rădăcinile istorice ale Ungariei nu ar putea fi astfel restrânse la prevederile Tratatului de la Trianon. Mai mult, arhivele permit și recomandă mutarea accentului de la Ungaria geografică (teritorială) la cea etnică și culturală.

Este o mutație la care a contribuit și diaspora maghiară, care a proiectat în mentalul vest-european și american o hartă etnică și culturală mitteleuropeană, cu frontiere politice estompate și margini culturale pronunțate. Astfel, intelectualitatea maghiară din străinătate, chiar dacă „nu a fost [sistematic – n.n.] preocupată de analiza traumei trianoniene sau de relevanța ei ca element al memoriei colective ori al culturii istorice, a utilizat în mod natural concepte generale care au putut avea conotații diferite. Chiar așa fiind, referințele sunt prin ele însele elemente ale culturii istorice maghiare de

[12] K. Gerner expune în detaliu atenția acordată rețelei de istorici creată încă din anii 1920. Vezi «Open Wounds? Trianon, the Holocaust and the Hungarian Trauma», în Withander et al, *Collective Traumas. Memories of War and Conflict in 20th Century Eruope*, Peter Lang Publishing Group, Lund, 2007.

astăzi" (K. Gerner, 2007: 98). Important a fost ca apartenența la blocul est european a Ungariei să fie prezentată ca o anomalie geopolitică. Un exemplu ar fi marginea culturală occidental-catolică ce separă Estul și Vestul pe istmul adrio-baltic. Milan Kundera[13] a sintetizat, în 1984, această idee prin expresia: Europa Centrală este geopolitic parte a Estului în timp ce cultural este parte a Vestului.[14]

György Schöpflin, etnic maghiar și profesor la Colegiul Universitar din Londra, remarca, la începutul anilor 1980, că imperiul maghiar supraviețuiește la două generații după Trianon datorită maghiarilor din afară.[15] Diaspora maghiară, în raport cu alte comunități de migranți, este una dintre cele mai cultivate și influente. Resuscitarea *fin-de-siècle*-ului vienez, în anii 1980 și imediat după 1990, a oferit intelectualității maghiare oportunitatea de a trata chestiunea Ungariei istorice în cadrul legitim al fostei monarhii imperiale și regale. Înainte de acesta, antisovietismul de la 1956 și anticomunismul din anii 1980 au asigurat cauzei maghiare un cadru de afirmare legitim în Occident. În definitiv, ce ar fi putut fi mai potrivit pentru cauza maghiară decât evocarea *fin-de-siècle* mitteleuropean? Cu atât mai mult cu cât destinația finală a acestei evocări – Viena – era chiar *acolo*, alături de blocul comunist, dar *dincolo*, ca mărturie a libertății, a prosperității capitaliste și, mai ales, a măreției de odinioară. *Dincolo* era Occidentul și, desigur, acolo se adăpostea și diaspora maghiară.

În sfârșit, nostalgia culturală a imperiului a fost suficient de corozivă pentru a fi angajată și în discursul dizidenței anticomuniste de la Budapesta, Praga sau Varșovia. La 1989, programul revoluțiilor de catifea avea deja încorporată nostalgia *Mitteleuropei* și conținea formele culturale incipiente ale traumei Trianonului, la început în forme estompate, ulterior în forme vizibile.

---

[13] Milan Kundera, refugiat în Franța în perioada comunistă, după publicarea unor texte incomode, i-a fost retrasă cetățenia. În decembrie 2019, guvernul de la Praga a decis îndreptarea acestui abuz.

[14] Mai târziu, harta civilizațiilor lui S. P. Huntington, din 1993, va reproduce cu oarecare exactitate această frontieră imperială.

[15] Autorul l-a întâlnit în diferite conferințe pe George Schöpflin. Nu întâmplător, la finalul carierei academice, Schöpflin s-a alăturat formațiunii Fidesz, în Parlamentul European.

4. Substituirea altor traume și refacerea mitului interbelic maghiar

Cum am menționat, în anii 1980 *Mitteleuropa* a dominat extensiv dezbaterea publică pentru ca, imediat după 1990, scrierile lui Milan Kundera și mai ales ale lui György Konrad să devină abecedarul cultural al post-comunismului maghiar. Nostalgia *Secession*-ului, pictura lui Klimt[16], arhitectura *art nouveau*, literatura lui Stefan Zweig și Claudio Magris, admirația multiculturalismului kafkian inundă mințile și inimile central-europenilor. Astfel că, după 1990, nu întâmplător Budapesta a găzduit laboratorul acestui curent care a fost, desigur, Universitatea Central Europeană. Atunci însă când, începând cu 2001, chiar 2004 și, mai ales, cu ascensiunea la guvernare a FIDESZ, în 2010, preferința maghiară s-a mutat către interbelic, iar trauma produsă de tratatul de la 4 iunie 1920 a devenit tema culturală dominantă, *Zentraleuropa* s-a estompat până la dispariție în Ungaria. O altă Europă Centrală, degajată din saloanele Visegrádului, și-a făcut apariția în discursul public maghiar.

Multiculturalismul Vienei a fost înlocuit de individualismul și noul naționalism al Visegrádului care substituia, în numele Ungariei, solidaritatea simbolică a Austro-Ungariei, adică a imperiului central european. Amiralul Horty și alte câteva personaje ale interbelicului maghiar au luat locul lui Konrad și Kundera. Dovadă că, la scurt timp după, *Central European University* a trebuit să se refugieze la Viena. Când Horthy s-a întors la Budapesta, CEU a fost nevoită să ia, din nou, drumul refugiului precum întemeietorul său. Astfel că 1920 a căpătat prioritate în raport cu 1900 sau chiar cu 1940-1944, după cum vom vedea. Acesta este mecanismul substituirii traumei Trianonului altor cauze sociale asociate cu memoria colectivă.

În decembrie 2019, la Timișoara, cu ocazia comemorării a 30 de ani de la revolta anticomunistă din România, Viktor Orbán a avansat

[16] În octombrie 2010, premiul pentru fotografie al Universității Central Europene a fost atribuit unui student pentru „Infinitatea virginității la Gustav Klimt".

ideea unei Europe Centrale lărgite care să includă, cel mai probabil, și ceea ce a rămas din vechiul imperiu dualist în afara Visegrádului. Se poate eventual retoric considera că România a primit invitația de a adera la grupul de la Visegrád grație provinciilor sale.

În acest context este util să descriem, pe scurt, influența acestui curent în România. Pe fond, reconstrucția central-europeană în vecinătatea noastră nu putea include Praga, Viena sau chiar Visegrádul și exclude Trianonul. *Fin de siécle*-ul vienez se sfârșește de-a binelea în tabăra învinșilor la Versailles și apoi la Saint-Germain și Trianon. Este și motivul pentru care, după 2010, accentul a trecut de la 1900 la interbelic, perioadă în care tema Trianonului era dominantă în Ungaria. Cehia, Slovacia și Polonia au urmat și ele acest traseu substitutiv, însă temele din interbelic sunt cu totul altele. Dovadă, de exemplu, *Intermarium*-ul polonez (nostalgia regatului polono-lituanian) reluat după 2015. Din motive pe care, pentru a fi descrise, spațiul nu ne permite să le discutăm aici, această mutație culturală nu s-a produs și la vecinii din sud. În România, o bună parte din dezbaterile culturale ale anilor 1990 au migrat tot către sfârșitul de secol al XIX-lea. Îndeosebi în Ardeal, unde amintirea Vienei nu a putut fi oprită la Arad sau Oradea. La Timișoara, de exemplu, s-a instalat unul dintre cele mai active centre de evocare a nostalgiei mitteleuropene, cu traduceri literare, colecții publicistice, simpozioane, catedre și altele asemenea.

În discursul cultural, începând cu 1990, românii ardeleni s-au întors la 1900 pentru că aceasta a fost paradigma culturală regională post-socialistă disponibilă. Astfel că discursul unui distins istoric de la Cluj, precum Ioan-Aurel Pop, a actualizat mesajul memorandist în postcomunism. Este motivul pentru care 1918 este relatat în termenii jutificativi ai memorandismului de la 1900. Discursul memorandist a devenit astfel o replică la renașterea regionalismului mitteleuropean. Similar se poate remarca, de exemplu, dedicația cu care autoritățile din Oradea au reconstituit înfățișarea arhitecturală de la 1900, cu splendidele sale clădiri *art nouveau*.

Revenind însă la Ungaria, E. Kovacs crede că, începând cu 2012, un fel de *Historikertstreit*[17] s-a produs în cultura maghiară: trauma Trianonului a fost ridicată la statut de traumă națională, alte suferințe fiind secundare în raport cu aceasta. Practic, disputa a doi istorici – András Geró, director al Institutului Istoriei Habsburgice și profesor la Universitatea Central Europeană și Ignác Romsics, membru în Academia de Ştiințe a Ungariei – a prilejuit angajarea unei dezbateri publice în legătură cu teme fundamentale precum Holocaustul, Trianonul și persecuția stalinistă din comunism. Romsics este consecvent în legătură cu efectul profund traumatic al dezmembrării Ungariei istorice (de altfel, descrie pe larg trauma maghiară explicând argumentat și documentat contextul politic al încheierii Tratatului de la Trianon în monografia *Dismantling of Historic Hungary* publicată de Universitatea din Michigan în 2002).

Dacă Holocaustul este deja documentat și omologat ca traumă culturală, E. Kovacs crede că „Trauma Trianonului a devenit un lucru obișnuit în istoriografia maghiară fără însă a demonstra relevanța sa socio-psihologică în cercetarea istorică sistematică. Așa cum am aflat din studiile de sociologie și etnografie, memoria socială a Trianonului este amorfă: sunt amestecate spații etnice imaginare, amplasamente mentale și similitudini ale obișnuițelor. […] Este împovărată de o eternă contradicție: din punct de vedere etnocentric, este imposibil de susținut o versiune a Trianonului validă în fiecare dintre țările succesoare" (E. Kovacs, 2016: 528). Ce se știe cu siguranță este doar faptul că Trianonul este un subiect controversat pentru cehi, slovaci, croați, români, sârbi și ucraineni deopotrivă.

De fapt, E. Kovacs consideră că Trianonul este chestionabil și în raport cu populația maghiară însăși. Înfrângerea Austro-Ungariei a însemnat, pentru partea maghiară, peste cinci sute de mii de morți, un

[17] În limba germană, în original, dispută de ordin istoric legată de semnificația Holocaustului, în anii 1986-1989, în Germania Federală. S-au confruntat în principal ideea că Holocaustul nu a fost un fenomen unic și germanii nu ar trebui considerați singurii responsabili și, pe de altă parte, că aliații au procedat în Germania, în 1944-1945, precum au acționat germanii în țările ocupate între 1940-1944. Concluzia a fost că perioada nazistă nu poate fi „normalizată" și integrată ca atare în istoria germană.

milion și jumătate de răniți și aproape două milioane de prizonieri. Se adaugă foametea din 1918[18] și epidemia de gripă de după, care au pus populația civilă la grele încercări. Șocul social a fost considerabil. Trauma războiului a fost semnificativă, iar cei responsabili ar fi trebuit să dea socoteală. Peste acest peisaj social dezolant s-a impus însă mitul Trianonului, care nu a adus alinare și împăcare ci a restabilit ordinea politică pre-1914 favorabilă clasei aristocratice din care se recruta în mod obișnuit elita politică maghiară, singura responsabilă de tragedia războiului. Suferința reală și deplângerea necesară au fost înlocuite, în opinia cercetătoarei maghiare, de auto-victimizare, revendicare și, în cele din urmă, dorință de răzbunare.

Ascensiunea la putere a amiralului Miklós Horthy a fost o confirmare că traumele politice sunt mai importante decât consecințele sociale. Mitul este mai important decât deznădejdea. Metafora Trianonului a restabilit astfel nostalgia trecutului și a recodificat mitul Ungariei Mari. În înțelegerea lui E. Kovács, „rănile Primului Război Mondial au fost sublimate și astfel minimalizate și reprimate cu ajutorul metaforei Trianonului. […] Trianonul este (totuși – n.n.) inseparabil legat de istoria naționalismului maghiar, de antisemitism și Holocaust. În măsura în care construcția curentă a traumei Trianonului menține poziția sa dominantă în memoria socială maghiară, excluzând Holocaustul, va continua să funcționeze în competiție cu alte mituri și va bloca de fapt … reconcilierea cu trecutul" (E. Kovacs, 2016: 531). Eva Kovács, crede că, în forma actuală, trauma Trianonului ar fi o variantă cronicizată a celei interbelice întrucât, suplimentar, contestă o altă suferință colectivă în raport cu care faptele arată că a contribuit fundamental. Reluarea oricărei discuții despre Trianon ar fi trebuit să înceapă cu asumarea responsabilității pentru suferințele create, în numele său, în anii celui de-al Doilea Război Mondial.

În sfârșit, dar nu în cele din urmă, legătura dintre Trianon și Holocaust a fost, pe fond, miza dezbaterii istorice din anii 2000 men-

[18] În 1919, populația a întâmpinat cu entuziasm trupele române la intrarea în Budapesta care au oferit, printre altele, pâine și mâncare locuitorilor capitalei maghiare.

ționată mai sus. Există astfel în cultura istorică maghiară suspiciunea că minoritatățiie ar fi trădat idealurile maghiare prin acceptarea și chiar susținerea deciziei de la Trianon (Gerner, 2007: 85). Mai mult, republica lui Bela Kun, din 1919, ar fi provocat intervenția militară a puterilor europene (intervenție așezată în sarcina României[19]) și ar fi precipitat decizia de sancționare a Ungariei prin Tratatul de la Trianon. De aici justificarea deportărilor din anii războiului (și, îndeosebi, din anul 1944), la care se adaugă anii terorii staliniste (1947-1956) asociată, de unii istorici maghiari contemporani, cu minoritatea evreiască. Disputa istoricilor, care a raliat o bună parte a intelectualității locale, denotă amplitudinea dilemei Trianonului în societatea maghiară.

Pentru cititorul român, important de reținut este că trauma Trianonului pretinde a substitui celelalte traume sociale, fapt ce sporește nedumeririle iscate în jurul său. Peste tema interbelică a Trianonului s-a adăugat, din păcate, trauma Holocaustului, care reține în sarcina celui dintâi o serie de complicități altfel evidente.

5. Viktor Orbán și politica memoriei

În literatura de specialitate (Michela și Vörös, 2013), dezintegrarea Ungariei așa-zis istorice (de fapt a Austro-Ungariei), preocuparea legată de tratatul din 4 iunie 1920 și consecințele ce au urmat sunt numite „complexul Trianonului”[20]. De aici senzația că, atunci când este vorba despre Trianon, în Ungaria pare că există un singur partid. Trecutul creează o anumită solidaritate în societatea maghiară. Motiv pentru care K. Gerner numește Trianonul „obsesie co-

[19] Există printre unii istorici români senzația că intervenția militară în Ungaria, în august-noiembrie 1919, ar fi fost urmarea unei inițiative românești. În ciuda provocărilor exercitate de trupele fidele lui Bela Kun în Transilvania, armata română a ocupat Budapesta în baza unui mandat internațional transmis de Conferința de pace de la Paris. Trupele române s-au retras, în cea mai mare parte, la 14 noiembrie 1919, odată cu finalizarea operațiunilor. Mandatul a fost oficial încheiat la 25 februarie 1920, la cererea Aliaților.

[20] Introducere la Michela și Vörös (editori), 2013: *The Desintegration of Historical Hungary and the Trianon Peace Treaty: Politics of Memory in Slovakia and Hungary*, Bratislava Historicky ustav, SAV, 336 p. (ediția originală în limba slovacă).

lectivă" în timp ce E. Kovacs, ambii citați anterior, crede că, dimpotrivă, Tratatul din 1920 nu ar mai face în prezent parte din viața cotidiană a cetățeanului de rând, fiind mai degrabă expresia cultivării politice a memoriei istorice (nostalgia culturală) în rândul elitei maghiare. Ar fi vorba, așadar, despre un „imaginar obsesiv", semnificativ redus în ce privește incidența socială, dar în serviciul căruia se angajează formațiuni politice, organizații civice, lideri de opinie și mijloace media. Când, în 2001, Viktor Orbán a mutat coroana regelui Ștefan din muzeul național în parlament, se putea deja anticipa că, mai devreme sau mai târziu, urma să fie expusă trauma Trianonului. Cortegiul istoric, cultural și politic creat în spatele coroanei maghiare s-a format în ultimele două decenii prin adăugarea succesivă a elementelor memoriei simbolice. Ultimul dintre ele este „Europa creștină", o invocare a straturilor culturale de profunzime ce ar legitima astfel preferința maghiară pentru un anumit trecut.

De aceea, nu este o surpriză că mitul istoric maghiar se asociază în prezent cu mediile de rezonanță ideologică a formațiunilor populiste, începând cu FIDESZ (Toomey, 2018: 10). Populismul maghiar își are sursa de inspirație în metafora Ungariei istorice și epoca de referință în interbelic, atunci când simpatizanții acestei ideologii se autointitulau „adevărații maghiari". În ce privește audiența temei, ne putem astăzi aștepta la o receptare a mitului Ungariei Istorice în mediile urbane religioase și în regiunile rurale, într-adevăr.

Situația pare diferită în comunitățile maghiare din afara granițelor politice. Ungurii din afară sunt desigur la curent cu noua narațiune despre Trianon și îi urmăresc consecințele. Legea cetățeniei, din 2001, a fost una dintre acestea. Tentativa referendară din 2004 (cetățenia dublă) a fost încă una. Se adaugă politica de minorități a guvernului Orbán, mult mai ofensivă după preluarea celui de-al doilea mandat guvernamental, în 2010. Discursul spațiului etno-cultural maghiar, care depășește granițele politice, inaugurat în 2014 la Balvanyos în România, este o alta. Nu întâmplător, este contextul în care se lansează filosofia politică iliberală care a prilejuit numeroase critici internaționale. În decem-

brie 2019, prim-ministrul maghiar a marcat 30 de ani de la căderea comunismului în parohia de la Timișoara în care a servit pastorul maghiar László Tökés, considerat un lider al Revoluției române din 1989. În sfârșit, creștin-democrația europeană și grupul naționaliștilor europeni, doctrină pe care Viktor Orbán o promovează în ultima vreme, este mai degrabă o destinație alternativă pentru FIDESZ având în vedere probabilitatea, altfel ridicată, de părăsire a grupului popular european în actualul ciclu politic.

În esență, ascensiunea FIDESZ, în 2010, este legată de instrumentalizarea mitului Ungariei Istorice, a analogiilor cu perioada interbelică și, în mod specific, a memoriei Tratatului de la Trianon și a personalității politice a amiralului Miklós Horthy. Acest lucru a însemnat, în principal, evocarea Trianonului ca instrument de umilire a națiunii maghiare, un tratat internațional care ar fi marcat sfârșitul regatului maghiar și, nu în cele din urmă, o dezonoare pe care doar amiralul Horthy ar fi avut curajul să o înfrunte, devenind astfel, chiar dacă opera lui politică a durat doar din septembrie 1940 până în octombrie 1944, eroul salvator al națiunii etc (Toomey, 2018: 7). Urmează, desigur, o serie de monumente dedicate memoriei regentului maghiar – cel care se pretinde că a salvat onoarea Trianonului – în localitățile Kereki și Csokako (2012) și a unei plăci comemorative la Debrecen (2014).

Discursul revigorării naționale este omologat, începând cu anii 2000, și în diaspora maghiară chiar de către Viktor Orbán care se referă, de exemplu, la „reunificarea culturală și socială" a națiunii maghiare din Transilvania cu țara-mamă. În 2014, tot prin intermediul unui discurs, liderul FIDESZ intervine în favoarea minorității maghiare din Ucraina solicitând, pe fondul îngrijorării generate de războiul din Crimeea, autonomia administrativă.

Instrumentalizarea politică a trecutului, cu intermitențe în anii 2000, intensificată după 2010, a avut ca obiectiv realizarea unei construcții publice contestatare a Tratatului de la Trianon ca eveniment traumatic pentru națiunea maghiară. Actul reparatoriu din 1940 ar fi arătat că traumele politice pot fi îndreptate prin lucrul devotat al

unor eroi naționali precum Horthy. Este perspectiva avansată de la Budapesta prin intermediul căreia ar trebui înțelese și demersurile recente ale guvernului FIDESZ, care își propun să redea poporului maghiar demnitatea, mândria și noblețea de odinioară. În aprecierea formațiunii politice pe care o conduce, se consideră că au fost întreprinși pași însemnați în această direcție însă ar rămâne multe alte lucruri de înfăptuit (Toomey: 2018: 17).

Stabilizarea scenei politice europene în urma alegerilor europarlamentare din mai 2019 și avansul opoziției în alegerile locale din Ungaria, în octombrie același an (îndeosebi în capitala Budapesta și în alte câteva orașe importante), au impus, pentru moment, temperarea elanului politic al lui Viktor Orbán și a formațiunii sale politice, FIDESZ. O alianță progresistă a primarilor din capitalele țărilor Visegrád s-a format între timp. De asemenea, observatorii scenei politice maghiare apreciază că, în mandatul inaugurat în 2020, Comisia Europeană condiționează politicile de coeziune de respectarea statului de drept, fapt ce se crede că va reprezenta o presiune suplimentară asupra guvernului de la Budapesta.

6. Reconciliere sau amânare? Dilema europeană a Ungariei

Așa cum am menționat în introducere, tema suferinței maghiare afișează o serie de inconsistențe atunci când este supusă evaluării de teren și comparației cu alte forme colective ale traumei.

În ce privește minoritățile, tratatele de pace de la sfârșitul Primului Război Mondial au prevăzut clauze de protecție, măsuri compensatorii (despăgubiri), libertatea de opțiune în ce privește cetățenia, alte prevederi destinate evitării oricăror abuzuri sau traume individuale ori colective. Tratatul Minorităților, adoptat în iunie 1919, a stabilit, inițial în sarcina Poloniei, ulterior și a celorlalte țări succesoare, o serie de măsuri asiguratorii. În 1923, țările vecine Ungariei au transmis instrumentele de aderare la acest acord internațional. Ceho-Slovacia a aplicat cu bună credință aceste înțelegeri. Cu unele

rezerve privind controlul internațional, România a asimilat clauzele acordului în termeni similari. În anii 1920, de exemplu, procesul optanților (despăgubiri pentru populația transilvană care a optat pentru cetățenie și strămutare în Ungaria), s-a derulat după standardele dreptului internațional valabile la vremea respectivă.[21] Principala publicație – *Magyar Kisebbség,* ce informează despre situația minorităților maghiare dimprejurul Ungariei – apare, nu întâmplător, în România, între 1922 și 1942, cu rezumate în franceză și germană.

În general, în anii 1920-1930, în ce privește etnicii maghiari, cazurile de deportare, strămutare forțată, internare în lagăre sau alte lucruri grave sunt mai degrabă absente. Fapte ce nu s-au mai petrecut întocmai cu minoritățile vecinilor trăitoare pe teritoriul statului maghiar, ulterior deciziei din Hotelul Belvedere, de la Viena, din 30 august 1940, numit și arbitraj internațional. Administrația maghiară a generat cea mai severă politică de represiune a majorității ne-maghiare (română) și de deportare a minorităților (îndeosebi evreiască și romă) din Transilvania de Nord-Vest. Anii 1940-1944 sunt mărturie a suferințelor și abuzurilor. În România, o serie de publicații mai mult sau mai puțin recente menționează atrocități precum cele din localitățile transilvane Ip și Trăznea. Pentru comunitatea evreiască, R. L. Braham a documentat astfel de fapte (vezi bibliografie).

În perioada sovietică, subiectul minorităților a fost evitat. Pentru o scurtă perioadă, în 1956, István Bibó, intelectual de stânga și membru în guvernul revoluționar al lui Imre Nagy, menționează „pierderea unor teritorii integral sau parțial maghiare" drept cauza traumei suferită de societatea maghiară și sursa unor decizii de politică externă eronate care au cauzat suferințe vecinilor. În felul acesta, Trianonul ar fi devenit sursa unor traume multiple (G. Jeszenszky, 2019). Cauza principală ar fi însă decizia din 4 iunie 1920.

[21] Nicolae Titulescu face referire la acest proces – derulat între 1923 și 1931, la Haga și Paris, cu adresări către Societatea Națiunilor la Geneva – prin care marii proprietari maghiari de pământ în România, dar care au optat pentru cetățenia ungară, au fost despăgubiți de statul român ca urmare a reformei agrare din 1921 (naționalizare). Numărul optanților, cum au fost denumiți, este estimat la 400 mii etnici maghiari.

În anii 1972-1973, Institutul maghiar de literatură a realizat un soi de repertoriu lingvistic al minorităților maghiare din Europa Centrală. Anii 1980 au marcat o oarecare dezgheţare (se înfiinţează Institutul pentru studii maghiare în 1985) pentru ca, după 1990, chestiunea minorităților să fie expusă cadrului de reglementare european.

În anii 1990, în esenţă, în ceea ce priveşte relaţiile majoritate-minoritate, procesul de reconciliere a urmat un traseu sinuos în regiune, dar totuşi pozitiv, datorat în mare măsură cadrului european. Relaţiile inter-etnice sunt o problemă europeană. Sunt asimilate şi mecanismele de management ale eventualelor crize. Astfel, în România, un incident etnic înregistrat la Târgu Mureş, în martie 1990, a fost, în cele din urmă, aplanat. S-a detaşat ideea că ar fi fost mai degrabă provocat. Secesiunea Slovaciei în 1993 a creat un puseu naţionalist în epocă (mai precis între 1992 şi 1998, asociat cu liderul politic populist Vladimir Meciar) însă relaţiile dintre majoritatea slovacă şi minoritatea maghiară s-au păstrat în limite rezonabile. Similar au stat lucrurile şi în ce priveşte consecinţele dezmembrării Iugoslaviei (1992-1999). Desigur, apar dispute, dar ele nu depăşesc un anumit prag pe care l-am numit aici „european". De exemplu, la începutul anilor 2000, se derulează disputa academică în ce priveşte identitatea ceangăilor din Moldova (C. Cotoi, 2003).[22] Un studiu din 2006, ce include observaţii etnografice în oraşul transilvan Cluj-Napoca, informa în legătură cu o dispută naţionalistă între majoritate şi minoritate (R. Brubaker et al, 2006). Disputa a fost de fapt un episod alimentat de rivalitatea politică pentru controlul administraţiei locale. În anii 2000, istorici slovaci şi maghiari au angajat o serie de mese rotunde urmate de publicaţii pe tema istoriei comune. În sfârşit, o monografie publicată în 2008, la Budapesta, în limba maghiară şi, în 2011, în limba engleză, în seria „Atlantic Studies" a Universităţii Columbia, descrie, dintr-o perspectivă istorică comparată, situaţia

[22] Cotoi, C, 2003: *Ceangăii, inventarea eşuată a unei minorităţi naţionale*, în Bădescu et al, *Geopolitică, Integrare, Globalizare*, Editura Mica Valahie, Bucureşti.

comunităților maghiare între 1918 și începutul anilor 2000. Semnificativ, dintre cele trei narațiuni despre minoritățile maghiare – a suferințelor naționale (*grievances*), a îmbunătățirii vieții de zi cu zi (pragmatică) și a adaptării permanente (acceptarea statutului) – editorii publicației, istorici maghiari proveniți din țările vecine, consideră importantă abordarea pragmatică și, eventual, renunțarea la narațiunea traumei (N. Bardi, C. Fedinec, L. Szarká, 2011). Importante ar fi, așadar, autoprezervarea identității, drepturile juridice și medierea . În ciuda nostalgiei istorice și teritoriale – textul descrie de fapt Ungaria istorică – lucrarea nu este nici mai bună nici mai rea decât predecesoarele. Concesiile în numele integrării europene sunt totuși evidente. În 2013, un volum editat de istorici maghiari din Slovacia menționează deja impactul integrării europene, astfel: „Atâta vreme cât [țările vecine Ungariei cu minorități semnificative] continuă să opereze ca state (națiune) cu intenția de a asimila minoritățile (așa cum a făcut și Ungaria înainte de 1918, de altfel), tentativele de a neutraliza discursul despre Trianon dintr-o perspectivă națională vor eșua. Aceste eforturi pot reuși numai dacă politicile minorităților în statele vecine Ungariei devin, de asemenea, neutre în termeni naționali …" (C. Zahorán, 2014: 461). Acest lucru s-a petrecut după 1990, în ciuda unor fluctuații de parcurs.

În 2018, situația minorităților maghiare în țările vecine este următoarea: Slovacia – cu 8, 5 % din totalul populației, numărând 460 mii etnici maghiari – și România – cu 6,1 %, respectiv 1.250 mii cetățeni români de naționalitate maghiară – sunt țări care asigură drepturile minorităților la standarde europene. Unele observații formale sunt ridicate de Ungaria în ceea ce privește drepturile minorităților în Serbia (3,5 % din populație, ceea ce reprezintă cca 240 mii etnici maghiari) și îndeosebi în Ucraina (cca 120 mii etnici maghiari). În Ucraina, situația minorităților în general este supusă unor tensiuni datorate și conflictului ruso-ucrainian. De exemplu, legea educației din 2017 a limitat drastic învățământul în limbile minoritare (limba rusă, îndeosebi), iar politica maghiară a minorităților s-a dovedit o pârghie de intervenție eficientă. Cu riscul de a fi suspectată de susținerea Rusiei, ceea ce nu

ar fi tocmai eronat, Budapesta a condiționat accesul Ucrainei în NATO și UE de respectarea drepturilor minorităților. Ca efect secundar, politica maghiară a susținut și celelalte minorități (rusă, poloneză și, desigur, română). Ceea ce a creat impresia că Budapesta ar fi mai vizibilă la Cernăuți decât Bucureștiul.

De reținut aici că standardele comunitare au constituit o condiție esențială pentru aderarea la organismele europene, începând cu Consiliul Europei și OSCE, ulterior Uniunea Europeană și NATO. Ungaria, Slovacia, Croația și România nu ar fi primit invitații de aderare dacă aceste standarde nu erau îndeplinite. Este, din acest punct de vedere, un bun prilej de a aminti că, în ciuda fluctuațiilor geopolitice din ultima sută de ani, chestiunea minorităților a fost constant racordată la standardele europene. Astfel că, în prezent, problema minorităților sau dimensiunea *soft* a politicii maghiare a devenit și mai *soft* datorită sistemului european. Maghiarii din afara frontierelor Ungariei nu sunt mai puțin europeni decât cei din interior.

În ce privește Trianonul, chiar și în absența unei unanimități de evaluare, acesta rămâne dimensiunea *hard* a politicii maghiare, deși comparația este mai degrabă artificială, precipitată, printre altele, de marcarea Centenarului european, în 2018-2019, și anunțata comemorare din 2020. Semnificația sa în politica internă maghiară am prezentat-o mai sus și este, am susținut, expresia instrumentalizării memoriei istorice de regimul politic iliberal instituit de FIDESZ. Există însă un ecou al Trianonului și pe plan internațional în ciuda faptului că sunt puține unghiurile noi invocate din care să rezulte aspecte diferite sau inedite. În chestiunile de fond, deciziile din 1919-1920 au întrunit consensul politic al aliaților. De aceea, referințele asupra negocierilor de pace sunt astăzi ecourile deliberărilor aliate și, desigur, ale dilemelor de atunci.

Sistemul de la Versailles este dilema maghiară a secolului al XX-lea. Pentru că este vorba de frontiere și nimic nu este mai problematic în Europa.[23] Reamintim că, în 1918, pentru prima dată într-o conferință de pace, propunerile delegațiilor au fost formulate pe baza unor evaluări tehnice și studii de teren.[24] În ce privește liderii politici aliați – Georges Clemenceau, Woodrow Wilson, Lloyd George și Vittorio Orlando – aceștia sunt considerați astăzi un fel de părinți fondatori ai sistemului internațional în funcțiune. În plus, pozițiile britanice, americane, franceze și italiene au fost întemeiate pe recomandările și rapoartele unor comisii de studiu conduse de istorici și geografi precum R. W. Setton-Watson, Isaiah Bowman și Vidal de la Blache. De exemplu, delegația britanică, cea mai apropiată de poziția maghiară, a susținut că avizele tehnice au fost precise în susținerea pozițiilor politice întrucât „Frontierele de pe noua hartă a Europei se conformau mult mai apropiat cu diviziunile etnografice decât oricare altele din istoria precedentă" (Charles Seymour, 1951, apud Palsky, 2010: 118).

Printre altele, noua ordine internațională a delegitimat practicile Congresului de la Viena (sferele de influență), a instituit autodeterminarea, egalitatea statelor în dreptul internațional și a acreditat prima organizație a diplomației multilaterale numită și Societate a Națiunilor. Un sistem internațional de inspirație liberală a luat locul celui bazat pe putere și influență, aranjament ce a supraviețuit până la mijlocul anilor 1930 când dreptul forței a substituit, din nou, dreptul internațional. A urmat războiul și, după 1945, vechea societate a statelor a fost reînființată sub numele de Organizația Națiunilor Unite. Peste sistemul de la Versailles, singurul organism adăugat a fost Consiliul de Securitate, adică o formă adaptată a vechiului mecanism de decizie internațională instituit în 1815 și desființat în

[23] Otto von Bismark pare a fi primul demnitar care a apelat la opinia experților în definirea frontierelor Alsaciei, în 1871, și a Balcanilor, în 1878. Demersul său a fost însă pur propagandistic întrucât hărțile prezentate erau anterior pregătite pentru a susține dorința cancelarului de fier.

[24] Comitetul de studii a fost compus, în principal, din geografi reprezentând puterile aliate și școlile de geografie dominante în epocă.

1918. Este și motivul pentru care Tratatul de pace de la Paris, din 1946-1947 este considerat un fel de al doilea Versailles. Astfel că sistemul instituit în 1918-1920 continuă să susțină *de jure* și *de facto* ordinea politică europeană și internațională.

Lucrările Conferinței de pace de la Paris au fost intense, substanțiale, derulate pe parcursul a 12 luni (între 18 ianuarie 1919 și 21 ianuarie 1920), iar pozițiile politice ale delegațiilor au fost formulate în baza unor recomandări tehnice de detaliu. Nu putem acredita existența unor înțelegeri prealabile, a unor aranjamente de culise și altele de acest gen. Nici nu se putea. Situația în schimbare în Europa Centrală și Balcani a necesitat adaptarea din mers a deciziilor. S-au consemnat, cu acele ocazii, insistențele președintelui Wilson în ce privește Polonia, alături de rezervele lui Lloyd George în ce privește Ungaria, generate de apariția unor minorități însemnate (*Magyar Irredentia* este termenul folosit de prim-ministrul britanic) în țările vecine. Fiecare dintre observațiile aliaților erau prompt consemnate în hărțile politice ale conferinței pentru a fi agreate sau renegociate în ziua următoare. Când a fost necesar, misiuni aliate se deplasau în zonele supuse reglementării.[25]

De unde, atunci, disputa curentă legată de una dintre înțelegerile postbelice de la Paris cunoscută ca Tratatul de la Trianon? O serie de publicații insistă pe latura emoțională, pe dimensiunea informală, pe culisele negocierilor de pace și, în ultimul timp, pe expertiza și eventualul partizanat al tehnicienilor asociați conferinței.

În încercarea de a clarifica lucrurile, reconstituim, pe scurt, atmosfera negocierilor, influența decidenților, rolul comitetului de studii și, în general, *backstage*-ul deciziilor Conferinței de pace. Este adevărat că întreaga Europă era conectată la sesiunile sale. Grupuri de influență, publicații, prinți și regine roiau în jurul delegațiilor.

[25] De exemplu, în 25 martie 1919, a fost discutată situația din Ungaria, urmare a revoluției lui Béla Kun. Franța a cerut intervenție imediată, Marea Britanie și SUA preferând să trimită o misiune în teren. O delegație condusă de generalul Smuts s-a deplasat la Budapesta și a inițiat un dialog cu liderul bolșevic maghiar. Se avea în vedere, eventual, invitarea unei delegații maghiare la Conferința de pace. Oferta a fost declinată și, în urma raportului prezentat de misiunea de teren, Aliații au decis intervenția militară (Cartledge, 2011: 9).

Astfel că, din relatările și comentariile vremii la care se adaugă memoriile celor implicați, dincolo de ceea ce știm în mod formal despre negocierile de pace de la 1919-1920, dispunem de o serie de referințe despre rolul delegațiilor și al liderilor aliați în negocierile de pace.

Mai întâi în ce privește liderii politici aliați, numiți pe atunci și *Big Four*. Dincolo de înfățișarea oficială erau oameni obișnuiți expuși unor circumstanțe extraordinare. George Clemenceau, de exemplu, se arăta agasat de cele 14 puncte ale lui Woodrow Wilson, știut fiind că „până și atotputernicul Dumnezeu nu are decât 10" (Loewer, 2016:7). Lloyd George avea dificultăți în a face diferența dintre Cilicia (în Asia Mică) și Silezia (Palsky 2010: 116) în timp ce Wilson a aflat de existența Boemiei nu datorită cristalurilor cu care era servit, cât din pricina minorității germane.

Totuși, în referințele publice despre Tratatul de la Trianon, actul a fost asociat cu Franța. Mai precis, cu prim-ministrul George Clemenceau și geograful Emmanuel de Martonne (Palsky, 2010: 116), fapt ce a creat senzația unui partizanat în favoarea României, având probabil în vedere experiența anterioară (începută în 1906) a lui de Martonne. Mai întâi, în ceea ce îl privește pe Clemenceau, sarcina acestuia depășea cu mult interesele Franței. Primul ministru francez a înțeles înaintea celorlalți aliați că un echilibru în Europa Centrală nu se putea obține decât prin umplerea vidului politic rezultat din iminenta disoluție a Austro-Ungariei.

Pentru liderii politici ai Conferinței de pace nu era simplu să creeze stabilitate pe ruinele unui imperiu ce păruse că se îndrepta spre eternitate. Când, de exemplu, în 1919, Aliații solicită României intervenția în Ungaria, decizia urmează interesul european. Intervenția militară a României în Ungaria a fost sub mandat european. României nu i se deschidea calea unei aventuri militare în Ungaria, ci este însărcinată să-și asume un mandat internațional.[26] Aceasta este

[26] Clemenceau pare că nu a avut cu nici unul dintre liderii politici români o colaborare strânsă. Pe I. I. C. Brătianu nu l-a agreat, în mod particular, iar prezența lui la negocierile de

semnificaţia campaniei militare din 1919 şi orice altă abordare este nepotrivită.[27]

Pare altfel evident că Franţa nu dispunea la vremea respectivă de un alt om politic cu experienţa şi viziunea lui Clemenceau, supranumit şi *Tigrul*. În plus, exilul american (fusese refugiat la New York în anii de după războiul civil american) i-a fost util prim-ministrului francez în negocierile, uneori dificile, cu preşedintele american Woodrow Wilson şi cu prim-ministrul britanic Lloyd George.

Diferit de partenerii săi, Clemenceau a întrevăzut necesitatea unei Europe Centrale puternice între Germania şi Rusia. La început, Lloyd George credea că această funcţie internaţională, extinsă asupra Balcanilor, putea fi îndeplinită de monarhia bicefală, în timp ce Wilson şi-a schimbat opinia pe măsură ce negocierile mergeau în sensul disoluţiei din interior a vechiului imperiu. Orlando, prim-ministrul italian, interesat de chestiunea Tirolului, a acceptat inevitabilitatea schimbărilor de frontieră în regiune. În cele din urmă, „în absenţa oricărei acţiuni directe din partea Aliaţilor, cu excepţia entuziasmului popular pentru principiul autodeterminării naţionale [proclamat de Wilson – n.n.], Monarhia Austro-Ungară a făcut implozie" (Cartledge, 2011: 6). În martie 1919 devenise deja evidentă destrămarea Austro-Ungariei, motiv pentru care au fost angajate negocieri privind statele succesoare. Austria acceptă această realitate şi, în septembrie 1919, semnează Tratatul de la St Germaine. Autro-Ungaria şi-a încetat existenţa în mod oficial prin decizia Austriei.

În ianuarie 1920 a avut loc ultima şedinţă a celor „Patru Mari", prilej cu care s-a decis şi textul final al Tratatului de la Trianon. Lloyd George şi Alex Millerand, noul prim-ministru francez, cad de acord asupra documentului ce va fi semnat la 4 iunie 1920. Clemenceau nu a mai avut, de această dată, nici un rol.

---

pace a fost nedorită în timp ce Regina Maria mai degrabă îl agasa cu expunerile sale extravagante din saloanele pariziene.

[27] Campania din 1919, în Ungaria, a avut totuşi câteva reacţii din partea Conferinţei de pace datorate, printre altele, lentorii cu care trupele române s-au retras dincolo de aliniamentele (râul Tisa în principal) stabilite de Aliaţi.

În ceea ce-l privește pe Em. de Martonne, acesta era geograful cu una dintre cele mai îndelungate experiențe de teren în Europa Centrală și Balcani, experiență care începuse în 1906 cu o monografie a Alpilor Transilvani (Carpații Meridionali). O experiență similară a avut și istoricul britanic Seton-Watson, inițial un admirator al monarhiei central europene, dar ale cărui opinii s-au schimbat în urma călătoriilor de studii în regiune. Printre altele, a fost marcat de revendicările slovacilor și sârbilor. În 1916, Seton-Watson inițiază publicația *New Europe* prin intermediul căreia o serie de specialiști europeni prefigurează deja reorganizarea Europei Centrale.[28] Publicația exprima, de fapt, preferința unei noi generații de intelectuali pe care B. Cartledge o descrie astfel: „atitudinea britanică, o nostalgie distinctă pentru certitudinea și stabilitatea pe care Monarhia Habsburgică părea că o asigură, era încă larg împărtășită de vechea generație de politicieni și funcționari; [ea] avea însă să fie dată deoparte de entuziasmul unei generații mai tinere de a construi noi state democratice în Europa Centrală" (Cartledge, 2011: 6).[29] Cum anume puteau fi construite aceste democrații anticipate de generația lui Seton-Watson și ce principii trebuiau avute în vedere la stabilirea frontierelor?

În delegația britanică un rol important l-a avut Allen Leeper[30] despre care Seton-Watson considera că era unul dintre cei mai buni cunoscători ai evenimentelor din Europa Danubiană (i.e. triunghiul Ungaria-Slovacia-Austria). Leeper a fost implicat, printre altele, în clarificarea chestiunii partiționării Banatului între România și Serbia (în contextul nereușitei lui I. I. C. Brătianu de a pleda cauza întregii regiuni, în ședința Comisiei din 22 februarie 1919) și de stabilire a frontierei de vest a României astfel încât să includă linia ferată Satu Mare – Oradea – Arad. Leeper a făcut parte, alături de un alt diplomat

[28] Cartledge, B., 2011: *Traianon Through British Eyes*, discurs la Quintess Club, Budapesta, 18 mai 2011.
[29] *Ibidem*, p. 5
[30] Diplomat britanic (1887-1935), de origine australiană. O parte a istoricilor britanici consideră că Leeper ar fi avut o influență cel puțin la fel de mare ca I. I. C. Brătianu în făurirea României Mari.

britanic, H. Nicolson, din delegația generalului sud-african Smuts trimisă să discute, în martie 1919, cu Bela Kun, la Budapesta, și s-a implicat, ulterior intervenției militare a Cehoslovaciei și României (iulie 1919), în retragerea, nu fără presiuni britanice și americane asupra părții române, dincolo de aliniamentele stabilite de Conferința de pace, în cursul lunii martie a anului 1920. În sfârșit, Leeper a avut o influență considerabilă în semnarea tratatului de recunoaștere a unirii Basarabiei cu România (28 octombrie 1920) de către Marea Britanie, în ciuda obiecțiilor părții americane (care considera nepotrivită angajarea unei reglementări teritoriale în relația cu o țară – Rusia Sovietică – cu care SUA nu au fost în stare de război).

În această „generație entuziastă", cum definește Seton-Watson generația de specialiști și diplomați britanici de la 1920, poate fi menționat și geograful Alan G. Ogilvie, care a furnizat delegației Angliei hărțile și îndrumarea necesare. Geografia britanică era desigur la curent cu ceea ce, în cadrul unei reuniuni din 1912, în SUA, se definea deja ca fiind „planurile de pace".[31] Györi și Withers (2019: 2) cred însă că geografii britanici au avut mai degrabă un rol secundar în raport cu colegii americani și francezi.

În această privință, probabil că influența cea mai ridicată a avut-o, într-adevăr, școala franceză de geografie (inițiată de V. de la Blache cu numele de *géographie sociale*). În epocă, mai bine cunoscută se poate să fi fost însă școala germană (creată de Fr. Ratzel, cu numele de *antropogeografie*) care miza, în chestiunea frontierelor, pe conceptul de „graniță naturală". Rinul, de exemplu, era o astfel de frontieră. În școala franceză însă, la vremea respectivă Alsacia-Lorena era considerată o regiune frontalieră naturală. Reamintim aici că, la negocierile de pace, un rol semnificativ în trasarea frontierelor l-a avut conceptul geografic al „țărilor" (*pays*) și locuirea asociată cu populația stabilă, detalii tehnice ce au contribuit la definirea

[31] Este vorba despre o excursie transcontinetală în SUA la care au participat mai mulți geografi europeni și americani, printre care Bowman (New York), D. Johnson (Columbia), M. Jefferson (Michigan), A. Demangeon, Gallois, Martonne, Margerie (Franța), Ogilvie (Marea Britanie), P Teleki și J. Cholnosky (Ungaria).

„regiunilor naturale" ce urmau a fi incluse între noile frontiere.[32] De Martonne a folosit acest concept în studiile sale. În acest fel au fost definite, printre altele, regiunile Banat, Transilvania, Basarabia și Dobrogea. Studiile de teren, din 1915-1916, și negocierile de la Conferința de pace au impus însă separarea, de exemplu, a regiunii Banat între România și Iugoslavia, pentru că, în opinia delegației britanice, orașul Belgrad nu ar fi beneficiat de suficientă „adâncime strategică" și ar fi devenit astfel vulnerabil față de vecini deși, în opinia delegației franceze, regiunea Banat era o unitate naturală, o „țară" în sine, care avea, în plus, o compoziție etnică majoritar latină. Diferențe de opinie s-au înregistrat și în ce privește Transilvania. Convergență s-a obținut în cazul Crișanei (Oradea), dar nu și al Sătmarului și țării Maramureșului.[33] După 1920, minorități românești s-au constituit în țări învecinate României, în Banatul sârbesc, în sud-estul Crișanei (Gyula), nordul Maramureșului (Transcarpatia) și estul Basarabiei (Transnistria).[34]

În afara studiilor de teren, s-a menționat în ultima vreme rolul determinant al lui de Martonne în trasarea frontierelor. Astfel, se crede că „opțiunile geografice pe care le-a angajat pe harta sa au oferit de fapt un punct de vedere subiectiv în ce privește națiunea română, inspirat în principal de viziunea școlii franceze de geografie regională" (G. Palsky, 2010: 111). Totuși, să consemnăm aici că, în ciuda preciziei și imparțialității, în ce privește utilitatea studiilor de teren, contrar opiniilor vehiculate în prezent, echipa tehnică franceză de

[32] Geografia franceză a beneficiat de aportul școlii de sociologie a lui Frédéric Le Play care a asociat tipul social cu mediul geografic. La începutul secolului al XX-lea, Vidal de la Blache a sintetizat aceste cunoștințe în *geografia socială*.

[33] Importanța istoriografică a acestor regiuni naturale, altfel numite «țări», este documentată în plan european și identificată ca formă de organizare politică intermediară între prăbușirea Imperiului Roman (secolul VIII) și formarea statelor medievale (secolele XII-XIII). Nicolae Iorga, de exemplu, le numește «Romanii populare» și le identifică pe ruinele vechiului Imperiu Roman, din Peninsula Iberică până în Europa de Sud-Est. În Elveția, aceste republici populare au devenit cantoane. În România s-au numit «țări».

[34] O parte dintre aceste comunități, precum cele dintre Nistru și Bug, au putut fi cercetate abia în anii 1940.

fapt deplângea neglijarea recomandărilor sale (prin vocea lui Charles Benoist, șeful comitetului de studiu).

Nu acreditǎm aici opinia cǎ realitatea politicǎ ar fi arǎtat diferit dacǎ recomandǎrile tehnice ar fi fost integral luate în considerate. Este doar evident cǎ s-a obținut echilibrul necesar prin intermediul comparării datelor tehnice și, ulterior, prin mecanismul negocierilor politice. Benoist chiar considera cǎ „munca noastrǎ a rǎmas secretǎ, necunoscutǎ și, ceea ce a fost cel mai neplǎcut, pe jumǎtate inutilǎ" (Palsky, 2010: 116). Nu putem, așadar, așeza în sarcina specialiștilor francezi și, mai ales, a lui Emmanuel de Martonne, responsabilități suplimentare sau simpatii personale pe care, chiar dacă le-ar fi avut, ele nu par să fi influențat, cum se susține, deznodământul negocierilor de pace de la Paris, din 1919-1920.

Concluzionăm aici că sistemul de la Versailles a fost expresia voinței politice a Aliaților care au așezat înaintea preferințelor personale și naționale idealurile păcii și reconcilierii europene. Credem, de aceea, că dilema maghiară a amânării sau reconcilierii beneficiază astăzi de un context european dintre cele mai favorabile. Traumei Trianonului, dacă există cu adevărat, ar trebui să i se găsească o vindecare, cu ocazia împlinirii a o sută de ani de la semnarea tratatului de la care i se trage numele. O Ungarie europeană nu poate fi decât în consonanță, adică în reconciliere cu vecinii săi europeni, iar orice amânare n-ar face decât să afecteze viitorul lor comun.

Referințe bibliografice:

Alexander, J. C., 2004: Cultural Pragmatics. Social Performance Between Ritual and Strategy, *Sociological Theory*, 22: 527-573.

Alexander, J. C, 2012: *Trauma. A social theory*, Polity Press, Cambridge, UK.

Bárdi, N., Fedinec, C., Szarka, L., 2011: *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, Atlantic Research and Publications Inc., Boulder, Colorado US.

Braham, R. L., 2000: *The Politics of Genocide: The Holocaust in Hungary*, Wayne State University Press.

Davis, Fred, 1979: *Yearning for Yesterday. A sociology of Nostalgia*, The Free Press, MacMillan, New York.

Gerner, Kristian, 2007: "Open Wounds? Trianon, the Holocaust and the Hungarian Trauma", în Withander et al, *Collective Traumas. Memories of War and Conflict in 20th Century Eruope*, Peter Lang Publishing Group, Lund.

Jeszenszky, Geza, *The Traianon Trauma*, The Visegrád Group, interviu octombrie 2019, http://visegradgroup. eu/roundtables-debates/the-trianon-trauma, accessat la 02.12.2019.

Györi, R., Withers C. W. J., 2019: Trianon and its aftermanth: British geography and the 'dismemberment' of Hungary, c. 1915-1922, *Scottish Geographical Journal*, Routledge, pp. 2-29.

Kovacs, Eva, 2016: Overcoming History though Trauma. The Hungarian Historikerstreit, *European Review*, 24/4, pp. 523-534.

Loewer, M., 2016: *Trianon: „Nem, Nem, Soha"*, accesat pe portalul academia. edu la 10 decembrie 2019.

Michela, M. și Vörös, L. (editori), 2013: *The Desintegration of Historical Hungary and the Trianon Peace Treaty: Politics of Memory in Slovakia and Hungary*, Bratislava Historický ústav, SAV, 336 p (ediția originală în limba slovacă).

Palsky, G., 2002: Emmanuel de Martonne and the Ethnographical Cartography of Central Europe (1917-1920), *Imago Mundi*, 54, pp. 111-119.

Pickering, M., Keightley, E., 2006: The Modalities of Nostalgia, *Current Sociology*, Sage Publications, 54 (6): 919-941.

Sewel, W. H, 1996: Historical Events as Transformations of Structures. Inventing Revolutions at the Bastille, *Theory and Socie*ty 25/6, pp. 841-881.

Sava, N. I., 2000: Zece ani de tranziție în Europa de Est, Editura Fundației Culturale Române, București.

Sewell, H. W., 1996: Historical events as transformations of structures. Inventing revolution at the Bastille, *Theory and Society*, 25, pp. 841-881.

Sztompka, Piotr, 2000 a: The Ambivalence of Social Change: Triumpf or Trauma?, *WZB Discussion Paper, No. P 00-001*, Berlin.

Sztompka, Piotr, 2000 b: Cultural Trauma. The Other Face of Social Change, *European Journal of Social Theory*, 314: 449-466.

Tilly, C., Wood, J. L., 2013: *Social Movements, 1768-2012*, Paradigm Publishers, LLC, Boulder Colorado.

Toomey, M., 2018: History, Nationalism, and Democracy: Myth and Narrative in Viktor Orbań „Illiberal Hungary", *New Perspectives*, 25/1: 23-46.

Zahorán, C., 2014: *Recenzie* la Michela, M și Vörös, L., *The Disintegration of Historical Hungary and the Trianon Peace Treaty. Politics of Memory in Slovakia and Hungary*, Bratislava: Kistorický ústav SAV, 2013, 336 pp., publicată în Hungarian Historical Review 3/2: 456-468.

Iliberalism și sindromul Trianon. Regimul Orbán și susținerea paralelismului etnic în Transilvania

Vasile Sebastian Dâncu

La 21 mai 2020, Ungaria va dezveli, probabil într-o jelanie națională, un Memorial Trianon, altul decât monumentul deja existent, de fapt o intervenție în arhitectura peisagistică a străzii Alkotmány, stradă aflată în legătură cu Piața Szabadság (Libertatea), lângă Ambasada SUA și Piața Kossuth, adică in imediata apropiere a Parlamentului Ungariei. Acolo, pe o rampă de vreo 100 de metri se vor găsi numele a peste 12.000 de localități care constituiau *Magna Hungaria*, în indexul din 1913, dispuse aleatoriu. Chiar dacă proiectul a fost criticat de oponenții regimului de la Budapesta pentru revenirea la revizionism sau pentru că accentuează o nostalgie care nu folosește la nimic, această temă este fundamentul întregului discurs politic al partidului care conduce azi Ungaria, FIDESZ și care se legitimează politic prin folosirea memoriei istorice. „Sindromul Trianon" este cea mai bună motivație pentru un așa-zis patriotism care este menit să-i aducă pe toți maghiarii alături, chiar dacă această reunire în memoria istorică este una mai puțin glorioasă, mai degrabă o rană pe care politicienii și intelectualii maghiari o țin sângerândă de 100 de ani. FIDESZ a reușit astfel să monopolizeze națiunea și sentimentul național, dar și să diabolizeze opoziția cea trădătoare care nu ține cu poporul și care nu înțelege marea lui traumă istorică.

I. Politica recursului la memorie și sindromul Trianon

Când privim politica din Europa Centrală și de Est nu putem să nu observăm că „istoria contează". Mai ales în cazul Ungariei, obiectul studiului nostru, vorbim despre o identitate națională defensivă care își are originea în controversata istorie a construirii națiunii și a statului ca un proces întrerupt și neterminat chiar înainte de aderarea la UE, portretizarea acestuia fiind o constantă luptă de libertate împotriva puterilor străine opresive. Majoritatea conceptelor modernității – europenizare sau occidentalizare – trebuie analizate pe fundalul acestei traiectorii istorice. *Attila Ágh*, scriitor, politolog și filozof maghiar, notează faptul că națiunile moderne care au apărut în Europa Centrală, în secolul al XIX-lea au supraviețuit în forme mai mult sau mai puțin secularizate oferind drept exemplu Imnul Național Maghiar care este o rugăciune către Dumnezeu și care face referire constantă la „sindromul națiunii perdante" („the loser–nation syndrome").

Finalul anilor 1980 a redeschis căutarea identităților, în primul rând pentru identitatea națională suprimată de comunism, iar după revenirea la democrația liberală scenariul „Întoarcerea în Europa" a fost unul de succes în țările din Europa Centrală și de Est datorită discursurilor legate de europenizare și modernizare, dar și pe fondul propagării mesajelor legate de excepționalismul unor țări precum Ungaria sau Polonia. Aceste curente au creat însă foarte mari așteptări din partea populației. Visul unei europenizări rapide în semi-periferia Europei s-a bazat pe cadrul conceptual al „faliei occidentale", conform căreia se pot repeta evoluțiile rapide care au existat în Europa Occidentală după al Doilea Război Mondial[1], însă abordarea s-a dovedit a fi mai degrabă una naivă și, în același timp, contraproductivă deoarece a condus la creșterea gradului de apatie, dar și de nemulțumire a populațiilor, cu

[1] M. Marcussen et al., "Constructing Europe? The Evolution of French, British and German nation state identities", în *Journal of European Public Policy*, 1999, (6)4, 614 – 633.

precădere în anii 2000, la care s-a adăugat și criza economică din 2008. În noua situație, discursul public a fost divizat între două curente dominante: modernizarea centrată pe apartenența la UE și tradiționalismul centrat pe statul-națiune, iar din cauza contextului de criză curentul tradiționalist a câștigat teren dovedindu-se a fi și cel mai bun argument pentru a justifica retorica celor care promovau nevoia luptei împotriva dependenței de Bruxelles.

Discursul luptei pentru libertate s-a dovedit a fi un „mit politic de succes" și a parcurs trei faze: faza „difuziunii", faza „ritualului" și etapa „sacralității" (Della Sala, 2010, pp. 7-9[2]). În cea de-a treia fază, discursul a fost preluat de către guverne ca o „mitologie oficială" (Akman și Kassim, 2010, p. 115[3]) pentru „oportunitățile discursive" (DOS), fiind propagate de către acestea prin toate mijlocele media publice, iar refuzul promovării acestuia era catalogat de către elita puterii drept o „înaltă trădare" a intereselor naționale. Abby Innes[4] a identificat două tipuri de evoluții politice în Europa Centrală și de Est, „statul capturat de partide" și „statul capturat de corporații". În primul, motivația politică este dominantă pentru noua elită care transformă statul în funcție de valorile și așteptările ei. Așa s-a întâmplat în Polonia și Ungaria, de aceea „pârghia UE este, în mod necesar, limitată" (Innes, 2014: 101). Pe fondul declanșării unei crize mai profunde și mai devreme, Ungaria este cel mai negativ exemplu care ilustrează dictaturile de catifea (Krasztev & van Til, 2015[5]).

FIDESZ, partidul național-populist ungar, s-a bazat pe un discurs tradițional-istoric construit pe „trecutul glorios care nu a fost niciodată", adică pe Ungaria Mare, apărând întreaga Europă (creștină) timp de secole, dar devenind ulterior o victimă a invaziei marilor puteri. Lupta

---

[2] V. Della Sala, "Political Myth, Mythology and the European Union", în *Journal of Common Market Studies*, Special Issue edited by V. Della Sala, 2010, 48 (1), 1 – 20.

[3] P. Akman& Hussein K. Hussein, "Myth and Myth-Making in the European Union", în 201 *Journal of Common Market Studies, 2010, 48 (1)*, 111 – 132.

[4] Innes, A. Innes, "The Political Economy of State Capture in Central Europe", îm *Journal of Common Market Studies*, 2014, (52)1, 88 – 104, Special Issue on Eastern Enlargement Ten Years On.

[5] P. Krasztev & J. van Til (eds.) (2015). *The Hungarian Patient: Social Opposition to an Illiberal Democracy*, Budapest: CEU Press, 2015, p. 389.

pentru libertate împotriva puterilor străine a fost întotdeauna una dintre temele principale de discurs politic din Ungaria, astfel încât a fost ușor pentru FIDESZ să contureze ca bază pentru discursul său politic istorica dependență Viena-Moscova-Bruxelles. Acesteia i s-a adăugat trauma „dezmembrării" Ungariei după Trianon și prin „trădarea" de la Yalta a puterilor occidentale, după cel de-al Doilea Război Mondial.

Această construcție ideologică a fost nucleul discursului politic al FIDESZ promovat de liderii-cheie și mai ales de Viktor Orbán în mai multe discursuri, cu precădere în zilele sărbătorilor naționale, drept „călătoria maghiară înapoi în trecut" (Helgesen, 2014[6]). În discursul naționalist-populist al FIDESZ, Ungaria și-a pierdut suveranitatea în 1944 odată cu ocupația germană și și-a redobândit-o tocmai în 2010, când al doilea guvern Orbán a produs noua Constituție (adoptată în 2011) și a restabilit continuitatea istorică. Această construcție ideologică se înscrie în tendința "*populism from above*" și folosește memoria istorică pentru legitimarea regimului politic autoritar.[7]

Modelul Orbán al dictaturii de catifea reprezintă o amenințare reală pentru toate țările din Europa Centrală și de Est (ECE) și lansează câteva întrebări legitime: (1) de ce aceste țări – din ECE – au fost atât de vulnerabile la criza globală de la finalul anilor 2000?; (2) care sunt factorii responsabili pentru reacțiile negative la criza internă în anii 2010?; (3) cum sunt posibile reacțiile care pretind că este necesară consolidarea politicilor dictaturilor de catifea pentru a apăra țările de „noi invazii" în cazul crizei refugiaților?

FIDESZ practică, în mod consecvent, un discurs dublu care imită un comportament pro-UE pentru publicul internațional și diametral opus atunci când se adresează publicului intern. Este cunoscut însă faptul că dictaturile de catifea nu vizează convingerea majorității, ci

[6] V. Helgesen,"Hungary's journey back into past", în *Financial Times*, 29 August 2014/ http://www. ft. com/intl/cms/s/0/2234f99a-2942 – 11e4 – 8b81 – 00144feabdc0. html#axzz3Bko4IFrW/

[7] T. Benner &W. Reinicke, "Fixing Europe's Orbán Problem", în *Project Syndicate* (2014)/ http://www. project-syndicate. org/print/thorsten-benner-and-wolfgang-h--reinicke-demandthat-eu-leaders-force-hungary-s-authoritarian-prime-minister-to-change-course./

au ca obiectiv mobilizarea minorității active, încăpățânată și reducerea la tăcere a majorității formând un consens permisiv în jurul discursului dominant.

Recursul la memorie, ca dimensiune esențială pentru legitimitatea politică a FIDESZ, a apărut într-unul dintre primele discursuri publice ale liderului ungar Viktor Orbán, susținut în 16 iunie 1989, cu ocazia rememorării Revoluției Maghiare de la 1956. Considerat a fi unul dintre momentele care au marcat cariera sa politică, Orbán a solicitat în acel discurs retragerea trupelor sovietice din Ungaria și sfârșitul „dictaturii comuniste”[8].

Per ansamblu, în discursul FIDESZ, maghiarii sunt portretizați ca fiind o națiune care a suferit mult timp de jugul opresiunii externe, actorii principali fiind otomanii, habsburgii, sovieticii și, în cele din urmă, europenii prin evocarea unor momente-cheie care să susțină această teorie și să genereze sentimentul de apartenență și mândrie națională: Tratatul de la Trianon (1920), ocupația nazistă (1944–1945) și perioada socialistă (1948–1990). Istoria este utilizată de FIDESZ ca un *instrumentum regni* pentru a contura și răspândi ideea că, pentru națiunea maghiară, independența este importantă întrucât a fost încălcată în repetate rânduri, iar acum FIDESZ dorește să o restaureze și să o protejeze.

Întrucât recursul la memorie este utilizat în competiția electorală actuală din Ungaria (Mink și Bonnard, 2010[9]), legitimarea acestuia face ca acest tip de politică să poate fi utilizată atât pentru dispute politice interne, la nivelul unei societăți, dar și inter-statale. Cu toate acestea, deși aceasta este doar o distincție tipică, analizarea dimensiunilor interne și externe, ca două straturi distincte care sunt afectate de politica memoriei ne permite să identificăm diferite declinări

[8] Z. Kovacs, 2014. “Imre Nagy Reburied, Viktor Orbán’s Political Career Launched 25 Years Ago Today”, în *The Budapest Beacon* (2014) June 16. / http://budapest- beacon. com/politics/imre-nagy-reburied-viktor-Orbáns-political-career-launched-25-years- ago-today/8864. /

[9] G. Mink, P. Bonnard, (eds), *Le passé au présent: Gisements mémoriels et actions historicisantes en Europe centrale et orientale* (Past to Present: Memory Deposits and Historicizing Actions in Central and Eastern Europe). Paris: Michel Houdiard Éditeur, 2010.

ale acestui tip de politică. Ambele dimensiuni se încadrează într-o piatră de temelie a proiectului politic global menționat mai sus, pe care FIDESZ a realizat-o[10].

În prima fază a vieții sale politice, între înființarea sa din 1988 și aderarea Ungariei la UE, în 2004, FIDESZ a urmărit întotdeauna o politică pragmatică, arătând un grad ridicat de adaptabilitate. Fiind perceput, la început, ca un partid liberal și moderat de dreapta, a avansat, treptat, puncte de vedere mai conservatoare, pentru ca mai apoi să se așeze din punct de vedere doctrinar pe locul fostului Forumului Democrat Maghiar (Fowler 2006[11]; Oltay 2012[12]). FIDESZ s-a dovedit a fi foarte priceput în valorificarea pasivității adversarilor săi politici, iar această capacitate a fost confirmată și în domeniul politicii memoriei. Când a fost restabilită o democrație pluralistă în Ungaria, principalii adversari ai FIDESZ, adică social-democrații și liberalii, nu au arătat niciun angajament puternic de a concepe propria lor viziune globală asupra istoriei și au îmbrățișat mai degrabă retorica statelor din Europa Centrală care reveneau în Europa, viziune ilustrată cel mai bine de Milan Kundera în conceptul „Un Occident kidnappé" (1983)[13]. Statele din Europa Centrală nu au împărtășit, însă, aceeași rațiune în spatele poziției lor similare față de istorie. Calculul politic a fost motivul principal al reticenței post-comuniste de a trata istoria: într-un moment istoric în care acest sistem social era înfățișat ca o dictatură care își oprimase cetățenii timp de jumătate de secol, detașarea de moștenirea comunistă era convenabilă politic și din rațiunea de a evita orice referire la trecutul sensibil. Pentru liberali însă, a fost mai mult o problemă de valori ideo-

[10] S. Benazzo, *Not All the Past Needs To Be Used: Features of Fidesz's Politics of Memory, în Journal of Nationalism*, Memory & Language Politics, Volume 11 Issue 2, DOI 10. 1515/jnmlp-2017-0009

[11] B. Fowler, "Nation, State, Europe and National Revival in Hungarian Party Politics: The Case of the Millennial Commemorations", în *Europe-Asia Studies, 2004,* 56 (1): 57–83.

[12] E. Oltay, *Fidesz and the Reinvention of the Hungarian Center-Right*. Budapest: Századvég Kiadó, 2012.

[13] M. Kundera, 1985. "Un Occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale" (A Kidnapped West, or the Tragedy of Central Europe), 1985, *Le Débat* 5 (27): 3-23.

logice conform cărora istoria trebuia tratată doar de istorici profesioniști, iar politica trebuie să se abțină de la manipularea istoriei, așa cum se întâmplase, spre exemplu, în comunism. Drept urmare, în cei 14 ani ai perioadei de preaderare la UE, atât post-comuniștii, cât și liberalii nu s-au angajat să elaboreze o narațiune coerentă pentru a încorpora tranziția maghiară și urmările acesteia într-o perspectivă istorică mai largă și atrăgătoare.

FIDESZ a reclamat adesea lipsa unui pluralism satisfăcător între istoricii maghiari, susținând că temele și evenimentele cheie din istoria maghiară, cum ar fi Tratatul de la Trianon, perioada interbelică și Revoluția maghiară din 1956, au fost descrise doar dintr-o perspectivă și a susținut că istoriografia maghiară ar trebui să fie supusă unui proces de reechilibrare, dând voce și relevanță publică opiniilor care au fost marginalizate cu precădere în perioada comunismului. Astfel, în 2 ianuarie 2014, are loc înființarea Institutului Veritas, instituție care poate fi considerată chintesența politicii bazată pe recursul la memorie a FIDESZ. Pe site-ul de prezentare a Institutului se face referire clar la necesitatea stabilirii adevărului istoric și este explicată rațiunea înființării: guvernul a fondat acest institut cu „scopul explicit de a studia și reevalua cercetările istorice din ultimii o sută cincizeci de ani ai Ungariei, în special a acelor evenimente istorice care au generat multe dezbateri, dar care nu au ajuns niciodată la un consens" și cu scopul de a „readuce națiunea la adevăratul său destin, adevărata direcție istorică"[14].

Trei teme principale sunt în atenția Institutului: 1. Ungaria post-compromis: Tratatul de la Trianon, care este identificat drept „cea mai mare tragedie a Ungariei din secolul al XX-lea, ale cărei răni rămân deschise chiar și astăzi"; 2. epoca interbelică; 3. epoca postbelică, încercând să evalueze „dacă poporul maghiar și-a acceptat pasiv situația [comunismul] fără a protesta sau dacă a existat rezistență".

Nu în ultimul rând, analiștii politici[15] vorbesc despre strategia FIDESZ de a pune semnul egal între dictatura nazistă și comunism,

[14] https://www. veritasintezet. hu/en/

[15] L. Neumayer, "Integrating the Central European Past into a Common Narrative: The Mobilizations

iar acțiunea care a exemplificat cel mai elocvent această ideea a fost înființarea Muzeului Casa Terorilor (Terror Háza Múzeum), situată pe bulevardul Andrássy din Budapesta, într-o clădire unde a funcționat atât sediul Partidului Național Socialist Maghiar, condus de Ferenc Szálasi, dar ulterior și Autoritatea pentru Protecția Statului (poliția secretă a regimului comunist, din 1948 până în 1956) care a torturat și ucis mulți dintre contestatarii regimului. Conform site-ului oficial – www.terrorhaza.hu, Ungaria a trebuit să lupte împotriva a „două sisteme, cele mai crude ale secolului XX", adică nazismul și socialismul, pentru a redobândi „libertate și independență", datorită sacrificiului luptătorilor pentru libertate. Directorul Muzeului, istoricul Mária Schmidt, este considerat a fi „ideologul principal al opiniilor foarte controversate ale guvernului actual asupra istoriei" datorită activității ei în promovarea unei interpretări revizioniste a celui de-al Doilea Război Mondial și Holocaustului (Balogh, 2014a[16]).

Al doilea eveniment istoric fundamental care continuă să joace un rol în politica externă a Ungariei – Tratatul de la Trianon din 1920 – este mult mai adânc înrădăcinat în fondul ideologic și istoriografic al lui FIDESZ. Etichetată drept „stat învins" la sfârșitul Primului Război Mondial, Ungaria a fost „dezmembrată", pierzând aproape două treimi din teritoriul pe care îl avea sub dubla monarhie austro-ungară. Alături de aceasta, o parte considerabilă a populației sale se află acum într-unul dintre statele care s-au format ulterior (mai ales în Cehoslovacia și România). De atunci, problema minorităților maghiare din străinătate a fost percepută ca un subiect viu și fundamental, care merită un interes deplin și este demonstrată de rolul foarte puternic jucat de vicepremierul pentru comunitățile maghiare din străinătate.

Acordarea cetățeniei ungare maghiarilor din afara granițelor, care au avut strămoși maghiari înainte de 1920 sau între 1938 și

Around the 'Crimes of Communism' in the European Parliament", în *Journal of Contemporary European Studies, 2015,* 23 (3): 344–63.

[16] E. Balogh, "Maria Schmidt's Revisionist History of World War II and the Holo- caust. Part I," *The Hungarian Spectrum* (blog). 2014, June 9. / http://hungarianspectrum. org/2014/06/09/maria-schmidts-revisionist-history-of-world-war-ii- and-the-holocaust-part-i/.

1945, a fost o strategie a FIDESZ care face parte din proiectul mai larg de legitimarea politică prin recursul la memorie.

Din perspectiva unor istorici maghiari însă, modul în care FIDESZ utilizează în retorica sa Tratatul de la Trianon este o strategie politică permanentă și nu una întemeiată în mod obligatoriu pe istoriografie. Potrivit lui Gábor Egry, director al Institutului de Istorie Politică de la Budapesta, în ciuda dorințelor naționaliștilor maghiari de a înfățișa acest eveniment ca fiind o traumă națională, nu există o bază solidă pentru interpretarea Trianonului ca fiind o experiență traumatică, ci, mai degrabă, „există un concept de traumă culturală care postulează că traumele s-ar putea dezvolta printr-un efort mediat conștient de actorii din sfera publică și care, prin eforturi repetate […], pot educa practic populația că există ceva care le-a fost traumatic”[17]. Memoria Tratatului de la Trianon, ca narațiune a suferinței comune, poate fi creată și diseminată doar într-o perioadă în care niciun martor viu al evenimentului nu ar fi pus la îndoială afirmația acceptată pe scară largă că împărțirea țării a fost trăită imediat și exclusiv ca o tragedie de către populație. O astfel de interpretare oferă Guvernului de la Budapesta oportunitatea de a exploata semnificații simbolice pentru a-și desfășura politica externă regională, precum și pentru a abate atenția publicului de la problemele interne, jucând cartea naționalistă. Cu toate acestea, analiștii politici notează că, în timp ce FIDESZ acordă acum o importanță majoră comemorării Tratatului de la Trianon, poziționându-l ca fiind o catastrofă națională ale cărei consecințe dezastruoase încă îi bântuie pe ungurii în ziua de azi, atitudinea FIDESZ față de acest eveniment istoric nu a fost consecventă. În sprijinul acestei idei este elocvent momentul din anul 1990, când președintele Parlamentului, György Szabad, a cerut Adunării Naționale să comemoreze 70 de ani de la Tratatul de la Trianon, iar membrii FIDESZ au părăsit sala în semn de protest (Nyyssönen, 2002[18]). Prin urmare, putem observa chiar în chestiunea Tratatului de la Trianon atitudinea „pragmatică” a FIDESZ în ceea ce privește memoria colectivă. FIDESZ și-a adaptat

[17] Interviu cu Gábor Egry, martie 2017, prezentat în S. Benazzo, *Not All the Past Needs To Be Used: Features of Fidesz's Politics of Memory, Journal of Nationalism*, Memory & Language Politics, Volume 11 Issue 2, DOI 10. 1515/jnmlp-2017-0009

[18] H. Nyyssönen, “History in the First Parliament: The Politics of Memory in Hun- gary 1990-1994”, în *Hungarologische Beiträge,* 2002, (14): 163-189

constant discursul în ceea ce priveşte memoria colectivă la diferite audienţe şi contexte şi este modelată de diferite interese, în funcţie de priorităţile de moment din politica internă şi externă. Astfel, exploatând dezamăgirea populaţiei faţă de democraţie şi de modelul neoliberal de la care oamenii au avut aşteptări majore după 1990, FIDESZ a valorificat-o oferind populaţiei o versiune alternativă a istoriei[19]. Diferite acţiuni precum ridicarea de monumente, redenumiri ale străzilor, politica educaţională cu accent pe selecţia manualelor, organizarea de evenimente şi comemorări publice, alături de discursul politic explicit demonstrează politica FIDESZ de a propaga puncte de vedere specifice cu privire la istoria maghiară. Dintre acestea putem aminti: egalizarea nazismului şi a comunismului sub steagul „totalitarismului", auto-victimizarea naţiunii ungare, omogenizarea ideală a naţiunii care acoperă conflictele subnaţionale, precum şi anihilarea stângii istorice prin ştergerea legitimităţii acesteia şi reabilitarea perioadei interbelice şi a figurilor maghiare din acea etapă care au avut legătură cu înfrângerea responsabilităţilor statului maghiar pentru politicile anti-evreieşti înainte şi în timpul celui de-al Doilea Război Mondial[20].

II. Ungaria de la politica memoriei, la protecţia minorităţilor

Uniunea Europeană a sesizat, mai ales după terminarea conflictului EST-VEST ca există în Europa politici ale memoriei de natură conflictuală care afectează puterea de construcţie a unei Europe unite, bazate pe valori comune şi pe identificare, pe baza unei cetăţenii civice. Sunt aşa-numitele „regimuri memoriale", cum le numeşte Johann Michel[21]. Politicile europene au încercat să inhibe aceste memorii contradictorii, prin diferite forme de colaborare în care actorii au fost obligaţi să se poziţioneze neconflictual sau colaborativ, cum sunt fondurile transfrontaliere prin care vecinii fac proiecte comune,

[19] M. Svašek (ed.), *Postsocialism. Politics and Emotions in Central and Eastern Europe*. Oxford: Berghan, 2006.
[20] G. Gyáni, "Memory and Discourse on the 1956 Hungarian Revolution", în *Europe- Asia Studies, 2006,* 58 (8): 1199–1208.
[21] J. Michel, *Gouverner les memoires : les politiques mémorielles en France*, Paris, PUF, 2010.

în care sunt obligaţi să conlucreze în cheltuirea banilor europeni. Principala temă de acest fel a fost „Problema Trianon", deoarece această pierdere masivă de teritorii a Ungariei a creat o politică a memoriei conflictuale care a fost mascată şi oarecum inhibată doar în perioada comunistă, în numele internaţionalismului proletar. În 2001, prin Legea Statutului, Ungaria a deschis conflicte cu ţările vecine prin acordarea dublei cetăţenii, justificând acest lucru la Bruxelles prin tratamentul discriminatoriu aplicat minorităţilor, chiar dacă toate ţările respectau toate criteriile UE. În conflictul născut, Ungaria a reuşit să preseze destul de mult intrarea pe agenda europeană a problemei legăturilor Budapestei cu minorităţile şi chiar o anumită trecere de la teme precum „reunificarea naţiunii maghiare" (aşa cum era prezentată în discursul intern), la o temă cu aspect mai civic „apărarea drepturilor minorităţilor naţionale"[22] – cum era prezentată la Bruxelles. Negocierile cu caracter diplomatic realizate de UE au fost destul de puţin eficiente, iar mobilizările consecvente şi gălăgioase ale politicienilor de la Budapesta au reuşit să includă în tratatele comunitare categoria „minorităţi naţionale".

Încă din 1990, Tratatul de la Trianon şi trauma deschisă de acesta au devenit temele cele mai importante de mobilizare în spaţiul politic maghiar. Privit ca o lovitură dată în inima naţiunii maghiare, Budapesta leagă de Tratatul de la Trianon şi principiul responsabilităţii guvernului maghiar faţă de maghiarii aflaţi în ţările vecine, mai ales faţă de cei din Transilvania, pe baza a două direcţii care coexistă în definirea naţiunii: una politică sau civică, ce defineşte populaţia dintre frontiere şi una etno-naţionalistă, care înglobează toate teritoriile unde maghiarii au o pondere semnificativă[23]. De fapt, în 1989, una dintre primele modificări din Constituţia Ungariei a fost menţiunea „Republica Ungaria se consideră responsabilă de soarta maghiarilor care locuiesc în afara graniţelor şi favorizează menţinerea

[22] L. Neumayer, «Dépasser Trianon» Les transformations du nationalisme hongrois, de la «politique de la nation» à la protection des minorités dans l'UE, în *Politique Europeenne*, 2012, n° 37.

[23] Szabó et Lazar, 1994; Greenfeld, 1999).

legăturilor lor cu Ungaria" – art. 6, alin. 3. Între 1990 și 1998, „doctrina Antal" a consolidat un triptic format din: asumarea protecției diplomatice a minorităților naționale, crearea unui model central european de tratare a minorităților, principiul consultării minorităților.

Odată cu anul 1998 lucrurile s-au schimbat mult, deoarece programul politic al FIDESZ-MPP, alianța condusă de FIDESZ, punea în miezul politicii voința de a „promova interesul național, adică interesele tuturor maghiarilor din bazinul carpatic și din restul lumii" și vorbește pentru prima dată de „relațiile inter–ungurești" pentru acordarea de sprijin deplin populației maghiare din statele vecine. Ideea era că, în acest fel, Ungaria se poate folosi de integrarea europeană și regulile ei pentru a depăși trauma cauzată de Trianon, iar „patria mamă" să-și poată aduce acasă fii risipiți în alte țări.

Pe plan politic, etalonul european a vizat, în primul rând, legitimarea unei „politici naționale" percepută în țările vecine drept implicit iredentistă și văzută în Europa de Vest drept o sursă potențială de conflict. Liderii maghiari au prezentat minoritățile naționale ca fiind un vector al cooperării transfrontaliere și al stabilității regionale, preluând noțiunile de „regionalism", „subsidiaritate" sau „descentralizare", promovate de organizațiile europene. În anii următori, oficialii unguri au presat continuu la Bruxelles și Washington pentru a fi priviți ca gardieni ai drepturilor minorităților în Europa și pentru a impune criterii legate de acest fapt în evaluarea țărilor aflate în procesul de aderare. După aderarea la Consiliul Europei, în noiembrie 1990, Ungaria a încercat să semneze tratate bilaterale care conțin clauze pentru protecția minorităților naționale cu România și Slovacia și fiindcă acestea au refuzat a făcut tot posibilul ca să le blocheze aderarea. Aceste acțiuni au fost tot timpul acompaniate de încercarea de a impune pe agenda majorității organizațiilor europene norme juridice care să statueze vinovății ale statelor în nerespectarea drepturilor minorităților și să justifice cererile de autonomie. Chiar dacă aceste cereri excedau cadrul juridic al integrării și mulți politicieni occidentali le vedeau periculoase pentru propriile state,

după 1990 s-au adoptat două convenții specifice*, Carta Limbilor Regionale sau minoritare europene* (1992) și *Convenția-cadru pentru protecția minorităților naționale (1995).* Aceste texte nu au fost ratificate de majoritatea țărilor europene, dar au constituit un motiv important de propagandă și de activare a minorităților din România și Slovacia, mai ales în perioadele electorale.

Guvernele maghiare au reușit unele succese cum ar fi Declarația finală a Pactului de stabilitate, adoptată în 1995, care a statuat că *soluționarea litigiilor bilaterale să fie o condiție necesară pentru aderare*, invitând statele în cauză să „aprofundeze relațiile lor de bună vecinătate în toate aspectele lor, inclusiv în ceea ce privește drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale”[24]. Chiar dacă erau afirmate unele standarde, acestea nu erau clare, nici universal valabile, iar cerințele comunitare pentru protecția minorităților naționale variau de la o țară candidată la alta, în conformitate cu criterii politice sau legale (Hughes și Sasse, 2003[25]). Probabil că, din această cauză, tratatele comunitare au ignorat drepturile minorităților naționale, a căror respectare constituia o obligație impusă numai statelor candidate. Nici când s-a revizuit Tratatul privind Uniunea Europeană la Amsterdam, în 1997, și în 2001, la Nisa, *acquis*-ul comunitar nu a menționat drepturile minorităților naționale, cu toată presiunea Ungariei.

După aceste tatonări, Ungaria a construit cel mai important instrument pentru folosirea memoriei Trianonului în scopul legitimării politice, dar și reconstrucției identitare**: Legea Statutului**. Prezentat la Bruxelles ca un instrument neconflictual de protejare a identității maghiarilor de peste hotare, Legea Statutului a fost însoțită de un organism politic prin care a fost promovată – „Conferința inter-maghiară permanentă” – creată în 1992 și care, conform unui ministru de atunci, întruchipează națiunea maghiară cu 15 milioane de membri. Legea presupunea inclusiv emiterea unui document, cu valoare de pașaport, un fel de certificat de naționalitate maghiară. Viktor Orbán a

[24] Neumayer, *op. cit.*

[25] J. Hughes, G. Sasse, «Monitoring the Monitors: EU Enlargement Conditionality and Minority Protection in the CEECs», în *Ethnopolitics and Minority Issues in Europe*, 2003/1, /www.ecmi. de/publications/ detail/issue-12003-62/.

prezentat această lege, respinsă de țările vecine, ca fiind o mare contribuție pe care Ungaria o aduce la viitorul Europei, amintind că Europa nu este o uniune de state sau de regiuni, ci este o Europă a comunităților.

În această concepție, națiunea maghiară, deși separată de diferite frontiere de stat, ar fi unită într-o entitate supranațională unică dacă toate statele vecine ale Ungariei a adera la UE. În mod firesc, toate țările vecine Ungariei au observat și acuzat faptul că Legea Statutului este un atac implicit la prevederile Tratatului de la Trianon. Dar raportul Comisiei de la Veneția, deși a criticat unele aspecte cum ar fi extrateritorialitatea legii sau alte aspecte discriminatorii, mai degrabă a legitimat protecția minorităților în străinătate. Comisia de la Veneția nu a căutat să efectueze o mediere între țările aflate în litigiu, rămânând un document destul de general și consensual, pentru ca, mai târziu, parlamentarul olandez Erik Jürgens să îl catalogheze prea general și inaplicabil, chiar prea favorabil, cerând chiar abandonarea Legii Statutului. Jürgens a vorbit despre aspectele de „prozelitism pro-ungar" și intenția implicită de a aneantiza Tratatul de la Trianon.

După 2003, Ungaria a negociat cu România și Slovacia un text mult schimbat, care urma să devină caduc peste 3 ani, atunci când cele două țări deveneau membre cu drepturi depline în UE. Dar Legea Statutului își făcuse efectul: a retrezit „națiunea" maghiară de pretutindeni și a reușit să dea o justificare juridică și o legitimare politică unui iliberalism pe care Viktor Orbán a reușit să-l pună în practică perfect și fără a suferi prea mult în domeniul sancțiunilor internaționale. „Reunificarea virtuală" a națiunii maghiare era deja realizată și de aici o deteriorare a climatului interetnic din țările vecine, dar și un bazin important de votanți pentru Viktor Orbán.

Se poate observa aici că politica memoriei arată în Uniunea Europeană jocurile de interese momentane, iar lipsa unor instrumente de decizie și a unor cadre precise de legiferare a permis actorilor politici maghiari să influențeze agenda europeană și chiar să impună codificarea progresivă legată de o categorie inventată, special pentru Ungaria și țările vecine, categoria de „minoritate națională", neaplicată în alte țări și alte realități europene. Aceasta a permis Ungariei, conform opiniei politicienilor de la Budapesta, să scape de

acuzaţiile de iredentism sau de acuzele privind tendinţele de modificare a frontierelor. Chiar dacă nu a reuşit să refundamenteze conceptul de naţiune, Legea Statutului a fost urmată de multe iniţiative ale guvernelor maghiare ulterioare, toate reuşind să consolideze în mentalul colectiv, dar chiar şi pe agenda europeană, „nedreptatea de la Trianon". În fine, cum scrie Neumayer[26], studiul atent al cazului cu privire la Legea Statutului ne arată limitele europenizării problemelor de memorie: în ciuda rezolvării conflictului din 2001-2003 şi a consolidării standardelor legale pentru protecţia minorităţilor naţionale permise de Tratatul de la Lisabona, persistenţa regimurilor antagonice ale memoriei naţionale articulate cu concepţii adânc înrădăcinate ale naţiunii, poate sugera relansarea tensiunilor bilaterale între statele membre ale UE.

III. Percepţia Ungariei şi a maghiarilor în România

Într-o anchetă de opinie realizată de Institutul Român pentru Evaluare si Strategie – IRES, în 2013[27], relaţiile României cu Ungaria erau văzute drept bune de către 56% dintre persoanele intervievate, cărora li se adaugă 1% care consideră că sunt foarte bune. Aceste relaţii au fost văzute drept proaste sau foarte proaste de către 31%, respectiv 8% dintre persoanele intervievate. Femeile tind să evalueze aceste relaţii mai pozitiv decât bărbaţii, la fel persoanele sub 50 de ani, comparativ cu cele trecute de această vârstă. Când vine vorba despre relaţiile României cu alte ţări ale Uniunii Europene, acestea sunt văzute drept bune de către 83% dintre intervievaţi, în timp ce 6% le văd drept foarte bune; în acelaşi timp 9% le evaluează drept proaste, iar 1% drept foarte proaste. Nu apar diferenţe semnificative în percepţia participanţilor la studiu în funcţie de caracteristicile lor socio-demografice sau de mediul sau zona de rezidenţă.

---

26 L. Neumayer, «Chapter 13», în *History, Memory and Politics in Central and Eastern Europe*, 2013.

27 IRES, **Volumul eşantionului:** 1. 267 indivizi de 18 ani şi peste; **Tipul eşantionului:** multistratificat, probabilist, reprezentativ la nivel naţional; **Reprezentativitate:** eroare maximă tolerată de ± 2, 8%; **Perioada anchetei:** Martie 2013. Studiul poate fi accesat la http://www.ires. com. ro/articol/225/prieteni--i-du%C8%99mani. -perceptii-asupra-rela%C8%9Bi-ilor-interetnice-din-romania

Țara pe care românii o consideră în cea mai mare proporție drept prietenă a României este Spania (88%), aceasta fiind urmată de Republica Moldova (85%), Italia (84%), Austria (82%) și SUA (80%). Cele care sunt văzute drept mai puțin prietenoase la adresa României sunt Franța (pe care 13% o consideră mai degrabă dușman, deși 78% o văd drept mai degrabă prieten), Marea Britanie (11% dușman vs. 75% prieten), Rusia (27% dușman vs. 50% prieten) și Ungaria (41% dușman vs. 43% prieten). Cu cât sunt mai în vârstă sau mai puțin educați, cu atât respondenții tind să considere în măsură mai scăzută cum că Rusia ar fi mai degrabă dușman decât prieten al României; atunci când vine vorba despre relațiile cu Ungaria, în schimb, cu cât respondenții sunt mai tineri, cu atât le evaluează mai pozitiv, în timp ce distribuirea conform școlarității rămâne valabilă. Respondenții din Transilvania și Banat tind să evalueze relațiile cu Ungaria într-o lumină mai pozitivă decât cei din Sudul țării și cei din Moldova.

Imaginea relațiilor interetnice din România. Analizând relațiile din ultimii ani dintre români și maghiarii din România, 58% spun că acestea au fost bune, în timp ce 6% consideră că au fost foarte bune; cumulativ, 34% dintre intervievați ar spune că acestea au fost mai degrabă proaste sau foarte proaste. Cu cât sunt mai educați, cu atât respondenții dau un răspuns pozitiv în proporție mai ridicată la această întrebare. Respondenții din Transilvania și Banat evaluează relațiile dintre români și maghiarii din România drept foarte bune sau bune în cea mai ridicată măsură (72%), iar cei din Moldova în cea mai scăzută măsură (56%). Relațiile dintre români și etnicii germani care locuiesc în această țară sunt văzute drept bune sau foarte bune de către majoritatea intervievaților – 89%. Doar 6% dintre aceștia tind să le considere drept mai degrabă proaste sau foarte proaste.

Studiul IRES relevă o părere foarte bună a locuitorilor români despre maghiari, astfel, 73% dintre cei care au participat la sondajul de opinie declară că au o părere bună sau foarte bună despre acest grup etnic. O părere proastă despre maghiari se reflectă în proporție mai mare în categoria persoanelor cu studii elementare (27,8%), decât în rândul absolvenților de studii medii (16,3%) și superioare (8,1%).

Ardelenii (69,7%), în general, declară în mai mare măsură decât locuitorii din zona de sud (59,6%) și Moldova (60,6%) că au o părere

bună despre etnicii maghiari. O proporție semnificativă dintre participanții la studiu, 57%, declară că au vizitat Harghita sau Covasna din diferite motive: concediu (25%), vizite la prieteni și rude (12%), afaceri (7%) sau au fost doar în trecere (25%). În acest context, subiecții se declară interesați în foarte mare măsură de vizitarea celor două județe în scopuri turistice (82%). Din nou, tinerii manifestă o atitudine mai deschisă, 91% dintre cei între 18 și 35 de ani fiind interesați de a vizita Harghita sau Covasna, spre deosebire de alte categorii de vârstă, unde acest interes este mai puțin intens: 36-50 ani – 85, 4%, 51-65 ani – 81%, peste 65 de ani – 64, 6%. De asemenea, concomitent cu creșterea gradului de educație crește și interesul turistic pentru cele două județe cu populație majoritar maghiară. În același studiu empiric, relațiile dintre românii și maghiarii din România sunt privite drept mai bune decât înainte de 1989 de către 32% dintre respondenți, respectiv mai proaste de către 38% dintre participanții la studiu. Proporții mult mai mari dintre tinerii între 18 și 35 de ani consideră că relațiile dintre cele două etnii sunt mai bune în prezent, decât cele din rândul persoanelor peste 65 de ani – 26, 5%.

Vizitarea Ungariei și părerea despre țara vecină. Cei mai mulți dintre români, 51%, nu au vizitat niciodată Ungaria. Bărbații, în proporție mai mare decât femeile au vizitat țara vecină României de mai multe ori (25,3% vs. 11,9%). De asemenea, concomitent cu creșterea nivelului de educație crește și proporția celor care declară că au vizitat Ungaria în repetate rânduri (Fără școală-8 clase – 5,7%, Studii medii – 17, 7%, Studii superioare – 26,5%). Nu în mod surprinzător, cel mai probabil datorită apropierii fizice, locuitorii din Transilvania și Banat declară în măsură mai mare decât ceilalți locuitori ai țări că au fost de mai multe ori în Ungaria.

În general, opinia românilor despre Ungaria este mai degrabă pozitivă. Conform datelor, 28% dintre respondenți spun că au o părere foarte bună, iar 63% au o părere bună despre această țară. Educația intervine în modelarea opiniei despre țara vecină, respectiv 14,3% dintre respondenții cu un grad scăzut de educație declară că au o părere foarte bună, în timp ce proporții mult mai ridicate dintre persoanele cu studii medii (29,3%) sau superioare (27,2%) împărtășesc această opinie.

Legea statutului și dubla cetățenie. Majoritatea românilor, 52%, privesc obținerea dublei cetățenii de către maghiari pozitiv, totuși o proporție însemnată a participanților la studiu dezaprobă inițiativa guvernului Orbán (părere proastă+foarte proastă – 41%). Părerile pozitive despre posibilitatea maghiarilor din România de a obține dublă cetățenie se reflectă mai intens în rândul tinerilor (18-35 ani – 57, 6%), scăzând concomitent cu creșterea în vârstă a respondenților (36-50 ani – 42, 8%, 61-56 ani – 41, 2%, peste 65 de ani – 35, 4%).

Regiunea în care locuiesc persoanele care au participat la studiu pare, de asemenea, să influențeze opinia publică în ceea ce privește deținerea dublei cetățenii de către maghiarii din România. Astfel, proporții mai mari dintre respondenții din sud și Dobrogea (33%), respectiv Moldova (34, 3%) declară că au o părere proastă despre acest aspect decât transilvănenii și bănățenii (24, 4%). De asemenea, gestul unor președinți de consilii județene din Transilvania, deci funcționari ai statului roman, de a cere cetățenia maghiară este profund dezaprobat de către români – 70%. Mai mult, majoritatea respondenților, 56%, consideră că aceștia își vor schimba atitudinea față de România după obținerea cetățeniei ungare.

Distanța socială mică dintre românii și maghiarii din România. Per ansamblu, cifrele nu relevă atitudini ostile față de maghiari, majoritatea românilor fiind de acord să aibă colegi de muncă maghiari (85%), vecini maghiari (78%), prieteni maghiari (80%) și chiar membri ai familiei maghiari (71%). Românii sunt mai rezervați, însă, în ceea ce privește reprezentarea politică de către lideri maghiari (51% nu ar accepta să aibă reprezentanți politici maghiari).

Gradul de acceptare a unor colegi de muncă de etnie maghiară crește concomitent cu nivelul de educație astfel: fără școală – 8 clase – 69%, studii medii – 84, 9%, studii superioare – 96, 5%. De asemenea, tendința de acceptare a unor colegi de etnie maghiară se manifestă mai puternic în rândul orășenilor, dar și a locuitorilor din zona Transilvaniei. Femeile, în măsură mai mare decât bărbații și persoanele cu studii superioare, în măsură mai mare decât cele cu un grad mai scăzut de educație declară că ar accepta să aibă reprezentanți politici maghiari.

Acceptarea unor vecini maghiari se manifestă mai puternic în rândul persoanelor cu studii superioare (91,9%), al celor care locuiesc în orașe (84%) și a celor care locuiesc în zona Transilvaniei și a Banatului (89,6%).

Prietenia cu etnicii maghiari este în proporție mai mare acceptată de către respondenții cu studii superioare, locuitorii din mediul urban și locuitorii din Transilvania și Banat.

50% dintre participanții la studiu consideră că rolul UDMR în politica românească este unul negativ, și doar 39% că acesta este unul pozitiv. Tinerii cu vârste până în 35 de ani declară în proporție de 41, 6% că rolul UDMR este pozitiv, în timp ce proporții mult mai mici dintre persoanele mai în vârstă împărtășesc această opinie.

Arborarea steagului secuiesc. Arborarea steagului Ținutului Secuiesc, promovat de Ungaria ca semn simbolic al autonomiei a fost in multe situații subiect de scandal politic și mediatic. În momentul realizării cercetării, 8 din 10 participanți la studiu declarau că au auzit de diferitele scandaluri privind arborarea steagului secuiesc în diverse contexte.

Cei mai mulți dintre intervievați consideră că dreptatea este de partea celor care se opun folosirii acestui steag – 68%, în timp ce 17% le dau dreptate celor care susțin folosirea acestuia, iar 14% fie nu știu, fie nu doresc să răspundă la această întrebare.

77% dintre persoanele intervievate spun că au auzit de implicarea autorităților ungare în acest scandal, prin exprimarea sprijinului pentru folosirea steagului secuiesc, 79% dintre intervievați consideră că, deși au făcut-o, autoritățile maghiare nu ar trebui să se implice. O proporție ridicată a intervievaților este de părere că un astfel de gest din partea autorităților ungare poate să afecteze relațiile dintre români și maghiari – 57% cu siguranță da, iar 25% probabil da. Două treimi (74%) dintre persoanele care au participat la acest studiu consideră, în același timp, că un astfel de gest poate afecta relațiile dintre România și Ungaria.

IV. Iliberalismul lui Orbán și ecoul lui în Transilvania

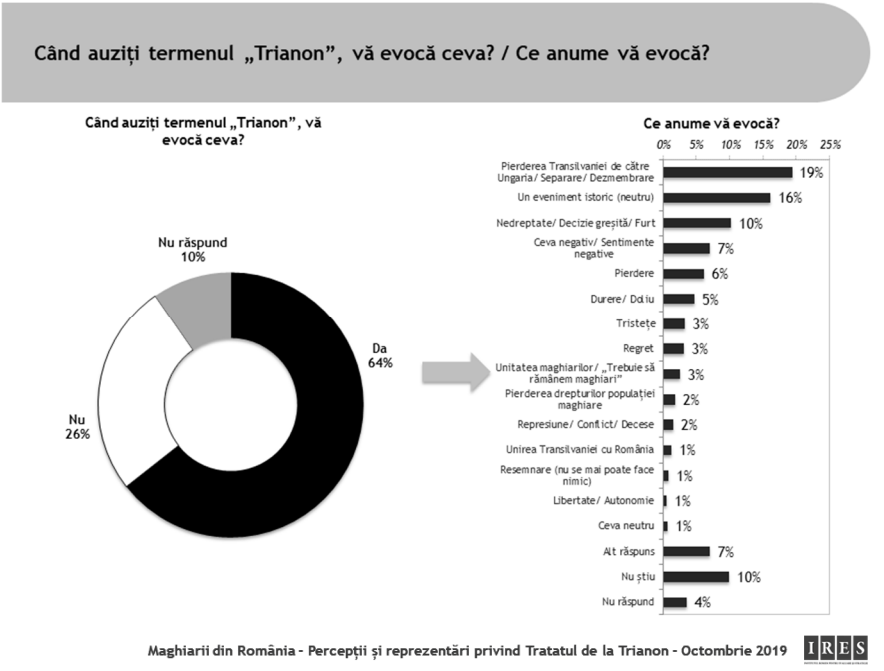
Am încercat să vedem într-un studiu empiric, de tip anchetă de opinie, dacă presiunea continuă realizată de Ungaria, mai ales în ultimii ani, asupra populației maghiare din Transilvania, cu tema *Trianon*, are efecte asupra opiniei publice maghiare din aceasta zonă a României. Am pornit de la faptul că apropierea Centenarului Trianonului a produs în presa de limba maghiară o mai mare frecvență a temelor, suscitând și în presa română reacții, mai ales că acestea se contabilizau și la tema Centenarului statului național român. Cercetarea a fost realizată cu sprijinul echipei de la IRES[28] care a intervievat 659 de subiecți de etnie maghiară rezidenți în județele Harghita și Covasna, acolo unde maghiarii sunt majoritari, regiune care este continuu „ținta" comunicărilor și acțiunilor administrației de la Budapesta. Operatorii de interviu au fost, de asemenea, vorbitori de limba maghiară, astfel că rezultatele credem că au câștigat mult în fidelitate. În plus, peste jumătate din eșantion, a fost constituit din maghiari cu dublă cetățenie, aproape de proporția din populația reală unde din 1. 227. 623 de maghiari, 515. 00 erau, în 2016, maghiari cu dubla cetățenie.

Lucrarea noastră nu caută să compare atitudinea maghiarilor față de Trianon cu cea manifestată față de alte teme ale climatului interetnic, căci unele studii realizate în ultimele decenii de autorul acestui articol sau de alți sociologi sunt relevante, ci am vrut să testam aderența sau inaderența la anumite „teze" importante ale „Problemei Trianonului", cum sunt cunoașterea temei, atitudinea față de viitorul apartenenței Transilvaniei la România sau la Ungaria, discutarea imaginarului colectiv legat de Trianon, intensitatea și modalitățile de resimțire a „dramei", care au fost instanțele socializante la aceasta temă. În fond, am vrut să examinăm modalitatea specifică în care tema „dramei" Trianonului acționează în cadrul memoriei colective a maghiarilor trăitori în Transilvania.

---

[28] IRES, **Maghiarii din România. Percepții și reprezentări privind Tratatul de la Trianon, octombrie 2019; Volumul eșantionului: 659 subiecți 18+, de etnie maghiară, rezidenți în județele Harghita și Covasna; Tipul eșantionului: Aleatoriu, probabilist; Reprezentativitate: Eroare maximă tolerată ± 3, 8%; Metoda: CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing)**

Trianonul și imaginarul colectiv maghiar

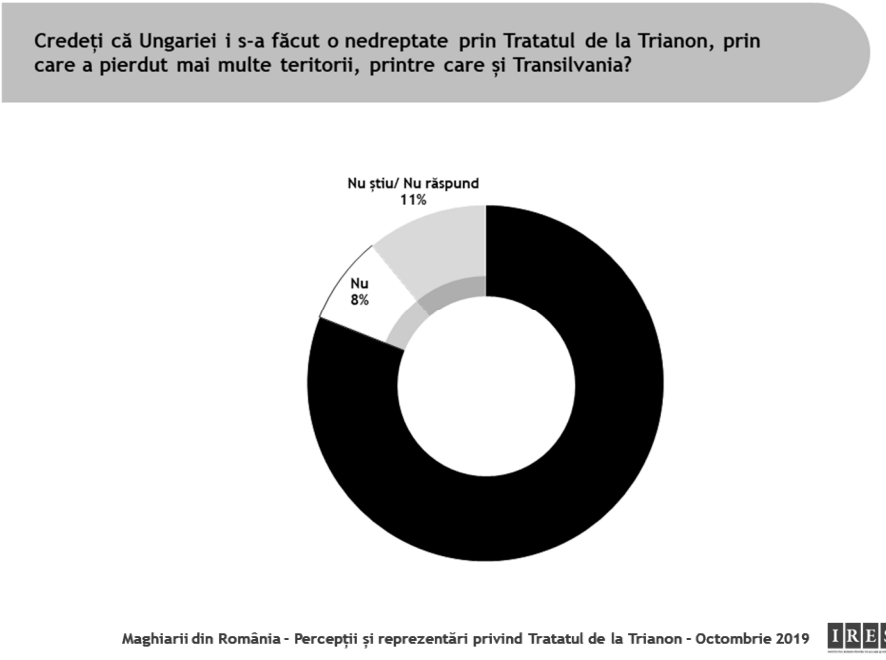
64% dintre maghiarii din eșantion care au auzit termenul „Trianon” au declarat că acesta le evocă ceva, bărbații într-o proporție mai mare decât femeile, orășenii mai mult decât cei din rural şi cei bătrâni mai mult decât cei tineri.

Tabel 1. Trianonul – imaginar colectiv

		Sex		Vârsta				Școlaritate			Mediu de rezidență	
		M	F	18-35	36-50	51-65	65+	Scăzută	Medie	Superioară	Urban	Rural
Când auziți termenul „Trianon”, vă evocă ceva?	Da	68%	60%	64%	59%	65%	72%	53%	68%	84%	71%	59%
	Nu	21%	31%	32%	24%	24%	22%	34%	23%	12%	26%	26%
	Nu răspund	11%	8%	4%	18%	11%	6%	13%	9%	4%	4%	14%

În privința conținutului de imagini evocate, cele mai multe corespund identității traumatizante transmise prin propaganda oficială a guvernului Orbán: pierderea Transilvaniei de către Ungaria, separare, dezmembrarea Ungariei mari, pierdere, doliu, tristețe, regret, resemnare, pierderea drepturilor populației maghiare. Este etichetat ca eveniment istoric, deci capătă o definire neutrală, doar de 16% din eșantion.

De altfel, la întrebarea „*Credeți că Ungariei i s-a făcut o nedreptate prin Tratatul de la Trianon, prin care a pierdut mai multe teritorii, printre care și Transilvania?",* eșantionul răspunde afirmativ într-o proporție de 81%, doar 8% răspunzând negativ.

Analizând sursele de informare privind pierderea Transilvaniei de către Ungaria observăm că familia și școala sunt cele mai importante: 65% au auzit din familie, 54% de la școală, 45% din viața cotidiană, 41% din mass-media.

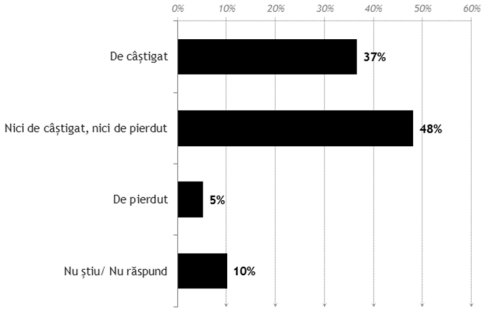
Tabel 2. Sursele privind pierderea Transilvaniei de către Ungaria

De unde ați auzit despre pierderea Transilvaniei de către Ungaria?		Sex		Vârsta				Școlaritate			Mediu de rezidență	
		M	F	18-35	36-50	51-65	65+	Scăzută	Medie	Superioară	Urban	Rural
La școală	**Nu**	44%	48%	20%	52%	46%	78%	51%	44%	41%	47%	45%
	Da	**56%**	**52%**	**80%**	**48%**	**54%**	**22%**	**49%**	**56%**	**59%**	**53%**	**55%**
În viața de zi cu zi	**Nu**	56%	55%	55%	54%	50%	65%	69%	47%	51%	53%	57%
	Da	**44%**	**45%**	**45%**	**46%**	**50%**	**35%**	**31%**	**53%**	**49%**	**47%**	**43%**
În familie	**Nu**	48%	39%	53%	42%	36%	42%	50%	42%	30%	42%	45%
	Da	**52%**	**61%**	**47%**	**58%**	**64%**	**58%**	**50%**	**58%**	**70%**	**58%**	**55%**
În mass-media	**Nu**	59%	58%	62%	53%	59%	60%	61%	58%	56%	60%	58%
	Da	**41%**	**42%**	**38%**	**47%**	**41%**	**40%**	**39%**	**42%**	**44%**	**40%**	**42%**
Din cărți	**Nu**	95%	93%	96%	95%	98%	83%	91%	95%	96%	95%	93%
	Da	**5%**	**7%**	**4%**	**5%**	**2%**	**17%**	**9%**	**5%**	**4%**	**5%**	**7%**

Speranța privind posibilitatea recâștigării Transilvaniei, prezentă atât în discursurile extremiste ale unor politicieni unguri, din România sau din Ungaria, a fost testată prin întrebarea „*Credeți că în viitor ar fi posibil ca Ungaria să recâștige Transilvania?*". Doar o treime (32%) dintre maghiarii din Harghita și Covasna se declară optimiști cu privire la această posibilitate, 55% nu mai cred că acest lucru ar fi posibil, iar 14% nu știu sau nu răspund**. Speranța este mai prezentă în rândul celor aflați între 18 și 35 de ani (53%), din mediul urban.**

Testând situația ipotetică a revenirii Transilvaniei la Ungaria, cea mai mare parte a eșantionului (48%) declară că nu ar avea nici de câștigat, nici de pierdut, dar există și o parte importantă a eșantionului (37%) care consideră că ar avea de câștigat, iar 5% cred că ar avea doar de pierdut.

Credeți că, dacă Ungaria ar recâștiga Transilvania, dumneavoastră ați avea...?

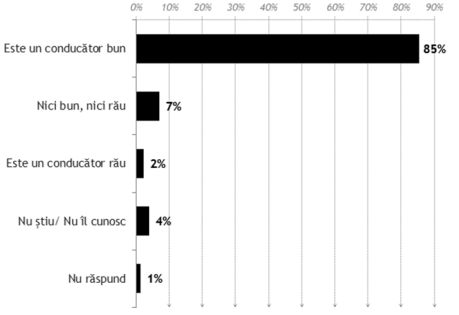

Maghiarii din România - Percepții și reprezentări privind Tratatul de la Trianon - Octombrie 2019 IRES

Ungaria nu este văzută ca un pământ al făgăduinței pentru majoritatea maghiarilor din Transilvania, doar vreo 20% ar avea tentația să plece în țara vecină dacă ar avea o ocazie bună pentru a face asta.

Ultima temă a studiului a vizat evaluarea lui Orbán în postura lui de conducător, bun sau rău, unde doar două procente din populația maghiară din eșantion dezaprobă activitatea de lider al acestuia.

Credeți că Viktor Orban este un conducător bun sau rău?

Maghiarii din România - Percepții și reprezentări privind Tratatul de la Trianon - Octombrie 2019 IRES

Am analizat și comportamentul diferențiat al maghiarilor cu cetățenie română și al celor cu cetățenie dublă, română și maghiară, cei care au beneficiat de Legea Statutului. În ceea ce privește imaginarul colectiv legat de Trianon, populația cu dublă cetățenie este mult mai racordată la aceasta temă, termenul duce la evocări mult mai bogate și într-o proporție mai mare față de populația maghiară care are doar cetățenia română. Imaginarul de conflict este mai mult prezent în rândul maghiarilor cu dublă cetățenie, iar evocarea spontană a unor imagini neutre mai prezentă la populația care are doar cetățenia română. Și la alți indicatori cum ar fi speranța că Transilvania va reveni Ungariei, cei cu cetățenie dublă sunt mult mai ideologizați și mai activi, cred într-o mai mare măsură în imperativele revizioniste, mai mult sau mai puțin ascunse, ale guvernelor de la Budapesta.

Concluzii

Cercetarea de mai sus a arătat în mod clar că Legea Statutului și propaganda guvernelor de la Budapesta au reușit să creeze, cel puțin în județele Harghita și Covasna, comunități care rezonează la proiectele Budapestei. Dacă unii cercetători maghiari vorbesc despre o influență mai slabă asupra tinerilor studenți sau elevi din Ungaria, *politica lui „Nem! Nem! Soha!"* influențează masiv, prin propagarea traumei de la Trianon și chiar printr-un revizionism destul de manifest, comunitățile maghiarilor de dincolo de granițe. Iliberalismul lui Viktor Orbán influențează, de asemenea, relațiile diplomatice, dar și pe cele imagologice cu țările vecine, Ungaria fiind pe locul întâi în percepția publică a românilor pe lista „*dușmanilor*". Iliberalismul este asumat deschis de Viktor Orbán care spunea că FIDESZ vizează construcția unui stat iliberal, un stat neliberal care nu respinge principiile fundamentale ale liberalismului, cum ar fi libertatea, dar nu face din această ideologie element central al organizării de stat, ci include o abordare națională diferită, specială.

În Transilvania, guvernul Viktor Orbán cheltuie sume importante de bani pentru a susține paralelismul etnic. Presă susținută din fonduri dedicate ale Guvernului de la Budapesta, școli sau grădinițe, stadioane și săli de sport sunt construite pentru ca maghiarii din Transilvania să poată trăi „ca în Ungaria, nu ca în România" – după cum declara un oficial maghiar. Promițând „reunificarea virtuală" a națiunii, Ungaria a cheltuit în Transilvania peste 145 de milioane de euro în 2017 și o sumă similară în 2018, iar, în 2019, Ungaria a lansat fundația Pro Economica, prin care a promis să verse 312 milioane de euro sub formă de mici fonduri destinate dezvoltării agriculturii[29]. Niciodată însă nu știm destinația acestor sume și nici factura totală, deoarece guvernul Orbán nu face publice aceste date, nici chiar la cererea presei.

Rezultatul este unul care accentuează distanța socială mare și duce la un adevărat paralelism etnic, necesar guvernului Orbán inclusiv pentru o jumătate de milion de voturi de la cei cu dublă cetățenie.

Într-un studiu longitudinal în care, pe baza unor analize secundare, s-au delimitat câteva „tipuri ideale" ale manifestărilor identitare în spațiul transilvan, sociologul clujean Marius Lazăr realiza un „portret" al maghiarilor din secuime, în care notează că în cazul populației de aici este vorba despre subiecți a căror autoidentificare se face în termeni etnici, prin mențiuni precum „maghiar" și „maghiar ardelean". Familiile maghiare sunt cvasi-integral omogame, cu soțul sau soția de aceeași naționalitate. Interacțiunile predilecte sunt intra-maghiare, la toate nivelurile, inclusiv familiale sau vizând încrederea și relațiile de prietenie – românii sau alte etnii fiind contactați mai mult vizual („îi cunosc din vedere"). Închiderea se asociază cu o slabă mobilitate teritorială, s*ubiecții interacționează predilect cu alți maghiari și vorbesc întotdeauna în limba maghiară între prieteni și niciodată în limba română, chiar dacă parcursul școlar l-au realizat, în mod egal, în românește și maghiară.* Sociologul clujean mai remarca tendința de autocompătimire identitară exprimată de acordul

[29] https://balkaninsight. com/author/akos-keller-alant/?lang=ro

moderat cu enunțul: „*Faptul că m-am născut maghiar îmi face viața mai grea*" se combină cu mândria de a fi maghiar și cu dezaprobarea totală a celor de altă etnie (români sau romi) – care în nici un caz nu „ar face lumea mai bună". În fine, această formă de scepticism etnic, mai curând, se combină cu distanțarea fermă de statutul dat de cetățenia română, care este mai degrabă stigmatizant și cu retragerea sprijinului moral necondiționat acordat unui astfel de stat.[30]

Cazul recent din localitatea Ditrău (județul Harghita), unde comunitatea locală – aproape în totalitate de etnie maghiară – s-a revoltat față de angajarea la brutăria din localitate a doi muncitori din Sri Lanka și și-a manifestat îngrijorarea că acest fapt poate reprezenta un precedent periculos pentru prezervarea siguranței și tradițiilor locale, aduce o dovadă în plus că minoritățile maghiare din alte teritorii sunt o cutie de rezonanță mult mai bună decât societatea maghiară dintre granițele Ungariei pentru politicile separatiste și de stimulare a paralelismului etnic, promovate de Budapesta, sub regimul iliberal al lui Viktor Orbán. Maghiarii din zona Ținutului Secuiesc sunt ținuți în captivitatea coliviei etnice, iar blocarea integrării ca cetățeni ai statului român este un scop atins al regimului Orbán.

[30] M. Lazăr, *Semantică socială și etnicitate. O tipologie a modurilor identitare discursive în România*; Studii de atelier. Cercetarea minorităților naționale din România, Nr. 26, Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009.

Trianon, Trianon!

Vasile Pușcaș

Primul Război Mondial a fost un eveniment istoric care a întrecut orice imaginație a tuturor beligeranților și a întregii lumi. Pornit din calcule imperialiste clare și jocuri de putere care sperau la instaurarea unui nou echilibru al puterii în Sistemul Internațional, conflictul declanșat în 1914 a pus capăt iluziei că rezultatele științifice și tehnologice vor fi puse doar în slujba progresului omenirii, că statele și liderii lor vor gestiona interacțiuni destinate doar relațiilor pașnice. Războiul amintit a șocat taberele aflate în conflict, dar și populația civilă de la orașe și sate datorită distrugerilor enorme de vieți omenești, resurse materiale și tulburarea raporturilor sociale la nivel global.

Armistițiul de la sfârșitul anului 1918 și Conferința de pace de la Paris (1919-1920) nu au marcat terminarea războiului în toate focarele sale de desfășurare. A fost doar încheierea ostilităților pe Frontul de Vest, pe când pe Frontul de Est au reizbucnit lupte între diferite state ori grupări socio-politice. Astfel încât chiar de la semnarea Tratatului de la Versailles (28 iunie 1919) s-a afirmat deschis că tratatele de pace postbelice nu vor opri războiul, acesta continuând cu alte mijloace.[1] Altfel spus, pacea urma a fi legată de război, iar nu departajată de acesta prin crearea unor altfel de raporturi sociale. Această percepție era consecința faptului că Primul Război Mondial a durat mai bine de patru ani, a implicat actori statali de pe toate continentele și tot timpul liderii politici afirmau, mai degrabă ca manipulare de opinie decât dorință sinceră, că pacea era aproape, că mai era nevoie de următorul efort al sol-

[1] Niall Ferguson, *The War of the World*, Penguin Group, London, 2006, p. 141.

daților și populației civile. Până la urmă, pe parcursul anilor grei de război, iluzia păcii a fost mereu prezentă la soldații simpli, la aparținătorii lor și la populația civilă care era și ea antrenată în organizarea și ducerea războiului.

Pacea a fost și o dimensiune strategică a unor combatanți (Germania, Austro-Ungaria) ori actori nebeligeranți (SUA). Ca exemplificare a acestei conduite amintim acțiunea nereușită a Germaniei, din 1917, când Comandamentul militar și liderii politici de la Berlin au încercat să rupă alianța franco-engleză și să amâne o asociere a SUA cu Antanta printr-o ofertă separată de pace spre Londra.[2] Ori, acțiunea aceleiași puteri, tot în 1917, de data aceasta reușită, de a crea un haos intern teribil în Rusia, prin „bacilul" bolșevicilor lui Lenin (conform lui Churchill), obligând Rusia să ceară pacea și zguduind Frontul Estic, inclusiv prin căderea României, în felul acesta degajând resurse însemnate ale Puterilor Centrale pentru o contraofensivă pe Frontul Vestic. Ceea ce subliniem este că astfel de căutări ale soluțiilor de pace erau doar de natură strategică militară, urmărind doar continuarea războiului și mai ales impunerea unor condiții de pace ale învingătorului. De aceea, la răspunsul Marii Britanii, transmis pe canalul nunțiului papal Pacelli (1917), care nu putea renunța la statutul de Mare Putere și mai ales la acela de stăpână a mărilor și oceanelor, Germania a replicat cu emfază că e hotărâtă să continue „o luptă decisivă între două concepții despre lume, cea germană și anglo-saxonă", pe când politicienii din Berlin susțineau apăsat că „viitorul german nu se poate baza pe tratate, ci pe putere și forță"[3]. „Pace de învingători" au realizat Germania și Austro-Ungaria în Est, prin Tratatele cu Rusia și România, după căderea Frontului de Est. Aici, cele două Puteri au venit cu un program anexionist teritorial și economic, Germaniei revenindu-i zona baltică și cea a „Poloniei rusești", iar Austro-Ungaria lua teritorii ale României și Serbiei, dar și debușeuri la Marea Baltică și Marea Neagră, grâu și minereuri de fier din Ucraina, bumbac, grâu și petrol

[2] Pierre Miquel, *1918. De la grande peur à la victoire*, Ed. Tallandier, Paris, 2018, pp. 24-30.
[3] *Ibidem*, p. 30

din Caucaz și România etc.[4] Așadar, se înfățișa astfel o „pace de învingători" a Germaniei și Austro-Ungariei, în 1917-1918, adică o „pace" care avea drept scop continuarea războiului. Concepție care s-a prelungit în unele capitale ale statelor aparținătoarei fostei alianțe a Puterilor Centrale și după semnarea Tratatelor de pace (1919-1920), în întreaga perioadă interbelică.

Dezagregarea Imperiului Austro-Ungar, în 1918, a făcut ca Marile Puteri care s-au așezat în fruntea Conferinței de pace organizată după Primul Război Mondial să-și concentreze atenția asupra Germaniei. De aceea, negocierile inter-aliate din prima parte a anului 1919 au avut în vedere elaborarea Tratatului cu Germania, toate celelalte state care făcuseră parte din gruparea Puterilor Centrale fiind considerate de importanță secundară și, oarecum, derivată din aranjamentele privitoare la chestiunea germană. Subiectul reconfigurării statal-teritoriale postbelice în Europa Central-Sud-Estică a preocupat făuritorii păcii și din perspectiva principiului autodeterminării naționale, dar a trebuit să țină cont și de acțiunea bolșevicilor care-și propuseseră să se extindă dinspre Est spre Vestul Europei.[5] Este de remarcat faptul că la sfârșitul războiului, liderii din Berlin, Viena și Budapesta și-au mărturisit frecvent aderiunea la doctrina lui Wilson, devenind chiar mai „wilsonieni" decât lideri ai Antantei. Scopul lor a fost să obțină condiții de pace de la SUA, fiind conștienți că Puterile europene îi vor tratat ca învinși și responsabili de război. Totodată, Germania și Austro-Ungaria au încercat să creeze disensiuni în rândul Antantei, știind că prevederile Tratatului vor putea fi aplicate doar dacă va exista o presiune coordonată a Franței, Angliei și SUA De altminteri, Clemenceau spunea, chiar în ziua încheierii Armistițiului, că Antanta a învins în război, dar îi va fi foarte greu să iasă învingătoare și din aranjamentele păcii.

Teama a fost un sentiment general la Conferința de pace de la Versailles, prelungind, astfel, consecințele psihologice ale Marelui

[4] *Ibidem*, p. 38
[5] J. M. Roberts (ed. by), *Europe in the 20th Century, 1914-25*, Vol. 2, Macdonald&Co, London, 1971, p. 235.

Război. În primul rând, Franța s-a aflat sub imperiul unei frici „istorice" față de o eventuală revanșă germană, ceea ce i-a determinat într-o mare măsură atitudinea în timpul negocierilor Tratatului cu Germania. La rândul ei, Germania, deși a fost singurul imperiu, dintre cele patru zguduite de război, care a supraviețuit, a fost dominată de orgoliul că a rămas cu potențialul economic aproape intact, dar cu spaima că va fi tratată drept principala responsabilă de declanșarea războiului și pagubele create de acesta europenilor. În fapt, condițiile Tratatelor de pace (1919-1920) au fost rezultatul compromisului la care au putut ajunge „Cei Patru/Cinci" care și-au asumat reașezările de putere europene și ale Sistemului Internațional postbelic. Majoritatea liderilor germani au declarat, încă înainte de semnarea Tratatului de la Versailles, că Germania nu se va conforma prevederilor acestuia și că intenția ei era de a obține revizuirea lui. Ceea ce a fost evident chiar de la mijlocul anului 1919. Austria, redusă teritorial și recunoscând vinovăția pentru declanșarea războiului, cu o economie distrusă, s-a conformat pretențiilor Conferinței de pace și a semnat imediat Tratatul de la Saint-Germain (10 septembrie 1919). Intenția unirii austriecilor cu Germania nu a fost acceptată, chiar dacă s-a invocat aplicarea principiului autodeterminării, din motive strategice, Parisul neacceptând sub nicio formă o creștere a Germaniei ca o consecință a războiului.[6] Și Budapesta a încercat să-și salveze patrimoniul și elita sa politică, deși Imperiul austro-ungar s-a destrămat încă înainte de încheierea războiului. Profitând de acest context, contele Károly și purtătorii săi de crizanteme au încercat să răstoarne asupra Vienei întreaga vinovăție de război și, urmând tacticile Berlinului, a căutat să încheie aranjamente separate cu francezii sau anglo-saxonii. Complicând și mai mult situația din Europa Centrală, ungurii au prelungit cât au putut mai mult momentul semnării Tratatului de pace, sperând că Germania sau/și Rusia Sovietică vor reacționa și vor bulversa lucrările Conferinței de pace.[7]

[6] Walter Greinert (Ed. by), *Austria Between Wars-Dream and Reality*, Smithsonian Institution, Washington, D. C., 1987, p. 6.
[7] Jean-Yves Le Naour, *1919-1921. Sortir de la guerre*, Ed. Perrin, Paris, 2010, pp. 315-319.

Preşedintele american Woodrow Wilson a venit pe continentul european (1919) cu gândul de a contribui la eliminarea haosului şi conflictelor din Sistemul Internaţional.[8] Majoritatea europenilor s-au declarat susţinători ai wilsonismului, dar prea puţini au preluat sensul anunţat de preşedintele SUA, căutând să-l adapteze mentalităţii politice a capitalelor europene şi mai ales interesului pe care liderii politici îl considerau a fi al statului individualizat. Vorba lui Gustave Le Bon: „De la mentalitatea unui popor derivă conduita sa şi, în consecinţă, istoria sa".[9] Pe când preşedintele Wilson a vrut să transmită europenilor şi lumii un mesaj optimist despre viitorul relaţiilor internaţionale, starea de spirit de pe continent era, la sfârşitul Primului Război Mondial, mai degrabă traumatică, aşa cum estimase şi G. Le Bon. Fiind o îmbinare între nou şi vechi, din punctul de vedere al practicilor diplomatice şi politicilor internaţionale, Tratatele de pace postbelice au inclus elemente de reconfigurare a echilibrului de putere, precum şi pentru dezvoltarea raporturilor de cooperare între statele învingătoare şi statele învinse, pentru construcţia unor noi tipuri de interacţiuni politico-statale, deodată cu cele economice, financiare, comerciale etc. Ceea ce ar fi pretins o altfel de atitudine din partea liderilor politici care s-au aflat la cârma statelor europene în perioada care a urmat Conferinţei de pace.

Istoria relaţiilor europene şi a relaţiilor internaţionale de după Primul Război Mondial ne prezintă însă conduite guvernamentale, partidiste şi chiar individuale care au urmărit chiar de la sfârşitul conflagraţiei să prelungească starea conflictuală, să adâncească sentimentele traumatice ale cetăţenilor ori grupurilor politice, să creeze mişcări politice radicale, naţionaliste, xenofobe, rasiste etc. Un astfel de comportament a derulat, ca manifestare a spiritului revanşard, şi elita politică a Ungariei. Într-o foarte recentă şi amplă reconstituire istoriografică a primilor ani postbelici, Jean-Yves Le Naour constata că Budapesta a introdus sentimentul de umilinţă pe care l-ar fi simţit

[8] Daniel Yergin, *La paix saccagée*, Éditions Complexe, Paris, 1990, p. 12.
[9] Gustave Le Bon, *Enseignements psychologiques de la guerre européenne*, Ed. Flammarion, Paris, 1916, p. 2.

la semnarea Tratatului de la Trianon (4 iunie 1920) în memoria pe termen lung a populației maghiare, ca dovadă a respingerii prevederilor lui teritoriale. Această abordare ar continua și astăzi, arată istoricul francez, când premierul „conservator populist" Viktor Orbán, „a flatat naționalismul" prin decizia (2012) de a transforma ziua de 4 iunie într-o așa-numită „zi a unității naționale"[10]. Ceea ce ar vrea să fie un mesaj al naționaliștilor de la Budapesta că nu înțeleg procesele istorice derulate la finalul Primului Război Mondial și nici cele din ultimul veac.

Niall Ferguson se alătură majorității interpretărilor istoriografice contemporane care susține că vechile imperii de pe continentul european au fost ele însele „arhitecții" propriilor distrugeri[11], în contextul Primului Război Mondial. Iar în privința Austro-Ungariei, cercetările mai noi repetă o concluzie mai veche, anume că, după, 1867, Viena a fost „prizoniera" Budapestei, îndeosebi în privința orientărilor de politică externă.[12] Desigur, trebuie adăugat imediat că mișcările naționale din aceste imperii multinaționale au indicat calea care urma să o străbată aceste zone prin opțiunile pentru constituirea statelor naționale. Iar Austro-Ungaria a fost una dintre puterile epocii care, aflată în siajul Germaniei, și-a dorit războiul, așa cum spunea ambasadorul Franței la Viena, pentru a dovedi europenilor că e în stare să susțină un efort de Mare Putere. István Tisza, premierul de la Budapesta, a sesizat slăbiciunile Imperiului și nu a fost îngrijorat atât de soarta Vienei cât de riscurile ca tendințele naționale din Europa Centrală să nu afecteze Ungaria. De aceea, abilul politician ungur a avut, în iunie 1914, o atitudine moderată față de apetitul pentru război al Vienei și Berlinului, fiind îngrijorat de o posibilă acțiune românească în Transilvania. Până la urmă a subscris deciziei de începere a războiului, tocmai gândind la proiectul întăririi puterii ungare în Imperiu, iar opinia publică a epocii l-a asociat cu cei mai responsabili decidenți pentru declanșarea războiului.[13] În

[10] Jean-Yves Le Naour, *op. cit*. p. 313.
[11] Niall Ferguson, *op. cit.,* p. 184.
[12] Antoine Marès, Alain Soubigou, *L'Europe Centrale dans l'Europe de XXe siècle*, Ed. Ellipses, Paris, 2017, p. 36.
[13] *Ibidem*, p. 48.

rândul românilor, István Tisza era văzut ca omul forte al Imperiului, pe când Tache Ionescu a văzut în persoana demnitarului din Budapesta acel ferment care a dus Europa la un carnagiu nemaiîntâlnit numai „pentru ca ungarismul să triumfe".[14] Această percepție a contribuției și responsabilității lui István Tisza, a elitei politice din Budapesta pentru declanșarea Primului Război Mondial era destul de răspândită și în Occident. Într-un voluminos tratat postbelic de politică externă, autorul remarca dorința lui Tisza ca Austro-Ungaria să atace Serbia pentru a se rezolva în favoarea Imperiului chestiunea frontierelor din sud-estul Europei. Fervoarea liderului de la Budapesta a fost remarcată chiar de împăratul Francisc al II-lea care aprecia asocierea lui Tisza la „aprinderea incendiului în Balcani".[15] Iar Contele Czernin, reprezentantul Vienei la București în momentul izbucnirii conflictului și viitor ministru de externe al Austro-Ungariei, spunea oficialilor români cum vedea el rezultatul războiului: „Dacă vom fi victorioși, vom asupri România. Dacă vom fi învinși, Austro-Ungaria va înceta să mai existe".[16] Așadar, simularea inocenței elitei politice ungare, la sfârșitul războiului, a fost mai degrabă o acțiune de auto-salvare în fața avalanșei de schimbări economice, sociale și politice care erau întrevăzute și la Budapesta. Cu atât a fost considerată mai penibilă prestația contelui Apponyi la Conferința de pace, în prima jumătate a anului 1920, când a încercat să dovedească liderilor lumii că el reprezenta o națiune civilizată, pe când națiunile din fostul Imperiu austro-ungar care și-au revendicat autodeterminarea ar fi inferioare și nedemne de proiecția care o propunea Vestul.

Printre aceste importante transformări care se anunțau în Europa Centrală, la sfârșitul războiului, era și avansul democrației, care exprima calea viitorului, fiind repudiată teocrația, care reprezenta trecutul.[17] Națiunile oprimate din Imperiul Habsburgic și Imperiul

---

[14] Take Ionescu, *Some Personal Impressions*, Frederick A. Stokes Company Publishers, New York, 1920, p. 122.
[15] Emile Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère. Tom IV-La politique mondiale (1878-1919). Empires et nation*s, Troisième Edition, Librairie Classique Eugen Belin, Paris, 1932, p. 617.
[16] Take Ionescu, *op. cit*. p. 100.
[17] Antoine Marès, Alain Soubigou, *op. cit*., p. 59.

Țarist au optat pentru constituirea propriilor state naționale ori încorporarea în state naționale deja existente. Așa au apărut state noi, precum Cehoslovacia, Ungaria, Austria etc. sau au fost incluse populații și teritorii cu caracteristici etnice și istorice similare în state precum România. Mai ales constituirea noilor state naționale a solicitat un efort deosebit politic și organizatoric. Până și Austria, care-și regăsea cu greu o identitate națională în constituența austriacă, a reușit să-și viabilizeze alcătuirea statală deși în primii ani postbelici exista un scepticism sporit. Ungaria a fost recunoscută de împăratul Carol ca stat independent, la sfârșitul anului 1918, ceea ce era o dovadă în plus că statul ungar nu a existat la acea dată. Însă liderii politici de la Budapesta au refuzat să privească spre viitor, să construiască un stat național bazat pe concepția democrației, preferând o reîntoarcere la un trecut mitologizat (inclusiv intrarea lui Horthy în orașele ungurești, în 1919, a fost asemuită cu cucerirea lui Árpád). În felul acesta, elita politică și intelectuală ungară a prelungit criza identitară națională și a refuzat o proiecție a viitorului care să dea substanță democratică noului stat ungar.[18] Unui astfel de scop a fost instrumentată întreaga activitate politică internă și externă a Budapestei încă înainte de a se sfârși conflagrația și a continuat cu intensitate crescută în timpul Conferinței de pace și după aceea. Evident că imaginea de „cuceritori" pe care o întreținea propaganda ungară postbelică nu avea conținut decât mitologic atâta timp cât Ungaria era tratată ca stat învins de către Conferința de pace. De aceea, naționalismul și revizionismul au fost cuvinte de ordine în cercurile nobiliare și militare ungare încă înainte ca delegația ungară să meargă la Paris.[19] Chiar și aventura bolșevică din 1919 a fost mai degrabă o tentativă de șantaj al Occidentului cu amenințarea Rusiei Sovietice, deși anarhia din teritoriul ungar a făcut ca acel joc să întrețină și mai prelungit starea conflictualității din zonă și să ofere elitei politice ungare încă un argument pentru susținerea pericolului statelor din vecinătate. Un observator atent al regiunii, R.V. Burks, nota chiar că o

[18] Catherine Horel, *Amiralul Horthy-Regentul Ungariei*, Ed. Humanitas, 2019, p. 106.
[19] *Ibidem*, p. 120.

astfel de tactică a fost adoptată de elita ungară și la sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, interesul pentru iredentismul ungar fiind primordial, o alianță a naționalismului ungar până și cu comunismul fiind o posibilitate de durată[20]. Așa cum s-a dovedit o opțiune de alianță și cu nazismul și fascismul. Iar astăzi cu iliberalismul pe care, nu întâmplător, Viktor Orbán nu l-a anunțat din Budapesta, ci dintr-o localitate situată în Transilvania.

Opțiunea elitei politice ungare postbelice pentru instalarea lui Miklós Horthy la cârma Ungariei a fost un mesaj clar pentru restaurație. Atât politică, dar și socială, pentru ambele fiind titulară aristocrația ultra conservatoare care și-a propovăduit propriile interese cu crucea, făcând mare caz de o doctrină creștină, cu drapelul tricolor, simbolizând naționalismul agresiv, și coroana Sf. Ștefan, ca metaforă a mitizării istoriei naționale. Acestora s-a adăugat trauma Tratatului de la Trianon care a inoculat sentimentul victimizării și transmutării responsabilității eșecurilor politice interne spre străini. Iar operațiunea guvernului Viktor Orbán, după 2012, de a repune pe tapet vinovăția Tratatului de la Trianon a fost însoțită de reabilitarea deschisă a personalității și faptelor lui Horthy și camarilei sale, de propagarea aceleiași doctrine politice care a fost supralicitată în toată perioada interbelică. Aceasta fiind astăzi stindardul unor formațiuni extremiste din Ungaria, cu efuziuni vizibile și în cercurile politice guvernamentale.

O specificitate a Conferinței de pace din 1919-1920 a fost implicarea în procesul de negociere și în cel decizional a expertizei așa cum nu se mai întâmplase până atunci. O explicație pentru această procedură este faptul că aranjamentele de pace se adresau întregului Sistem Internațional și nici chiar liderii Marilor Puteri nu puteau descifra complexitatea interdependențelor lumii, chiar și atunci când era un subiect destul de clar circumscris (a devenit anecdotică situația generată de chestiunea Banatului, când Clemenceau a cerut detalii de la ministrul Pichon deoarece pentru el era mai dificil să

[20] R. V. Burks*, The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, Greenwood Press, Westport-CT, 1976, p. 158.

identifice pe hartă fosta provincie habsburgică decât Mossoul-ul)[21]. Inclusiv delegația Ungariei la Conferința de pace a fost deservită de un grup relativ numeros de experți, condus de contele Pal Teleki. Ceea ce se remarcă în ultimii ani este recrudescența demersului contestatar la adresa calității, obiectivității acestei expertize. Nemaivorbind că uneori este respinsă munca acelor experți prin concluzii false despre evoluția ulterioară a evenimentelor locale, regionale și internaționale. Nu întâmplător, tonul acestor proaspete contestări este dat de „știința geopolitică" din Răsărit și conexiunile acestei în Occident.[22] Iar în unele lucrări recente se consideră, exact cum o făcea elita ungară din 1920, că numai expertiza ungară spunea adevărul despre situația maghiară, alte exprimări, îndeosebi franceze și britanice[23], fiind puse la îndoială ca și cum s-ar încerca o reînviere a problemei ungare de la sfârșitul Primului Război Mondial. Și aceasta fără minimala critică istoriografică și documentară! Cu toate acestea, chiar și lucrările revizioniste din ultimele două decenii sunt nevoite să recunoască faptul că aranjamentele teritoriale ale Tratatului de la Trianon s-au dovedit a fi cele mai rezistente vremii[24], inclusiv expertiza care a contribuit la formularea Tratatelor de pace de după al Doilea Război Mondial fiind de acord că nu existau opțiuni mai viabile în ceea ce privește granițele Ungariei[25]. Într-o foarte interesantă cercetare despre subiectul frontierelor Ungariei în secolul al XX-lea, istoricul Frank N. Schubert constata că Tratatul de la Trianon a fost un subiect al Budapestei care a întreținut o stare de conflictualitate în Europa Centrală care a dăunat destul de mult și poporului maghiar. Vizitând Ungaria după 1989 și chiar poposind timp mai înde-

[21] Jean-Yves Le Naour, *op. cit.*, p. 492.
[22] Vezi Svetlana Suveica, *Between science, politics and propaganda – Emmanuel de Martonne and the debates on the status of Bessarabia (1919-1920*), în Cahiers du Mondu russe, 58/4. oct. -decembrie 2017, pp. 589-614.
[23] Catherine Horel, *op. cit.*, pp. 132-133.
[24] Margaret MacMillan, *Peacemakers-The Paris Conference of 1919 and Its Attempt to End War*, John Murray, London, 2001, p. 278; vezi și J. M. Roberts (Ed. by), *loc. cit.*, p. 253.
[25] Ignac Romsics (Ed. by), *Wartime American Plans for a New Hungary*, Columbia University Press, New York, 1992, p. 45.

lungat în această țară, după 2000, Schubert a constatat că s-au intensificat discuțiile publice despre identificarea ungurilor cu așa-zisul spațiu pre-Trianon, prezicând că aceasta va deveni o temă persistentă în secolul al XXI-lea.[26] Amintitul autor atrăgea atenția că astfel de preocupări sunt în măsură a întări curentul „nativist hipernaționalist" care va evolua spre rasism și xenofobie în Ungaria, ca și relații încordate cu statele învecinate.

Teoriile rasiale și darwinismul social nu au apărut în Ungaria doar la sfârșitul Primului Război Mondial. Nobilimea ungară s-a crezut superioară chiar și aristocrației vieneze, uneori și familia imperială fiind considerată pe o treaptă mai joasă decât anumite cercuri budapestane. Așa cum demonstrează istoricul Marius Turda, atmosfera postbelică a favorizat și mai mult exacerbarea naționalismului ungar, iar atitudinile de superioritate rasială au fost și mai frecventate în procesul de redefinire a identității etnice a maghiarilor, cu clare trimiteri la însușiri morale care nu-și găseau locul în reconstrucția lumii care se dorea a fi edificată.[27] După 1867 s-a văzut și mai clar că aristocrația ungară dorea să domine nu doar națiunile din Imperiu, deși ungurii nu constituiau o majoritate certă nici măcar în teritoriul primit spre administrare de la Curtea din Viena. Iar acest impuls spre dominare l-a exprimat la Conferința de pace (1920) și contele Apponyi, desigur in numele superiorității rasiale ungare. După cum

[26] Frank N. Schubert, *Hungarian Borderlands-From the Habsburg Empire to the Axis Aliiance, the Warsaw Pact and the European Union*, Continuum International Publishing Group, London, 2011, p. 40. La începutul anilor '90, istoricul David Prodan comenta astfel respectivele opinii: „Tratatul de la Trianon doar cu mare întârziere a sancționat o istorie de subjugare de popoare, o istorie de *rapt*, de însușire a muncii altora acaparând-o în propriul profit și în dauna altora, punând-o în serviciul propriei culturi, cu prețul inculturii altora. Prin tratat, dimpotrivă, vi s-a făcut mai mult decât «dreptate», vi s-a lăsat moștenire vouă tot ce ați călcat. Ba v-ați ales și cu capitala țării cu bogății cumulate, care e mai mult decât o provincie, creație a tuturor. Și acum, în loc să recunoașteți raptul, vă plângeți că ați fost *despoiați*, că vi s-a făcut o spectaculară nedreptate istorică. Dar ați fost despoiați de cuceririle, adică rapturile voastre, de fapt, prin eliberarea în sfârșit a popoarelor pe care le-ați călcat. Ați profitat de istorie atît timp și în așa măsură că acum vă socotiți despoiați.", în David Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, Ed. Enciclopedică, București, 1992, p. 169.

[27] Marius Turda, *Ideea de superioritate națională în Imperiul austro-ungar*, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2016, p. 160.

a fost înfățișat și în timpul „terorii albe" (1919-1920), când reacționarismul nobiliar se mobiliza pentru „recucerirea țării" din mâinile evreilor și străinilor. Pornind la reconstrucția țării cu o astfel de mentalitate dominatoare, aceleiași aristocrații i-a fost greu să accepte ca ungurii să devină o minoritate în statele înconjurătoare. De unde, accentele revizioniste sporite față de Tratatul de la Trianon, adăugate aspectelor teritoriale și celor financiar-economice.

Chiar și astăzi, istoricii revizioniști consideră că aplicarea principiului autodeterminării naționale s-a făcut nepotrivit și eșecul Sistemului de la Versailles s-ar datora insistențelor de a se crea state naționale în Europa Centrală, entități care vor continua să aibă minorități naționale. Or, singura modalitate de a se proceda era de a se recunoaște că noile entități statale trebuiau să încorporeze un anumit număr de minorități.[28] Chiar Puterile care au patronat reconfigurările teritorial-statale de după Primul Război Mondial au știut că principiul autodeterminării nu va putea fi impus mecanic, motiv pentru care, alături de alte sensibilități și interese, au propus un Tratat al Minorităților care urma să aducă rezolvări prin intermediul cadrului legal al Ligii Națiunilor. Și este indiscutabil faptul că situația minorităților în aria central-europeană a fost mai bună decât cea dinainte de 1918. Inclusiv Ungaria post-1920 a devenit un stat național cu o omogenitate etnică remarcabilă.[29] Când Viktor Orbán se pregătea să introducă cetățenia ungară pentru maghiarii din statele învecinate Ungariei, sub egida Academiei de Științe a Ungariei a fost editat un volum impresionant (859 de pagini) despre chestiunea minorității maghiare în secolul al XX-lea, care a fost publicat, în limba engleză, într-o cunoscută colecție de la Boulder, Colorado.[30] Desigur, principalul ton narativ era revendicativ, amintindu-se despre dezmembrarea ilegală a Ungariei și de teoriile conspirative care ar fi stat la baza aranjamentelor din Tratatul de la Trianon, soluția susținută încă din

[28] Niall Ferguson, *op. cit.*, p. 164.
[29] Jean-Yves Le Naour, *op. cit.*, p. 318.
[30] Vezi Nándor Bárdi, Csilla Fedinec, László Szarka (Ed. by), *Minority Hungarian Communities in the Twentieth Century*, Columbia University Press, New York, 2011.

1920 fiind restaurarea status-ului pre-1918. O altă temă legată de minorităţile maghiare a fost cea a adaptării la situaţia post-Trianon şi acţiunile de influenţare a devenirii lor în noile spaţii socio-culturale. Fără a intra în alte detalii, vom spune doar că şi tema minorităţilor a fost instrumentată de Budapesta pentru revizuirea Tratatului de la Trianon, adesea fiind dramatizată la maxim starea minorităţii maghiare din statele vecine, atât pentru a spori sentimentul traumei naţionale maghiare cât şi cu scopul generării unor tulburări interne în amintitele state central-europene. Iar astăzi chestiunea minorităţii maghiare, pusă tot la umbra Trianonului, are pentru partidul de guvernământ şi alte grupări radicale din Ungaria şi o netă dimensiune electorală, în unele cercuri politice ungare ridicându-se întrebări despre legitimitatea guvernului de la Budapesta.

Putem fi de acord cu Margaret MacMillan că există foarte multe conexiuni între lumea de azi şi cea de acum 100 de ani.[31] Analizând învăţămintele pe care le-au tras europenii din Marele Război, François Cochet consideră că pierderile de vieţi umane pe care le-au înregistrat beligeranţii au fost cele mai traumatice. Opinia noastră este că aceste suferinţe au fost uitate după mai bine de un deceniu, dovadă fiind faptul că doar după două decade europenii au fost în stare să declanşeze o nouă conflagraţie mondială, încă şi mai catastrofală (să ni se ierte comparaţia!) decât cea anterioară. Astfel că putem subscrie opiniei conform căreia la sfârşitul Primului Război Mondial omenirea avea de învins multe alte traume „enorme, polimorfe şi profunde”[32]. Aşa cum a fost cazul şi cu Ungaria-Tratatul de la Trianon, pe care liderii maghiari ai epocii şi cei de după 1989 l-au văzut ca pe o „catastrofă naţională” şi l-au încorporat în identitatea naţională.[33] Aceasta şi pentru că liderilor politici maghiari le lipsea cultura politică modernă despre stat. Alfred Fouillée atrăgea atenţia, imediat după terminarea războiului, asupra

[31] Margaret MacMillan, *op. cit*. p. 3.
[32] François Cochet, *Idées reçues sur la Première Guerre mondiale*, Ed. Le Cavalier Bleu, Paris, 2018, p. 139.
[33] Jean-Yves Le Naour, *op. cit*. p. 320.

importanței ca noile și vechile state să urmeze calea rațiunii și raționalității în construcția sau reconstrucția statelor.[34] Or, nu a fost aceasta opțiunea liderilor de la Budapesta care au propus și susținut o mitologie proprie despre stat, cu multe elemente de iraționalitate și nicidecum pentru un contract rațional între cetățean și stat. Și, culmea pervertirii raționalității, pentru a-și susține mitologia statală greu de argumentat prin doctrina Coroanei Sf. Ștefan, liderii politici și mulți intelectuali maghiari au acuzat noile state naționale din zonă de mitologizarea istoriei lor naționale. Demers care nu era altceva decât continuarea acțiunilor Budapestei din secolul al XIX-lea de respingere a ideii naționale ca element major al schimbărilor în Europa, desigur și în Europa Central-Sud-Estică. Dovadă că nu au înțeles acest lucru este nervozitatea continuă de după 1989, când au interpretat dezmembrarea fostei Iugoslavii și Cehoslovaciei ca o ocazie pentru Ungaria de a scăpa de „dictatul de la Trianon" și nu ca o prelungire a aceleiași idei naționale care a favorizat crearea statelor naționale în zonă, la sfârșitul Primului Război Mondial. Hiperbolizându-și propria imagine în istorie, ungurii au ajuns – așa cum scrie James Traub, în *Foreign Policy*, la o exprimare a „sindromului Trianon" care frizează patologicul[35], dar până la urmă și în acest caz este vorba de un complex al vinovăției unor lideri politici care-și urmăresc doar cauza puterii, iar nu pe aceea a dreptății/legalității și democrației. Probabil că peste câțiva ani, când ungurii vor celebra trecerea a 500 de ani de la o altă traumă istorică, cea a bătăliei de la Mohács (1526), vor avea tăria să recunoască faptul că atunci a fost sfârșitul statului medieval ungar care nu a mai reînviat niciodată. Serbările „milenare" de la sfârșitul secolului al XIX-lea au fost doar expresia frustrării că nici habsburgii nu au recunoscut statalitatea maghiară. Un stat ungar a reapărut doar în contextul reconfigurărilor din Europa Centrală, la sfârșitul Primului Război Mondial. Iar Tratatul de la Trianon a fost documentul juridic internațional care a readus la istorie noul stat ungar. Ironie a sorții, chiar înainte de semnarea Tratatului (4 iunie 1920), elita politică de la Budapesta, în frunte cu Horthy, a repudiat acel

[34] Alfred Fouillée, *La science sociale contemporaine*, Librairie Hachette, Paris, 1922, pp. 17-18.
[35] James Traub, *Hungary's 500-Year-Old Victim Complex*, in "Foreign Policy", Oct. 28, 2015.

act juridic, menținând himera arpadiană. Nici măcar experiența dureroasă a celui de-al Doilea Război Mondial nu a adus la rațiune elita politică maghiară, chiar dacă a trebuit să se înjosească în fața celor mai periculoși dictatori.

Chiar dacă nu foarte multă lume știe conținutul Tratatului de la Trianon, Budapesta a dorit să internaționalizeze la maxim subiectul „Trianon-100". S-a încercat să fie transmise emoțiile acestui program politico-propagandistic și în mass-media din România[36], dar pe lângă persuasiunea presei ungare, în rândul cititorilor maghiari, media românească a început să se întrebe mai mult despre efectele Tratatului de la Trianon asupra românilor. Fiind și contextul sărbătoririi Centenarului Marii Uniri de la 1918, când liderii și partidele politice românești se întreceau să se afilieze cu generația care a realizat România Mare, intervenția subiectului Trianonului a estompat din narativul politic care susținea doar rolul acțiunii politice interne în evenimentele istorice care au făcut posibilă desăvârșirea unității național-statale. A fost nevoie să se explice publicului românesc și acțiunea diplomatico-militară pentru apărarea actelor interne de Unire precum și importanța recunoașterii juridice internaționale a fruntariilor României post-1918. Iar dincolo de semnale alarmiste asociate discursului politico-istoriografic din Ungaria, opinia publică din România a fost informată despre semnificațiile politice și culturale ale respectivului Tratat pentru țara noastră. De remarcat este tăcerea istoriografiei românești față de subiectul Trianon, majoritatea istoricilor nedorind să se implice nici măcar într-o dezbatere științifică, atâta timp cât inițierea ei în Ungaria avusese un țel politic evident. În plus, pentru unii istorici a fost o autocenzură rezultată din memoria începutului anilor '90 când au fost puși la zid cei care scriseseră despre revizionismul maghiar sau au fost învinuiți de mitizarea istoriei naționale cei care publicaseră înainte de 1989.

Opinia publică din România a fost antrenată în așa-numita politică de „rezistență" inițiată de premierul I. I. C. Brătianu, chiar de la începutul anului 1919. Nu vom elabora despre felul în care liderul

[36] Vezi „Dilema veche", nr. 717, 16-22, noiembrie 2017.

de la București s-a opus și cadrului de organizare a Conferinței de pace, modalității în care România și alte state ale Antantei au fost tratate, interpretării principiului autodeterminării pe care Brătianu nu-l vedea în contradicție cu wilsonismul, dar și felul în care interesele României au fost tratate în aranjamentele dedicate Germaniei, Austriei, Ungariei etc. Despre toate acestea au scris istoricii români, dar și renumiți istoriografi, precum Keith Hitchins[37], Sherman David Spector[38], care se adaugă unei bogate literaturi interbelice de specialitate. Felul în care Cei Mari au soluționat chestiunea teritorială a Banatului a atras și protestul României față de Tratatul de la Trianon.[39] Acest subiect, dar și altele precum reparațiile de război, tratarea minorităților etc., au stârnit polemici politice și istoriografice pasionale în perioada interbelică, fiind subliniate repetat nemulțumirile față de rezolvările cu care au venit Aliații la situația Europei Central-Sud-Estice. Diplomatul Frederic C. Nanu, spre exemplu, arăta că diferendele între Consiliul Suprem și reprezentanții românilor s-au acutizat pe măsură ce pericolul bolșevic creștea în jurul României, iar Cei Mari nu găseau capacități militare proprii să le trimită în noile arii de conflict – fie Basarabia, fie Transilvania –, dar nici nu se puteau armoniza în privința regimului Ungariei Sfaturilor. Perioadă în care românii transilvăneni erau expuși agresiunilor grupurilor lui Béla Kun, deși la Alba Iulia (1 decembrie 1918) ei deciseseră în favoarea autodeterminării și unirii cu Vechiul Regat al României[40]. Cu toate acestea, atât guvernul cât și opinia publică românească au considerat că odată ce Conferința de pace a adoptat un set de tratate, atitudinea statului român trebuia să urmeze conduita *pacta sunt servanda*. Un adept cunoscut al realismului în politica internațională, E. H. Carr, considera că principiul sanctității tratatelor era un aspect de civilizație care structura societatea internațională prin respectarea

[37] Keith Hitchins, *Ion I. C. Brătianu-Romania*, Haus Publishing Ltd., London, 2011
[38] Sherman David Spector, *România la Conferința de pace de la Paris*, Institutul European, Iași, 1995.
[39] Emile Bourgeois, *op, cit*., p. 757.
[40] Frederic C. Nanu, *Politica externă a României, 1919-1933*, Ed. Institutul European, Iași, 1993, p. 71.

dreptului internațional, pe lângă aspectul puterii în sistem având și o dimensiune morală[41]. Ceea ce însemna că o modificare în ordinea tratatelor era admisă doar pe cale pașnică, pentru a păstra un echilibru în schimbarea relațiilor de putere. România a urmat o astfel de politică externă până în a doua jumătate a deceniului al patrulea, în secolul al XX-lea, când deja statele revizioniste au rupt echilibrul de putere, desigur cu contribuția conciliatoristă a Puterilor care trebuiau să fie garante ale sistemului de la Versailles.

După 1920, dar cu deosebire între 1938-1941, 1944-1945 Budapesta a stabilit un adevărat cult al răzbunării în teritoriile care-i fuseseră transferate de Germania nazistă ori i-au fost recunoscute spre administrare temporală de Armata Roșie. Granițele statelor comuniste au fost cuprinse într-o nouă ordine imperială, de data aceasta dirijată de la Moscova. A fost construită o linie de apărare a Estului în fața Vestului, dar s-a impus și un zid de împiedicare a circulației cetățenilor între diferitele state comuniste.[42] Schimbările istorice din anul 1989 au adus o turnură aparte în regimurile frontierelor europene. Statele din Europa Centrală au început un proces de cooperare, inclusiv prin crearea Grupării Visegrád, propunând eliminarea disputelor teritoriale care să le favorizeze aderarea la NATO, UE și Schengenland. În 2004, când Ungaria a aderat la UE a admis anumite standarde, inclusiv referitoare la managementul frontierei, viza, protecția datelor etc. A urmat pregătirea pentru aplicarea *acquis*-ului Schengen și se credea că opiniile divergente legate de Tratatul de la Trianon vor dispărea. Dar, după cum s-a văzut din cazul granței ungaro-slovace, revendicările nu au încetat, partea slovacă incriminând ceea ce numea continuarea iredentismului maghiar.[43] Politizarea istoriei și a memoriei publice în Ungaria postcomunistă au fost prilejuri folosite de grupări politice de dreapta și extrema dreaptă pentru a lansa, chiar la linia de frontieră din interiorul Schengenland, pretenții teritoriale asociate Ungariei pre-Trianon.[44] Dar dacă, până la urmă, granița

[41] Edward Hallet Carr, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, Harper&Row, Publishers, New York, 1964, pp. 222-223.
[42] Frank N. Schubert, *op. cit.*, p. 51.
[43] *Ibidem*, pp. 133-134.
[44] *Ibidem*, p. 145.

de vest a Ungariei a trebuit să realizeze conceptul integrat Schengen, cu Austria, Slovenia, Slovacia, în Est și Sud-Est a continuat să insiste asupra legăturii între frontierele ungaro-ucrainiene, ungaro-sârbești, ungaro-române și problema minorității maghiare. De unde frecvente retrimiteri la Tratatul de la Trianon, ceea ce a dus la diferențieri de abordări și atitudini politice și chiar socio-economice între Ungaria și statele învecinate menționate.

Apare tot mai evident faptul că actualul episod „Trianon-100", inițiat la Budapesta, a avut ca principală țintă România. În ultimul deceniu, liderii Ungariei au călătorit în Transilvania mai mult ca niciodată, aproape de fiecare dată transmițând mesaje jignitoare la adresa populației majoritare din această provincie a României, ca și a istoriei naționale a românilor. Văzând în etapa post-aderare a României (deci după 2004-2007) o ascensiune a idiocrației în instituțiile statului român, lipsa oricărei inițiative consistente de politică internă și externă, o stare de spirit îndreptată la București doar spre supraviețuire și nicidecum apetitul de a intra în competiție pentru dezvoltare, Viktor Orbán și susținătorii lui din Ungaria și România au emis mesaje confruntaționale care să dea ungurilor sentimentul că este răzbunată umilirea suferită de Budapesta după Primul Război Mondial și mai ales tratamentul la care a fost supusă de Cei Mari, în 1919-1920. Mulți observatori occidentali au remarcat calea neo-horthistă îmbrățișată de Budapesta și în ceea ce privește „înconjurarea" României cu „jaloane" dirijate de o Mare Putere care și-a permis modificarea frontierei cu un stat vecin. Este o metodă pe care și Horthy a practicat-o în anii 1936-1940. Așa cum arată studiile sociologice recente, această politică a Budapestei generează o reacție de opinie care se poate transforma în bumerang atât din partea populației maghiare din Transilvania, dar și a cetățenilor României. Și în niciun caz nu este în spiritul apartenenței celor două țări la NATO și UE, organizații care promovează cooperarea și pe care Ungaria le-a sfidat deschis în ultimii ani. Dar dacă România continuă a pleda pentru „spiritualizarea granițelor" cu Ungaria, Budapesta vrea doar să profite pentru a-și tempera trauma istorică legată de Trianon.

În felul acesta va risipi încă o șansă pentru reașezarea echilibrată a relațiilor dintre cele două țări și popoare, într-o perioadă când întreaga regiune a Europei Centrale are nevoie de o resetare a procesului integrării europene și euro-atlantice.

Iar după ce paguba se va produce, degeaba se va invoca „Trianon, Trianon"! Mai bine să ascultăm glasul aceluiași savant David Prodan care și în ultimul lui an de viață (1992) a fost îngrijorat de promovarea unui climat de conflictualizare maghiaro-română: „Pe glob e încă suficient spațiu spre a putea încăpea toți și în bună pace. Suntem cel mai mare și mai compact popor în acest sud-est al Europei pentru a nu privi cu încredere viitorul. Iar pentru a lumina drumul înainte nu e nevoie să mistificăm trecutul. Dimpotrivă. Nu e mai înțelept să ne împăcăm cu verdictul istoriei și să ne înțelegem?"[45]

[45] David Prodan, *Transilvania și iar Transilvania*, p. 10.

Index[1]

Aachen 310
Alba (comitat) 230
Alba Iulia 25, 27, 30, 32, 33, 35-36, 158, 159, 229, 231, 234, 238, 273, 280, 390; Actul solemn de la 53; caracterul plebiscitar al Marii Adunări 25; Hotărârea Adunării Naționale de la 51, 53; hotărârea de la 40; hotărârea de unire 35; Marea Adunare Națională 25, 36, 87; Rezoluția de la 132
Alexander, J. 312-313, 317-318, 343
Alexandru, rege 21
Amsterdam 359
Andrei al II-lea, 23
Antall, József 300, 321
Antal, doctrina 358
Apáthy, István 42
Apponyi, Albert 276-277, 281-283, 381, 385
Arad 41-42, 45, 55, 57, 274, 282, 296, 325; linia ferată 340
Aragon 235
Arieș 230
Austerlitz 18
Ágh, Attila 348
Árpád, 24, 225, 382

Baia Mare 42-44
Balvanyos 329
Barcelona 236
Bardi, N. 334
Bavaria 48, 245
Beethoven, L. 13
Belgrad 32, 40, 275, 279, 342; „armistițiului" de la 35; Comandamentul aliat de la 57; Convenției de la 49
Benedict al XV-lea 241-242, 261, 264
Benoist, Charles 343
Berlin 322, 376, 378, 382; liderii 377; proclamarea republicii 17; Zidul 310
Berthelot, Henri M. 38-40, 42-43, 47, 50
Bethlen, István 173, 279, 288
Bibó, István 332
Bichiș 239
Bihor 221, 239
Bismarck, O. 15
Bistricioara, 36
Bistrița, 36
Blaj, 44
Boeriu, Ioan 44
Bonaventura, Cerretti 242
Bonn 179; Misiuni diplomatice 310
Borsec 36
Borsody, S. 89
Bossuet, J. 182
Boulder 386
Boutroux, Emile 180
Bowman, Isaiah 336
Braham, R. L. 332
Brașov 33, 37, 44
Bratislava 301
Brătianu, Ion I. C., 30-32, 43, 45-46, 48-51, 59-62, 64-66, 159, 167, 273-276, 338, 341, 390
Brătianu, Gh. I. 51
Brest-Litovsk 17; Tratatul de la 205
Briand, Aristide 183
Briand-Kellog 171; Pactul 199
Brubaker, R. 333
Bruxelles 349-350, 357-359

[1] Index realizat de Tudor Salanțiu.

București 30, 35, 37-38, 42, 45, 49, 53, 55, 61, 64-65, 68, 153, 158, 224, 236, 271, 274-276, 280, 287, 290, 293, 299, 301, 304-306, 309-311, 335, 344, 381, 390, 392; Clubul conservator din 49; Congres Internațional de Istorie de la 155; Consiliul de Miniștri 61; guvernul de la 275; imperialismul de la 53; inițiative bilaterale 310; liderii politici de la 158; mediile politice din 158; miniștrii Antantei de la 38; ofensiva 67; Pacea de la 153; Tratatul de la, 30;
Buda 23, 220; Sinodului General de la 235
Budapesta 24, 33, 35, 39-40, 46, 48, 50, 52, 58-59, 61-66, 128, 154, 165, 174, 221, 223, 224-226, 228, 231-239, 268, 271, 273, 275-277, 287, 289, 291, 294-296, 299-301, 305, 310-312, 321, 323-324, 327-328, 331, 335, 337, 340-341, 347, 354-355, 357, 360, 366, 371-373, 377-383, 385, 387-389, 391-392; Arhivele Naționale de la 237; bulevardul Andrássy 64, 354; Consiliul Național Român la 273; elita politică de la 154, 388; guvernul 128, 277, 289, 295, 312; inițiative bilaterale 266; Institutului de Istorie Politică de la 355; Misiunea Antantei de la 65; Piața Libertății din 287;
Burgenlad 132
Burks, R.V. 383

Calafeteanu, Ion 157
Cantacuzino, Ioan C. 28
Carei 45, 55-56, 274
Careii Mari 41-42
Carei-Nagyecsed 55
Carei-Nagyecsed-Čop 55
Cartledge, B. 340
Carol, împăratul, 382
Carol I, de Habsburg 18
Carol al II-lea, Regele 293
Carol al IV-lea, 278
Carr, E.H. 171, 390
Cărturarul, Coloman 20
Ceaușescu, Nicolae 298-299; regimul 299
Cenad 239
Cernăuți 123, 158-159
Chioar 230, 239
Chișinău 158-159
Churchill, W. 376
Ciano, Galeazzo 292
Cicârlău 51
Cilicia 338
Ciucea 44, 51
Clemenceau, Georges 48, 60, 61-62, 154, 163, 168, 243, 269, 336, 337-339, 377, 383
Cluj 33, 35, 39, 40, 42, 51, 230-231, 238, 294, 299, 325; Calvaria din, 230; Consulatul maghiar de la 299; întrevederii avute la, 42; Mănăștur 230, 234, 238
Cluj-Napoca 10
Cochet, Francois 387
Colorado 386
Compiègne 17
Constantinopol 243
Cotoi, C. 333
Covasna 363, 366, 369, 371
Csernoch, János 245, 249
Csokako, 330
Czernin, O. 381

Dabija, Gheorghe 36
Danzig 268
Daşcovici, N. 180-181, 183
Davis, F. 312, 315-316
de Anjou, Carol Robert 258
de Aragon, Violantei (Jolan) 235-236
de Benárd, Ágost (Gaston) 28
De Lai, Gaetano 246, 260

de Martonne, Em. 284, 338, 340, 342-343, 384
de Thorda, Alfréd Drasche-Lázár 28
del Val Rafael, Merry 260
de la Blache, Vidal 320, 336, 341
di Belmonte, Gennaro Granito 245-246
di Leguigno, Raffaele Scapinelli 245
Debrecen (Debrețin) 42, 52, 299, 330
Dej 35, 42, 43, 51
d'Espèrey, Franchet 38-39, 41-42, 243
Deva 42
Diamandy, Constantin 65
Dissegna, Mara 248
Ditrău 36, 373
Droz, J. 170
Dumitrescu, Toma 38
Duşan, Ştefan 20

Ebert, F. 17
Eder, Paul 224
Esztergom 244-245
Eyerman, Ron 313
Eyman, R. 312

Farquhar 109
Făgăraş 229
Fellner, Fritz 155
Ferdinand I 28, 30, 50, 61, 64; 267
Ferdinand, Iosif Arhiducele 16
Fedinec, C. 334
Ferguson, Niall 73, 380
Ferry, Jean-Marc, 26
Fichte, Johann Gottlieb 12
FIDESZ, 303-306, 314, 321, 323, 329-331, 335, 347, 349-356, 358, 371
Filip, Ludovic 14
Filippo,Giustini 245
Fiume 120, 136, 201
Foch, F. 56-57, 62
Fouillée, Alfred 388
Francisc al II-lea, 381
Franz, Ferdinand 16
Franz, Joseph 16, 250
Freud, S. 153
Frühwirth, Andreas Franz 245-246, 260

Gábor, Egry 355
Gasparri, Pietro 242-243, 247-248, 258, 260
Geneva 171, 174, 199, 332; Protocolul de la 171
Gerner, K. 314, 321-323, 328
Geró, András 326
Géza al II-lea 23
Gheorgheni 36
Gheorghiu-Dej, G. 298
Giustinianopoli 248
Glatz-Hlučin-Hlubčice 122
Goldmann, K. 93, 98-101
Gömbös, Gyula 296

Harghita 239, 363, 366, 369, 371, 373
Hegel, G. 12-13
Hermaun,Graml 155
Herder, J 11-12
Helsinki 188-189; Actul final de la 188, 189, 269, 298
Hillard, Richard F. A. 171
Hitchins, Keith 390
Hitler, A. 269, 291, 293-294, 296
Hollywood 302
Horea 232
Horthy, Miklós 165, 234, 248, 268, 278, 286, 292-294, 303, 324, 327, 330-331, 382-383, 388, 392, regimul 293
House, Edward M. 46
Hunedoara 230

Iancu de Hunedoara 257
Innes, Abby 349
Inocenţiu al III-lea 259
Ionescu, Take 49, 381
Iorga, Nicolae 64, 165, 298, 342
Ip 332
Istanbul 243
Iisus, Hristos 248, 243

Jankovits (comisie) 232
Jelavich, Barbara 155
Jelavich, Charles 155
Jeszenszky, G. 332
Jibou, 41-42
Johann, Michel 356
Jürgens, Erik 360

Kádár, János 298-299, 321
Kalocsa-Bàcs 244
Kaplan, Robert 8
Károly, M. contele 33, 40, 378
Károlyi, Gyula 61
Keightley, P. 312, 316
Kemény, József 227
Kereki, 330
Keynes, J. M. 161-162, 164, 266; tezelor 164
Kirche, K. 251, 253
Kissinger, H. 309
Klimt, G. 324
Kogutovitz, Manó 287
Koltai, Gábor 303
Konrad, György 324
Konstanz 253-254, 257-258; Conciliul de la 257-258
Köpeczi, Béla 40, 236, 299
Kosch, Robert 37
Košice 59, 292
Kovacs, Eva 314, 326-329
Kratochwil,Károly 40
Kun, Béla (Garbai) 49, 56, 63-64, 125, 277-278, 323-325, 328, 337, 341, 390
Kundera, Milan 323-324, 352

Lapradelle, G. 62
Lazăr, Marius 372
Le Bon, Gustave 152, 379
Le Fur, Luis 181
Le Naour, Jean-Yves 379
Lecca, Aristide 37
Leeper, Allen 340-341
Leipzig 13
Lenin, Vladimir Ilici 17, 376
Leon al XIII-lea, 241
Lisabona, Tratatul de la, 361
Lloyd, George 48, 60, 163, 243, 272, 336-339
Locarno 173-174; acordurile de la, 173; episodul 174
Loewer, M. 320, 338
Londra 66, 119, 161, 171, 242, 291, 323, 376; Pactului de la, 242
Lord Balfour, A. 200, 243
Lorena 165
Ludendorff, E. 17

Macartney, C. 79, 87
Macdonald, J. Ramsay 165
MacMillan, Margaret 387
Magris, Claudio 324
Maior, Liviu 157
Makó, 55
Mallorca 236
Manciulea, Ștefan 219
Maniu, Iuliu 31-32, 161, 291
Maramureș 25, 41, 56, 131, 219, 239, 264, 275, 281, 296, 342
Marna 17
Maria, Regina 30, 267, 339
Martin, Declarația de la, 272
Mărdărescu, Gheorghe 64
Mărășești 45, 167
Mărăști 45, 157
Meciar, Vladimir 333
Mediaș 25, 51
Memell 268
Metternich, K. 13-14
Michela, M. 328
Michelet, Jules 11
Miercurea Ciuc 37, 44
Mikó, Zsuzsanna 237
Millerand, Alexandre 67
Millerand, Alex 339
Miron, Cristea 291
Mișu, N. 60, 65
Mohács 23, 284, 388
Mojmir al II-ea 19

Molotov, V. 293
Morgenthau, Hans 85, 148
Moscova 293, 295, 350, 391
Moşoiu, Traian 39, 41, 43, 50
Muhi 284
Mussolini, Benito 287, 291, 294
München, Conferința de la 291
Münster 178
Mureș 40, 49, 57, 239

Nadwórna 58-59
Nagy, Imre 332
Nagyecsed-Čop 55
Nanu, Frederic C. 390
Napoleon, 12-14
Napoleon, L. al III-lea 13
NATO 8, 300-301, 303, 307, 335, 391, 392
Năsăud 36
Neculcea, Constantin 36
Nemania 20
Neuilly, Tratatul de la, 83, 276
Neumayer, L. 361
New York 339
Nicolson, H. 341
Nieszwiska 58
Nisa 359
Nitti, Francesco 166
Nograd 302
Novacovici, Dionisie 229
Nürnberg, Tribunalului internațional de la 200

Odenburg 124
Odorheiu 230
Ogilvie, Alan G. 341
Oituz 157
Olesza 59
Onciul, D. 223
Oradea 35, 41, 42, 45, 47, 56, 63, 131, 184, 238, 274, 277, 296, 325, 340; Declarația de la 131; linia ferată 81; Mare 42
Orbán, Viktor 297, 303-304, 307, 313-314, 322, 325, 329-331, 347, 350-351, 359-360, 347-351, 358-359, 360, 365, 366, 368, 370-373, 380, 383, 386; doctrină, 285, guvernului, 297, 35, 341-342, 345, 347, Modelul 360; regimul 303, 350, 351, 383
Orlando, Vittorio 243, 336, 339
Osnabrück 178
Ottynija 58
Ottyniya 59

Pacelli, G. 376
Palsky, G. 336, 338, 342-343
Panaitescu, Ștefan 39
Papp, Dănilă 44
Paris 9, 11, 16, 18, 20, 24-25, 28-29, 32-34, 45, 51, 59, 65, 66, 81-82, 64, 86, 116, 151, 154-158, 160-162, 164, 164, 166-170, 172, 174-177, 181-184, 191, 212, 219, 242-243, 244, 245-246, 268-269, 273-274, 276-277, 280, 285, 291, 293, 296, 306, 308, 310, 328, 332, 337, 338, 343, 375, 378, 382; Conferința de la 155, 162, 168; Conferința de pace 20, 24, 28-30, 34, 43, 49, 51, 56, 61, 65-66, 82, 84, 154-159, 167-172, 174, 184, 199, 219, 241-242, 247, 271-273, 275-276, 306, 308, 328; Înaltul Comandament Aliat 45; Pacea de la 155; înțelegerile postbelice 337; Misiuni diplomatice 310; negocierilor de pace, 83, 335, 337, 343; Scrisori din 164; soluțiile codificate la 155; tratatele de la 18, 331; Tratatul de pace de la 297, 337, tratativele de la 158
Peidl, Gyula 64
Pascu, Ștefan 86-87
Pesta 65, 220
Petroșani 36
Petru, succesorului lui 242; Tronul lui 241, 247

Petru cel Mare 15
Pichon, Stephen 60, 383
Pickering, M. 316
Pius al XI-lea 264
Pius al XII-lea 264
Poarta Someșului 41
Poincaré, Raymond 59-60
Pompilj, Basilio 260
Pop, Ioan-Aurel 22, 283, 325
Praga 49, 275, 291-292, 323-325
Praid 44
Predeal 36
Presan, Constantin 39, 175
Prešov 59
Princip, Gavrilo 16
Prinz, Gyula 324
Prodan, David 223-224, 226-229, 231-234, 236-239, 393

Rákosi, Mátyás 297-298
Rakovski, Cristian Hristo 58
Ralea, Mihai 164
Rattigan, Frank 64
Ratzel, Fr. 341
Reghin 36
Renan, Ernest 12, 17
Roma 202, 230, 247, 250, 257, 259, 264
Romanov, Nicolae al II-lea 17
Romanov, Mihail 17
Romsics, Ignác 326
Rothermere, Lord 287-289
Rousseau, J. J. 181-182
Rösler, Robert 282
Ruhr 268
Rutenia 130, 268, 292

Saar 268
Sabina 245
Saint-Aulaire, conte 30-31, 173
Saint-Germain-en-Laye 27
Saint-Germain 325; Tratatul de la 83-85, 89, 91, 96, 101, 106, 113-117, 119, 121, 123-124, 126-127, 133-135, 137, 148, 165, 221-222
Salonic, Comandamentul Aliat, 38
Salonta, 56; Mare, 42
Sarajevo, 16
Satu Mare, 41, 45, 47, 55, 56, 274, 340; linia ferată, 340
Sătmar, 30, 53, 239, 342
Scapinelli, 245-246, 248, 260
Schengenland, 391
Schioppa, Lorenzo 248, 250, 257
Schmidt, Mária 354
Schmoller, 143
Schneider-Creusot, 277
Schubert, Frank N. 384-385
Schöpflin, György 323
Sebeș 36
Sedan 15
Sede 246-250
Sewell 318
Setton-Watson, R. W. 336
Seymour, Charles 31, 83, 336
Sèvres, Tratatul de la 27, 83
Sherman, David Spector 62, 390
Sibiu 33, 36, 39, 40, 44, 229, Comandamentul general teritorial 44; Consiliului Dirigent de la 33
Sighet 41, 43
Sighetul Maramureșului 42
Sighetul Marmației 44
Silezia 338
Silvestru, S. al II-lea 253-254, 256, 258; Bula lui 253
Simeria 36
Silvestro, S. al II 251, 253
Sleswig 205
Smuts, Jan S. 337, 341
Sofronie, George 27, 167, 181-183, 215
Sopron 124-125, 281
Soros, George 308
Spa 172
Stalin, I. V 293, 297
Stere, Constantin 161-164, 166
Suleyman I 23
Surangi 251, 253, 257-258
Svatopluk 19

Szabad, György 347, 355
Szálasi, Ferenc 296, 354
Szarká, L. 334
Szeged, 61
Szeged-Lipova 37
Sztompka, P. 312-313, 316, 318-319
Ștefan, Sfântul 19, 22-24, 67, 245, 253, 286-287; Coroana 67, 261, 287, 329, 383; Coroana regelui 329; Regatul 20, 125, 282, 301
Ștefănescu-Delavrancea, Barbu 160

Tardieu, André 30, 46, 165, 183
Târnava 230
Târgu Mureș 36, 282, 333
Târgu Secuiesc 44
Tartarow 59
Teleki, Pál 284, 287-288, 384
Temperley, Harold 54
Tesin-Orava-Sipsz 122
Tilea, V. V. 184
Tileagd 55
Timișoara 25, 325, 330; parohia de la 330
Tirol 339
Tisza, István 380-381
Titulescu, Nicolae 9, 28, 30, 62, 167-169, 173
Tökés, László 330
Toomey, M. 329-331
Topliţa 36
Transleithania 24, 128-129
Traub, James 388
Trăznea 332
Trianon 7-10, 24-25, 27, 29, 55, 66, 83-84, 86-89, 91, 96, 101, 109, 120, 126, 127, 128, 132, 134-137, 148, 165, 170, 177, 185, 191-192, 193, 195-196, 213, 214-219, 221-223, 226, 232-234, 237, 241, 244, 248-249, 261, 265, 267-268, 269-272, 275-296, 299, 300-361, 366, 368, 371, 375, 380-393; catastrofei, 271; cauzei, 320; complexul 328; dictatul de la 388; dilemei, 328; discursul despre 334; memoria socială 326; Memorial 347; mitul 327; mitologia 266, 279, 282, 284, 297, 301, 303, 307; mitului politic al 301; monument 306; muzeu 302; Problema 357; Sindromul 347-348; sistemul Tratatelor de la 9; tema 298, 306, 321, 325, 366; Tratatul de la 7, 9, 10, 26, 30, 70, 84, 88, 89, 90, 91, 98, 104, 112, 129, 130, 131, 132, 136, 138, 139, 141, 152, 169, 175, 181, 189, 196, 200, 201, 219, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 228, 229, 231, 240, 241, 243, 244, 250, 255, 256, 269, 275, 287, 288, 292, 294-297, 305, 306-308, 328, 337-338, 351-353, 355, 357, 360, 366, 368, 384-388, 390; trauma, 312-313, 319, 322, 326, 328-329
Trianon-sous-Bois 27
Trpimirović 20
Turda 230,
Turda, Marius 385

Ulm 211

Vaida-Voevod, Alexandru 66, 291
Valfré, Tedoro 260
Varșovia 299, 323; guvernul de la, 58, Tratatului de la, 299
Vatican 245; Sacrele Palate de la 245
Várpalota 302
Velletri-Signi 260
Veneţia 126, 132; Comisia de la 360
Verboczy, Ștefan 252
Versailles 9, 25, 27, 69, 165, 269, 287, 291, 304, 310, 325, 327, 336, 343, 347, 375, 377, 378, 386; Conferinţa de pace de la 241, 310, 377; sistemul de la 83,

84, 85, 93-94, 95-96, 98-99, 101-102, 108-111, 114-116, 137, 137-138, 140, 143, 146, 147, 161, 163, 165-166, 197, 336; Consiliului Suprem de Război de la, 46; Diktatul de la 269; sistemul de pace de la 93, 95, 96, 98, 109, 142-143, 146, 147; Tratatul de la 82, 163, 197, 270; Tratatelor de la 9, 175-176
Viena 49, 223, 225, 228, 231, 233-234, 244, 253, 272, 292-293, 297, 294-295, 309, 313, 322-323, 325, 332, 336, 350, 377, 380; Arbitraj de la, 294; cazul Austriei la 244; conferințe la 49; Congresul de la 13, 18, 83-84, 309; Convenția de la 178; Curtea de la 220; Curtea imperială de la 154; Dictatul de la 234; liderii 392; reprezentantul 381; statu-quoul 14
Visegrád 300, 306, 314, 324, 331, 391; Grupării 391; Grupului 301, 306; mitul istoric al 314
Orlando, Vittorio 336, 339
Vișoianu, C. 165
Vix, Fernand 39
Voievodina 21, 22, 271, 273
von Herder, Johann Gottfried 11
von Ribbentrop, Joachim 291
Vörös, L. 328

Uniunea Europeană 22, 217, 236, 300-301, 303, 307, 310, 335, 356, 359-360

Wallerstein, Immanuel 71, 309
Washington 358
Werböczy, István 251-258
Westfalia, sistemul de tratate de la 178; Pacea de la 265
Wilhelm, Friedrich al II-lea 17
Wilson, Woodrow 17, 53, 56, 60, 81, 83, 115, 154, 163, 195, 242, 247, 269, 272, 289-291, 307, 336-339, 377, 379; Administrației 272; doctrinei 154
Withers, C. W. 341
Wood, Anthony 173

Yalta 350

Zadik, Iacob 58
Zahorán, C. 334
Zalău 41, 43-44, 51
Zara 120
Zam 44
Zarand 230
Zebegény 287, 302
Zweig, Stefan 324

Autori

Florin Abraham – Dr., CS II, Institutul Național pentru Studierea Totalitarismului – Academia Română; Conferențiar, Școala Națională de Studii Politice și Administrative, București.

Vasile Sebastian Dâncu – Dr., Profesor, Departamentul de Sociologie, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

Codruța-Ștefania Jucan-Popovici – Dr., Lector, Departamentul de Drept Public, Facultatea de Drept, Universitatea „Dimitrie Cantemir", Cluj-Napoca.

Dumitru Preda – Dr., Ambasador, Ministerul Afacerilor Externe, București.

Vasile Puşcaş – Dr., CSI, Institutul de Istorie „George Barițiu" – Academia Română, Filiala Cluj; Profesor, Facultatea de Studii Europene, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca.

Mariana-Narcisa Radu – Dr., Lector, Departamentul de Drept Public, Facultatea de Drept, Universitatea „Dimitrie Cantemir", Cluj-Napoca.

Gabriel-Virgil Rusu – Dr., CS Asoc., Institutul de Istorie „George Barițiu" – Academia Română, Filiala Cluj.

Tudor Salanțiu – Dr., CS Asoc., Institutul de Istorie „George Barițiu" – Academia Română, Filiala Cluj.

Ionel N. Sava – Dr., Conferențiar, Departamentul de Sociologie, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Universitatea din București.

Șerban Turcuș – Dr., Conferențiar, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.

Veronica Turcuș – Dr., CSI, Institutul de Istorie „George Barițiu” – Academia Română, Filiala Cluj.

Vasile Vesa – Dr., Profesor, Departamentul de Istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca.